

UDK 34 + 3

YU ISSN 0351—2290

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ”
U RIJECI

GODINA 7

Zbornik PFR 7 — Rijeka 1986.

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ”
U RIJECI

GODINA 7

RIJEKA, 1986.

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
»VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA

RECUEIL DES TRAVAUX DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ
»VLADIMIR BAKARIĆ« DE RIJEKA

RACCOLTA DI SCRITTI DELLA FACOLTA DI GIURISPRUDENZA
DELL'UNIVERSITA »VLADIMIR BAKARIĆ« DI RIJEKA

GESAMMELTE SCHRIFTEN DER RECHTSWISSENSCHAFTLICHEN
FAKULTÄT DER UNIVERSITÄT »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА »ВЛАДИМИР БАКАРИЧ« В РЕКЕ

izdaje

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

uredništvo

Prof. dr Josipa Čaval, Rijeka, prof. dr Vladimir-Đuro Degan, Rijeka,
doc. dr Vinko Hlača, Rijeka, prof. dr Željko Horvatić, Rijeka, prof. dr Lujo
Margetić, Rijeka, mr Miomir Matulović, asist., Rijeka, tajnik uredništva
dr Aldo Radolović, Poreč

glavni i odgovorni urednik

prof. dr LUJO MARGETIĆ

urednik

prof. dr JOSIPA ČAVAL

Lektor: prof. dr Mirjana Strčić

Prevodilac sažetaka: prof. Ante Laikoš

Adresa uredništva: Rijeka, ulica Hahlić 6

Časopis izlazi jedanputa godišnje

Tisak: RO »Tiskara«, Rijeka

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI GOD. 7, Rijeka 1986.

SADRŽAJ

ČLANCI

Spomenica prof. dr Josipi Čaval

Dr Lujo MARGETIĆ: Djelo profesora Josipe Čaval	1— 5
Mr Robert BLAŽEVIĆ, Prilog raspravi o odnosu marksizma i anarhizma	7—15
John EEKELAAR, Sporovi zbog razvoda braka u Engleskoj — izazov mirenja	17—27
Mr Nenad HLAČA, Starateljstvo u Francuskoj — razvoj instituta	29—44
Dr Vinko HLAČA, Pravni položaj marina u Jugoslaviji	47—60
Dr Ladislav HORVAT, Međunarodni aspekt dvostrukog oporezi- vanja	63—79
Dr Lujo MARGETIĆ, Trgovački odnosi između dvije jadranske obale u ranom srednjem vijeku i uloga medijatora	81—96
Dr Žarko PANJKOVIĆ, Devijantne pojave ideološkog karaktera među studentskom populacijom na Sveučilištu »Vladimir Ba- karić« u Rijeci	99—124
Dušan SEKULIĆ, Prava i obaveze pomoraca na obrazovanje i usa- vršavanje	127—155
Zlatko ŠMITRAN, Odgovornost poduzetnika multimodalnog pri- jevoza po Konvenciji Ujedinjenih naroda o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe	157—169
Mr Vesna TOMLJENOVIC, Kako kvalificirati pojam strane sud- ske odluke?	171—191
Dr Marinko Đ. UČUR, Radni i socijalni kriteriji (osnove) i mjerila za zadovoljavanje stambenih potreba radnika u udruženom radu	193—214

SUMMARIES

Mr Robert BLAŽEVIĆ, A Contribution to the Discussion of the Relations between Marxism and Anarchism	16
John EEKELAAR, English Divorce Procedure — a Challenge to Reconciliation	28
Mr Nenad HLAČA, Guardianship in France — Institute Development	45
Dr Vinko HLAČA, Legal Status of Marinas in Yugoslavia	61
Dr Ladislav HORVAT, An International Aspect of Double taxation	80
Dr Lujo MARGETIĆ, Trade Relations between Two Adriatic Coasts in Early Middle Ages and the Role of a Mediator	97
Dr Žarko PANJKOVIĆ, Ideological Deviations among the Students of Rijeka	125
Dušan SEKULIĆ, Sailors' Rights and Obligations on Education and Advanced Training	156
Zlatko ŠMITRAN, The Responsibility of a Multimodal Transport Operator after the United Nations Convention on the International Multimodal Transport of Goods	170
Mr Vesna TOMLJENOVIĆ, How to Characterize the Conception of' a Foreign Judicial Decree?	192
Dr Marinko Đ. UČUR, Working and Social Criteria (Elements) to Satisfy Workers' Housing Needs in the Associated Labour	215

P R I K A Z I

- Prof. dr Magdalena APOSTOSLOVA MARŠAVELSKI, Zagrebački Gradec — iura possessionaria. Zagreb 1986. str. VIII + 213. Izdanje Pravnog fakulteta u Zagrebu, Centra za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom (Lujko MARGETIĆ) . . . 219—220
- I. P. MEDVEDEV, E. E. LIPŠIĆ, E. K. PIOTROVSKAJA, Vizantijskij zemledel'českij zakon, izdanje »Nauka« Leningrad 1984, str. 280 (Lujko MARGETIĆ) 220—221
- MONUMENTA CARTOGRAPHICA JUGOSLAVIAE, II, srednovjekovne karte, odabrao i priredio G. ŠKRIVANIĆ, Beograd 1979, str. 96 (Lujko MARGETIĆ) 221—222
- Mr Darinko MUNIĆ, Kastav u srednjem vijeku. Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku. Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1986, str. 175 (Lujko MARGETIĆ) 222
- Akademik prof. dr Eugen PUSIĆ, Upravni sistemi. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, t. I—II 1985, (str. 875) (R. BLAŽEVIĆ) . . . 223—225
- ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA 227—235

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ« U RIJECI

posvećuje ovaj broj svom zaslužnom članu

prof. dr JOSIPI ČAVAL

u povodu odlaska u mirovinu

J. Paul

DJELO PROF. DR JOSIPE ČAVAL

UDK 929 Čaval: 314.8

Dana 1. srpnja 1986. umirovljena je dr Josipa Čaval, redovni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci. Time je ispunjenjem zakonskih uvjeta formalno prestao njezin rad na ovome Fakultetu, ali svi od nje s pravom očekujemo još mnogo rezultata na znanstvenom, kulturnom i društvenom, a ako joj to zdravlje bude dopuštalo, i nastavnom djelovanju.

Dr Josipa Čaval rodila se 10. V 1931. godine u Čavlima, gdje je završila osnovnu školu. Maturirala je na riječkoj gimnaziji 1951. godine, a diplomirala na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1963. god. Odmah nakon diplomiranja izabrana je za asistenta na predmetima Elementi statističke metode i Privredna statistika na Ekonomskom fakultetu u Rijeci. Završila je školu za elektronsku obradu podataka (IBM). 1972. godine obranila je doktorsku disertaciju na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu pod naslovom Populacioni faktor u privrednom i društvenom razvoju Grobinštine 1857—1961. Iduće godine (1973) izabrana je za docenta na Ekonomskom fakultetu u Rijeci za predmet Statistika. Uz to godinama je samostalno vodila i predmet Elementi statističke metode.

U dopunskom radnom odnosu predavala je od 1973. do 1976. predmet Statistika na Pravnom fakultetu u Rijeci. Isti predmet predavala je također i na Hotelijerskom fakultetu u Opatiji.

Stalni radni odnos na Pravnom fakultetu u Rijeci zasnovala je 1. rujna 1977, iduće godine (1978) izabrana je za izvanrednog, a 1983. godine za redovnog profesora.

Od njezinih stručnih i znanstvenih radova posebnu pažnju zaslužuju knjige Statističke metode u privrednim i društvenim istraživanjima, Zbirka zadataka iz statistike i Stanovništvo i privreda Grobinštine.

Udžbenik Statističke metode u privrednim i društvenim istraživanjima, Rijeka 1977, obuhvaća 360 stranica te je namijenjen studentima ekonomije i prava. U njemu autor izlaže na studentima pristupačan način, među ostalim, teoriju permutacija, pojam vjerojatnosti, atributivne, geografske, numeričke i vremenske nizove, značajke slučajne varijabile i korelacije. Naši najkompetentniji stručnjaci na polju statistike vrlo su se povoljno izrazili o tom važnom i nadasve korisnom radu i naglasili da je autor izvršio »do-

bar izbor građe«, da je tekst napisan »razumljivim jezikom i da se lako čita, da su primjeri dobro izabrani, da rad ima potrebnu znanstvenu razinu« i da je tim udžbenikom »veoma olakšan studij tog predmeta«.

I drugi udžbenik što ga je napisala prof. Čaval naišao je na nepodijeljeno priznanje stručnjaka. Za Zbirku zadataka iz statistike, objavljenu 1982. godine u Rijeci kritika je istakla da ona predstavlja veliku pomoć studentima, jer je »svaki student može lagano slijediti« i naglasila da su »dugogodišnje pedagoško iskustvo i znanstvena erudicija autora omogućili da izvrši veoma dobar izbor«.

Ne samo stručnjacima nego i široj kulturnoj javnosti namijenjena je knjiga Stanovništvo i privreda Grobinštine, izašla 1983. godine na 140 stranica. Knjiga je napisana s velikom ljubavlju prema rodnom kraju autora i s temeljitim poznavanjem predmeta uz upotrebu modernih znanstvenih statističkih metoda. Prof. Čaval uspjela je u toj knjizi sabrati najvažnije podatke o prirodno-geografskom položaju Grobinštine, o njezinom reljefu, klimi, vodama, te biljnom i životinjskom svijetu. Uz to je dala i lijepo i toplo pisani kratki pregled povijesti Grobinštine. O stanovništvu i privredi do 1941. godine autor je iskoristio sva raspoloživa ali vrlo oskudna vrela pa joj to više treba priznati veliku umješnost da iz tako mršavih podataka izvuče maksimum informacija, koje je predočila preglednim i poučnim tabelama i grafikonima. Osobito su zanimljivi podaci o promjenama strukture stanovništva do danas kao i njezina prognoza razvoja Grobinštine do 2000. godine. U poglavlju o privredi Grobinštine prof. Čaval utvrđuje da je poljoprivreda skoro potpuno izgubila svoje značenje, ali da će se u buduću trebati voditi računa o drugim prirodnim bogatstvima toga našega kraja. Nestaju doduše stari obrti (kovači, kolari, stolari) ali se pojavljuju novi (mehaničari, električari itd.)

Prof. Čaval je u knjizi dala znanstveno i stručno obrađeno ispitivanje mišljenja stanovništva o budućnosti Grobinštine, osobito u odnosu na ulogu i utjecaj građana u društveno-političkom životu te o aktivnosti predstavnika, organa i organizacija koje djeluju na Grobinštini i za nju. Sa zadovoljstvom možemo istaći da je knjiga primljena povoljno od kritike i čitatelja. Tako je s pravom naglašeno da je bilo vrlo teško napisati tako »iscrpnu, ilustrativnu, na znanstvenim osnovama i znanstvenom metodom monografiju« Grobinštine kao razmjerno male regije, ali da joj je to u punoj mjeri uspjelo tako da knjiga predstavlja veoma vrijedan znanstveni rad«. Prof. Čaval je tom knjigom poklonila svome rodnom kraju rezultate svoga znanstvenog rada na najljepši mogući način.

Prof. Čaval obavljala je vrlo uspješno veći broj funkcija vezanih izravno ili posredno uz svoju nastavnu i znanstvenu djelatnost. Ona je uz ostalo bila v. d. dekana Hotelijerskoga fakulteta u Opatiji (1973/1974) i prodekan (1978-1982) te dekan (1984-1986) na našem Pravnom fakultetu.

Osim toga ona je bila predstojnik Odjela za ugostiteljstvo i turizam u Skupštini općine Opatija (1973), suradnik Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Ekonomskog instituta, delegat Skupštine RSIZ-a odgoja i usmjerenog obrazovanja — da navedem samo dvije-tri od njezinih mnogobrojnih funkcija izvan Fakulteta u kojima je njezina aktivnost ostavila neizbrisiv trag njezine ličnosti, takta i znanja.

U trajnoj uspomeni ostat će njezin trud pri osnivanju i organizaciji Hotelijerskog fakulteta i — iznad svega — samoprijegorni rad u vezi s izgradnjom nove zgrade našega Fakulteta te popunjavanjem Fakulteta novim kadrovima kojima je na odlučujući način sudjelovala u njegovu oblikovanju i usmjeravanju. Svima nama koji smo sudjelovali u maloj, ali srdačnoj svečanosti prilikom početka rada u našoj novoj zgradi ostat će nezaboravni trenuci, kada se uz puno i dužno priznanje drugima zaslužnim sudionicima u ime cjelokupnog kolektiva dalo prof. Čaval nepodijeljeno i veliko priznanje za njezin udio u podizanju zgrade.

Kao nastavnik prof. Čaval uložila je svoje bogato pedagoško znanje u srdačan odnos sa studentima koji su njezina predavanja i ostale nastavne aktivnosti rado posjećivali i od njih imali velike koristi.

Najljepša osobina prof. Čaval bez sumnje je humanost i visoka kultura ophođenja kojima je oplemenila odnose sa studentima, kolegama nastavnicima i ostalim radnicima na Fakultetu i ukazala na smjer koji treba i u buduću slijediti uz njezinu pomoć i suradnju koje od nje i dalje očekujemo.

Lujo Margetić

POPIS RADOVA PROF. DR JOSIPE ČAVAL

1. Intenzitet i tokovi robe i putnika prema otocima kotara Rijeka 1959—1964. Rukopis 45 strana, (neobjavljen);
2. Vozni park kotara Rijeka u društvenom i privatnom vlasništvu u razdoblju 1957 — 1964. Rukopis 12 strana, (neobjavljen);
3. Sezonske oscilacije turističkog prometa na području kotara Rijeka u razdoblju 1955—1964, (neobjavljeno);
4. Zbirka zadataka iz elemenata statistike za ekonomiste. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1969. i 1972, i Sveučilište u Rijeci 1975. i 1979. str. 215;
5. Sezonske oscilacije prometa putnika Kvarnerskih otoka 1961 — 1967. i neki problemi u vezi s tim. »Pomorstvo« broj 1, 1969. str. 30—34;
6. Uloga, grafičko određivanje i izračunavanje percentila. »Zbornik Ekonomskog fakulteta«, 1. knjiga, 1971. str. 81—85;
7. Neka zapažanja o seminarским radovima studenata iz statistike. »Bilten Ekonomskog fakulteta«, broj 4, 1972. str. 82—85;
8. Informacije o pismenom i usmenom dijelu ispita iz predmeta Element statističke metode i o kriteriju ocjenjivanja. »Bilten Ekonomskog fakulteta« broj 4, (1972), str. 60—80;
9. Sezonske oscilacije prometa robe s Kvarnerskim otocima 1961—1967. »Pomorski zbornik«, knjiga 10, (1972), str. 235—248;
10. Populacioni faktor u privrednom i društvenom razvoju Grobinštine 1857—1961. Doktorska disertacija, (1972), (neobjavljeno);
11. Stanovništvo Rijeke 1948—2001. Studija 6 a.a. izrađena za Ekonomski institut u Rijeci, objavljena 1972. preko Ujedinjenih nacija (Program za razvoj i vlada SFRJ, projekt Gornji Jadran);
12. Projekcije stanovništva i zaposlenosti 1971—2001. s osvrtom na standard stanovništva općine Rijeka. Stanovništvo — Dugoročni razvoj općine Rijeka, Ekonomski institut Rijeka, Rijeka, 1972.;
13. Tendencije kretanja standarda stanovništva općine Rijeka 1961—1971. »Zbornik Ekonomskog fakulteta«, 2. knjiga, (1972.);
14. Maksimalno transformiranje numeričkog obilježja radi jednostavnijeg izračunavanja momenta i karakteristika distribucije frekvencija. »Bilten Ekonomskog fakulteta«, broj 6, 1974, str. 109—119;
15. Kretanje stanovništva istarske i kvarnersko-goranske regije 1961—1975. i prognoze do 1980. Elaborat (19 str.) izrađen po narudžbi Zavoda za plan Zajednice općina Rijeka i korišten za »Plan društveno-ekonomskog razvoja područja Zajednice općina Rijeka u razdoblju 1976—1980«, Rijeka 1975.;
16. Informacija o predmetu Statistika s primjerima riješenih zadataka. »Bilten Ekonomskog fakulteta«, broj 9, 1975, str. 110—131;
17. Nastava statistike na Ekonomskom fakultetu u Rijeci od 1961/62. do 1975/76. kolske godine. Referat (12 strana) održan na XII godišnjem sastanku Jugoslavenskog statističkog društva u Banja Luci 1976.;
18. Statističke metode u privrednim i društvenim istraživanjima. Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 1977., str. 360;

19. Zbirka zadataka iz statistike. Sveučilište u Rijeci, Rijeka 1982., str. 315;
20. Stanovništvo i privreda Grobinštine. Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1983, str. 142;
21. ČAVAL, Josipa i HORVATIĆ, Željko. Odmjeravanje kazne od raznih subjekata kao jedan od načina za utvrđivanje odnosa zakonske i sudske linije kažnjavanja — rezultati jednog eksperimenta. »Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci«, god. 1, 1980, str.
22. ČAVAL, Josipa. Osnove karakteristike — distribucije i inverzne — distribucije. »Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci«, god. 2, 1981, str. 245—259;
23. Statističke metode i korištenje elektronskih računskih strojeva u procesu istraživanja. »Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci«, god. 2, 1981, str. 259—263;
24. Osnivanje i razvoj Pravnog fakulteta u Rijeci 1973—1983. »Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci«, god. 4, Rijeka 1983; str. 1—76;
25. Neki pokazatelji efikasnosti studiranja na Pravnom fakultetu u Rijeci od 1973/74. do 1982/83. šk. godine. »Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci«, god. 4, Rijeka, 1983, str. 407—416;

Priredio: Mr M. Matulović

PRILOG RASPRAVI O ODNOSU MARKSIZMA I ANARHIZMA

Mr ROBERT BLAŽEVIĆ, asistent
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 141.822
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 20. I 1986.

Posljednjih godina međusobni odnos marksizma i anarhizma ponovo dolazi u fokus interesa stručnih i znanstvenih krugova. U tome kontekstu napose je zanimljiv odnos Marxa spram rodonačelnika anarhističke doktrine, Proudhona i Bakunjina. Valja istaći da je u prvom periodu svoga poznanstva s njima Marx održavao dobru suradnju i prijateljske odnose s obojicom. Međutim, zbog dijametralno suprotnih teorijskih, i ne samo teorijskih, pozicija suradnja se prekida i dolazi do beskompromisnog sukoba između Marxa i klasika anarhističke misli. Anarhistička doktrina dobiva na aktualnosti u situaciji kada je marksizam, odnosno izvorna misao Karla Marxa, u zemljama tzv. realnog socijalizma degenerirao u puku ideologiju koja služi tome da se nova politički odlučujuća grupa legitimira na vlasti. Anarhistička kritika marksizma, dakako marksizma u smislu »krive svijesti«, bit će aktualna sve dotle dok politički odlučujuća grupa u zemljama »realno egzistirajućeg socijalizma«, koja se poziva na Marxov nauku, ne bude uzimala taj nauku kao »rukovodstvo« za realizaciju razotudene ljudske zajednice s onu stranu epohalno prisutnog načina proizvodnje života.

1. Zadnju deceniju ili dvije međusobni odnos marksizma i anarhizma ponovo dolazi u fokus interesa stručnih i znanstvenih krugova.¹ U tome okviru napose je relevantno propitati odnos Marxa spram rodonačelnika anarhističke teorije, Proudhona i Bakunjina, što i jest osnovna zadaća ovoga rada.² Bitno obilježje teorijske pozicije anarhističkih teoretika nedvojbeno je

¹ Tako je u okviru tradicionalne tribine »Marx i savremenost« Instituta za međunarodni radnički pokret u Beogradu, od 10. do 12. siječnja 1980. održan u Aranđelovcu sedmi znanstveni skup s temom »Marxizam i anarhizam — istorija i savremenost«. Na skupu je sudjelovalo 48 znanstvenih radnika iz Jugoslavije, od kojih je 25 podnijelo znanstvena saopćenja.

² U ovom kontekstu valja istaći da niz teoretika, bez obzira na njihovu idejnu provenijenciju, drži i Marxa Stirnera za anarhistu, s tim što on stoji na »ekstremno individualističkoj poziciji u povijest anarhističke misli«. Tako primjerice, SHATZ, Marshall. The Essential Works of Anarchism. New York, Bantam Books, 1971, str. 42. Međutim, Stirner je, za razliku od anarhista, negirao svaki vid zajednice, pa čak da se ona i bazira na neprinudnom povezivanju pojedinaca. O tome vidi vrlo dobru argumentaciju SEKELJ, Laslo. Stirner i anarhizam. Beograd, Theoria, 1977, 3—4, str. 99—115.

usmjerenost protiv svega onoga što prijeti slobodnom i nesputanom ljudskom razvoju. Svi se anarhisti slažu kada je u pitanju opozicija spram države, odnosno političkih institucija općenito, kao mogućeg sredstva preinake građanskog društva.³ Treba istaći da se u svakodnevnom govoru, pa čak i u teoriji, pod anarhistima razumijevaju osobe koje, kao pobornici individualnog terora, s bombama jurišaju na institucije građanskog društva u kojima vide inkarnaciju zla i nepravde. Takvo je mišljenje, kako s pravom ističe Russell, posve krivo.⁴

Paradigmatično poimanje anarhističke doktrine unutar marksističke idejne orijentacije pokazuje pozicija Plehanova koja je došla do izražaja u njegovoj brošuri »Anarhizam i socijalizam«, napisanoj 1894. u propagandne svrhe. Plehanov je, naime, stavljao znak jednakosti između bandita i pobornika anarhističke doktrine koju je on, po vlastitom samorazumijevanju, držao za građansku. Takvo stajalište prema anarhizmu ne začuđuje s obzirom na činjenicu da se anarhizam pojavio kao suparnik marksizmu u pogledu utjecaja na međunarodni radnički pokret.

Valja, međutim, istaći da se anarhizmu i u domaćim znanstvenim krugovima nerijetko olako dijele ideologijske etikete, umjesto da se objektivno, i na argumentima zasnovanoj kritici propita suština anarhističke teorijske pozicije. S tim u vezi indikativno je, svakako, stanovište Fuada Muhića spram anarhizma i njegov, dakako, neuspjao pokušaj da iz rakursa psihoanalize, odnosno »osjećaja frustriranosti« anarhista zbog vlastite »ne-samopotvrđenosti« objasni uzroke sukoba između anarhista i marksista. »Jer ne treba kriti« — piše Muhić — »da je bilo učenja koja su se na stanovit način stidjela svoje intimne biti (jer je ona skrivala prave namjere njihovih tvoraca) te su osjećala grčevitu potrebu za ideološkom mistifikacijom te biti putem optuživanja protivnika za iste intencije koje su i same imale. Što je težnja za mistifikacijom bila veća, time je i agresija prema svemu umišljeno sličnom postajala otvorenijom, tako da je na kulminacionim tačkama prerastala u običnu beskrupuloznost, makijavelizam i jezuitizam. Kada se razotkrije u svojoj metodološkoj strukturi, takav postupak 'agresivnog rasterećenja', mada prividno vrlo složen, zapravo je krajnje jednostavan: protivnikovoj ideologiji podmeće se sadržaj vlastite ideologije da bi se iznašla imaginarna tačka pražnjenja napetosti u podsvijesti i da bi se onda protivniku mogli pripisati svi grijehovi što tu podsvijest muče do visoko ustitrane političke i etičke neurotičnosti. Čini se da je *samo na taj način* (naglasio R. B.) moguće shvatiti pravu prirodu dijaloga između anarhista i marksista.«⁵

2. Za odnos Marxa spram Proudhona karakteristična su dva razdoblja. U prvom, koji traje od početka 40-tih godina do 1846. godine odnosi su bili srdačni i prijateljski. Marx se, naime, za vrijeme svog izgnanstva u Parizu,

³ Usp. GOLDMAN, Emma. *Anarchism and Other Essays*. New York, Dover Publications Inc., 1969, str. 63.

⁴ Vidi RUSSEL, Bertrand. *Roads to Freedom. Socialism, Anarchism and Syndicalism*. London, Unwin Books, 1966, str. 38.

⁵ MUHIĆ, Fuad. *Moderna epoha i granične mogućnosti anarhističke doktrine*. Zagreb, Politička misao, 1980, 3, str. 217. Takav način razmišljanja vjerojatno je plod nedostatka ozbiljnog studija izvornih anarhističkih tekstova. Muhić se nije potrudio da se u citiranom radu, izuzev na jednom mjestu, pozove na radove Proudhona ili Bakunjinina.

kako i sam ističe u pismu Schweitzeru, 1844. osobno upoznao s Proudhonom. U dugim debatama »koje su često trajale čitavu noć« Marx je upoznao Proudhona s Hegelovom filozofijom, koju Proudhon nije bio u stanju proučiti zbog nepoznavanja njemačkog jezika. Za Marxov odnos prema Proudhonu, u prvom razdoblju, indikativno je, svakako, Engelsovo stajalište spram potonjeg. Engels se u studiji »Napredak pokreta za socijalnu reformu na kontinentu«, objavljenoj listopada 1843, vrlo pohvalno izražavao o Proudhonovu djelu »Što je to vlasništvo?« iz 1840. godine. »Što je to vlasništvo?« prvi je teorijski značajniji Proudhonov spis; u njemu je izvršio kritiku građanskog poretka i institucije privatnog vlasništva u kojoj se ogleda nejednakost, odnosno neravnopravni odnosi interesno suprotstavljenih grupa u društvu. Proudhon se već u tome radu deklarirao kao anarhista, a u kasnijim je radovima elaborirao do krajnjih konzekvencija originalnu teorijsku poziciju. »Anarhija« — pisao je Proudhon — »nepostojanje gospodara, suverena oblik je vladavine kojemu se svakodnevno približavamo, a ukorijenjeni običaj da čovjeka uzimamo kao pravilo a njegovu volju kao zakon uzrok su što nas gledaju kao vrhunac nereda i izraz kaosa«. ⁶ Proudhonu je nedvojbeno bilo stalo do reda i harmonije u političkoj zajednici, ali do takvog reda koji neće radnim masama biti nametnut upotrebom fizičke sile od strane aparata političke vlasti. Naime, sve ono što bi bilo nametanje tuđe volje fizičkom ili, pak, psihičkom prinudom, Proudhon je a priori s indignacijom odbacivao. Zakoni su također nepotrebni u zajednici autonomnih pojedinaca. Oni su, po Proudhonovu mišljenju, paučina za bogate i moćne, a za siromašne oni su lanci koji se nikakvim mačem ne daju prekinuti. Umjesto zakona Proudhon je predlagao ugovore.

Engels je, naime, smatrao da je spis »Što je to vlasništvo?« najzapaženije »filozofsko djelo napisano na francuskom jeziku«. ⁷ Marx se također pohvalno izražavao o navedenom Proudhonovu radu. On je isticao kako je Proudhonovo kritičko propitivanje privatnog vlasništva kao »osnove političke ekonomije« veliki znanstveni napredak u odnosu na dotadašnja politekonomijska stajališta, napredak koji znanost političke ekonomije revolucionira i kao takvu tek omogućuje. Po Marxovu mišljenju, Proudhonovo je djelo »znanstveni manifest francuskog proletarijata«. ⁸ Iz toga prvog razdoblja njihovih međusobnih odnosa valja istaći da je Marx u pismu Proudhonu od 5. svibnja 1846. ovoga pozivao na suradnju te expressis verbis kazao: »... što se tiče Francuske svi smatramo da u njoj ne možemo naći saradnika boljeg od Vas«. ⁹ Međutim, kada se pojavilo Proudhonovo djelo u dva toma »Sistem ekonomskih proturječnosti ili filozofije bijede« (1846), Marx je odgovorio knjigom »Bijeda filozofije« koju je napisao na francuskom jeziku »da protivnika pogodi što sigurnije«. Proudhonov je utjecaj, međutim, na proletarijat Francuske i općenito radničku klasu romanskih zemalja, unatoč Marxovoj argumentiranoj kritici, porastao, a Marx je narednih decenija bio prisiljen u nizu

⁶ PROUDHON, Pierre-Joseph. Što je vlasništvo? i drugi spisi. Zagreb, Globus, 1982, str. 199.

⁷ Vidi MARX, Karl i ENGELS, Friedrich, Beograd, Prosveta, Dela, t. 4, 1968, str. 17.

⁸ Marx, Sveta porodica, u: Marx i Engels, Dela, t. 5, 1968, str. 36

⁹ Marx i Engels, Dela, t. 34, 1979, str. 418.

navrata polemizirati s Proudhonom i pobornicima njegove teorije.¹⁰ Marx u »Bijedi filozofije« upućuje Proudhonu u osnovi dva prigovora. Prvi se odnosi na Proudhonovo supstituiranje povijesnog pod prirodno, odnosno poimanje kapitalističkih produkcijskih odnosa kao prirodnih, naime vječnih. S tim u vezi je i Marxovo upućivanje na činjenicu da se i o idejama, kao i kategorijama preko kojih se ti produkcijski odnosi artikuliraju (primjerice: profit, nadnica), može govoriti isključivo kao povijesnim, a ne vječnim tvorevinama.¹¹

U teorijski najznačajnijem djelu, nastalom u poznatom periodu njegova stvaralaštva, »Politička sposobnost radnih klasa« iz 1865, Proudhon je iznio credo svog nauka. Središnja kategorija Proudhonove teorije, kako s pravom ističe Woodcock, kategorija je pravde.¹² Iz pojma pravde on je izveo pojam uzajamnosti. Naime, Proudhon je zagovarao uređivanje međusobnih odnosa, unutar ekonomijske sfere društva, između pojedinih privrednih asocijacija, na principima mutualizma (uzajamnosti). Pojam mutualizam dolazi od latinske riječi »mutuum«, a znači razmjenu u širem smislu.¹³ Idejom uzajamnosti reciprociteta i pravde Proudhon je zamijenio ideju vlasti. Na tome de facto bazira novi sustav odnosa kojim valja promijeniti društveni poredak od vrha do dna. »U formi anarho-sindikalističke teorije o radničkoj kontroli u industriji, ta ideja (uzajamnosti op. R. B.) je kasnije imala veliki utjecaj na radnički pokret u Francuskoj i drugim zemljama.«¹⁴ Ideju mutualizma prenesenu na područje politike Proudhon je nazvao federalizmom. Proudhon je, naime, imao za cilj stvaranje takvog poretka u kojem bi svaki član zajednice sačuvao vlastitu nezavisnost i suvereno upravljao sam sobom, odnosno u suprotnosti spram »unitarističkog centralizma« — etabliranje takve zajednice u kojoj bi svaki lokalitet bio dovoljan sam sebi i gospodar na svom teritoriju. Buržoaska revolucija iz 1789, smatrao je Proudhon, nije donijela nikakve bitne promjene u pogledu državnog ustrojstva. Nastavljena je »monarhistička, unitaristička i centralistička sudbina Francuske«. Imajući pred očima snažnu političku centralizaciju francuske države, Proudhon je pledirao za radikalnu decentralizaciju koja bi za osnovicu imala kamunu. Komuna je trebala biti »suvereno biće«; ona u tome svojstvu »ima pravo upravljati sama sobom, samoupravljati, određivati poreze, raspolagati svojim vlasništvom i svojim prihodima... imati svoju policiju... imati svoje novine... svoju banku itd.«¹⁵ Komune kao potpuno suverene zajednice trebale su biti osnova

¹⁰ Usp. MERING, Franc. Karl Marx. Istorija njegovog života. Beograd, Kultura, 1958, str. 132.

¹¹ Usp. VRANICKI, Predrag. Istorija marksizma. Zagreb, Naprijed, t. 1, 1978, str. 180.

¹² Vidi WOODCOCK, George. Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements. Pelican Books, 1963, str. 101.

¹³ »Što je naime, mutualizam. Propis pravednosti koji su naše razne zakonodavne kategorije dosad zanemarivale ili držale u rezervi; na temelju kojega svi članovi društva, iz bilo koje društvene klase, bilo kakvog bogatstva i položaja, udruženja ili pojedinci, obitelji ili gradovi, industrijalci, poljoprivrednici ili državni službenici, uzajamno obećavaju i jamče uslugu za uslugu, povjerenje za povjerenje, jamstvo za jamstvo, sigurnost za sigurnost... istinu za istinu, slobodu za slobodu i vlasništvo za vlasništvo...«. Proudhon, Politička sposobnost radnih klasa, u; Proudhon, Što je vlasništvo? i drugi spisi, cit., str. 324.

¹⁴ Shatz, The Essential Works of Anarchism, cit., str. 82.

¹⁵ Proudhon, Politička sposobnost radnih klasa, cit., str. 351.

na kojoj bi se ujedinili svi narodi u »konfederaciju konfederacija«. Unatoč tome što je priznavao nužnost postojanja »nekih zajedničkih poslova«, Proudhon je rezolutno odbijao mogućnost centralizacije, odnosno nametanje volje užim zajednicama od strane širih. Svaki član ima mogućnost da izađe iz zajednice i da »raskine ugovor« u bilo kojem trenutku.¹⁶

Proudhonovo shvaćanje subjekta revolucionarnog preobražaja građanskog poretka imalo je niz faza. U prvoj fazi Proudhon je, pored proletarijata, sitnoburžoaske slojeve smatrao za onu snagu kojoj pripada budućnost. Međusobno savezništvo između srednjih slojeva i radničke klase treba da služi kao osnova za zajedničku borbu protiv (krupnog kapitala. Razočaran ponašanjem sitnih građanskih slojeva, koji su iznevjerili njegova očekivanja, Proudhon se poslije 1852. godine definitivno opredjeljuje za radne mase grada i sela, koje će realizirati novi socijalni poredak.¹⁷ Zbog toga se Marxova kritika Proudhona koju je on, primjerice, iznio u pismu od 7. prosinca 1852. Adolfu Clussu, može prihvatiti samo uvjetno. »Francuska se, kaže on, (Proudhon, op. R. B.) sastoji od 3 klase: 1. od buržoazije; 2. od srednje klase (petit bourgeois); 3. od proletarijata. Prema tome, svrha povijesti je, a naročito revolucije, da klasu 1. i 3, ekstreme, pretopi u klasu 2, u pravu sredinu...«¹⁸ Marx je, doduše, u pismu Anjenkovu od 28. prosinca 1846. odao na neki način priznanje Proudhonu zbog takvog stajališta. Marx ga ističe kao znanstvenog tumača interesa francuske sitne buržoazije, te mu stoga pripada »stvarno zasluga« što će sitna buržoazija biti učesnik »svih socijalnih revolucija« čije vrijeme dolazi.¹⁹

Proudhon je bio protiv svakog političkog pokreta i nasilnog preobražaja kapitalističkog društva. A priori je odbacivao bilo kakvo posredovanje između teorije i prakse. Stim u vezi on je negirao i povijesnu nužnost postojanja primjerene revolucionarne organizacije koja bi ozbiljila »model« društva baziran na fundamentalnom principu što ga je on zagovarao, naime, pravdi.²⁰ To, dakako, nije slabost samo Proudhonove teorije, već i teorijske pozicije većine anarhista.

Proudhon je izvršio snažan utjecaj na međunarodni radnički pokret. Taj je utjecaj napose došao do izražaja u manje razvijenim zemljama — Francuskoj, Španjolskoj, Italiji. Utjecaj Proudhonovih ideja poglavito je bio izražen za vrijeme Pariške komune 1871. godine. Naime, u Komuni su Proudhonove pristalice uz blankiste imali odlučujući utjecaj na sama zbivanja, dok je prisustvo Marxovih pristalica de facto bilo zanemarivo.²¹ Marx je, međutim, unatoč tome pozdravio Komunu kao onaj politički oblik u kojem se može izvršiti ekonomsko oslobođenje radničke klase. U vezi s tim nameće se pita-

¹⁶ Usp. *ibid.*, str. 327.

¹⁷ Vidi detaljnije SMAILAGIĆ, Nerkez. Ideja radničke demokracije u Proudhonovom djelu. Zagreb, Biblioteka Fakulteta političkih nauka, Doktorska disertacija, 1976, str. 111—125.

¹⁸ Marx i Engels, Dela, t. 35, 1979, str. 509. Nameće se pitanje nije li povijest dala za pravo Proudhonu? U suvremenom, državnom kapitalizmu većinu čine upravo srednji slojevi, dok su po broju na marginama društva tzv. jet-set i talog društva, odnosno lumpenproletarijat.

¹⁹ Vidi Marx i Engels, Dela, t. 7, 1974, str. 460.

²⁰ Usp. SEKELJ, Laslo. O anarhizmu. Beograd, IIC SSO Srbije i CDJ SSO Hrvatske, 1982, str. 140.

²¹ Vidi detaljnije TADIĆ, Ljubomir. O suštini samoupravljanja. Zagreb, Revija za sociologiju, 1979, 3/4, str. 17—20.

nje: u čemu su sličnosti, a u čemu razlike između Marxove i Proudhonove koncepcije uređenja ljudske zajednice u budućnosti? Nema, čini mi se, argumenata za tezu da je Marxova koncepcija komune jednaka Proudhonovoj »koncepciji anarhije«. ²² Naime, za razliku od Proudhona, za koga komune predstavljaju suverene zajednice koje mogu ali i ne moraju prihvatiti odluku neke šire cjeline, Marx je držao da u kompetenciji centralnih organa mora ostati određeni broj poslova, što garantira jedinstvo zajednice. ²³ Marx, naime, nije poimao komunu kao kopiju srednjovjekovnih komuna. Takvo shvaćanje komunalnog uređenja, po njegovu mišljenju, dovelo bi do razbijanja »jedinstva velikih naroda« koje je, unatoč tome što je bilo stvoreno sredstvima sile, postalo uvjet napretka. Ideja o »savezu malih država« za Marxa je bila povijesno prevladano shvaćanje. ²⁴ Povijesno zadobivena koncentracija i centralizacija »društvenih snaga« ne smije biti vraćena na oblike koji su karakterizirali feudalnu epohu.

3. Kao i s Proudhonom, Marx se s Bakunjinom upoznao u Parizu 1844. godine. O tome prvom periodu svoga poznanstva s Bakunjinom Marx je, između ostalog, pisao: »U drugoj polovini augusta 1848. proputovao sam kroz Berlin, sastao sam se tamo sa Bakunjinom i obnovio intimno prijateljstvo koje nas je vezivalo pre izbijanja februarske revolucije... U svom pismu upućenom listu 'New-York Daily Tribune' o Revoluciji i kontrarevoluciji u Nemačkoj bio sam, koliko je meni poznato, prvi nemački autor koji je ukazao Bakunjinu čast zbog njegovog učešća u našem pokretu, a naročito u drezdenskom ustanku, istovremeno optužujući nemačku štampu i nemački narod da su ga na najkukavičkiji način izručili njegovim i svojim neprijateljima«. ²⁵ Snaga Marxove ličnosti ostavila je upečatljiv dojam na Bakunjinu. Nakon punih šesnaest godina Marx i Bakunjin ponovo su se sreli, i to zadnji put, u Londonu 1864, kada je osnovano Međunarodno udruženje radnika, odnosno I internacionala. Marxu se u to vrijeme Bakunjin činio pogodnom osobom za propagandni rad. Bakunjin je objeručke prihvatio, Marxov prijedlog o suradnji tako da odlazi u Italiju gdje je, po Marxovu nalogu, trebao voditi propagandnu kampanju protiv utjecaja Mazzinijevih ideja. Njihova međusobna suradnja, međutim, nije bila dugog vijeka. Ubrzo su došla na vidjelo nepomirljiva gledišta na pojedina pitanja, kako teorijske, tako i čisto praktične naravi. Njihov osobni sukob završio je isključenjem Bakunjina i njegovih pristalica iz Međunarodnog udruženja radnika na Haškom kongresu 1872. godine. ²⁶

²² Tako npr. SEKELJ, Laslo. Marksistička kritika anarhizma. Beograd, Gledišta. 1980. 3/4, str. 60.

²³ Valja, naime, istaći drugačiji društveni kontekst koji je Marx imao u vidu. Njemačka je, sve do 1871, za razliku od Francuske gdje je mlada građanska klasa preuzela stari centralizirani državni aparat, bila rascjepkana na niz državica koje su bile potpuno nezavisne jedna o drugoj. To je, vjerojatno, pridonijelo tome da je Marx pokazivao rezerve prema radikalnoj decentralizaciji političke zajednice.

²⁴ Vidi Marx, Građanski rat u Francuskoj, Dela, t. 28, 1977, str. 272.

²⁵ Id. Mihail Bakunjin. Dela t. 12, 1975, str. 240.

²⁶ Više o genezi sukoba između Marxa i Bakunjina unutar I internacionala vidi npr. Mering, Karl Marx. Istorija njegovog života, cit., str. 402—429; 458—491. Marx snosi ne malu krivicu zbog razlaza s Bakunjinom. On je, naime, nekritički prihvatio neosnovane optužbe koje su na račun Bakunjina dolazile od strane ruskih emigranata, napose Nečajeva i Utina koji nisu gajili osobitu naklonost prema Bakunjinu.

Marx je Bakunjinovu djelatnost na teorijskom planu u osnovi držao za minornu, za razliku od tzv. organizaciono-političke. Izuzetak je u tome pogledu Marxov »Konspekt Bakunjinove knjige Državnost i anarhija«, svakako najznačajnijeg njegovog spisa, objavljenog 1873. godine. U navedenom spisu nalazi se credo Bakunjinova poimanja revolucije. U »Državnosti i anarhiji« poglavito dolazi do izražaja Bakunjinova antiscijentistička i protudržavna usmjerenost. Apostrofirajući Marxa kao »doktrinarnog revolucionara« koji, u suštini, nikada nije bio neprijatelj države, već naprotiv njen »najvatreniji« pobornik, predbacivao mu je namjeru da želi sa svojim pristašama zauzeti mjesto prijašnjih vlastodržaca.²⁷ Po Bakunjinovu mišljenju, treba samo aktom socijalne revolucije likvidirati državu i crkvu, koje je on držao za utjelovljenje svih zala suvremene, kapitalističke civilizacije, i samim time nestat će sukoba i agresije u društvu. Takvo mišljenje Marx je smatrao naivnim, duboko uvjeren da rješenje zagonetke povijesti leži u ekonomijskoj sferi društva. Naime, bez bitne preinake u načinu proizvodnje života, promjene u tzv. superstrukturi društva, odnosno političkoj sferi, ne znače mnogo.

Poput Proudhona, i Bakunjin je inzistirao na pravdi kao »jedinom mjerilu« opravdanosti ljudskih postupaka. Bakunjin je imao bezgranično povjerenje u narodni instinkt i vjeru u sposobnost samoorganiziranja narodnih masa. Istinska konfederativna zajednica, držao je Bakunjin, koja treba da okupi ljude svih jezika i svih narodnosti mora se organizirati odozdo prema gore, s tim da svaka članica zajednice ima pravo na slobodno otcjepljenje, koje je prvo i »najvažnije političko pravo«. Bez toga prava, svaka je konfederacija »zakamufilirana« centralistička država. Centralističku državu koju zagovaraju doktrinarni revolucionari, a pod, idejnim vodstvom Karla Marxa — kako misli Bakunjin — narodne mase moraju u socijalnoj revoluciji »smjesta srušiti«. Povezivanje u zajednici, onako kako ju je zamišljao Bakunjin, najprije bi se odvijalo u asocijacijama, a zatim u »općine, distrikte, narode i napokon u jedan veliki internacionalni i univerzalni federalni savez«.²⁸

Za razliku od Marxa, koji je akcent u suvremenoj klasnoj borbi stavljao na razvoj klasne svijesti i organizaciju industrijskog proletarijata, što je po njegovu sudu, neophodan uvjet za uspješno transendiranje građanskog društva, Bakunjin je, međutim, inzistirao na već prethodno navedenom instinktivnom revoltu narodnih masa, poglavito deklasiranih slojeva²⁹ odnosno —

²⁷ Unatoč osobnom sukobu s Marxom, Bakunjin je uvažavao i njegov znanstveni opus. »Rijetko se može naći čovjek« — pisao je Bakunjin — »koji bi tako puno znao i čitao, i čitao tako pametno, kao g. Marx«. BAKUNJIN, Mihail. Državnost i anarhija, u: BAKUNJIN, Mihail. Država i sloboda. Zagreb, Globus, 1979, str. 135. Bakunjin je opetovano isticao nadmoćnost Marxove teorije u odnosu spram Proudhonove koji je, po Bakunjinovu mišljenju, »ostao idealist i metafizičar«. Za razliku od Proudhona, Marx je polazio od »ekonomske činjenice«, a ne od »apstraktne ideje prava«. To je, držao je Bakunjin, jedna od »glavnih znanstvenih zasluga« Karla Marxa.

²⁸ Bakunjin, Pariška komuna i pojam države, u: Bakunjin, Država i sloboda, cit., str 321. Valja, međutim, istaći da Bakunjin nije smatrao potrebnim da se razlikuju federacija i konfederacija. Ti pojmovi su za njega bili de facto jedno te isto.

²⁹ Usp. COLE, G.D.H. Socialist Thought. Marxism and Anarchism 1850—1890. London, MacMillan Co LTD, Vol 2, 1954, str. 230. U ovom kontekstu treba istaći da je i tzv. »nova ljevica«, s Herbertom Marcuseom na čelu, isticala ulogu deklasiranih slojeva kao novog revolucionarnog subjekta. To zbog toga jer je, po mišlje-

kako je on sam izrijekom kazao — »razularene nadničarske sirotinje«. Za Bakunjinu se nije postavljalo pitanje komunističke svijesti proletarijata. On je to naprosto smatrao irelevantnim. Ljudski materijal poput ruskog mužika sa, kako bi Marx kazao, »ovnovskom sviješću«, Bakunjin je držao primjerenim za izgradnju nove zajednice s onu stranu postojećeg.

Odgovarajući na Bakunjinov upit nad kime će proletarijat vladati kada postane vladajuća klasa, Marx mu je u »Konspektu« odgovorio da su »mjere vladavine« nužne sve dotle dok su još na djelu ekonomski uvjeti koji perpetuiraju klasnu borbu i postojanje antagonistički suprotstavljenih klasa. Bakunjin, poput većine anarhističkih teoretika, nije dovoljno vodio računa o objektivnim ekonomskim pretpostavkama bez kojih nije moguće izvršiti ekonomsko oslobođenje radničke klase. Zato mu je Marx s pravom predbacivao voluntarizam. Osnovna pretpostavka za uspješno realiziranje socijalne revolucije je, dakako, prevladavanje industrijskog proletarijata u masi stanovništva. Marx je smatrao da Bakunjin »želi da se evropska socijalna revolucija, zasnovana na ekonomskoj podlozi kapitalističke proizvodnje, izvrši na nivou ruskih ili slovenskih zemljoradničkih i pastirskih naroda... Volja, a ne ekonomski uslovi, čini osnovu njegove (Bakunjinove, op. R. B.) socijalne revolucije«. ³⁰

Bez obzira na redukcionističku poziciju s koje je Bakunjin kritizirao Marxovo poimanje klasne borbe, koja je za Marxa predstavljala jedinstvo »ekonomske i političke borbe«, ³¹ Bakunjinova kritika državnosti, nakon iskustava sa staljinističkim, totalitarnim režimima, naročito je dobila na aktualnosti. »Instinktom« starog revolucionara Bakunjin je naslutio mogući pravac u razvoju događaja nakon uspješno izvedene proletherske revolucije. Ne želi li se, naime, pojam revolucije rabiti u smislu Nietzscheova poimanja povijesti kao »vječnog vraćanja jednakog«, onda, nedvojbeno, mora doći do bitne promjene u načinu materijalne proizvodnje života. Puka smjena jednih političkih gospodara drugima — što za anarhiste i jest rezultat političke borbe, koji će zagovarati jedan drugačiji ideologijski sustav, dakako, s ciljem lakše manipulacije podanicima — a da ne dođe do bitne preinake u ekonomskoj sferi zaista znači ništa ili, pak, malo.

4. Marx je, za razliku od klasika anarhističke teorije, tajnu suvremenog ropstva vidio u proizvodnom procesu, odnosno u kapitalu kao društvenom odnosu. Zbog toga je, uostalom, najveći dio svoga života posvetio studiju »anatomije građanskog društva«, odnosno kritici političke ekonomije kao građanske znanosti par excellence. To, međutim, ne znači da je Marx državu, odnosno političku sferu društva držao za epifenomen ekonomijske sfere. Fundamentalni zadatak je, ipak, u tome da se ukine kapital, a samim time će, kako je isticao i Engels, država »pasti sama od sebe«. Klasici anarhističke doktrine, napose Bakunjin, za razliku od Marxa, ne analiziraju protivurječnosti između produktivnih snaga i odnosa u proizvodnji kao mogući uzrok preinake kapitalskog načina proizvodnje, dakako uz pomoć svjesne akcije pro-

nju idejnih vođa »nove ljevice«, došlo do integracije industrijskog proletarijata u kapitalistički poredak.

³⁰ Marx, *Konspekt Bakunjinove knjige Državnost i anarhija*. Dela, t. 29, str. 515.

³¹ Vidi Sekelj, *O anarhizmu*, cit., str. 97.

letarijata. Anarhisti uglavnom polažu nadu u narodni instinkt i revolt protiv neljudskog položaja radnih masa. Većina anarhističkih teoretičara zahtijeva radikalnu političku decentralizaciju, odnosno stvaranje takvoga društvenog uređenja u kojem bi se komune, kao u potpunosti samodovoljne zajednice ljudi, »slobodnim ugovorima« povezivale i obuhvatile sve narode. Unatoč radikalnoj kritici građanskog društva i predlaganju novih formi udruživanja, anarhistima, čini se, nedostaje umna artikulacija mogućeg izlaska iz okova kapitalističkog načina proizvodnje života.

U teorijskim radovima koji problematiziraju međusobni odnos između marksizma i anarhizma prevladava teza da i marksisti i anarhisti imaju zajednički cilj, naime društvo bez države, te »iluzorne zajednice«. Ono što ih, međutim, razdvaja, to su metode, odnosno sredstva kojima se valja služiti da bi se taj cilj ostvario. Čini mi se da u radovima koji tematiziraju navedeni problem autori suviše naglašavaju razlike između tih dviju struja unutar socijalističke misli. Vjerojatno je tome pridonijela zainteresiranost pobornika tih doktrina za što veći utjecaj među radništvom, a veći utjecaj, drži se, znači istovremeno i određeni dignitet teorije. Ako je suditi po utjecaju koji anarhizam danas ima u međunarodnom radničkom pokretu, kada anarhisti čine marginalnu grupu, relativno bi se lako moglo zapostaviti anarhističku teoriju. Međutim, da li je to ispravan postupak?

Anarhistički teoretičari pokrenuli su niz pitanja čija je aktualnost nedvojbeno. To su, primjerice, problem ljudskih prava, upućivanje na male ljudske zajednice koje, u situaciji sveopćeg otuđenja, mogu odigrati određenu pozitivnu ulogu, zatim problematika birokratskih režima itd. U situaciji kada je marksizam, odnosno izvorna misao Karla Marxa, u zemljama »realnog socijalizma« degenerirao u puku ideologiju koja služi tome da se nova politički odlučujuća grupa legitimira na vlasti, anarhizam je preuzeo, u neku ruku, ulogu heretičke misli, odnosno bespoštedne »kritike svega postojećeg«. Anarhistička kritika marksizma, dakako marksizma u smislu »krive svijesti«, bit će aktualna sve dotle dok politički odlučujuća grupa u zemljama »realno egzistirajućeg socijalizma« koja se poziva na Marxov nauk ne bude uzimala taj nauk kao »rukovodstvo« za realizaciju razotuđene ljudske zajednice s onu stranu epohalno prisutnog načina proizvodnje života.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION OF THE RELATION BETWEEN
MARXISM AND ANARCHISM

Inter relations between Marxism and Anarchism come in recent times into the focus of interest of the professional and scientific circles. In this context particularly interesting is the Marx's relation toward the founders of the anarchist doctrine, Proudhon and Bakunin. It is necessary to point out that Marx, during the first period of their acquaintance, had good and friendly relations with both of them. But, later, due to completely diametrically opposed theoretical, and not only theoretical, positions their cooperation had ceased, and the period of uncompromising conflicts (between Marx and the classics of the anarchistic thought) followed. The anarchistic doctrine gains its topicality in the situation when Marxism, which means the original thought of Karl Marx, had degenerated, in the countries of the so-called real socialism, into a mere ideology to serve only the decisive group to prove themselves in power. The anarchistic criticism of Marxism, to be sure, Marxism in the sense of »wrong consciousness«, will be topical unless the politically decisive group, in the countries of the »real existing socialism«, who refer to Marx's doctrine, take the doctrine as the »leadership« for the realization of the alienated human community from the other side of the epoch-making present way of life production.

SPOROVI RADI RAZVODA BRAKA U ENGLSKOJ — izazov mirenja*

JOHN EEKELAAR
Pembroke College, England

UDK 347.624.2 : 347.925
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 28. I 1986.

*Autor analizira djelovanje zakonodavnih tijela čija je svrha prije svega bila smanjenje troškova brakorazvodnih postupaka koji su znatno te-
retili sredstva javnih fondova namijenjenih pravnoj pomoći, a samo
su doticala problem mirenja. Naglašava se važnost razlikovanja između
pomirenja i mirenja. Iznose se različiti organizacijski modeli za pro-
vođenje postupka mirenja u okviru djelovanja pravosudnih ili izvan-
sudskih tijela. Opravdanost i poželjnost mirenja nalazi se u upoznavan-
ju stranaka sa sistemom vrijednosti koje zakonodavac drži korisnim
pri razvodu braka. Autor dijeli stajalište prema kojem je u postupku
mirenja nužno voditi računa o pravu stranke na samoopredjeljenje.*

Izveštaj »Finer«: prije i poslije

I Engleska, poput izvjesnog broja zemalja Zapada, prolazi, mogli bismo kazati, kroz iskušenja u postupcima što prethode razvodu braka. Broj razvedenih brakova, osobito unazad nekoliko godina, rapidno raste: 58.239 presuda 1970. god., 143.667 presuda 1978. godine. Takve tendencije nose sa sobom niz problema, ali u ovom izlaganju ograničit ćemo se samo na iznalaženje primjernog pravnog pristupa za rješavanje nesporazuma koji obično prate krah braka. Ta nastojanja trenutačno se kreću ponajviše oko problema mirenja. Što je mirenje ili, bolje rečeno — što se smatra mirenjem, bit će ovdje u prvom redu predmetom pažnje. Započet ćemo upoznavanjem s veoma utjecajnim izvještajem vladine Komisije o nepotpunim porodicama, Izvještajem »Finer« iz 1976. godine.¹ Osnovni prijedlozi iz toga Izvještaja odnose se na probleme u vezi s prihodima nepotpunih porodica, tako da je tim Izvještajem malo postignuto u praktičnom smislu. Ali, širina obuhvaćenih vizija vodi preko problem osiguranja prihoda u srž pravnog postupanja i zadovoljenja pravde, tako da je Komisija preskočila prvobitne interese predlažući uskla-

* Predavanje održano na Pravnom fakultetu Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci 6. siječnja 1986. god. Prijevod mr Nenad Hlača.

¹ CMND. (1974) 5629

divanje postupaka u odnosu na nepotpune porodice radi ostvarivanja »mehanizama i službi koji bi bili upotrebljivi za rješavanje stvarnih problema koji prate kraj braka«.²

Jedno od temeljnih načela na kojima bi sudovi trebali djelovati bilo bi »usklađivanje aktivnosti u pravcu osiguranja što je moguće većih olakšica za provođenje mirenja između bračnih drugova u bračnim sporovima.«³ U tim raspravama o prijedlozima u vezi s mirenjem Komisija je prvi put u Britaniji naglasila važnost razlikovanja između pomirenja i mirenja. »S pomirenjem imamo u vidu ponovno saživljavanje supružnika. S mirenjem nastojimo pomoći strankama da se suoče s posljedicama prestanka braka, bilo razvodom ili rastavom, ostvarujući sporazum ili dajući suglasnost na rješenja u vezi s uzdržavanjem, školovanjem djece, financijskim posljedicama, raspolaganjima u vezi sa stambenim fondom, troškovima punomoćnika i svim ostalim problemima koji slijede nakon prestanka braka i nameću se kao okolnosti o kojima će se u budućnosti morati postići suglasnost, smanjujući tako mogućnosti sukoba.«⁴

Razlika u početku nije bila dovoljno shvaćena, utoliko više što je problem službeno naglašen, a pažnja je gotovo u potpunosti usmjerena na pomirenje. To je bio i dio sažetka Komisije ustanovljene 1946. god. radi provjere postupanja kod razvoda i poništenja braka.⁵ Kraljevska Komisija koja je istraživala materiju braka i razvoda brakova iz 1956. god. podnijela je izvještaj⁶ s poglavljem »Upute o braku i mirenje«⁷, ali se ono ograničavalo samo na postupanje koje je u Izvještaju »Finer« određeno kao pomirenje, a ne i na prijedlog Komisije u vezi s mirenjem. U toku 1963. god. donesen je zakon kojim je jedan od osnovnih ciljeva bilo promicanje pomirenja.⁸ Zakonodavna komisija objavila je 1966. god. rad »Mogućnosti izbora«⁹ koji je trebao postati bazom reforme prava o razvodu braka, prividno je u njemu na kraju koncepcija o razvodu braka na osnovu krivnje zamijenjena koncepcijom o teškoj poremećenosti kao jedinom brakorazvodnom uzroku. Komisija je izdvojila pomirenje kao jedan od četiri glavna problema s kojim treba uskladiti reformirani sistem razvoda braka.¹⁰ Izvještaj se uopće nije osvrtao na mirenje na način usvojen u Izvještaju »Finer«, pa je zakonodavac slijedeći Izvještaj¹¹ usvojio taj jednostrani prijedlog. Zaista je neshvatljiva pažnja koja je u tome periodu bila posvećivana pomirenju. U to je doba koncepcija o poremećenim bračnim odnosima bila dominantna među teorijama o razvodu braka. Ne samo što je tužitelj morao dokazati da je tuženi uzrokovao poremećaj nego je poremećenost odnosa bila i presudnim faktorom u traženju razvoda braka. Slijedi da je tako pravo na razvod braka moglo biti izgubljeno ako je tužitelj

² Ibid., para. 4. 282

³ Ibid., para. 4. 283

⁴ Ibid., para. 4. 288

⁵ FINAL Report of the Committee on Procedure in Matrimonial Causes (Denning Committee), 1947, CMD. 2024, para. 4.

⁶ REPORT of the Royal Commission on Marriage and Divorce, Morton Commission, 1956, CMD. 9678.

⁷ Ibid., Part IV.

⁸ Matrimonial Causes Act, 1963.

⁹ CMND. (1966) 3123

¹⁰ Ibid., pp. 16—18.

¹¹ Divorce Reform Act, 1969, Matrimonial Causes Act, 1973.

ranije oprostio tuženome za izazvanu poremećenost ili ukoliko je sudjelovao u njezinu nastajanju. Trebalo je uvidjeti da postojanje takvih pravila koči mogućnosti za pomirenje. Mnogo je napora uloženo na pokušaj održavanja teorije o krivnji, što je onemogućavalo proboj shvaćanju po kojem provođenje pokušaja pomirenja ne mora značiti i prepreku razvodu braka. Unatoč tim shvaćanjima, pravne prepreke za moguće pomirenje potpuno su nestale u vrijeme kada je teorija krivnje zapostavljena, iako ne i potpuno napuštena počecima reforme brakorazvodnog sistema 1971. godine, s dosljednim napuštanjem principa oprostaja. Tim promjenama otvorene su mogućnosti za puno shvaćanje značaja mirenja. Treba primijetiti da nastojanja za sporazumnim rješanjem problema u vezi s razvodom braka nisu bila potpuno nepoznata tijekom tog perioda. God. 1954. izneseno je stajalište po kojem suglasnost stranaka o troškovima, uzdržavanju, povjeravanju djece i imovini ne znači i zloupotrebu prava.¹² Ali, ako su takva utanačenja mogla izazvati sumnju da su se bračni drugovi dogovorili i oko lažnog predstavljanja okolnosti radi zadovoljenja teorije krivnje, oni su se tada izlagali izvjesnim opasnostima. Stoga je zakon iz 1963. god (Matrimonial Causes Act) sporazumijevanje učinio neobaveznim u pravnom uređenju razvoda braka te regulirao postupak po kojem su se stranke mogle obvezati na ostvarivanje sporazuma pred sudom u prvim fazama postupanja ako su postojale indicije da će ga se stranke i pridržavati. Sudovi su obično prihvaćali sporazume, osim u slučaju pogodbi usmjerenih na obmanu suda i smišljenih samo radi dobivanja razvoda braka.¹³ Pravni se poredak još uvijek slijepo pridržavao stajališta da razvod braka treba dozvoliti samo ukoliko je jedna od stranaka aktivnim ponašanjem prozročila nepopravljivo stanje. Do prekretnice u shvaćanjima došlo je nakon 1971. godine. Sudovi su počeli prihvaćati koncepciju po kojoj je bilo dovoljno dokazati jednu od okolnosti predviđenih zakonom kao osnovu za nastanak teškog poremećaja i po kojoj nije bilo važno da li je tuženi mogao pobiti dokaze protunapadom na tužitelja.¹⁴ Prema tome, niti jedna stranka nije mogla navoditi okolnosti koje bi bile lažne. Ukoliko bi to ipak bilo učinjeno, uvjetna brakorastavna presuda (decree nisi) mogla je biti ukinuta.¹⁵ U takvim uvjetima mogla je napredovati tendencija poticanja sporazumijevanja. Sudovi su počeli uviđati važnost promjena povezujući ih samo s na prvi pogled sličnom politikom »čistog kraha«.¹⁶ Međutim, te tendencije mogu biti shvaćene samo u kontekstu prevladavajućih stajališta o razvodu braka nastalih u toku 1970-tih godina. Čvrsti pokazatelji bili su, naravno, veoma jednostavni, a ogledali su se u brzom porastu broja razvedenih osoba.¹⁷ Uspoređujući broj konačnih brakorazvodnih presuda (decree absolute), vidi se da ih je 1970. god. bilo 58.239, a u 1978. godini 143.667. To je imalo utjecaja na nastanak značajnih problema u odnosu na pogođene osobe, i odrasle i djecu, te na društvene reperkusije koje su se ogledale u poremećenom ponašanju djece, što je osim toga Radna grupa ocijenila i kao »značajan atak na javne fondove«.¹⁸ Uzbunu

¹² Emanuel v. Emanuel, 1946, P. 115.

¹³ Nash v. Nash, 1965, P. 266.

¹⁴ Grenfell v. Grenfell, 1978, Fam. 128.

¹⁵ Newman v. Newman, 1985, 15 Family Law 52.

¹⁶ Minton v. Minton, 1979, A. C. 593.

¹⁷ 1970. god. bilo je 58.239 konačnih brakorazvodnih presuda; 1978. god. 143.667.

¹⁸ Home Office, Marriage Matters, 1979, para. 2. 14.

je izazvao iznos sredstava namijenjenih pravnoj pomoći koji se odnosio na porodičnopravne predmete. Troškovi postupanja u parnicama za razvod braka činili su 1970. godine 55% svih troškova namijenjenih pravnoj pomoći, a u 1975. god. oni su porasli na 67%.¹⁹ Izlaz iz te situacije nazirao se u pridavanju veće pažnje tzv. »posebnim postupcima«, do tada primjenjivanim na nesporne razvode brakova u kojima nije bilo djece i na ostale »sporne« razvode brakova.²⁰ Postupak za nesporni razvod braka sastojao se od podnošenja isprava sucu* (registar), koji se mogao zadovoljiti i pukim utvrđivanjem postojanja bitnih okolnosti. Na taj su način sredstva pravne pomoći manje opterećivana nego uz primjenu preostalih postupaka za dobivanje razvoda braka. Međutim, ni to nije pomoglo smanjivanju troškova. Pravni su zastupnici stranaka počeli osjećati da se stranke mnogo češće i žučnije spore oko imovine, novčanih sredstava i djece.²¹

Možda je bilo teško podnositi porast te »zagriženosti« iako je već bilo ukazano na mogućnosti za njezino prevladavanje. U izvještaju Komisije o pravnoj pomoći iz 1982. god. stoji da su u 1974. god. na jedan zahtjev za dodjelu pravnih olakšica²² dolazile tri uvjetne brakorastavne presude (decree nisi), te po jedan zahtjev koji se odnosio na postupanje u vezi s djecom prema osam uvjetnih brakorastavnih presuda. Tijekom 1981. god. taj je odnos prevagnuo na 1 : 1,5 i 1 : 2,7.²³ Unatoč tome, traženje olakšica nije zahtijevalo veće probleme, možda stoga što su mnogo šire priznavane isticane prednosti dobivanja olakšica prilikom sporazuma fizičkih osoba. Komisija je bila u mogućnost da zaključi kako »... su učinci promjena izvršenih tokom 1977. god. koji su se odnosili na troškove pravne pomoći i savjetovanja u bračnim sporovima strogo ograničeni, a uštede koje su se pojavile neovisno o administrativnim uštedama bile su rezultat specifičnosti postupka; korištenje sredstava pravne pomoći nije više bilo drugo nego vanka kojom se dolazilo do velikog dijela fonda namijenjenog građanskopravnoj pomoći.«²⁴ Konačno, i čini se najvažnijim, promjene izvršene 1977. god. nisu se odnosile na problem pomoćnih postupanja čiji su brojnost i troškovi neposredno spominjani.

Smatralo se da aktivnosti što slijede treba usmjeriti na reformu postupanja u bračnim sporovima kako bi se osigurala mogućnosti za susretljivo rješavanje situacija koje su povezane s financijskim problemima i položajem djece.²⁵ Značajniji naponi prema smanjivanju troškova sporova oko imovine i novčanih sredstava učinjeni su u Londonu. Tijekom 1980. god. odlučeno je da te predmete najprije preuzme sudac (registrar), prije nego što oni dođu u fazu procesnog postupanja. Cilj je te prethodne faze postupka bio da se po-

¹⁹ GIBSON, Colin, *Divorce and the Recourse to Legal Aid*. *Modern Law Review*, 43, 1980, 2, str. 609—616.

²⁰ *Matrimonial Causes Rules, 1977, Rule 48*. *REGISTRAR, sudski i upravni službenik Višeg suda po: *The Oxford Dictionary of Modern English*, prim. prev., u daljnjem tekstu prevedeno kao sudac-registrar.

²¹ BAKER, Sir George. *President of the Family Division, Address to the Law Society Annual Conference, 1977*. *Guardian Gazette*, 16. 10. 1977.

²² Odnosi se na sudsko postupanje u vezi s novcem i imovinom, prim. autora.

²³ 32 nd. *ANNUAL Report of the Advisory Committee on Legal Aid, 1981—1982*, HC 189, para. 88

²⁴ To je zapravo pravni savjet, prim. autora.

²⁵ 32 nd. *ANNUAL Report...*, op. cit. para. 93

remećenost pokušaja pojasniti ili smiriti formalno blažim pristupom prije službenog postupka. Međutim, kada se nakon nekoliko godina primjene pokazalo da broj uspješno saniranih brakova nije bio veći od 3%, taj je pristup bio napušten. Istraživanjem je ukazano na razloge koji su utjecali na neuspjeh pristupa. Očito je bilo da okolnosti nisu provjeravane s dovoljno pažnje, te da su pravni zastupnici često s nedovoljno motivacije, bez autoriteta, pa i nedovoljno pripremljeni, pregovarali sa strankama pokušavajući smiriti i riješiti nesuglasice.²⁶ Bez obzira na to, sličan je pristup u pravosudni sistem uveden 1983. god. za predmete koji su se odnosili na djecu.²⁷ U toku toga razdoblja ti uporedni postupci uvođeni su i u lokalne nivoe pravosudnih organa u zemlji, kao rezultat osobnih nastojanja sudaca nižeg ranga i pokusnih oblika pružanja pomoći nakon razvoda braka, što je bilo moguće organiziranjem sudsko-zaštitnih službi i izvan Londona.

Međuregionalna komisija zadužena za »mirenje« utvrdila je tijekom 1983. god. djelovanje 20 takvih programa.²⁸ Ukratko će biti ukazano na osnovna obilježja tih sudskih programa. Dvojnost u pogledu »troškova ljudskog faktora« u brakorazvodnim predmetima ukazivala je na različite mogućnosti za iznalaženje rješenja. Uobičajen pristup troškovima stranaka morao je u tome razdoblju podnijeti značajan zaokret, koji je bio pojašnjen ovakvim stajalištem: »Uobičajeno sagledavanje aktivnosti oko 'bračne pomoći', sa svrhom saniranja stanja izmijenilo se pod utjecajem različitih okolnosti. Uočene su promjene u shvaćanjima javnosti prema ustanovi braka i razvoda, kao i u samom brakorazvodnom pravu. Pravna pomoć, društveni i ekonomski faktori, uključujući i šire mogućnosti žena za samostalno uzdržavanje radom izvan kuće, utjecali su na porast okolnosti za razvod braka, iako ne nužno i na rastući broj razvedenih brakova. Te i ostale promjene smanjile su pritisak nastojanja da se bračni drugovi po svaku cijenu zadrže u braku. Primjena savjetovanja bračnih drugova bila je sama po sebi snažan podstrek za promjene. Pod utjecajem psihoanalize dolazi do usavršavanja savjetnika posebnih struka i pravnika, te do širenja saznanja u široj javnosti o promjenama ljudskog ponašanja. Metoda analize slučaja znatno je unaprijeđena: stručnjaci su pripremani u prvom redu za praksu i usmjeravani socijalnom radu. Oni su se upoznavali s mogućnostim utjecaja na stranke u pravcu razumijevanja sebe osobno i svojih problema, te su nakon sagledavanja tih mogućnosti orijentirali stranke prema samopomoći. Uz te oblike rastao je i utjecaj 'bračnog savjetovanja', više nego ranijih oblika 'bračne pomoći', a promjene u terminologiji ukazuju na blag pomak u metodi i nakani... Savjetnik je stranci nudio pomoć uz koju je ona mogla pronaći sebe i uvidjeti izlaz u odnosu na sebe, pronalazeći vlastiti put. Ukratko, iznaći mogućnosti za slobodno donošenje odluke i iskoristiti ih. Rezultat bi mogao biti saniranje braka ili kraj braka, iako s manje povreda, možda s ponešto ublaženim emocionalnim i duhovnim tragovima kraha od onih koji se inače manifestiraju.«²⁹ Prema tim izvorima

²⁶ DAVIS, G., BADER, K. *Law Soc. Gaz.*, 1973, 80, str. 627, 679.

²⁷ Practice Direction, Family Division: Conciliation Procedure, 1982, 1 W. L. R. 1420

²⁸ REPORT of the Interdepartmental Committee on Conciliation, chairman: P. D. Robinson, Lord Chancellor's Department, HMSO, 1983.

²⁹ Marriage Matters para. 1. 15—16.

praćen je porast broja novih, izvansudskih organa mirenja. Držimo da je tipična potvrda tih nastojanja i dokaz uspješnosti po postignutim rezultatima aktivnost Lise Parkinson, koja je bila koordinator rada jedne od najstarijih pred-sudskih službi što su provodile postupak mirenja.³⁰ Prema njezinu iskustvu, kao i prema saznanjima mnogih koji su aktivno sudjelovali u mirenjima, izneseno je dvadesetak korisnih obilježja mirenja, od kojih su mnoga ostavila neizbrisive tragove u novim shvaćanjima mirenja što su ušla i u izvještaj Radne grupe. Mirenje, navodi Lisa Parkinson, pomaže objema strankama da uoče i procijene svoj izbor; ohrabruje ljude, osobito roditelje, da preuzmu kontrolu osobnih sukoba i da djeluju na njihovu rješavanje, te omogućuje osobi koja provodi mirenje da ukaže na okolnosti kojima ni stranke niti njihovi pravni savjetnici nisu do tada pridavali značenje. Komisija je ustanovila djelovanje 24 izvansudske službe u 1983. godini. To je naginjalo tendenciji osamostaljivanja tih tijela na dobrovoljnoj osnovi, a prihod je mogao biti dobrotvornog porijekla ili na osnovi zaklade. Metode tradicionalnog socijalnog rada bile su izvor saznanja da uvjete za rad ne treba osiguravati samo na osnovi takse stranaka. Ukratko, uvidjelo se da je mnogo važnije osigurati ljudima pomoć kada je ona neophodna. Stoga je razumljiva pretpostavka da su te službe podobne za javno financiranje. Možda i bez iznenađenja, vlasti su ponovno odredile ciljeve golim ekonomskim pokazateljima. Radno tijelo usporedilo je rezultate izvansudskog i sudskog postupanja i zaključilo da prvi oblik ne bi »generalno gledajući uštedio novac«. Po tim ocjenama, izvansudski oblici ne bi trebali biti financirani iz javnih fondova, dok bi metode sudskog mirenja trebale biti poticane. U ocjenama toga zaključivanja mora se shvatiti važnost prirode izvansudskog mirenja koje je Komisija uspoređivala sa sudskim modelom. Ono se odvijalo na ročištu pred sucem (registar) u prethodnoj fazi postupanja, kojem bi prisustvovala stranke, pravni savjetnici i službenik socijalne skrbi zadužen za razvode brakova. Kazne za nepristupanje nisu bile predviđene. Sudac (registar) locirao bi područje nesporazuma, nakon čega bi stranke, pravni savjetnici i službenik socijalne skrbi vijećali u zasebnoj prostoriji, nastojeći izgladiti nesporazum. Ukoliko bi u tome uspjeli, ponovo bi pristupali sucu (registrar) koji bi prihvaćao poravnanje. U suprotnom slučaju, davao bi upute za dalje postupanje. Komisija je zaključila da za vrednovanje rada u sudskom postupku treba priznati pola sata rada za svaki slučaj. Budući da se djelovalo u sudskim prostorijama, dodatni troškovi nisu predviđani. Izvansudsko mirenje sastoji se, naravno, od intervjua koji obično traje oko tri sata. Tim troškovima Komisija je pridodala i iznos stalnih troškova neophodnih za prostor. Dobrovoljna tijela izražavala su negodovanje.³¹ Problem leži dublje, u dva različita vida — iako ne nužno i inkompatibilna — kojima se izražava ono što mirenje treba da pruži. Za Komisiju uspjeh je postizavan jedino u slučajevima pomirenja prije ulaska u sudnicu. To znači da nije bilo važno u koliko će se predmeta postići pomirenje, već je uvijek primaran interes zaštite sudskih fondova. Nije, osim toga, važno da

³⁰ PARKINSON, Lisa, Conciliation: Pros and Cons, Family Law, 13, 1983, str. 22.

³¹ Bristol Trustees, Conciliation — the Interdepartmental Report Examined, Family Law, 14, 1984, str. 48; YATES, The Interdepartmental Committee's Report on Conciliation: A Step Backwards, Journal of Social Welfare Law, 1984, str. 335—41.

li je postupkom pomognuto stranci prema mišljenjima drugih osoba, niti da li su zadovoljene potrebe djece ili možda pružene mogućnosti za prilagodbu stranaka u međusobnim odnosima. Ali, u tim navlačenjima prema tradicionalnim oblicima, izneseni zaključci bili su neosporni. Nedugo nakon toga, kada je uočeno da su problemi narasli, pojavile su se tvrdnje da se mirenjem smanjuju i troškovi. Pomaknut je tako problem s retoričke periferije na istaknutije mjesto.³²

Izveštaj »Booth«

Porast broja razvedenih brakova tijekom 1970-tih godina donio je niz prigovora, i od strane direktno pogođenih, i onih zaduženih za pravni sistem. Zamijećeno je da su financijski i imovinski problemi intenzivno rasli, pogodajući osobito mušku populaciju srednje klase. Njihove organizirane aktivnosti protiv rješenja koja su smatrali neopravdanim potakle su 1980. god. Pravnu komisiju da svoje djelovanje usmjeri prema posebnom zakonu u vezi s financijskim posljedicama razvoda braka.³³ Naredne godine Komisija je pripremila nekoliko prijedloga za promjene tih posebnih zakona, a među ostalima i prijedlog da službeno treba nastojati ostvariti »samodovoljnost« i nezavisnost bračnih drugova.³⁴ Usko povezano s tim nastojanjima bilo je i uviđanje važnosti »mirenja bolje nego parničenja«, kao i davanje ovlaštenja sudu da »nametne« čist razvod među strankama, ograničavajući tako mogućnost da jedna od stranaka naknadno traži pružanje sudske zaštite u vezi s imovinskim problemima.³⁵ Komisija je prijedloge Radne grupe u vezi s postupovnim odredbama ocijenila kao nezadovoljavajuće i nepotpune.³⁶ U skladu s tim mišljenjem oba radna tijela, većinom sastavljena od pravnika,³⁷ održala su 1982. god. zajednički sastanak pod predsjedavanjem nadležnog za porodično-pravnu zaštitu. Sažet prikaz stajališta ograničavao se na ocjenu postupanja u praksi Višeg suda i nižih pravosudnih organa u porodičnim sporovima. Izraženo je uvjerenje o potrebi nastojanja da se ublažava područje nesporazuma, potiče usuglašavanje, te osiguraju dodatni uvjeti za pomoć djeci i porodici, uz istovremeno zapostavljanje poželjnosti ranije isticanog pojednostavljivanja i uštede sredstava. Bez obzira na pozadinu pritisaka koji su nagnali Komisiju da kritički preispita stajališta, čini se razumnim pretpostaviti da su tendencije k ublažavanju nesporazuma i poticanju usuglašavanja bile povezane i s nastojanjima da se bivši muževi što brže riješe pravnih posljedica razvoda brakova. Te tendencije mogle su se uporedo tretirati s nastojanjima da se smanje troškovi. Ipak, sve je to podosta udaljeno od pristupa mirenju koji su obje komisije predložile 1985. god u završnom Izveštaju.³⁸ »Srž mirenja

³² DINGWALL, Robert. Some Observations on Divorce Mediation in Britain and the United States, *Mediation Quarterly*, u štampi.

³³ The Financial Consequences of Divorce: The Basic Policy Law Com. No. 103, 1980; EEKELAAR, John. MACLEAN, Mavis. *Maintenance after Divorce*, 1985.

³⁴ The Law Commission, *Family Law: The Financial Consequences of Divorce*, Law Com. No. 112, 1981.

³⁵ *Ibid.*, para. 46

³⁶ *Ibid.*, para. 15

³⁷ Osim nekih izuzetaka, prim. autora.

³⁸ Report of the Matrimonial Cases Procedure Committee, HMSO, 1985.

ostaje u neprestanoj odgovornosti samih stranaka da nastoje iznaći mogućnosti sporazuma o spornim pitanjima koja proizlaze iz kidanja zajednice. Uloga je miritelja da pomaže strankama u tome postupku. On treba da bude neutralan, ne samo u smislu da ne smije naginjati jednoj od stranaka već i u nastojanjima da ne prejudicira rješenje bilo kojega pojedinačnog problema.« Po tome bi metode socijalnog rada bile idealne za provođenje mirenja. Kako u stvarnosti to provoditi u postupku kada pozitivno pravo predstavlja kočnicu, poseban je problem na koji ćemo se kasnije osvrnuti. Predmetom je neposrednog zanimanja da li su mogućnosti koje predlaže Komisija dovoljno promišljene ili da li su s time čak u skladu. Predložen je bio model sudskog mirenja s kojim smo već upoznati i kojeg je podržavala Međuodjelska komisija. U svim slučajevima koji su se odnosili na djecu, bez obzira da li u obrani ili ne, te u predmetima iz kojih se vidjelo da tuženi ima namjeru braniti se trebalo je održati početno saslušavanje u razdoblju od oko deset tjedana prije otvaranja postupka. Tu fazu pretpostupka trebalo je održati u neformalnom obliku prije nego što predmet stigne sucu (registrar). Osnovna svrha trebala je biti poticanje mogućnosti sporazumijevanja uz nastojanje da se u predmetu postigne sporazum. Nadležnost suca (registrar) trebala se odnositi na davanje potpore zahtjevu stranaka za razvod braka, osnaženje financijskih raspoložbi na koje su obje stranke pristale, izražavanje zadovoljstva sa sporazumom u pogledu djece (objašnjavajući pri tome na koji način rješidba postaje pravno obvezatna), a u nekim je situacijama sudac (registrar) mogao donijeti odluku drugačijeg sadržaja od usuglašenog. Potrebno je pojasniti neke specifičnosti postupka koji je podijeljen između nadležnosti suca/registrar i suca/judge. Dok je bilo uobičajeno da sudac/registrar nastoji postići suglasnost dajući prva »razmatranja« u vezi sa zaštitom djece i braka, samo je sudac/judge u drugoj prilici i na osnovi drugih informacija mogao potvrditi da su postignuti zadovoljavajući sporazumi ili da je problem riješen na najbolji mogući način. Ali, u prenošenju nadzornih nadležnosti sa suca/judge na suca/registrar Komisija je premalo pažnje posvetila nasljeđenim ograničenjima u djelovanjima sudskih službenika, te stoga ostaju kritike da su suci/judge radili vrlo površno.³⁹ Slabi su razlozi za pretpostavku da bi oni mogli samo malo slabije obavljati dužnost od prijedloga Komisije. Ta izlaganja uvodnog karaktera imaju nekoliko razloga. Jedan je nadzor nad postojećim sporazumima bračnih drugova, o kojem je već dosta toga kazano. Drugi bi bio poticanje mirenja usuglašavanjem u slučaju kada sporazum nije moguće postići. Ali, naravno da o mirenju u tome smislu ne bi trebalo razmišljati u prethodnim fazama postupka. Saslušanjem stranaka treba nastojati da se postigne razrješavanje prijepornih točaka, te da se procijeni prikladnost mirenja. Kada je to ispravno shvaćeno, trebalo je ugovoriti sastanak sa sudskim službenikom zaduženim za poslove socijalne skrbi kojem je pridavana uloga službenog miritelja. Komisija je jasno pretpostavljala postojanje već opisanog, sudskog modela mirenja jer je sastanak sa službenikom za mirenje obično ugovaran na isti dan kada i saslušanje pred succm/registrar u prostorija-

³⁹ DAVIS, Gwyn, MACLEOD, Alison i MURCH, Mervyn. *Undefended Divorces: Should Section 41 of the Matrimonial Causes Act 1973 be repealed?* *Modern Law Review*, 1983, 46, str. 121; DODDS, Malcolm. *Children and divorce*, *Journal of Social Welfare Law*, 1983, str. 228.s

ma suda. Ograde u vezi s tim postupkom iznesene su u Instruktažnom materijalu koji je Komisija u međuvremenu pripremila, a prema kojem je u izvjesnim situacijama priznata mogućnost nužne odgode za duže vrijeme. Osim toga, još je pridodano načelo da odgode koje nisu neophodne treba izbjegavati, što znači da mirenje treba u pravilu provoditi istoga dana. Kriitička analiza primjene toga modela ukazuje na to da se osjeća udaljavanje od koncepcije same Komisije, te priklanjanje koncepciji »smanjenja troškova« koju je zastupala Međudjelska komisija. Komisija zaključuje da mirenje mora biti dobrovoljnog karaktera,⁴⁰ a jednog dana mirenje treba da postane slobodna mogućnost izbora.⁴¹ Ali, u kojoj je mjeri stranka slobodna kad pristupa mirenju, recimo mirenju koje se provodi istoga dana kada stoji pred sucem/registrar, a on nastoji pomoći i suprotnoj strani koja se protivi provođenju mirenja? Znatna ograničenja povezana su s neizbježnim gubljenjem povjerenja prije uključivanja suca djelovanjem okolnosti koje priječe ili se opiru motiviranosti za mirenje.

Kakva će prilika za samu stranku postojati u samom postupku provođenja mirenja da razložno shvati situaciju i pokuša postići sporazum? Sudac/registrar morat će izgraditi vlastito stajalište. Prijepor je sasvim izvjesno bio predmetom rasprava između pravnih zastupnika već tijekom nekoliko tjedana, možda i mjeseci. Zauzimajući stajalište po kojem bi prethodno saslušanje trebalo u prosjeku trajati petnaest minuta, a o kojem bi izvještaj sucu/registrar trebalo pridonijeti istoga dana, Komisija naravno nije mogla predvidjeti sadržajnije sesije namijenjene mirenju. Priznavanjem primarne nadležnosti sucu/registrar ostvaren je određeni stupanj prinude, pa možemo li od tih sesija očekivati da će pomoći strankama u iznalaženju njihovih vlastitih rješenja?

Davis i Badler pružili su značajan uvid u rezultate postignute primjenom metode sudskog postupanja.⁴² Sastanci sa službenikom zaduženim za mirenje zakazivani su svakih pola sata, a održavali su se u dvije zasebne sudske prostorije namijenjene razgovoru. Često se zapravo pregovaralo u prostorima namijenjenim za čekanje, obično u prisustvu pravnih zastupnika stranaka. U nešto više od polovine slučajeva stranke nisu međusobno raspravljale o prijeporu niti u jednoj fazi postupanja. Često je do toga dolazilo na prijedlog pravnog zastupnika, koji su obično osobno prisustvovali provođenju mirenja. Oprečnost takvog stanja stvari i koncepcije koju predlaže Komisija gotovo je nesravnjiva. Kada se započelo s pokušajima da sud mirnim putem, pregovorima, riješi sukob među strankama (mediation), materija je već dugo bila u rukama pravnih zastupnika. Nije stoga iznenađujuće što su oni zadržali kontrolu i nakon što je prijepor izložen u sudnici, svim mogućim retoričkim smicalicama, tako da je mirenje ostalo područje na kojem se pravni zastupnici osjećaju mnogo sigurnije nego laici. Koja li je uloga namijenjena mirenju u tim relacijama? Davis i Badler zaključuju da ročišta namijenjena mirenju sa stajališta suda pridonose nepristranosti i uspješnosti razmatranja nesporazuma, ali promatrajući položaj stranaka, postupak se čini nametnutim

⁴⁰ Report, para. 4. 59

⁴¹ Ibid., para. 4. 56—57

⁴² DAVIS, Gwyn i BADLER, Kay. In-court Mediation: The Consumer View, Family Law, 15, 1985, str. 42 i 82,

ili kao nešto što stranke odvodi od njihovih stvarnih pogleda. Problem je moguće i naglasiti. Možemo kazati da se tim sporazumima zapravo institucionalizira dobro nam znani pritisak »sudskih vratiju« na stranke. To, naravno, može i produžiti postupak. To može i pojačati prinudu gubljenjem moralnog povjerenja prema pogodbi prije no što miritelj uhvati konce mogućnosti za pomirenje. Iako želi razgovarati sa strankama, sam miritelj može lako zapasti u ulogu posrednika između pravnih zastupnika. Vrijednost miritelja u odnosima sa sudom možda zavisi o postignutom stupiju sređenih predmeta koji se vraćaju sucu/registrar.

Zaključci

Prijedlozi iz Izvještaja »Booth« u biti umanjuju ovlaštenja suda. U nedovoljnoj mjeri, gotovo uopće, ne vodi se računa o mogućnostima za »samoodređenje« situacije po subjektima. Neophodno je stoga razmotriti da li »samoodređenje« može ili da li uopće treba da bude podesan cilj kojem mirenje treba da teži. Snažnu podršku izvansudskim oblicima mirenja pružio je Simon Roberts nakon promatranja djelovanja službe koja postoji u Londonu. Uočio je da miritelje možemo svrstati u nekoliko grupa: »minimaliste«, koji se aktiviraju tek nešto više od pukog olakšanja komuniciranja među strankama; »aktivne« miritelje, koji nastoje ostvariti konkretne rezultate u skladu s vlastitim stajalištima o poželjnim rješenjima, i »terapeute«, koji svoju ulogu shvaćaju kao potrebu nastojanja da sa strankama omogući sagledavanje vlastitih problema i sebe samih. S. Roberts bezrezervno podržava »minimaliste«. Ali, da li je minimalizam moguć? Primjerice, možemo se složiti s tvrdnjom da već samo prisustvovanje treće osobe čini bitnu okosnicu mirenja, koju će u velikoj mjeri podržavati pretpostavka da taj treći ima značajnu ulogu čak i kada nastoji ostvariti neznan utjecaj. Ta pretpostavka može utjecati na određivanje onoga što je važno, a što nije, recimo da su verbalne nesuglasice nepoželjne, a razumna rješenja moguća. Slijedi da je sporazum bolji od nesuglasnosti (uostalom, što li je sve to trebalo?), da djecu ne treba zanemariti u većoj mjeri, pa do tvrdnji da jedna stranaka ne treba biti pogažena od druge. Osim toga, u sistemu što se bazira na načelu po kojem sudovi treba da prihvate poravnanja kada su ona u skladu s najvećim interesom djece, trebaju li miritelji zanemariti granice prihvatljivosti koje će vjerojatno postaviti sud?

Ako je sve to točno, znači li to da treba napustiti koncept prijedloga Komisije? Naravno ne. Tamo gdje se s mirenjem pokušava u ranijoj fazi, stranaka je ostavljena mogućnost naknadnog promišljanja o onome što je postignuto: prihvaćanjem koncepcije koju je izložio posrednik ili odbijanjem dalje suradnje. Ukoliko stranke ne žele prevladati postojeće stanje te nastavljaju sa sudskim postupkom, bit će manje uvjeta da ih se pred sudom kvalificira kao netolerantne. Miritelj neće izgubiti vjeru u korisnost sporazumjevinja kada je udaljeniji od suda. Povezujući ta izlaganja, tvrdimo da nema ništa loše ako mirenje shvatimo kao metodu upoznavanja stranaka sa sistemom vrijednosti koji pravni sistem nastoji ostvariti preko sporazuma o

razvodu braka. Svakako držimo da je jedan od temeljnih razloga sadašnje krize taj što pravni sistem, sljedeći društvene protivurječnosti u vezi s razvodom braka, nije uspio dovoljno jasno ukazati osobama što se razvode što su to primjereni obrasci koje stranke treba da usvoje s obzirom na diobu imovine, plaćanje uzdržavanja ili sporazume u vezi s djecom. Jasna rješenja tih problema ostavljala bi manje prostora za nesuglasice. Ako pozitivno pravo predviđa da se nakon razvoda braka cjelokupna imovina mora pravično podijeliti ili da otac mora odvajati za dijete striktno određen postotak od svojih primanja, tada je malo mogućnosti za usuglašavanje. Za pravni sistem Engleske karakterističan je manjak tih važnih, dodatnih uputa. Dok smo vjerovali da su te upute poželjne i da ih treba dati, istovremeno smo bili svjesni njihovih ograničavajućih dosegâ. Ne držimo za loše, čak osjećamo korisnost nastojanja da se mirenje uključi u faze sudskog postupka. Ali informiranje, pa čak u izvjesnim slučajevima i nagovaranje jedna su stvar, a rukovanje druga. Miritelj može, ovlašten je, prema našem mišljenju, da nastoji izgraditi odvojena stajališta odraslih osoba o njihovim osobnim shvaćanjima i interesima od onih koji se odnose na djecu, budući da osobe koje se razvode rijetko to uspijevaju odvojeno shvatiti. Međutim, on ne treba da stavlja stranke pred gotov čin. Zbog toga ne treba pokušavati postići manje od sudskog službenika koji nastoji prethodno ukazati na rješenja što se mogu očekivati i od suca/judge (ili suca/registrar), te da o tome postigne privolu barem jedne od stranaka ukazujući na neželjene posljedice koje prate odbijanje sporazuma. Izmicanje od sudske nadležnosti može, generalno promatrajući, biti poželjnom tendencijom, ali to prestaje biti poželjno kada pravni sistem dozvoli osobama koje ustrajno stoje pred sudom tražeći ono što vjeruju da im pripada bez obzira na to koliko to bilo pogrešno.

Summary

ENGLISH DIVORCE PROCEDURE — THE CHALLENGE OF CONCILIATION

The author analyses the effects of the legislative bodies the intention of which was to reduce expenses of the divorce-suit proceedings, which considerably burdened the public funds for legal aid, but have only little influence on the problem of reconciliation. The paper points out the importance of differentiating between reconciliation and conciliation. The paper deals with the question whether conciliation proceeding should be treated as out-of-court or court proceedings. It is justified and desirable that parties are acquainted with the value system which the legislator considers useful in divorce proceedings. The author's point of view is that it is necessary to protect the parties' rights to self-determination during the conciliation proceedings.

STARATELJSTVO U FRANCUSKOJ — RAZVOJ INSTITUTA

Mr NENAD HLAČA, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.64
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 28. I 1986.

Pravna kultura francuskog Code Civila iz 1804. god. bazirana je na ekonomskim kategorijama. Institutom starateljstva kao građansko-pravnom ustanovom trebalo je prije svega zaštititi obiteljski imetak. Porodični savjet bio je osnovni starateljski organ. Pretežno privatna, porodična noia starateljstva napuštena je pod utjecajem društvenih promjena. Pojedinac se socijalizira, a društvo, solidarizirajući se, preuzima zaštitne uloge. Porodični savjet danas je zadržao savjetodavnu ulogu. Starateljstvo u Francuskoj danas je javna dužnost, a starateljski sudac temeljni je organ u pružanju pravne zaštite. Starateljstvo u Francuskoj samo je jedna od mjera kojom se nesposobnim osobama pruža pravna zaštita.

1. DIO (Povijesnopравни osvrt)

U teoriji postoje različita stajališta o mjestu, ulozi i karakteru starateljstva. Uzroke različitih rješenja treba tražiti u društveno-ekonomskim, povijesnim okolnostima i običajima uvjetovanim pristupima u traženju primjerene zaštite osoba koje nisu u stanju brinuti se same za sebe. Starateljstvom se u prvom redu štite ličnost, prava i interesi nesposobne osobe, ali i interesi šire zajednice, koji bi bili ozbiljno narušeni u društvenim međusobno toliko povezanim odnosima. Uobičajeno je da se starateljstvo promatra kao kompleksan sistem pružanja pravne zaštite. Međutim, u francuskoj pravnoj teoriji i zakonodavnoj praksi starateljstvo je samo jedan od oblika pružanja zaštite i stoga bi bilo uputno govoriti o starateljstvu u užem smislu. U radu ćemo ipak ukazati na one oblike pravne zaštite koji, strogo gledajući, u francuskoj teoriji ne spadaju pod starateljstvo.

Etape u razvoju starateljstva primjer su promijenjivosti pravnih ustanova i njihove adaptacije novim oblicima društvenih, pa tako i porodičnih odnosa. Budući da pravne sisteme većine evropskih zemalja karakterizira recepcija rimskog prava, ovdje ćemo ukazati na neke od etapa u razvoju instituta. Naučna se misao usmjerava na traženje spoznaja o položaju ličnosti zaštićene porodičnim starateljstvom te karakteru i uzrocima tog odnosa. Analiza kasnijih oblika starateljstva potvrđuje da je pitanje sposobnosti samostalnog raspolaganja i njenog reguliranja u rimskom pravu dobilo prva rješenja u consortiumu, a da se tek nestankom tih zajednica pojavio problem

izgrađivanja instituta zaštite nesposobnih osoba preko oblika tutele i cure.¹ Etape što slijede u razvoju instituta starateljstva povezane su s novim oblicima društveno-ekonomskih odnosa i promjenama u porodičnoj strukturi koje su time izazvane. Nastanak i jačanje privatnog vlasništva temelji su nastanka patrijarhalne porodice, koja se uz izvjesne promjene zadržala veoma dugo. Taj je novi oblik porodice postojao u svim antičkim državama tijekom razdoblja što predstavljaju vrhunce njihova materijalnog i kulturnog razvoja. Klasnost i patrijarhalnost bitna su obilježja starateljstva robovlasničkog, feudalnog i kapitalističkog društva. Očeva je vlast u početku bila neograničena, a njezina se moć osjećala i nakon smrti oca preko oporučnog starateljstva. Oporučno starateljstvo, tutela testamentaria, bilo je najčešći način određivanja staratelja, uz tutelu legitimu i tutelu dativu. Ti oblici ukazuju na razvoj instituta koji je u početku bio nerazdvojivo povezan s imovinskim-nasljednim ustanovama. Tutela legitima tako se tumači kao oblik budućeg osiguranja nasljednika. Važno je napomenuti da ni tutela legitima ni tutela testamentaria nisu bile prisilnog karaktera jer je pozvani staratelj mogao odbiti prihvaćanje dužnosti ili je prenijeti na drugu osobu.² Ali već kod tutele date, postavljanju staratelja po ovlasti javnog organa, manifestira se briga za maloljetnike. Starateljstvo postaje građanskom dužnošću na koju se pozvani mora odazvati, a vlast počinje nadgledavati izvršavanje obaveze. Skrbništvo je, cura, inalo za svrhu udovoljavanja drugim društvenim potrebama, ponajprije upravljanja imovinom i zastupanja. Taj se institut udaljio od spomenutih oblika početne porodičnopravne zaštite. Razvoj instituta starateljstva krenuo je različitim pravcima, uvjetovanim prije svega običajnim pravom, ali i recepcijom rimskog prava. Dva su često spominjana sistema starateljstva: romanski i germanski.³ Za razumijevanje pojedinih instituta francuskog prava i njihovih izvora korisno je podsjetiti na podijeljenost pravnih područja, što je imalo za posljedicu postojanje znatnih razlika. Za južni dio zemlje bilo je karakteristično postojanje pisanog prava koje se izgrađivalo na principima rimskog prava; u sjevernim dijelovima izgrađivana su pravna rješenja bliska germanskom duhu, a samo to područje karakterizira običajno pravo. Razlažući povijesni kontinuitet starateljstva, Marcel Planiol navodi da je institut porodičnog savjeta, kao bitna karakteristika starateljstva u pravnom sistemu Francuske, uveden iz običajnog prava sjevernih dijelova zemlje, dok je u južnim djelovima bio nepoznat.⁴ Kao oprečni sistemi

¹ BAJIĆ, Miloš. Poslovna nesposobnost i počeci starateljstva u Rimskom pravu, »Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu«, 1, 1953, str. 38.

² EISNER, Bertold i HORVAT, Marijan. Rimsko pravo, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1948, str. 186.

³ PROKOP, Ana i ALINČIĆ, Mira. Porodično pravo — starateljstvo, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1968, str. 1—3. Germanski je sistem karakterizirala vlast oca (munt) nad članovima porodice. Smrću oca ta se vlast prenosila na rod, koji je kao kolektivno tijelo vodio brigu samo o imovini maloljetnih osoba, a ne i o ličnosti. Kolektivni oblici starateljstva ustupali su mjesto pojedinačnom starateljstvu. Staratelj redovno postaje bliski muški srodnik. Tijekom 12. i 13. stoljeća pojavljuje se oporučno starateljstvo, ali i utjecaji javnih organa vlasti (sudac) kod određivanja staratelja kada osoba nije imala srodnika.

⁴ PLANIOL, Marcel. *Traité élémentaire de droit civil*, VII ed., Paris, Librairie générale de droit & de jurisprudence, 1915, tome I, str. 542.

romanskom modelu, u teoriji se navode njemački i austrijski koji su institutu starateljstva dali naglašeni javni karakter, iako postoje određeni elementi patrijarhalnog, porodičnog karaktera. Zanimljivo bi bilo ustanoviti utjecaje rimskog prava na institut oporučnog starateljstva. Germansko pravo relativno rano poznaje institut oporučnog starateljstva. Staro francusko pravo sjevernih dijelova zemlje ne poznaje taj institut, dok se na jugu zemlje, na području pisane prava, taj institut primjenjivao. Čini se da su utjecaji na razvoj instituta starateljstva brojni i različitog intenziteta. Imovinski je karakter starateljstva njegova bitna odrednica, zajednička svim klasnim društvima. Porođični je imetak ona kategorija koju je često pod načelom zaštite dostojanstva porodice trebalo primarno štiti, pa su stoga razumljiva stajališta o građanskopravnom karakteru instituta. Rimski je sistem statusa osoba prilagođen potrebama našao primjenu preko odredaba Code Civila (ili Code Napoléon iz 1804. god. dalje krat. CC).

Građanski status osobe (*état civil*) određen je institutima građanskog prava, ali utječe i na porodične odnose kao manifestacija osobnosti. Planiol određuje status osobe preko sposobnosti predviđenih zakonom koje su neophodne za postizanje određenih pravnih učinaka.⁵ U obrazloženju i određivanju kategorije statusa naglašava se da se tim institutom označavaju kvalitete nerazdvojne od osobe. Nekoliko je statusa osobe; navodi se politički, te *état personnel*, koji ovisi o psihičkim kvalitetama osobe. Status se u osobnim odnosima procjenjuje u kontekstu relacije čovjek-okolina; on je individualno određen, a uočava se uspoređivanjem različitih osoba. Naziva se još i *état physique individuel*, kao osobni status ovisan o psihičkim kvalitetama osobe, a na njega utječu: dob, psihička razvijenost, spol i ludilo.⁶ Ističe se važnost statusa budući da su njima određeni broj i priroda pravnih odnosa, te determinirane osobne sposobnosti u vršenju prava i obaveza. Tek kada posjeduje ta svojstva, fizička osoba može poduzimati pravne radnje. Interesantno je da Planiol citira *Capitanta* u dijelu kojim on upozorava na različitost tih kategorija u njemačkom pravnom sistemu, iznoseći gledište da se taj sistem, koji počiva na dvije temeljne kategorije — pravnoj i poslovnoj sposobnosti — ima smatrati uspješnijim.⁷ U art. 23 CC nalazi se ova stilizacija: »Sve osobe mogu sklapati ugovore ukoliko nisu zakonom proglašene nesposobnima.« O razlozima se u kontekstu te odredbe ne govori, jer se smatralo da saznavanje razloga koji uzrokuju nesposobnost nije djeljivo od postupka pružanja pravne zaštite. Zaštita koja se pružala imala je dva vida, jači (*«interdiction»*), i blaži, preko instituta *«conseil judiciaire»*. Planiol navodi: *«Interdiction ... je sudska odluka kojom sud, nakon što je utvrdio stanje duševne poremećenosti osobe, oduzima osobi sposobnost upravljanja dobrima.»*⁸ Donošenje te odluke ima za neposrednu posljedicu otvaranje starateljstva. *Interdiction* je, dakle, mjera

⁵ Ibid., str. 154.

⁶ Ibid., str. 157.

⁷ Ibid., str. 496. Navodi se da postoje dvije vrste, tj. dva stupnja nesposobnosti: *'la capacité de jouissance'* i *'la capacité d'exercice'*, M. Capitant smatra primjerenijima termine njemačkog pravnog jezika, te navodi da se *Rechtsfaehigkeit'* upotrebljava za označavanje sposobnosti biti nosiocem prava i obaveza, a *'Handlungsaehigkeit'* da označava sposobnost djelovanja što rezultira pravnim učincima kojima je i namijenjena.

⁸ Ibid., str. 616.

za pružanje zaštite duševno bolesnim osobama, a razlozi za donošenje odluke prema art. 489 CC bili su: slaboumnost (imbécillité), umobolnost (démence) i bjesnilo (fureur). Iako kao razlozi nisu bile predviđene ove okolnosti: senilnost, gluhoća, kronični alkoholizam — sudska je praksa primjenjivala tu mjeru zaštite i prema takvim osobama. Sudac je imao mogućnost izbora stupnja zaštite prema psihičkoj sposobnosti osobe da sama vrši poslove. Blaži su oblici duševnih poremećaja podvođeni pod institut »conseil judiciaire«. Važno je bilo da je razlog koji je uvjetovo otvaranje zaštite trajnog karaktera, a svijetli trenuci (lucida intervalla) nisu uzimani u obzir. Postupak pružanja zaštite inicirali su članovi obitelji uz neophodnu suglasnost javnog organa. Zamjetni su porodični aspekti zaštite. Supruga nije, npr., mogla inicirati postupak bez odobrenja suda, djeca su mogla pokrenuti postupak pružanja zaštite ocu i majci, ali rođaci nisu bili ovlašteni na pokretanje postupka jer se smatralo da su imovinski isuviše zainteresirani. Osim članova obitelji, postupak je mogao pokrenuti i javni organ. Postupak je imao dvije faze. U prvoj se fazi tražilo mišljenje porodičnog savjeta. Ta faza bila je tajnog karaktera, što se opravdalo potrebom sprečavanja mogućih zloupotreba, utjecanjem na stranku, a time i na odluku suda. Drugi je dio postupka bio javnog karaktera. Liječničko vještačenje bilo je obavezna etapa u postupku. Odluka se javno objavljivala, a mogla je imati značenje odbačaja prijedloga ili otvaranja mjere zaštite strožeg ili blažeg oblika. Odredbama o publicitetu štitili su se interesi svih neposredno zainteresiranih. Publicitet se osiguravao oglašavanjem na sudskim tablama ili u javnim glasilima. Duševno bolesne osobe internirane su u zavode. Dvoličnost porodičnog morala često je nametala potrebu skrivanja duševno bolesnih osoba od javnosti. Azilji za duševne bolesnike bili su privatnog i javnog tipa. Osobe u azilima također su se nalazile pod zaštitom staratelja. Starateljem nije mogao biti presumptivni nasljednik šticećenika. Duševno bolesna osoba pod zaštitom nije mogla poduzimati pravne radnje, a radnje koje bi ipak poduzela bile su nepostojeće »... jer toj osobi nedostaje svojstvo koje joj daje život, da zna volju, budući da je razumna.«⁹

Usporedba pravnog položaja duševnih bolesnika kojima je pružena zaštita i onih bez zaštite pokazuje da je položaj nasljednika osobe pod zaštitom bio povoljniji. Pravne radnje koje bi bolesnik poduzimao u svijetlim trenucima nisu proizvodile pravne učinke; osim toga za utvrđivanje ništavosti radnji osobe pod zaštitom bilo je dovoljno utvrditi datum donošenja sudske odluke. Do donošenja konačne odluke privremeni je punomoćnik štitio interese duševno poremećenog. Donesena odluka o otvaranju zaštite neodgodivo je tražila postavljanje staratelja. Planiol definira starateljstvo kao pravnu ustanovu kojom se sposobnoj osobi (capable) povjerava briga o nesposobnoj (incapable) i upravljanje njezinom imovinom, te naglašava da je to prema CC prije svega institut privatnoga prava koji se više ne može smatrati kao »manus publicum« rimskoga prava, po kojem je imao polupolitičku ulogu u društvu.¹⁰ Art. 509 CC predvidio je da su duševno poremećeni pod zaštitom izjednačeni u položaju s maloljetnicima. Oporučno starateljstvo nije dolazilo u obzir. Zakonsko je starateljstvo kao odraz krute patrijarhalnosti postojalo samo u jednom slučaju: kada je supruga bila duševno poremećena, staratelj joj je

⁹ Ibid., str. 625.

¹⁰ Ibid., str. 538.

uvijek bio suprug. Taj slučaj bio je i jedini izuzetak od pravila da staratelja postavlja porodični savjet. Kada je suprug bio pod zaštitom, supruga je mogla biti staratelj samo ukoliko ju je imenovao porodični savjet, a i sve radnje koje je poduzimala kontrolirao je porodični savjet. Porodični je savjet donosio i odluku o tome da li će se bolesnik liječiti u bolnici ili socijalnoj ustanovi. Problem razvoda braka u belgijskoj je sudskoj praksi riješen tako da staratelj u ime štíćenika može tražiti razvod braka, a isto je rješenje usvojeno i francuskim zakonom iz 1886. godine. Staratelj je, međutim, i prije toga mogao tražiti odvajanje od stola i postelje. Starateljstvo se opravdano smatralo teškim teretom, pa je »revizija« toga odnosa bila predviđena art. 508 CC svake desete godine. Odredbe CC bile su nepotpune u pogledu određivanja zaštite duševnih bolesnika interniranih u zavode. Institut zavodskog staratelja koji poznaje moderno pravo uveden je zakonom od 10. januara 1849, kojim su derogirane odredbe o zaštiti duševnih bolesnika iz 1838. godine.

Odredbe zakona iz 1849. god. važile su samo na području grada Pariza, a direktor zavoda bio je staratelj štíćenicima. Blaži oblik zaštite pružao se preko instituta »conseil judiciaire«.¹¹ Čini se da bi kategorija zaštite preko punomoćnika bila najpogodniji prijevod. Taj se oblik zaštite određivao nesposobnima za rasuđivanje, onima koji nisu u cijelosti izgubili razum, kada nisu bile ispunjene pretpostavke da im se pruži jači oblik »interdiction«. Lapidarnom odredbom art. 499 CC »... si les circonstances l'exigent« sud je bio ovlašten na donošenje odluke o primjeni mjere kada su to zahtijevale okolnosti slučaja. Sudska praksa primjenjivala je tu mjeru prema veoma starim osobama, senilnima, kroničnim alkoholičarima, pa i gluhonijemima. Povijesni kontinuitet položaja rasipnika ukazuje na popuštanje društvene brige o tome razlogu za pružanje zaštite.¹² Pokretanje postupka za pružanje zaštite i sam postupak isti su kao i za mjeru strožeg karaktera. Imenovanje neke osobe za pomoćnika vršio je sud po svom izboru između srodnika ili trećih osoba. Napušten je običaj da to bude advokat ili više osoba za jednog štíćenika, kao što bi proizlazilo iz naziva instituta. Bitna je razlika između toga instituta i starateljstva ta što se »conseil judiciaire« mogao odreći te dužnosti kad god je htio, što je posljedica tradicionalno fakultativnog karaktera toga odnosa.

Osoba nije bila odgovorna za štíćenika, ona nije predstavljala štíćenika. Pomaganje je bila njezina osnovna dužnost. Kasnije dolazi do napuštanja tih

¹¹ Ibid., str. 636. Autor navodi da se pojam »conseil« u ovoj konstrukciji ne smije smatrati za oznaku množine osoba kao u slučaju »conseil de famille«. Obrazlažući porijeklo termina, navodi da je nekada tu funkciju vršio advokat koji se kao zastupnik osobe u parnici oslovljavao sa »son conseil«. To je, dakle, osoba ovlaštena od strane suda, koja može ovlastiti i trećega na poduzimanje radnji. LEGRAND, Max. Dictionnaire usuel de droit, Paris, Librairie la Rousse, 1910, str. 33, »Conseil judiciaire« je osoba određena od strane suda koja pomaže duševno poremećenim osobama i rasipnicima.

¹² PLANIOL, op. cit., str. 637. Iznose se stajališta Troncheta u diskusiji prilikom donošenja CC: priroda rasipništva teško se određuje, što pruža velike mogućnosti arbitrarnosti sucu; zahtjev za poduzimanje mjera protiv rasipnika malo je interesantan ako dolazi od srodnika, a mrzak ako dolazi od supruge ili djeteta; država za rasipnike nije zainteresirana. Portalis je smatrao da treba zadržati tu okolnost predviđajući zaštitu osobama preko instituta »conseil judiciaire«.

odrednica i taj se institut sve više približava institutu starateljstva. Odredbe CC ekstenzivno su tumačene tako da je osoba mogla samostalno poduzimati radnje osobne naravi, iako je sudska praksa zahtijevala suglasnost pomagača uz odluku za zaključenje braka štićenika. Štićenik nije, međutim, mogao samostalno poduzimati radnje imovinskog karaktera. Radnje koje je poduzimao štićenik bile su relativno ništave uz postojanje mogućnosti za naknadno oznaženje. Zaključak Planiola valja citirati: »... sva ova materija o 'conseil judiciaire' bila je mnogo više djelo sudaca nego zakonodavca.«¹³

2. DIO (Starateljstvo kao oblik pravne zaštite)

Pravni sistem Francuske u osnovi se razlikuje od našeg pravnog sistema na području starateljstva. Osnovna je karakteristika starateljstva u Francuskoj pružanje pravne zaštite. Međutim, oblici za pružanje pravne zaštite veoma su prilagodljivi, daju znatno šire mogućnosti za iznalaženje specifičnih pravnih nijansi zaštite. Naš sistem starateljstva nad maloljetnim osobama, nad osobama lišenim poslovne sposobnosti i starateljstva za posebne slučajeve u biti kod svih tih podvrsta karakteriziraju gotovo isti sadržaji odnosa staratelj-štićenik. Ne čudi stoga što su tim pristupom onemogućeni primjereniji vidovi zaštite, koji ostaju otvoreni francuskim sistemom. Bitna je karakteristika CC u pogledu statusa nesposobnih osoba da u njemu nije bilo posebnog dijela koji bi tretirao tu problematiku, već se na nekoliko mjesta u CC o statusu osoba nalaze i odredbe koje se odnose na nesposobnost subjekata: u dijelu o roditeljskoj vlasti, starateljstvu, zaštiti odraslih osoba.¹⁴ Pravna rješenja koja se odnose na nesposobnost dijelom zadiru u lična prava jer donose umanjenje subjektiviteta, te u prava o porodici koja je uobičajeno tijelo za pružanje zaštite.¹⁵ Spomenuli smo već nekoliko vrsta nesposobnosti prema CC koje se štite mjerama zaštite različitog intenziteta.¹⁶ Kada upotrebimo termin starateljstvo, tada za razliku od našeg pravnog sistema moramo biti svjesni ograničenosti kategorije u francuskom pravnom sistemu. U skladu s našom teorijskom koncepcijom, starateljstvo je kategorija koja sveobuhvatno pokriva sve modalitete zaštite. Međutim, u francuskom sistemu starateljstvo je samo jedan od oblika zaštite. Stoga bi, čini se, bilo korisnim koristiti termine starateljstvo i starateljstvo u užem smislu, koji bi se odnosio na ono što se u francuskoj teoriji i praksi isključivo naziva »la tutelle« — starateljstvo. Osnovna karakteristika starog sistema CC bila je, po Carbonnieru, mnogo više usmjerena zaštiti dobara unutar porodice nego zaštiti ličnosti.¹⁷

»Reforma ostvarena Zakonom od 14. 12. 1964. god. u prvom je redu imala za cilj da pojednostavi pravni režim starateljstva slijedeći primjer CC u vezi s prometom dobara, te da umanjí ulogu porodice, a i ublaži nepotrebno ad-

¹³ Ibid., str. 646.

¹⁴ CARBONNIER, Jean. *Droit civil, la famille, les incapacités*, XII ed., Paris, Presses universitaires de France, 1983, str. 521.

¹⁵ Loc. cit.

¹⁶ Ibid., str. 524—526.

¹⁷ Ibid., str. 584.

ministriranje kako bi zaštita postala efikasnija i bolja.¹⁸ Francuski sistem starateljstva prema već iznesenoj koncepciji karakterizirala je značajna pozicija porodice, što je i cijelom sistemu davalo pretežno privatnu notu. Ovlaštenja javnih organa u pravnim sistemima pojavljivala su se još od Justinijanovih institucija, a *manus publicum* prepoznajemo danas u ideji starateljstva kao javne službe. Promjenama po zakonu iz 1964. god. nadležnost je supstitucijom prenesena u korist sudske kontrole.¹⁹ Nesposobnost pravnih subjekata može biti različita intenziteta, uzrokovana mnogobrojnim okolnostima, dok je starateljstvo, tehnički promatrano, mehanizam koji omogućava predstavljanje nesposobnih osoba. Za blaže oblike nesposobnosti dovoljan oblik zaštite ostvaruje se u vidu pomaganja osobi koja ostaje samostalna na pravnoj sceni — pravna zaštita iscrpljuje se djelovanjem dobrog savjetnika koji pomaže.²⁰ Promjene društvene stvarnosti, a čini se osobito napredak drugih znanosti i pridavanje važnosti njima, utjecale su direktno i na izmjene pravnog pristupa kategoriji nesposobnosti. Zakonom iz 1938. god. napuštena je kategorija nesposobnosti žena, zakonom od 3. 1. 1968. god. modificirane su generalne odredbe CC o nesposobnosti punoljetnih osoba prilagođavanjem uz promjene psihičkih stanja. Punoljetnost koja je CC bila vezana uz 21. godinu života spuštena je zakonom od 5. 7. 1974. god. na 18. godinu života. Carbonnier i u starom sistemu CC nalazi postavke za obranu dvojne pravne prirode zaštite starateljstvom preko postojanja tutora, skrbnika ili nadzornika koji su bili relikti germanskog mundima, te sistemom starateljstva koji je izgrađen dosljednom recepcijom rimskog prava.²¹ Iako se u teoriji uz francuski (romanski) sistem starateljstva uvijek naglašava privatni karakter preko značajne uloge porodičnog savjeta, ipak postoje pokazatelji da je uloga suca bitno određivala institut starateljstva, više nego porodični savjet. Postoje i neka pravno-povijesna obrazloženja, ali ona nisu dovoljno sigurna.²² Neosporno je da su rješenja CC o starateljstvu inspirirana prije svega idejom zaštite imovine unutar porodice. Sociološki pokazatelji ukazuju na loše djelovanje porodičnog oblika starateljstva (izuzetak su neka seoska područja). Opravdano se pretpostavlja da starateljska zaštita nije niti djelovala kada nije bilo imovine. Podaci o praksi u vezi s pravnim režimom starateljstva koji je uveden 1964. god. pokazuju da je, npr., 1980. god. bilo otvoreno 35.435 starateljskih predmeta po starateljskom sucu koji su se odnosili na zakonsko upravljanje (*administration légale*), 8.662 na starateljstvo u užem smislu te 4.532 slučajeva djelovanja porodičnih savjeta.²³ Code Civilom u osnovi je bila usvojena porodična koncepcija starateljstva uz djelimični nadzor pravosudnih organa. Suprotno tome, reformom iz 1964. god. prihvaćen je sistem modernih građanskih kodifikacija (Njemačka, Švicarska, Italija), po kojem u pravilu staratelj djetetu ostaje jedan od roditelja, a starateljstvo prelazi u javnu domenu. Tom reformom značajno je umanjena uloga porodičnog savjeta, njegovim svodenjem na savjetodavnu ulogu, jer je to tijelo dokazalo svoju nepraktič-

¹⁸ RAISON, André. *Le statut des mineurs et des majeurs protégés*, III ed., Paris, Librairie du journal des notaires et des avocats, 1978, Supplément, 1982, str. 7.

¹⁹ CARBONNIER, op. cit., str. 593—594.

²⁰ Ibid., str. 529.

²¹ Ibid., str. 582—583.

²² Ibid., str. 583.

²³ Loc. cit.

nost.²⁴ Neosporno je da su u francuskoj teoriji utjecaji privatnog karaktera starateljstva još uvijek zamjetni, te ne čudi što su još uvijek prisutne dvojbe u pogledu javnog ili privatnog karaktera. Državi je, međutim, oduvijek priznato pravo da štiti siročad, a osobito je nakon 1964. god. javnopravni utjecaj očit. Dublje posmatrajući ustanovu starateljstva, vidimo da se u njoj može pronaći privatnopravnih elemenata s aspektima javnih. Privatne elemente naziremo u činjenici da se starateljsko pravo i kao oblik zaštite nesposobnih osoba realizira prije svega djelovanjem porodice.²⁵ Tu teorijsku podvojenost instituta Carbonnier prevladava tvrdnjom: »... moguće je nakon dugo vremena reći da je starateljstvo javna dužnost, danas možemo govoriti o dobrovoljcima javne službe starateljstva.«²⁶ Starateljstvo u Francuskoj karakteriziraju ove odrednice: svi oblici starateljske zaštite postoje kao osobne službe u javnom interesu, pa od svake osobe može biti zatraženo da preuzme tu dužnost; država ima pravo nadzora nad starateljem; iako porodica još čini temelj, javni organi imaju mogućnosti kontrole izvršavanja sadržaja starateljske zaštite.²⁷ Temeljni organ današnje organizacije starateljske službe jest starateljski sudac. Kako bi bilo moguće ostvarivati što tješnju suradnju staratelja, porodice i starateljskog suca, zakonodavac je predvidio nadležnost nižih sudova. Starateljski sudac mora poticati rad službe, on saziva sjednice porodičnog savjeta, sudjeluje u njegovu radu, a šire gledano — on je i njegov član. Pravna sigurnost osigurava se time što starateljski sudac donosi odluke u formi presude, protiv kojih je moguća žalba višoj instanci.

Pokazali smo da francuski sistem pružanja zaštite nesposobnim osobama karakteriziraju široke mogućnosti prilagođavanja pojedinim životnim situacijama. Starateljstvo u smislu u kojem odgovara našem pravnom sistemu samo je jedan od mogućih oblika zaštite, u ovom slučaju uži. Starateljski režim u najblažem vidu postoji u slučaju zakonskog upravljanja (*administration légale*), odnosno postavljanjem zakonskog upravitelja osobi. Taj oblik zaštite usko je povezan s porodičnom strukturom, koja je očito narušena kada osobi-djetetu treba postaviti zaštitnika interesa. »Može se reći da je stupanj zaštite maloljetnih osoba pod starateljstvom obrnuto proporcionalan stupnju povezanosti bračne porodice.«²⁸ Mjeru zakonskog upravljanja karakterizira nekoliko podvrsta koje ovise o tome da li su dispozicije zakonskog upravitelja slobodne ili ograničene kontrolom. Oblici pravne zaštite također se razlikuju, zavisno o tome da li se radi o bračnom, vanbračnom ili usvojenom djetetu, te o sposobnostima roditelja. Osnovna je karakteristika zakonskog upravljanja da se ono odnosi isključivo na imovinu. Radi se o nešto blažem obliku zaštite maloljetnika do punoljetnosti, a kada to nije dovoljno, osobi se postavlja staratelj, iako je moguć i suprotan slijed — da se djetetu umjesto staratelja postavi zakonski upravitelj. Kada se položaj roditelja prevodi iz zakonskog upravljanja u starateljstvo, oni su obvezni prihvatiti se dužnosti.²⁹

²⁴ Loc. cit.

²⁵ Ibid., str. 585—586. »Pod porodicom podrazumijevamo ostatak, ne samo oca ili majku već i sve srodnike u pravoj i pobočnoj liniji — tu država u pravilu ne intervenira, osim u izvjesnim slučajevima.«

²⁶ Loc. cit.

²⁷ Loc. cit.

²⁸ Ibid., str. 590.

²⁹ RAISON, op. cit., str. 142.

Maloljetnoj se osobi postavlja staratelj: ukoliko su roditelji nepoznata boravišta, odsutni ili ako to sami zatraže; kada pristanu na prenošenje roditeljske vlasti te kada su osuđeni na kaznu zatvora. Vanbračno dijete stavit će se pod starateljstvo ukoliko s ocem i majkom nije pravno uspostavljena veza, priznanjem ili odlukom suda.³⁰ Zakonsko upravljanje postoji kada maloljetnik posjeduje dobra koja zahtijevaju upravljanje, te kada dijete ima roditelje koji su u stanju izvršavati sadržaje roditeljske vlasti. Zakonski upravitelj su otac ili majka, onaj tko izvršava sadržaje roditeljske vlasti; on predstavlja nesposobnu osobu, a ne pomaže joj. Zakonski upravitelj donosi odluke u vezi s raspolaganjima imovinom, a perfektnost dispozicija nije uvjetovana autorizacijom javnog organa.³¹

Podvrste zakonskog upravljanja posljedica su različitog stupnja ingerencija javnog organa. Mogli bismo zaključiti da je zakonsko upravljanje mjera pravnog sistema Francuske koja se, šire gledano, približava starateljstvu.

Starateljstvo u užem smislu danas je u Francuskoj jedinstveno uređeno jer ne postoji više razlikovanje pravnog položaja bračne prema vanbračnoj djeci. Maloljetne osobe stavljaju se pod starateljstvo kada su im roditelji umrli ili se nalaze u okolnostima koje onemogućavaju izvršavanje roditeljske vlasti. Iznimno će se osobi postaviti staratelj odlukom starateljskog suca kada se utvrdi postojanje indicija da tim oblikom zaštite treba osigurati interese djeteta.³² Uz starateljskog suca organi starateljstva su: porodični savjet, staratelj, zamjenik staratelja i staratelj ad hoc. Starateljski sudac saziva porodični savjet. Porodičnom savjetu namijenjena je savjetodavna uloga, jer se tek nakon njegova konzultiranja osobi postavlja staratelj. Po prirodi stvari, starateljstvo nad maloljetnicima vremenski je ograničen institut. Proizlazi da suvremenu starateljsku zaštitu u Francuskoj karakterizira prožimanje privatnopravnih (porodični savjet) i javnopravnih (starateljski sudac) elemenata. Razmatrajući institut zakonskog upravitelja na koji mogu biti pozvani samo roditelji i starateljstvo, vidimo da za staratelja može biti postavljen bilo koji srodnik po očevoj ili majčinoj strani. Osobe koje nisu srodnici mogu odbiti da preuzmu dužnost staratelja, dok su srodnici obvezni na prihvatanje iako postoje oslobađajuće okolnosti.³³ Zakon od 14. 12. 1964. god. predvidio je ove razloge za izuzeće: dob iznad 65 godina života, obiteljska ili službena prezaduženost. Pravni pristup mnogo je uopćeniji od detaljnog navođenja okolnosti prema starim izvorima.³⁴ Staratelj obavlja dužnost besplatno iako ima pravo na naknadu troškova.³⁵ Interesantno je spomenuti da bi i strani državljanin mogao biti imenovan starateljem.³⁶ S obzirom na osnove pozivanja na starateljstvo, francuski sistem poznaje ovaj redoslijed: oporučno starateljstvo, zakonsko starateljstvo, staratelj određen od strane porodičnog vijeća; osim toga, moguća je intervencija države postavljanjem staratelja.³⁷

³⁰ Ibid., str. 101.

³¹ CARBONNIER, op. cit., str. 595—600.

³² Ibid., str. 609.

³³ MARTY, Gabriel i RAYNAUD, Pierre. *Droit civil, les personnes*, III ed., Paris, Sirey, 1976, str. 678.

³⁴ Ibid., str. 679.

³⁵ Loc. cit.

³⁶ RAISON, op. cit., str. 106.

³⁷ CARBONNIER, op. cit., str. 613.

Ukoliko staratelj nije izabran po 1. ili 2. osnovi, porodični savjet slobodno bira staratelja koji se mora prihvatiti dužnosti; pravilo je da samo srodnici ne mogu odbiti prihvat. Pristanak se daje u usmenoj formi ili se budući staratelj obavještava pismenim putem. Ako je izabran za staratelja, član porodičnog savjeta ne može više sudjelovati u njegovu radu.³⁸ U izvjesnim slučajevima staratelju se može imenovati nadzornik, koji je zapravo mandatar porodičnog savjeta što kontrolira staratelja³⁹. Unatoč tome što starateljstvo u Francuskoj dobiva značajne društvene sadržaje, ipak je uloga porodičnog savjeta još uvijek značajna. Porodični savjet djeluje preko ovih aktivnosti: organizira starateljsku zaštitu, upravlja imovinom šticećenika, donosi odluke vezane uz ličnost šticećenika koje staratelj ne može donositi.⁴⁰ Porodični savjet čine 4 do 6 srodnika; njih među srodnicima bira starateljski sudac, koji i saziva sjednice. Odredbama CC izuzetno je detaljno normiran postupak sazivanja, obveza prisustvovanja te način donošenja odluka. Porodičnom savjetu uvijek predsjedava starateljski sudac.⁴¹ Reformom iz 1964. god. nastojalo se porodičnom savjetu dati stalan, a ne više samo privremeni značaj. Strogo gledano, članovi su porodičnog savjeta samo osobe koje odredi starateljski sudac. Predviđene su okolnosti uz koje osoba ne može biti članom porodičnog savjeta; radi se o maloljetnosti, osobama pod starateljstvom, a vodi se računa i o razlozima zbog kojih osoba ne može biti starateljem.⁴² Rješenjima usvojenim u pravnim izvorima nastoji se ostvariti neophodna suglasnost članova porodičnog savjeta, a kada suglasnosti nema, odluku donosi starateljski sudac.⁴³ Nakon što je staratelj već izabran, on može prisustvovati sjednicama porodičnog savjeta. Isto tako može prisustvovati i dijete, čije želje porodični savjet ne mora usvojiti. Sjednice nisu javne, ali starateljski sudac može dozvoliti prisustvovanje advokata, bilježnika ili liječnika.⁴⁴

Odluke porodičnog savjeta ništave su ukoliko su posljedica fraudoloznog postupanja ili nepridržavanja zakonom postavljenih pretpostavki, a odluku o pobijanju donosi sud.⁴⁵ Šticećeniku uz staratelja može biti postavljen i zamjenik staratelja, koji štiti interese šticećenika kada su oni u opreci s interesima staratelja, ali on nema nikakvih ovlaštenja da poduzima radnje u vezi s ličnošću šticećenika.⁴⁶

Staratelj nad maloljetnikom vodi brigu o ličnosti šticećenika i predstavlja ga u pravnom prometu, osim u slučajevima kada je maloljetnik ovlašten na samostalno postupanje. Staratelj upravlja dobrima šticećenika kao »dobar domaćin« te odgovara za štetu ili loše postupanje.⁴⁷ Od imovinskih dispozicija staratelju je zabranjeno da kupuje dobra od šticećenika, da daje darove iz imovine šticećenika te da daje osiguranje iz te imovine.⁴⁸ Klasični građansko-pravni

³⁸ RAISON, op. cit., str. 117—118.

³⁹ CARBONNIER, op. cit., str. 615—616.

⁴⁰ Ibid., str. 618.

⁴¹ RAISON, op. cit., str. 118—121.

⁴² VIGNALOU, Péter Blondy. Tutelles et conseils de la famille, II ed., Paris, Sirey, 1964, str. 22.

⁴³ CARBONNIER, op. cit., str. 620—621.

⁴⁴ RAISON, op. cit., str. 127.

⁴⁵ Ibid., str. 132—135.

⁴⁶ Ibid., str. 148—149.

⁴⁷ Ibid., str. 162.

⁴⁸ Ibid., str. 173, 289.

koncept starateljstva kao isključivo imovinske kategorije ustupa mjesto naglašenim potrebama brige o ličnosti šticećenika.⁴⁹ Očito je da je i u francuskoj teoriji prihvaćena ideja o dvojnjoj prirodi starateljstva. Porodični savjet može odlučiti da se dužnosti staratelja razdvoje između staranja nad osobom od staranja nad imovinom šticećenika.⁵⁰ Interesantno je da dolazi do promjena i u shvaćanjima samih imovinskih aspekata zaštite; statički elementi pukog čuvanja obiteljskog imetka bivaju potisnuti uvođenjem novih, dinamičkih aspekata zaštite, jer je opće poznato da kapital koji miruje uvijek zapravo gubi na vrijednosti.⁵¹ U duhu koncepcije iz 1804. god. ideal je bio čuvanje imetka, međutim, nakon 1964. god. kapital treba pokretati, što je i omogućeno lakšim disponiranjem staratelja.⁵²

Starateljstvo nad maloljetnom osobom prestaje stjecanjem punoljetnosti, proglašenjem osobe punoljetnom (emancipacijom) ili smrću. Osim toga, prestaje i prevođenjem odnosa starateljstva u blažu mjeru zakonskog upravljanja.⁵³ Zakonom iz 1964. god. nije izmijenjeno rješenje CC po kojem sva raspolaganja staratelja moraju biti opravdana. Dužnost je staratelja da nakon prestanka odnosa podnese izvještaj bivšem šticećeniku ili njegovim nasljednicima, a mora podnijeti i obračun troškova.⁵⁴ Članovi porodičnog savjeta, za koji je predviđena samo savjetodavna uloga, ne odgovaraju za propuste jer oni ne sudjeluju direktno u upravljanju šticećenikovom imovinom. Javni organi, odnosno starateljski sudac, bilježnik, mogu odgovarati za propuste i nastalu štetu ukoliko direktno, aktivno sudjeluju u pružanju starateljske zaštite.⁵⁵

Ukazano je na sistem mjera CC kojima je pružana zaštita duševno bolesnim odraslim osobama. »Interdiction« je bila mjera strožeg karaktera, koja se rijetko primjenjivala. Mjera »conseil judiciaire« ograničenog djelovanja čini se da također nije ispunjavala svrhu. Zakonom od 30. 6. 1938. god. izvršene su neke promjene, ali se još uvijek radilo o nepotpunoj zaštiti odraslih nesposobnih osoba. Pravni položaj odraslih osoba pod zaštitom znatno je unaprijeđen usklađivanjem mjera zakonom od 3. 1. 1968. godine.⁵⁶ Osnovna karakteristika novog sistema pružanja zaštite bila je uvođenje skala mjera različitog domašaja i intenziteta kako bi se ostvarila maksimalna prilagodljivost. Novi režim predviđa postojanje starateljstva (la tutelle) i skrbništva (la curatelle), ali otvorene su mogućnosti za pretvaranje starateljstva u zakonsko upravljanje (administration légale) ili postavljanje voditelja poslova (gérance).⁵⁷ Raniji oblici predviđeni CC — »interdiction« i »conseil judiciaire« — u potpunosti su napušteni jer je dugogodišnja praksa ukazivala na njihovu neprimjerenost. Novi sistem mjera zamjetno je širi od prethodnog, tako da omogućuje zaštitu ne samo duševnih bolesnika već i fizički hendikepiranih osoba (npr.

⁴⁹ MARTY, RAYNAUD, op. cit., str. 679. »Staratelj je samo punomoćnik šticećenika, a osnovna mu je dužnost da brine o imovini i ličnosti šticećenika što, međutim, ne sadržava nužno i elemente očinske vlasti.«

⁵⁰ RAISON, op. cit., str. 145.

⁵¹ CARBONNIER, op. cit., str. 625.

⁵² Ibid., str. 632.

⁵³ RAISON, op. cit., str. 293.

⁵⁴ Ibid., str. 294.

⁵⁵ Ibid., str. 309.

⁵⁶ Ibid., str. 394.

⁵⁷ Loc. cit.

paraliziranost, gluhoonijemost). Osim toga, usvojeni je sistem isključivo pravne prirode budući da »nesposobnost« može nastati samo odlukom starateljskog suca, koji i proglašava stavljanje osobe pod starateljstvo ili skrbništvo.⁵⁸ Novim pristupom nesposobnoj osobi ostavljene su mogućnosti utjecaja prilikom donošenja odluka kojima se štite njezini interesi bez obzira na to koja je mjera pravne zaštite nad njom proglašena.⁵⁹ Liječnik praktičar ima savjetodavnu ulogu prilikom određivanja pravne mjere zaštite nesposobnoj, odrasloj osobi.⁶⁰ Izmijenjenim odredbama CC (art. 488 i 498) predviđeni su razlozi uz postojanje kojih osobe mogu biti podvrgnute zakonskom režimu zaštite. Širokom stilizacijom o »promijenjenom« ponašanju zaštita se može pružiti ako postoje fizički ili psihički nedostaci koji koče mogućnosti za staranje o vlastitim interesima.⁶¹ Pomoć starateljskom sucu prilikom donošenja odluke pružaju liječnik praktičar i liječnik specijalist, kvalificirajući nedostatke, savjetujući ga pri izboru mjere pravne zaštite. U novom režimu zaštite nesposobnih odraslih osoba nalazimo ove mjere: pravna zaštita (la sauvegarde de justice), starateljstvo i skrbništvo, zavisno o težini uzroka. Postoji i druga skupina razloga za pružanje zaštite, u koju spadaju okolnosti koje nisu bolest, na primjer: rasipništvo, zlorпотреба opojnih droga, opasno ugrožavanje interesa obitelji. Novo zakonodavstvo iscrpno obuhvaća posljedice pružanja pravne zaštite, od kojih je najznačajnija ništavost pravnog posla, a slijede rješenja o odgovornosti nesposobnih osoba, zaštiti pokretnih i nepokretnih dobara i prava na stan. Najblaža je mjera pravne zaštite ili la sauvegarde de justice. Okolnosti koje se mogu podvesti pod tu mjeru široko su stilizirane (art. 491 CC), a odnose se isključivo na punoljetne osobe. Kada liječnik ustanovi potrebu pružanja zaštite, on obznanjuje nužnost poduzimanja mjere kod javnog tužilaštva. Sama ta deklaracija, proglas o potrebi zaštite uz mišljenje liječnika specijaliste, ima za učinak mjere pravne zaštite.⁶² Starateljski sudac može i sam inicirati donošenje te mjere. Javno tužilaštvo ima ulogu kontrole i ocjenjivanja liječničkog prijedloga, ali i savjetodavnu ulogu. Tužilaštvo procjenjuje kako valja postupiti prema osobi ako je liječnik predložio mjeru zaštite u pogledu društvenih i medicinskih posljedica, ali taj savjet ne daje kada je odluku donio starateljski sudac.⁶³ Trajanje te mjere ukazuje da je ona privremenog karaktera, budući da ona na osnovi prijedloga liječnika traje dva mjeseca, iako može biti i obnovljena uz ponovnu provjeru okolnosti.⁶⁴ Publicitet kao oblik zaštite trećih ostvaruje se obavještavanjem pravosudnih organa, srodnika i ostalih. Pravne posljedice te mjere ogledaju se u zadržavanju svih građanskih i ostalih prava; međutim, raspolaganja osobe pod pravnom zaštitom mogu naknadno biti sankcionirana poništenjem pravnih poslova. Međutim, ta ista osoba prema Zakonu od 11. 7. 1975. god. ne bi mogla tražiti razvod braka dok joj ne bude postavljen staratelj.⁶⁵ Mjera pravne zaštite ostvaruje se i dodjeljivanjem zastupnika koji će, npr. kod nervne depresije, brinuti o

⁵⁸ Loc. cit.⁵⁹ Ibid., str. 395.⁶⁰ Loc. cit.⁶¹ Ibid., str. 397.⁶² Ibid., str. 414.⁶³ Ibid., str. 415.⁶⁴ Ibid., str. 416.⁶⁵ Ibid., str. 419.

zaštiti interesa dok ta nesposobnost traje. No, taj je odnos uvijek raskidljiv, a prestaje i postavljanjem staratelja. Umjesto zastupnika, i bilo koja druga osoba može štititi interese nesposobne osobe. Mjera pravne zaštite prestaje djelovati: otvaranjem starateljstva, novom odlukom koja je zapravo oblik produženja ranije, ukinućem od strane javnog organa, tužilaštva ili protekom roka, zastarjelošću.⁶⁶ Proteklo je relativno kratko vrijeme otkako se ta mjera primjenjuje da bi se mogli sa sigurnošću utvrditi pozitivni rezultati. Ističe se da je uloga liječnika presudna, a osim toga bilježnici kod kojih se sklapaju pravni poslovi posebno su odgovorni da obje stranke upozore na moguće posljedice jer su učinci te mjere najočitiiji upravo prilikom poništenja pravnih poslova.⁶⁷

Nakon te najblaže mjere zaštite nesposobnih osoba ukazat ćemo na institut starateljstva u užem smislu. »Starateljstvo se otvara kada zbog razloga iz ar. 490 CC nad punoljetnom osobom postoji potreba da bude u kontinuiranoj formi predstavljana pri donošenju odluka u pravnom prometu.«⁶⁸ Ta mjera preuzima sadržaje »interdictiona« kao strožeg oblika zaštite prvobitno ustanovljenog Code Civilom. Aktivno legitimirane na pokretanje postupka za stavljanje pod starateljstvo (art. 493 CC) su: sama ta osoba, braćni drug, srodnici; prijatelji, liječnik, direktor ustanove u kojoj je ta osoba smještena; starateljski sudac po službenoj dužnosti. Starateljski sudac nadležan prema prebivalištu osobe proglašava postupak otvorenim; u tome aktu treba da navede činjenice i predloži dokaze bazirane na nalazu liječnika specijaliste kada se radi o zdravstvenim razlozima.⁶⁹ Nalaz i mišljenje liječnika bitan su sastojak podneska, a kada se osoba protivi pregledu, dovoljan je i sam pismeni izvještaj liječnika o stanju bolesti. Postupak stavljanja pod starateljstvo karakterizira nekoliko okolnosti, od kojih su neke fakultativne, a neke obveznog karaktera. Obavezno je npr. saslušanje zainteresiranih osoba i medicinsko vještačenje. Dispozitivnost postoji prema sudjelovanju savjetodavnog tijela u postupku, sazivanju porodičnog savjeta te prema određivanju pravne zaštite kao privremene i blaže mjere.⁷⁰ Starateljski sudac vodi postupak, a nakon što je postupak okončan, cijeli se predmet obavezno dostavlja javnom tužilaštvu, koje u roku od 15 dana mora potvrditi ispravnost postupanja ili pismenim putem ukazati na propuste.⁷¹ Ročište na kojem se odluka proglašava nije javno, prisustvuje mu javni tužilac, a odluka može glasiti na odbijanje prijedloga ili na uspostavljanje odnosa starateljstva ili skrbništva. Širokom krugu ovlaštenika priznato je pravo na ulaganje žalbe kao pravnog sredstva.⁷²

Posljedica je stavljanja pod starateljstvo gubitak građanske sposobnosti »capacité civile«, što se ogleda osobito u ništavosti sklopljenih pravnih poslova.⁷³ Posebno su normirani učinci donošenja odluke o stavljanju punoljetne osobe pod starateljstvo u odnosu na brak, darovanja među živima, sposobno-

⁶⁶ Ibid., str. 428—429.

⁶⁷ Loc. cit.

⁶⁸ Ibid., str. 431.

⁶⁹ Ibid., str. 435—436.

⁷⁰ Ibid., str. 437.

⁷¹ Ibid., str. 446.

⁷² Ibid., str. 449.

⁷³ Ibid., str. 455.

sti oporučivanja.⁷⁴ Nad odraslom osobom starateljstvo može biti samo zakonsko ili javno, dok ne postoji mogućnost oporučnog postavljanja staratelja. Zakonsko starateljstvo postoji samo u slučaju kada je bračni drug ex lege staratelj drugom bračnom supružniku. U svim ostalim slučajevima staratelja postavlja starateljski sudac. Imenovanje staratelja čini sastavni dio izvršenja odluke o postavljanju pod starateljstvo. Starateljski sudac saziva porodični savjet, koji je pri izboru staratelja potpuno slobodan. Međutim, liječnik ne može biti postavljen za staratelja iako kao savjetodavac može sudjelovati u radu porodičnog savjeta.⁷⁵ Novina je u pružanju zaštite starateljstvom da i pravna osoba može biti imenovana starateljem odrasloj osobi. Ta mogućnost otvorena je zakonom od 3. 1. 1968. godine.⁷⁶ Očito da i u starateljskoj praksi Francuske nije lako pronaći podobnu osobu koja bi se prihvatila teške dužnosti staratelja, tako da je pravnim izvorima predviđena kategorija »državnog staratelja« koja u praksi djeluje preko aktivnosti lokalnih nivoa vlasti i društvenih organa.⁷⁷ Za razliku od starateljstva nad maloljetnicima, starateljstvo nad punoljetnim osobama obično nije privremenog karaktera. Često je to isuviše težak i dugotrajan teret, pa je stoga već CC predviđao mogućnosti za oslobađanje od dužnosti nakon 10 godina, što je novim promjenama skraćeno na 5 godina.⁷⁸ Dužnost je staratelja da vodi brigu o ličnosti šticienika; on je pod kontrolom porodičnog savjeta i starateljskog suca, a ne mora stanovati sa šticienikom.⁷⁹ Nova je i kategorija nadzornika staratelja (le gérant du tutelle). To je osoba kojoj je dužnost da brine o provođenju starateljske zaštite; namijenjena mu je uloga neke vrsti specijalnog upravitelja, a bira se između upravnih službenika. Nadležnost ovisi o prebivalištu šticienika, te nadzornik staratelja ne bi mogao odbiti upravljanje imovinom šticienika koji potpada pod njegovo područje.⁸⁰

Promjena u usporedbi sa »starim« CC ogleđa se i u napuštanju instituta »conseil judiciaires«. Kao zamjena za taj institut postoji novi režim skrbništva (la curatelle). Po pravnoj prirodi, skrbništvo se nalazi negdje između starateljstva i najblaže mjere pravne zaštite. Pod skrbništvo se stavljaju osobe kojima je potreban savjetnik, odnosno osoba koja kontrolira poduzimanje pravnih radnji.⁸¹ Uspoređujući institute starateljstva i skrbništva, čini se da je korisno citirati cijenjenoga talijanskog civilistu Alberta Trabucchija: »1. staratelj predstavlja šticienika, skrbnik pomaže; 2. skrbnih intervenira povremeno, staratelj stalno; 3. skrbnik u pravilu intervenira samo prema imovinskim odnosima, dok staratelj ima ovlaštenja i prema ličnosti šticienika. Tutor datur personae, curator bonis.«⁸² Pretpostavke za postavljanje skrbnika po francuskom zakonodavstvu su: umanjenja psihička sposobnost (bolest, senilnost), rasipništvo, neumjerenost, bespoličarenje. Samo za prvu grupu okolnosti potrebno

⁷⁴ Ibid., str. 445—462.

⁷⁵ Ibid., str. 467—468.

⁷⁶ Loc. cit.

⁷⁷ Ibid., str. 470.

⁷⁸ Ibid., str. 471.

⁷⁹ Ibid., str. 472.

⁸⁰ Ibid., str. 473.

⁸¹ Ibid., str. 478.

⁸² TRABUCCHI, Alberto. Istituzioni di diritto civile, XXVII ed., Padova, Cedam, 1985, str. 87.

je pribaviti mišljenje liječnika. Postupak i donošenje odluke istovjetni su onima što su već izneseni uz starateljstvo. Skrbnika postavlja odlukom starateljski sudac.⁸³ Posljedice proglašenja skrbništva očituju se u djelomičnoj nesposobnosti štićenika koja se odnosi samo na zakonom izričito predviđena ograničenja. Sve ostale pravne radnje koje nisu izričekom ograničene štićenik poduzima samostalno i slobodno.⁸⁴ Izmjenama CC otvorene su široke mogućnosti prilagodbe pravnih kategorija, tako da se štićenika može ograničiti u poduzimanju nekih radnji, ali istovremeno starateljski sudac može odlukom proširiti sferu pravne samostalnosti štićenika. Uz promijenjene okolnosti, taj odnos može biti preveden u odnos starateljstva.⁸⁵ Prinudna se hospitalizacija duševnih bolesnika opravdano drži za mjeru što pogađa temeljna ljudska prava, stoga je razumljivo da se u francuskom sistemu pružanja zaštite odraslim osobama tretiraju i ta postupanja koja se, osim toga, u izvjesnim situacijama približavaju institutima starateljstva i skrbništva. Problematika je uređena zakonom od 3. 6. 1938. god. i zakonom od 3. 1. 1968. god., te odredbama CC u dijelovima koji nisu derogirani.⁸⁶

Zaključak

AKO pravne promjene znače i bolji pravni pristup, AKO je novim rješenjima zaista dan primat ljudskom dostojanstvu, tada novine francuskog pravnog sistema u domeni starateljstva zaista treba cijeniti. Znamo da je ovaj rad tek prikaz doktrinom postavljenih zakonodavnih promjena u Francuskoj. Slaženio se sa stajalištem da je pravna kultura francuskog CC bazirana na ekonomskim kategorijama, ali smatramo da se tek naziru tendencije k transformaciji instituta građanskog prava u pravo koje će priznati neosporan primat ljudskoj ličnosti.⁸⁷ Francuski sistem pružanja pravne zaštite iskoristio je mogućnosti baznih kategorija kojima se fleksibilno određuju sposobnosti fizičkih osoba. Pretežno privatna, porodična nota starateljstva pod utjecajem društvenih promjena biva napuštena, nuklearizacijom porodica odumire, pojedinac se socijalizira, a društvo, solidarizirajući se, preuzima zaštitnu ulogu. Znani nam manus publicum danas u institutu starateljstva prepoznamo kao segment socijalizacije prava. Osim društvenih faktora, na transformaciju odnosa starateljstva znatno su utjecala i saznanja drugih nauka, osobito psihologije i psihijatrije. Značajna uloga porodičnog savjeta danas je svedena na savjetodavnu; korijeni su tradicije toliko jaki da ih se očito ne može radikalno sasjeci. Starateljstvo u Francuskoj danas je javna dužnost »... društvena dužnost kojom se taj pravni institut uklapa u koncepciju 'društvene i porodične obrane' prestajući tako biti instrument za čuvanje nasljedstva.«⁸⁸

⁸³ RAISON, op. cit., str. 488, 491.

⁸⁴ Ibid., str. 492.

⁸⁵ Ibid., str. 504.

⁸⁶ Ibid., str. 509—527.

⁸⁷ NAPOLI, Emilio Vito. Inabilitazione per prodigalità e tutela della persona umana, Rivista di diritto civile, 27, 1981, 3, sr. 319.

⁸⁸ Ibid., str. 299.

Široko stilizirane pretpostavke uz koje je moguće pristupiti pružanju pravne zaštite doživljavamo kao okolnosti koje nužno zahtijevaju izvanredan odnos povjerenja u pravnu praksu. Širina u pristupu vrlo lako može u jednom autoritarnom društvu prevagnuti u zloupotrebu prava ličnosti. Bez dvojbe, priklanjamo se stajalištima prema kojima se reforma francuskog sistema o pravima nesposobnih osoba ocjenjuje kao tendencija koju karakterizira pomak od načela sigurnosti i izvjesnosti u pravo koje se temelji na subjektivnim, voljnim kategorijama.⁸⁹ Kada se u doktrini ističe da se nastoje ostvariti što je moguće humaniji domašaji,⁹⁰ tada većih ciljeva zaista niti ne možemo zamisliti.

⁸⁹ COBELLI, Ebene. La riforma in Francia delle leggi sulle persone e sulla famiglia, *Rivista di diritto civile*, 22, 1976, 3, str. 433.

⁹⁰ NAPOLI, op. cit., str. 300., cit note 74. Mazeaud iznosi stajalište po kojem promjene art. 488 CC treba cijeniti kao »...une portée beaucoup plus sociale, humaine et familiale.«

Summary

GUARDIANSHIP IN FRANCE — INSTITUTE DEVELOPMENT

The legal culture of the French Civil Code from 1804 was based on economic categories. By the institute of guardianship as a civil and legal institution the property of a family should have been protected. The family council was considered to be a basic guardianship organ. Since it was mainly private, it was abandoned under the influence of social changes. Today the family council has kept an advisory role. The guardianship in France, today, is a public duty, and a guardianship judge is the basic organ which gives legal protection. The guardianship in France is only one of the measures by which the unabled are legally protected.

PRAVNI POLOŽAJ MARINA U JUGOSLAVIJI

Dr VINKO HLAČA, doc.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.791
Izvorni znanstveni članak
Ur. 5. IV 1986.

U najvažnije objekte nautičkog turizma ubrajaju se marine. Dapače, marina se u literaturi o turističkoj djelatnosti na moru spominje kao osnovni objekt nautičkog turizma koji sa svojim vezovima, uređajima i opremom u zaštićenom dijelu mora uz kopno služi za smještaj i boravak turističkih plovila i razonodu nautičkim turistima. Marina je turistička ili sportska luka namijenjena turističkim plovilima kao što su jahte, sportske jedrilice i čamci, koji u marinu dolaze morskim ili kopnenim putem, a služe nautičkim turistima za sport i rekreaciju na moru.

Marine kao posebne luke, slično trgovačkim i drugim posebnim lukama na moru, imaju svoj pravni režim utvrđen zakonskim propisima i autonomnom regulativom koju normativno uređuje korisnik luke. Pomorski propisi što reguliraju pravni položaj marine obavezuje korisniku luke da odredi uvjete za korištenje marine, koju je dužan održavati i koristiti prema njezinoj namjeni i zahtjevima sigurnosti plovidbe.

Poslove sigurnosti plovidbe u marinama obavljaju organi nadležne lučke kapetanije. Sigurnost plovidbe odnosi se na uvjete kojima moraju odgovarati luke, odnosno marine, brodovi, čamci i drugi plovni objekti, posada odnosno stručni radnici na tim plovnim objektima, te na nadzor nad provođenjem propisa kojim se uređuje sigurnost plovidbe. Korisnici usluga marine, nautički turisti sa svojim plovilima ili zakupljenim objektima namijenjenim sportu i razonodi, moraju se pridržavati propisa o sigurnosti plovidbe, propisanih uvjeta za korištenje marine i reda u marini.

Pravni odnosi između marine i korisnika njenih usluga koji nastaju u povodu dolaska, boravka i odlaska turističkih plovila iz marine regulirani su propisima koji određuju režim marine kao luke posebne namjene. Marina kao luka koja pruža usluge za potrebe nautičkog turizma morala bi imati status luke javnog prometa. Osobito je važno pitanje da li će marina biti otvorena za međunarodni pomorski promet ili samo domaći javni promet, o čemu se raspravlja u članku i daje odgovarajući zaključak.

UVOD

Na planu razvoja nautičkog turizma na Jadranu zadnjih se godina događa i u nas ono što se u razvijenim zemljama na Mediteranu događalo mnogo godina i decenija ranije. Iz godine u godinu povećava se broj plovila u

nautičkom turizmu i raste promet plovnih objekata namijenjenih sportu, razonodi i rekreaciji u obalnom moru Jugoslavije. Zanimanje za krstarenje i plovidbu našim Jadranom razvija se u neslućenim razmjerima ne samo među stranim turistima s višim životnim standardom nego i u slučaju domaće turističke klijentele sličnih mogućnosti. Tu pojavu prate i odgovarajuće akcije usmjerene prema djelotvornoj organizaciji nautičkog turizma, izgradnji nautičke infrastrukture i turističke flote za nautičare koji ne posjeduju vlastita plovila za razonodu i rekreaciju na moru.

Gosti u nautičkom turizmu odnosno turisti nautičari sa svojim plovnim objektima, vlastitim ili zakupljenim, koriste se marinama koje su kao posebne luke upravo njima i namijenjene, opremljene servisima, ugostiteljskim objektima, sportskim objektima i ostalim sadržajima. Marina je danas popularan i opće prihvaćeni naziv za luku namijenjenu plovilima za sport ili razonodu i rekreaciju. Takvim se plovilima odnosno plovnim objektima na moru smatraju čamci, gliseri, sportske jedrilice i jahte, čiji se broj stalno povećava s porastom standarda velikog broja ljudi koji razonodu i rekreaciju traže na moru. Njima su i namijenjene marine, u kojima mogu dobiti stalni vez za svoja plovila, izvlačiti ih na suho i popravljati, uređivati za plovidbu i opskrbiti namirnicama i gorivom, a onima koji su u prolazu marine mogu pružiti usluge i zaklonište ako im zatreba.¹

Najveći kapaciteti za prihvat plovila u marinama i nautičkim centrima razmješteni su duž jadranske obale na njezinu kopnenom dijelu, ali i veliki broj naših otoka u jugoslavenskom obalnom moru otvorio je svoje marine, pogotovo onim stranim nautičarima koji svojim plovilom dolaze u te marine s morske strane, odnosno morskim putem. Naravno da je stranim jahtama i čamcima dozvoljeno dolaziti u naše marine i kopnenim putem, što reguliraju posebni propisi o dolasku stranih jahti i čamaca namijenjenih sportu i razonodi u obalnom moru Jugoslavije.

Pomorski propisi koji reguliraju pravni položaj marine obavezuju korisnika luke da odredi uvjete za korištenje marine kao turističke ili sportske luke, koju je dužan održavati i koristiti prema njezinoj namjeni i zahtjevima sigurnosti plovidbe. Sigurnost plovidbe odnosi se na uvjete kojima moraju odgovarati luke odnosno marine, brodovi čamci i drugi plovni objekti, posada odnosno stručni radnici na tim plovnim objektima, te na nadzor nad provođenjem propisa kojima se uređuje sigurnost plovidbe. Taj je nadzor povjeren državnim pomorskim organima.

Korisnici usluga marine, nautički turisti sa svojim plovilima ili zakupljenim objektima namijenjenim i razonodi, moraju se pridržavati propisa i propisanih uvjeta za korištenje marine i reda u marini. Pravni odnosi između marine i korisnika njenih usluga koji nastaju u povodu dolaska, boravka i odlaska turističkih plovila iz marine normirani su zakonskim propisima i autonomnom regulativom koju samostalno utvrđuje korisnik luke nautičkog turizma-marine.

Iz ovih navedenih općenitih napomena o marini kao luci posebne namjene može se uočiti specifičnost položaja takve luke, određenog i pravnim propisima koje donose državni organi, i onim propisima koji autonomno

¹ LUKŠIĆ, Branko. Problemi osiguranja kod iskorištavanja jahta i čamaca za razonodu »PRIVREDA I PRAVO« br. 5—6/1984.

normiraju odnose u marini sa strane korisnika te luke. U razmatranju pravnog položaja marine kao posebne luke potrebno je najprije vidjeti kako se u zakonu definira luka opće namjene, odnosno luka javnog prometa, i luka koja se ne smatra lukom javnog prometa.

MARINA — LUKA POSEBNE NAMJENE

Sa stajališta primjene općih propisa koji pravno uređuju marine, nije moguće govoriti o kategorizaciji luka nautičkog turizma, odnosno marina, s kojom se inače susrećemo u materijalima ili tezama što ih se prezentira na pojedinim skupovima gdje se raspravlja o toj problematici. U takvim pisanim radovima daju se kategorije luka nautičkog turizma, među kojima se spominju: marina, nautički centar u luci javnog prometa, prirodna luka u uvali, sportska luka i sidrište. Ovdje nećemo raspravljati o razvrstavanju marina u razne kategorije, kao što su marine sa četiri ili pet zvjezdica i slično, nego o pravnom položaju marine kao luke posebne namjene, odnosno o marini kao luci nautičkog turizma, koju savezni i republički pomorski propisi na jedinstven način pravno reguliraju kao posebnu luku.²

Prije razmatranja pravnog uređenja marine kao posebne luke potrebno je vidjeti kako se definira luka opće namjene, odnosno luka javnog prometa. Luke u pravilu služe javnom prometu, i mogu biti otvorene za međunarodni i domaći pomorski promet; u posljednje ne mogu ulaziti brodovi koji vrše prijevoz u međunarodnom prometu.

Uobičajena je podjela luka na trgovačke i ratne luke. Luke javnog prometa svrstavaju se među trgovačke, a po svojoj namjeni i svrsi kojoj služe one se stvarno i pravno razlikuju od ratnih luka.³ Trgovačke luke služe potrebama trgovačke mornarice, a ratne su namijenjene isključivo potrebama vojnih snaga i proglašene su od strane države za tu svrhu.

Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (Sl. SFRJ 22/77) definira u čl. 15. trgovačku luku ovako:

»Luka odnosno pristanište jest vodeni i s vodom neposredno povezani kopneni prostor s izgrađenim i neizgrađenim obalama, lukobranima uređajima, postrojenjima i drugim objektima za pristajanje, sidrenje i zaštitu brodova, ukrcavanje i iskrcavanje putnika i robe, uskladištenje i čistala manipuliranja robom, proizvodnju, oplemenjivanje i doradu robe te ostale privredne djelatnosti koje su s tim djelatnostima u međusobnoj ekonomskoj, prometnoj ili tehnološkoj vezi«.

Prema Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (čl. 16) luke služe javnom prometu ili imaju posebne namjene, ali i od jednih i drugih ti savezni propisi traže udovoljavanje uvjetima za sigurnost plovidbe u luci prije njenog korištenja i otvaranja za promet. Radi se, dakle, o lukama u kojima se odvija promet određenih plovniha objekata i plovila kojima se moraju osigurati uvjeti potrebni za ostvarenje sigurnosti plovidbe i boravka u luci.

Propisi o sigurnosti plovidbe detaljniji su u republičkim zakonima koji reguliraju tu materiju.

² VRSALOVIĆ, Berigoj. *Pravni položaj marine*, »Privreda i pravo« broj 9/1974.

³ JAKAŠA, Branko. *Međunarodni režim morskih luka*. Zagreb 1965, str. 29.

Definiciju trgovačke luke javnog prometa dao je spomenuti savezni zakon, ali nije dao definiciju luke za posebne namjene, koja se nesumnjivo razlikuje od luke namijenjene trgovačkim brodovima. Takvu luku koja nije namijenjena trgovačkim brodovima, nego nekim drugim brodovima ili, kako zakon kaže, luku posebne namjene ili namjensku luku, Savezni zakon nije definirao, ali jasne definicije za luku posebne namjene ili posebnu luku ne nalazimo niti u republičkim zakonima, osim možda u slovenskom. Pogotovo za turističku luku ili marinu, koja se samo primjerice u republičkim propisima navodi kao posebna luka, neku zakonsku definiciju nije se moglo ni očekivati u općoj oskudici pravne regulative za toliko specifičan ambijent za nautičare i plovila nautičkog turizma na moru, kojima su namijenjene luke nautičkog turizma odnosno marine. Zbog toga vakuma u propisima o marinama i njihova siromaštva moramo u razmatranju pravnog položaja marina krenuti od onoga što imamo i doći do potrebnog zaključka o onome što trebamo.

Posebna luka, kako luku za posebne namjene u SR Hrvatskoj naziva Zakon o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima (NN br. 19/74), u čl. 42. toga zakona definirana je ovako:

»Posebna luka je pomorsko dobro koje služi za posebne potrebe i namjene organizacija udruženog rada, druge pravne osobe (marina, sportska, ribarska, industrijska i dr.) ili državnog organa (vojna i dr.)«

Budući da posebna luka služi za posebne potrebe i namjene, takva luka nije otvorena za javni promet.

U slovenskom Zakonu o lukah (UL SRS br. 7/77) morska luka koja je namijenjena trgovačkim brodovima definirana je u čl. 1, a korištenje i uređenje takve luke, za koju Zakon kaže da je to u pravilu luka javnog prometa, regulira posebna glava II, naslovljena: Luke javnoga prometa. Za posebne luke u čl. 3. navodi se da su određene za posebne namjene, pa se u daljnjem tekstu nazivaju namjenske luke, koje ne služe javnom prometu.

To je izričita zakonska odredba za namjenske luke, koje slovenski zakon u čl. 19. definira ovako:

»Namenske luke se uporabljavaju isključno ali v pretežni meri v športne, ribiške, turistične in druge namene, razen za javni promet in njih upravljajo organizacije združenoga dela, druge samoupravne organizacije in skupnosti ter državni organi.«

U lukama koje na jadranskoj obali postoje na području SR Bosne i Hercegovine regulirano je njihovo korištenje, sigurnost plovidbe i red u luci prema Zakonu o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi (Sl. SR BiH br. 11/78). Budući da se njime uređuju plovidba na unutrašnjim vodama (rijeke i jezera) gdje postoje pristaništa te pomorska plovidba na moru gdje postoje luke, razumljivo je što se u Zakonu na identičan način pravno tretiraju pristaništa i luke. Prema čl. 34. toga Zakona pristaništa i luke služe po pravilu javnom saobraćaju, ali pojedine luke ili njihovi dijelovi, suglasno odredbama Zakona, mogu da služe isključivo ili prvenstveno za potrebe određenih državnih organa ili organizacija udruženog rada. Takve luke su zapravo posebne luke, koje ne služe javnom saobraćaju, što izričito proizlazi iz odredba st. 2. čl. 35. spomenutog Zakona koji propisuje uvjete što ih moraju ispunjavati luke koje služe javnom saobraćaju, odnosno luke koje ne služe javnom saobraćaju.

Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi SR Crne Gore (Sl. SRCG br. 19/78) u čl. 25. propisuje da luke mogu biti otvorene za javni saobraćaj ili za posebne namjene ako je prethodno utvrđeno da su ispunjeni propisani uvjeti za sigurnost plovidbe. Ta je odredba slična onoj koju smo vidjeli u saveznom Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, koji je luke pravno podijelio u dvije vrste: a) luke javnog prometa ili luke otvorene za javni saobraćaj, i b) posebne luke ili luke za posebne namjene koje nisu otvorene za javni promet odnosno javni saobraćaj. I prema republičkom zakonu SR Crne Gore, kao i prema saveznom i zakonima drugih naših republika, luke javnog saobraćaja mogu biti otvorene za međunarodni i domaći saobraćaj.

Iz prikazane regulative o lukama na moru proizlazi da u nas postoje dvije vrste luka (ako se izuzmu male luke i lučice) čiji se pravni položaj razlikuje s obzirom na to da li ta luka jeste ili nije otvorena za javni promet ili saobraćaj.⁴ Prema toj podjeli, luke javnog prometa otvorene su za međunarodni ili domaći pomorski promet, a luke za posebne namjene ili posebne luke nisu otvorene za javni promet. To znači da korisnik posebne luke nije dužan omogućiti svakoj pravnoj osobi i građaninu upotrebu luke pod jednakim uvjetima i u granicama raspoloživih kapaciteta, kao što je to dužan korisnik luke javnog prometa.

Takvo pravno i stvarno neprihvatljiv položaj marina u nautičkom turizmu kao turističkih luka koje pomorski propisi svrstavaju u posebne luke, proizlazi iz definicije luke javnog prometa i definicije posebne luke prema čl. 26. i 42. Zakona o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima SRH.

Zanimljivo je istaknuti, što je već naprijed spomenuto, da ni zakon SR Hrvatske, na čijoj obali ima najveći broj marina, ni drugi republički zakoni nisu dali zakonsku definiciju marine u smislu navedenih pomorskih propisa koji normativno uređuju luke i njihovo iskorištavanje. Isticanje da je posebna luka pomorsko dobro koje služi za posebne potrebe i namjene (čl. 42.) ne može se uzeti kao potpuna definicija ni za posebnu luku, a kamoli za marinu koja se među ostalima, samo primjerice navodi kao posebna u tome zakonskom propisu.⁵

Konstatirali smo da je zanimljivo što su pomorski propisi propustili definirati marinu kao specijaliziranu luku namijenjenu turističkim plovilima. Ali, funkcija marine nije samo prometna nego i turistička, što je utvrđeno posebnim propisima o turističkoj djelatnosti, pa je utoliko zanimljivije da o marinji više govore ti, rekli bismo, turistički propisi nego oni pomorski.

Tako je u SR Hrvatskoj Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti (NN br. 14/78) predvidio djelatnosti koje spadaju u nautički turizam, među kojima su to naročito pružanje usluga plovnim objektima za sport i razonodu, iznajmljivanje plovnih objekata i brodskih vezova, čuvanje i održavanje brodova, agencijsko-pomorski poslovi za prihvata i otpremu turističkih

⁴ HLAČA, Vinko. Luka posebne namjene u lukama otvorenim za međunarodni pomorski promet. »Uporedno pomorsko pravo i pomorska kupoprodaja« broj 100/1983.

⁵ BORKOVIĆ, Ivo. Pomorsko javno dobro u teoriji i zakonodavstvu »Naša zakonitost« broj 9/1979.

brodova te druge usluge za potrebe nautičkog turizma. Kao turistička, organizacija mora ispunjavati one tehničke uvjete što ih propisuje Pravilnik o minimalnim uvjetima koje moraju ispunjavati organizacije što pružaju usluge za potrebe nautičkog turizma (marine). To su ovi uvjeti:

1. da raspolaže akvatorijem od najmanje 5.000 m² s potrebnim brojem brodskih vezova;
2. da najmanje na svakih pet vezova ima priključak za opskrbu brodova pitkom vodom i priključak za električnu energiju;
3. da raspolaže prostorom za smještaj brodova na kopnu najmanje za 30 posto brodova marine;
4. da ima na kopnu sanitarne uređaje, i to: potreban broj odvojenih muških i ženskih WC-a, s odvojenim pretprostorom u kojem se nalazi umivaonik i pribor za pranje i sušenje ruku te potreban broj tuševa;
5. da ima spremište za brodsku opremu;
6. da raspolaže dizalicama za brodove ili istezalištima za brodove;
7. da osigurava održavanje trupa brodova, motora i opreme broda.

Uz navedene minimalne tehničke uvjete marina prema spomenutom Pravilniku (N.N. br. 2/79) mora ispunjavati još i ove uvjete:

1. da u marini ili u njezinoj neposrednoj blizini (do 2 milje) brodovi imaju osiguranu opskrbu gorivom;
2. da u marini ili u njezinoj neposrednoj blizini postoji organizirana prodaja prehrambenih proizvoda;
3. da u marini ili u njezinoj neposrednoj blizini postoje osigurane usluge smještaja i prehrane;
4. da na kopnu postoji osigurani prostor za parkiranje automobila.

SR Crna Gora također ima sličan Pravilnik o minimalnim tehničkim uvjetima koje moraju ispunjavati organizacije koje pružaju usluge za potrebe nautičkog turizma (marine) SL SRCG br. 18/81.

Osnovni preduvjet za svaku marinu je da mora imati svoj akvatorij, pod kojim se podrazumijevaju površine mora marine s pripadajućim gatovima i vezovima na kojima su privezana plovila z vrijeme boravka u marini. Nautičari turisti sa svojim plovilima dolaze u marinu morskim putem, ali često i kopnenim putem. Marina je namijenjena domaćim i stranim turističkim plovilima. Dolazak i boravak stranih turističkih plovila u jugoslavenskim marinama reguliraju savezni propisi na temelju Zakona o prelaženju preko državne granice i kretanju u graničnom pojasu (SL SFRJ br. 6/73). Te propise donosi Uredba o dolasku stranih jahta i stranih čamaca namijenjenih rasonodi ili sportu u obalno more, rijeke i jezera Jugoslavije i o boravku tih jahta i čamaca u tim vodama (SL SFRJ br. 25/75).

Sigurnost turističkih plovila u marini uređuju savezni i republički zakoni te provedbeni propisi doneseni na temelju tih zakona o sigurnosti plovidbe. To su propisi koji marini omogućavaju ostvarenje njene prometne funkcije. Turističku funkciju marina kao luka nautičkog turizma ostvaruje primjenom propisa o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti na moru, pružanjem usluga za potrebe nautičkog turizma.

Na kraju izlaganja o propisima i regulativi koja se odnosi na korištenje marine treba zaključiti da:

1. marina kao turistička luka, tj. specijalizirana luka namijenjena prihvatu, boravku, zaštiti i zimovanju plovila nautičkog turizma, pružanju usluga tim plovilima, mora biti otvorena za pomorski promet kao luka javnog prometa, što treba nedvosmisleno odrediti propisima koji reguliraju pravni položaj marina;
2. marina u funkciji nautičkog turizma mora biti dostupna svim turistima nautičarima i turističkim plovilima bez obzira na to kojim putem dolaze u marinu — morskim ili kopnenim, a upotreba marina mora biti omogućena pod jednakim uvjetima svim tim plovilima, bez razlike kojoj državi ili zastavi pripadaju.

RED I NADZOR U MARINI

Red u marini ostvaruje se primjenom propisa iz saveznih i republičkih zakona, podzakonskih akata, samoupravnih sporazuma i autonomnih organizativnih akata kojima se regulira pravni režim marine.

Propise koji se tiču režima marine kao posebne luke sadrže već spomenuti savezni Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i republički zakoni koji su prethodno citirani u vezi s pravnim uređenjem marine.⁶ Budući da su pojedina pitanja režima luke u nadležnosti republika, u republičkoj su regulativi ta pitanja uređena podzakonskim aktima ili provedbenim propisima donesenim na temelju spomenutih republičkih zakona, ukoliko nisu uređena samim republičkim zakonom kao što je to slučaj u SR Bosni i Hercegovini i u SR Crnoj Gori. U SR Bosni i Hercegovini pitanja režima luke regulira Zakon o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi, a u Crnoj Gori Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi. Održavanje, pak, reda u lukama reguliraju podzakonski propisi.⁷

Za SR Sloveniju na temelju Zakona o lukah ostali su na snazi savezni propisi iz Uredbe o redu u lukama (SL FNRJ br. 7/50) i Pravilnika za izvršenje Uredbe o redu u lukama (SL FNRJ br. 51/50 i 2/59), do 1984, kada je stupio na snagu Pravilnik o redu u lukah in drugih delih obalnega morja (UL SRS br. 14/84). U drugim republikama nakon ustavne podjele nadležnosti provedene u skladu s Ustavnim promjenama iz 1971. ti propisi iz Uredbe o redu u lukama i Pravilnika za njeno izvršenje nisu preuzeti kao republički propisi, nego su republike donijele vlastite propise u materiji koju ti savezni propisi uređuju.

Za SR Hrvatsku važe u pogledu reda u lukama propisi Zakona o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima, te propisi iz Pravilnika o održavanju reda u lukama i pristaništima te na ostalim dijelovima obal-

⁶ HLAČA, Vinko. Režim riječke luke. »Zbornik pravnog fakulteta Sveučilište u Rijeci br. 4/1983.

⁷ U SR BiH to je Pravilnik o održavanju reda u pristaništima i lukama (Sl SR BiH br. 29/78), a u SR CG to je Pravilnik o održavanju reda u lukama i na ostalim dijelovima obalnog mora i unutrašnjim plovnim putovima (Sl SR CG br. 14/82).

nog mora i unutrašnjim plovnim putovima (NN br. 23/73), koji je donesen na temelju toga zakona. U tome Pravilniku radi se o propisima upravnopravnog karaktera, po kojima korisnik marine ima pravo i dužnost održavati red u luci, a lučka kapetanija ima provoditi nadzor nad održavanjem reda u luci i ponašanjem sudionika u lučkom prometu. Propisi toga Pravilnika najvećim se dijelom odnose na trgovačke luke, ali će se na odgovarajući način primjenjivati i u sportskim lukama, kako Pravilnik naziva marine, za koje u njemu postoji posebna odredba. Ta odredba iz čl. 67. Pravilnika glasi:

»Uvjete pod kojima brodovi, čamci i drugi plovni objekti namijenjeni za sport i razonodu mogu boraviti u sportskim lukama (marinama) utvrđuje korisnik te luke.«

Sličnu odredbu u pogledu korištenja marine kao posebne luke, a tiče se njenog režima, sadrži čl. 43. Zakona o pomorskom i vodnom dobru lukama i pristaništama SRH, koji kaže da je korisnik posebne luke dužan odrediti uvjete za korištenje takve luke, te održavati i koristiti luku prema njezinoj namjeni i zahtjevima sigurnosti plovidbe. Sva ona pitanja što su ih opći propisi stavili u nadležnost korisnika, kako zakon naziva organizaciju udruženog rada ili drugog subjekta koji koristi marinu, dužan je svojim normativnim aktom regulirati taj korisnik marine.

Pitanja koja zahtijevaju jedinstvenu regulativu u stvarima sigurnosti plovidbe na moru, pa i u marini, reguliraju se općim propisima. To je u Sloveniji republički Zakon o varnosti pomorske plovidbe (UL SRS št. 30/79), a u Hrvatskoj republički Zakon o sigurnosti plovidbe na moru i unutrašnjim vodama (NN SRH br. 40/78).

Sigurnost plovidbe odnosi se na uvjete kojima moraju odgovarati luke, brodovi, čamci i drugi plovni objekti namijenjeni sportu i razonodi, plovidba tih objekata, posada i drugi stručni radnici na tim objektima. Korisnik svake luke, pa tako i marine, dužan ju je održavati tako da osigura i omogući svakome sigurnu plovidbu u luci. Korisnik luke za to postavlja i održava objekte sigurnosti plovidbe u luci. Brodovi, čamci i ostali objekti namijenjeni sportu i razonodi moraju biti sposobni za plovidbu, a posade i drugi stručni radnici na plovilima moraju biti kvalificirani i stručno osposobljeni za poslove koje obavljaju na tim objektima. Sigurnost plovidbe osvtaruje se mjerama za sprečavanje nezgoda, nesreća i drugih opasnosti na obalnom moru.

Organ inspekcije sigurnosti plovidbe na moru jest lučka kapetanija, koja na temelju spomenutih zakonskih propisa o sigurnosti plovidbe obavlja inspekcijski nadzor u luci nad:

1. plovilima u pogledu njihove sposobnosti za plovidbu, ispravnosti njihovih postrojenja, uređaja, instrumenata, aparata i opreme;
2. članovima posade i drugim osobama zaposlenim na brodu u pogledu njihovih kvalifikacija i ovlaštenja za obavljanje službe na brodu;
3. putnicima i drugim osobama na plovilu u pogledu zaštite ljudskih života i drugih propisanih uvjeta za njihov boravak na brodu ili plovilu. Što se tiče same luke i njene sigurnosti za plovidbu, lučka kapetanija vrši inspekcijski nadzor nad:

1. obalama u luci u pogledu njihovih dubina, uređaja, postrojenja i drugih objekata namijenjenih pristajanju, zaštiti i boravku plovnih objekata u luci;
2. objektima sigurnosti plovidbe u pogledu njihova pravilnog postavljanja, funkcioniranja i održavanja;
3. radiouređajima i radio-službom koja služi sigurnosti plovidbe.⁸

Uz navedene inspekcijske poslove, postoje i drugi poslovi službe sigurnosti plovidbe u lukama, koji su zakonskim propisima stavljeni u nadležnost lučke kapetanije. Među takve poslove spada nadzor nad održavanjem reda u luci. Za marinu je određeno, kako je naprijed rečeno, da red u luci propisuje korisnik marine u svome normativnom aktu. To je pravilnik o redu u luci kojim se reguliraju brojna pitanja reda u marini; ta se pitanja mogu grupirati oko glavnih problema, a to su:

1. dolazak plovnih objekata u marinu;
2. boravak plovila u marini;
3. odlazak plovila iz marine.

Pored inspekcijskog nadzora i drugih poslova u marini, lučka kapetanija obavlja upravne poslove koji se odnose na:

- a) izdavanje raznih isprava za turistička plovila koja dolaze u marinu ili se nalaze u njoj;
- b) vođenje evidencija i postupak u upravnim stvarima, te postupka za pomorske prekršaje u marini;
- c) izdavanje odobrenja za plovidbu stranim jahtama i čamcima u marini;
- d) izdavanje odobrenja za preuzimanje na čuvanje (zimovanje) stranih jahta i čamaca u marini.

Za strane jahte i čamce koji uplovljavaju u marine ili dolaze kopnenim putem važi u dolasku poseban režim koji propisuje već spomenuta Uredba o dolasku stranih jahta i stranih čamaca namijenjenih raznođij ili sportu u obalnom moru Jugoslavije.

Strana plovila moraju imati odobrenje za kretanje u obalnom moru SFRJ i zadržavanje u obalnom moru što obuhvaća unutrašnje morske vode u kojima se nalaze i marine. Odobrenje izdaje najbliža lučka kapetanija u luci otvorenoj za međunarodni promet, što provjeravaju lučki organi i organi unutrašnjih poslova u marini u koju dolazi strana jahta ili čamac.

Jahte i čamci koji se dopremaju kopnenim putem također moraju imati odobrenje prilikom dolaska u marinu. Odobrenje se može uskratiti ako članovi posade i putnici nemaju važeće isprave, a plovila propisane dokumente. Zapovjednik jahte odnosno voditelj čamca koji dolazi u marinu bez odobrenja čini pomorski prekršaj za koji odgovara pred organima lučke kapetanije.

⁸ Vidi Uredbu o uvjetima kojim moraju udovoljavati luke odnosno pristaništa za međunarodni promet i plovni putovi na kojima važi međunarodni ili međudržavni režim plovidbe, Sl. list SFRJ broj 37/1983.

DJELATNOST MARINE

U marini se obavljaju poslovi koji bi se mogli grupirati u dvije vrste djelatnosti. Jedna obuhvaća lučko-transportne poslove, a druga turističke usluge. Te djelatnosti obavlja korisnik marine na području luke koje obuhvaća vodeni i kopneni prostor što ga općinska skupština dodjeljuje korisniku radi obavljanja djelatnosti marine. Za područje marine koje spada u pomorsko dobro korisnik marine dužan je plaćati naknadu za korištenje pomorskog dobra. Tu naknadu za korištenje pomorskog dobra odnosno marine kao posebne luke određuje općinska skupština u odluci o davanju na korištenje toga dobra korisniku marine.

Tom se odlukom određuju: ovlaštenja korisnika marine, način i uvjeti njezina korištenja, djelatnost marine, vrsta, značajke i namjene objekata u marini. Kao primjer navest ćemo objekte koji se nalaze u planu jedne moderne marine:

1. radionica,
2. hotel,
3. trgovina,
4. bazen i prostor za popravke i održavanje,
5. navoz za pokretnu dizalicu,
6. bazen za jedrilice i čamce,
7. parkiralište,
8. navoz,
9. sanitarni čvorovi,
10. bazen za motorne jahte.

Uz gore navedene djelatnosti koje se mogu smatrati glavnim, a to je pružanje usluga iznajmljivanja brodskih vezova, čuvanja i održavanja brodova i drugih usluga za potrebe nautičkog turizma, marine mogu obavljati sporednu djelatnost u koju spadaju: servis i pranje automobila, pranje rublja i posteljine, prodaja pomorskih i drugih karata, poduka pojedinih sportskih disciplina na vodi, organiziranje izleta i slične druge usluge.⁹

Glavnu i sporednu djelatnost marina, kako su ovdje prikazane, predviđa spomenuti pravilnik o minimalnim uvjetima koje moraju ispunjavati marine, a donijela ga je Privredna komora Hrvatske.

Za marine kao luke nautičkog turizma postoji zakonska obaveza da svoje odnose s korisnicima usluga marine reguliraju općim uvjetima poslovanja, kojima se određuju uvjeti za korištenje marine kao luke za posebne namjene.¹⁰

Opći uvjeti objavljuju se na propisani način, a vrijede za sve korisnike usluge luke nautičkog turizma. U pravnom pogledu opći uvjeti čine generalnu ponudu za zaključenje ugovora o pružanju turističkih usluga. Sadržaj u glavnini takve generalne ponude upućene potencijalnim korisnicima turističkih usluga marine ilustrirat ćemo prikazom onih odredaba Općih uvjeta

⁹ LUKŠIĆ, Branko. Ugovori o iskorištavanju brodova i čamaca za razvedu na moru, »Naša zakonitost« broj 4/1984.

¹⁰ STEVANOVIĆ, Božidar. Komentar Zakona o pomorskom i radnom dobru, lukama i pristaništima, Rijeka 1975, str. 35.

poslovanja koje propisuju dužnosti za vlasnika plovila i druge osobe na plovilu za vrijeme njihova korištenja marine. Prema tim odredbama, u luci nautičkog turizma vlasnik plovila, posada i ostale osobe na plovilu dužni su:

- pridržavati se Općih uvjeta i pravilnika o redu u luci, jer u protivnom luka nautičkog turizma može otkazati vez plovilu;
- vlasnik plovila dužan je opremiti plovilo protupožarnim sredstvima koja će efikasno djelovati na samom plovilu; ukoliko smatra da ta sredstva nisu dovoljna, luka nautičkog turizma može tražiti dodatna protupožarna sredstva na plovilu;
- vlasnik plovila dužan je čuvati brod i opremu pažnjom dobrog domaćina; Ako luka nautičkog turizma smatra da to vlasnik ne čini kao dobar domaćin, može na teret vlasnika poduzeti odgovarajuće mjere na vozilu;
- vlasnik ili korisnik vozila dužan je za opremu vozila sastaviti »Popis opreme« i tu opremu spremi u zatvoreni prostor plovila;
- vlasnik plovila dužan je ključeve plovila redovito predavati u ured luke; za plovilo čiji ključevi nisu u uredu luke, ne odgovara luka nautičkog turizma;
- vlasnik broda dužan je prije svakog napuštanja plovila isključiti elektrokabele ili vodovodne priključke; ako to ne učini, osoblje nautičkog turizma može samo isključiti priključke;
- vlasnik plovila dužan je na plovilu staviti vidljivu oznaku imena ili registracije; ako vlasnik to ne učini, luka nautičkog turizma može na račun vlasnika otkloniti njegov propust i postaviti odgovarajuće oznake;
- vlasnik je dužan svoje plovilo opremiti kvalitetnim i odgovarajućim bokobranima i ceradom; uočene nedostatke na njima luka nautičkog turizma može otkloniti na račun vlasnika bez obavještenja;
- vlasnik plovila dužan je voditi brigu o plovilu i njegovu održavanju; ako to propusti, luka nautičkog turizma ima pravo poduzeti odgovarajuću zaštitu plovila na račun vlasnika;
- vlasnik plovila je dužan nadoknaditi štetu plovilima trećih osoba koju je prouzrokovala posada ili je nastala kao posljedica lošeg održavanja plovila ili opreme;
- vlasnik je dužan plaćati posebnu naknadu prema važećem cjeniku ako koristi plovilo za boravak u luci nautičkog turizma;
- vlasnik plovila dužan je osigurati plovilo i opremu protiv uobičajenih rizika za vrijeme boravka u luci nautičkog turizma.

Pored navedenih dužnosti, koje su za primjer izložene prema nacrtu Općih uvjeta poslovanja luka nautičkog turizma u SFRJ, postoje i druge obaveze za vlasnika plovila u luci nautičkog turizma, ali i za korisnika luke koji pozivom na te Opće uvjete zaključuje pojedinačne ugovore s konkretnim partnerima — korisnicima usluga marine. Taj ugovor koji zaključuje marina s korisnicima njenih usluga zove se Ugovor o pružanju turističkih usluga. Predmet je toga ugovora čuvanje i održavanje plovila u marini. Na taj ugovor i odnose koje regulira primjenjuju se propisi Zakona o obveznim odnosima kao *lex generalis* i zakonski propisi o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti kao *lex specialis*. Za turističke poslove posebni propisi

(*lex specijalis*) imaju prednost pred općim propisima (*lex generalis*). Takve posebne propise za ugovaranje i obavljanje turističkih poslova u marinama kao lukama nautičkog turizma republike imaju razasute u raznim propisima, a u SR Hrvatskoj nalazimo ih u Zakonu o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti, koji je bio zakonski temelj za Privrednu komoru Hrvatske za donošenje naprijed prikazanog Pravilnika o minimalnim uvjetima koje moraju ispunjavati organizacije koje pružaju usluge za potrebe nautičkog turizma (marine). Taj svojevrsan pravilnik, nasušno potreban marinama u kojima se ne obavlja samo promet pomorskih turističkih plovila nego i turistička djelatnost određene vrste, dao je sretna rješenja i za korištenje marine u njenoj prometnoj funkciji, i za korištenje marine u njenoj turističkoj funkciji. Obilježje je tih propisa u njihovoj specijalnosti, kao i u slučaju specijalnih pomorskih propisa za lučko poslovanje, pa zato ti propisi imaju značaj specijalnih propisa (*lex specijalis*), koje prilikom ugovaranja usluga što ih pruža marina nadopunjavaju opći propisi (*lex generalis*) za ugovore i ugovorne obaveze stranaka koje ugovore zaključuju.

U praksi marine ugovori se zaključuju pismeno upotrebom formulara koje pojedine marine štampaju i koriste za ugovaranje svojih usluga. Ti formularni ugovori sadrže sve one elemente što ih takvi ugovori obično utvrđuju u klauzulama koje su otisnute na formularu i čine unaprijed određene ugovorne uvjete za usluge što ih pruža marina. Budući da je ugovor sklopljen tek kada se stranke sporazumiju o njegovim bitnim elementima, on će se smatrati zaključenim u trenutku kada se u formularu ugovora upišu podaci o plovilu i njegovu vlasniku, poslovi ili usluge koje im daje marina i kada se potpiše ugovor. Ako stranke žele unijeti neke uvjete ugovora osim onih sadržanih u formularnim odredbama, to je strankama dopušteno i može se učiniti dodavanjem takvih odredbi onima u formularu. Rukom ili strojem napisane odredbe ugovora u formularu imaju prednost pred onima otisnutim na formularu.

To je logično jer te dopisane klauzule izražavaju volju stranaka u času ugovaranja, što je u skladu s pravnim načelom da se uvjeti iz formularnih ugovora mogu mijenjati sporazumom stranaka.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Prema našim zakonskim propisima, marine su svrstane u posebne luke čiji se pravni režim razlikuje od režima luke javnog prometa.

Takvo razlikovanje luka u pogledu njihova režima proizlazi iz odlučanih odredaba saveznog Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i citiranih republičkih zakona, ali se u odnosu na marine ti zakonski propisi ne mogu interpretirati tako da marine ne bi bile dostupne svakome, tj. svim nautičkim turistima — domaćim i stranim; takva je interpretacija potpuno neprihvatljiva i neadekvatna za marine, u kojima se odvija nekoliko djelatnosti: lučke, turističke i ugostiljske. Marina je luka nautičkog turizma, odnosno marina služi nautičkom turizmu, pa je stoga ona i turistička luka; ponegdje se u propisima naziva i sportska luka, jer je namijenjena plovilima za sport i razonodu. Jasne zakonske definicije za marinu, osim definicije da je ona posebna luka, ne nalazimo u propisima,

ali se to jasno čini u literaturi koja marinu definira prema njezinoj namjeni, dakle onome čemu služi, i funkcijama takve specijalizirane luke.¹¹

Tako se marina definira kao »skup objekata, uređaja i opreme na vodenj i kopnenoj površini koji služe potrebama nautičkih turista« i kao zaštićena luka za smještaj i održavanje plovnih objekata koje nautički turisti koriste za sport i razonodu.

Riječ je dakle, o nautičkim turistima kojima je marina namijenjena kao sportska luka i luka za rekreaciju nautičara. Nije, prema tome, riječ samo o tome da bi marina bila namijenjena kao posebna luka samo nautičkim turistima koji su članovi nautičko-sportskog društva, nego svim nautičkim turistima, domaćim ili stranim — koji dolaze u marinu i borave u njoj sa svojim ili zakupljenim turističkim plovilima. Zbog toga treba zaključiti da marina, nije samo posebna luka zatvorena za javni promet, nego se ima smatrati lukom javnog prometa sa sličnim pravnim režimom koji je propisan za javnu luku. Budući da luke javnog prometa mogu biti otvorene za domaći i međunarodni javni promet, potrebno je znati i unaprijed odrediti marine na Jadranu koje su otvorene za međunarodni, a koje za domaći javni promet. Za određivanje luka otvorenih za domaći promet nadležne su općine, a koje su luke javnog prometa otvorene za međunarodni pomorski promet, određuje Savezno izvršno vijeće na temelju Zakona o prelaženju državne granice.

Smatramo da marinu valja tretirati kao luku javnog prometa koja može biti otvorena za domaći i međunarodni promet ako za to dobije odobrenje nadležnog organa. Korisnik marine koji određuje uvjete za korištenje marine, po našem mišljenju, može regulirati korištenje marine na način i pod uvjetima pod kojima se koristi luka javnog prometa. Najvažnije je za svaku marinu s turističkog i poslovnog gledišta da kao luka nautičkog turizma ostvari mogućnost da bude otvorena za međunarodni javni promet. Time će uživati onaj pravni status koji u međunarodnom pomorskom saobraćaju uživa trgovačka luka otvorena za međunarodni pomorski promet.

Propisi internacionalnog i nacionalnog karaktera kojima se normira pravima i dužnostima koje prema obalnoj državi i njezinim organima imaju plovni objekti prilikom dolaska u luku, boravka u luci i odlaska iz luke. Režim luke otvorene za međunarodni pomorski promet regulira Konvencija i Statut o međunarodnom režimu morskih luka, Ženeva 1923. Ti međunarodni propisi, koji važe i u našoj zemlji, utvrđuju načelo da u pomorske luke koje služe vanjskoj trgovini imaju pravo ulaziti brodovi svih zastava, a prema njima su države ugovornice Konvencije dužne jednako postupati kao i prema domaćim brodovima pod uvjetom reciprociteta.

Načela te Konvencije treba jednako primjenjivati, već prema postojećim domaćim propisima ili onima koje treba donijeti, i u lukama nautičkog turizma odnosno marine. Budući da su države potpisnice rečene Konvencije slobodne da svojim internim propisima uređuju režim luke otvorene za međunarodni promet, to po načelu jednakog postupanja prema svim brodovima u lukama ne može biti diskriminacija prilikom primjene tih propisa prema pojedinim brodovima.

¹¹ Pomorska enciklopedija 4, str. 529, pod »Marina«.

To načelo moralo bi vrijediti u marinama otvorenim za međunarodni pomorski promet, ako takvima budu proglašene. To ne moraju biti sve marine, nego samo one koje takvima proglasi nadležni državni organ.

Obveze korisnika luke utvrđene su republičkim propisima. Takve obveze za marine u SR Hrvatskoj propisuje Pravilnik o održavanju reda u lukama i pristaništima te na ostalim dijelovima obalnog mora i unutrašnjim plovnicima. U tome Pravilniku, o kojem se naprijed govori, izričito se u čl. 67. predviđa da korisnik luke utvrđuje uvjete pod kojima brodovi, čamci i drugi plovni objekti namijenjeni za sport i razonodu mogu boraviti u marinama. Uvjeti korištenja marine i red u marini moraju odgovarati zahtjevima sigurnosti plovidbe, čiji nadzor obavlja lučka kapetanija. Inspekcijski poslovi sigurnosti plovidbe u nadležnosti lučke kapetanije jesu: nautički, brodstrojanski, hidrograđevni i poslovi radio službe. Te poslove u lukama neposredno vrše inspektori sigurnosti plovidbe, u čijoj su nadležnosti i poslovi nadzora nad plovnicima u marini. Inspekcijski nadzor nad tim plovnicima usmjeren je na provjeru njihovih isprava o sposobnosti za plovidbu, plovidbenih dozvola, odgovarajućih isprava za posadu, putnike i stvari (crew, passenger list and declaration) i dr.

Uz organe lučke kapetanije, i drugi državni organi prema svojim ovlaštenjima nadziru djelatnosti i promet u marini.

Pasošku i carinsku kontrolu i nadzor nad stranim turistima i turističkim plovnicima u marini provode nadležni državni organi u suradnji s lučkom kapetanijom i korisnikom luke.

Summary

LEGAL STATUS OF MARINAS IN YUGOSLAVIA

Marinas are the most important objects of nautical tourism. Indeed, in the nautical literature a marina is considered the basic object of nautical tourism which, together with its berths, equipment and rigging in the sheltered part of the sea, serves for the location and stay of tourist vessels. The marina is a tourist or sport port designed for tourist vessels as yachts, sport sailing boats and the boats which come by sea or land and serve nautical tourists for sport and recreation at sea.

Marinas are special ports, similar to merchant and other special ports at sea, have their own legal status established by legal and other special regulations, which are normatively defined by the users of marinas. Maritime regulations, which regulate the legal status of marinas, obligate their users to define the conditions for using marinas which they should maintain and use according to their assignation and requirements for safe navigation.

The authorized portmaster's office takes care for the safety in navigation. The safety of navigation relates to those conditions according to which ports, that is, marinas, ships, boats and other vessels, crews or skilled workers on board, should comply with, and to those in which supervision of the regulations are carried out to make the navigation safe. The users of marinas, nautical tourists and their own or hired vessels, must comply with the regulations for safe navigation, and other regulations for using marinas, as well as the order in marinas.

Legal relations between marinas and their users which develop when tourist vessels enter, stay and depart from marinas, are regulated by the regulations define the system of marinas as the ports of special designation. Marinas or ports serving the nautical tourism must have the status of the port of public traffic. An important question whether marinas are to be open for an international sea traffic or only for a domestic one is being discussed in the paper, and an adequate conclusion is given.

MEĐUNARODNI ASPEKT DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA

Dr LADISLAV HORVAT, doc.
Fakultet prometnih znanosti, Zagreb

UDK 336.2.023
Izvorni znanstveni članak
Ur. 15. VIII 1985.

Međunarodno dvostruko oporezivanje fenomen je prilikom kojega je jedan porezni obveznik iz jednog poreznog izvora za isto razdoblje plaća najmanje dvjema državama isti ili sličan porez i na taj je način oporezovan teže od poreznog obveznika koji je taj porez platio samo jednoj državi. Takav fenomen pravno je i ekonomski neopravdan i neprihvatljiv.

Nakon što je učinio distinkciju između dvostrukog oporezivanja s jedne i kumuliranja poreza i nadoporezivanja s druge strane, autor je odredio njegov pojam i ukazao na negativne učinke na međunarodnu ekonomsku razmjenu. U nastojanju da takve učinke eliminiraju, države poduzimaju unilateralne i bilateralne mjere. U bilateralne mjere spada zaključivanje ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. S obzirom na složenost te problematike, njome su se često bavile međunarodne konferencije, a i međunarodne su organizacije usvojile nekoliko modela takvih ugovora, koji državama ugovornicama služe kao ogledni primjer. Najnoviji od njih su Nacrt konvencije OECD-a iz 1977. i Model konvencije OUN iz 1978. godine. Brzim razvojem međunarodnih ekonomskih odnosa, naročito poslije II svjetskog rata, dvostruko je oporezivanje postajalo sve veća smetnja. Zbog toga, naročito u posljednje vrijeme, naglo raste broj zaključenih bilateralnih ugovora, a sklopljena su i četiri multilateralna. U taj se proces uključila i Jugoslavija, ali autor smatra da je to učinjeno prilično kasno i da se odvija relativno sporo.

I

Porezni se sistemi svih zemalja zasnivaju na poreznom pluralizmu, tako da mnoge od njih imaju i po više desetaka poreznih oblika. Stoga danas svaki porezni obveznik u određenom razdoblju plaća više vrsta poreza, i to jednoj ili većem broju poreznih vlasti istog ili različitog stupnja općenitosti u jednoj, a katkada i u većem broju država. Ta se pojava naziva višestrukim oporezivanjem. Višestruko je oporezivanje moguće i kod neposrednih, i kod posrednih poreza.

Dvostruko je oporezivanje jedna od podvrsta višestrukog oporezivanja. U teoriji se, naime, kao oblici višestrukog oporezivanja, pored dvostrukog, spominju još i nadoporezivanje i kumuliranje poreza.

Iako ćemo se u ovom radu baviti svega jednom manifestacijom višestrukog oporezivanja, dvostrukim oporezivanjem i to samo njegovim međuna-

rodnim aspektom, možda neće biti suvišno reći nekoliko riječi i o nadoporezivanju i kumuliranju poreza — utoliko više što ima financijskih pisaca koji upozoravaju da se u dnevnom govoru izraz dvostruko oporezivanje upotrebljava kao sinonim za višestruko oporezivanje.¹ Osim toga, distinkciju između dvostrukog oporezivanja s jedne i nadoporezivanja i kumuliranja poreza s druge strane valja učiniti i zato jer je prvo neopravdano te nepravedno, i sa stajališta poreznog obveznika i sa stajališta poreznih vlasti — što i jest neposredan povod našeg bavljenja tim pitanjem — dok se to ne može reći za preostale dvije manifestacije višestrukog oporezivanja.

O nadoporezivanju se, dakle, radi u slučaju kad jedan porezni obveznik iz istog poreznog izvora za jedno vremensko razdoblje plati istovrstan porez najmanje dvjema poreznim vlastima različitog stupnja općenitosti (npr. lokalnoj i centralnoj).

Pod uvjetom da se time poštuje načelo ravnopravnosti u oporezivanju prema kojem svaki porezni obveznik treba da snosi porezni teret u skladu sa svojom ekonomskom snagom, u takvom načinu oporezivanja nema ničega neopravdanog, a naročito ne nepravednog.

Ista je situacija i s kumuliranjem poreza, kod kojega jedan porezni obveznik iz istog poreznog izvora plaća najmanje dva raznovrsna poreza jednoj ili većem broju poreznih vlasti bez obzira na njihov stupanj općenitosti. To je posljedica poreznog pluralizma i razudjenosti političko-teritorijalne strukture pojedine države.

U pogledu nadoporezivanja i kumuliranja poreza svi su porezni obveznici, teorijski i praktično, u istom položaju pa se tim dvjema pojavama bavi uglavnom samo financijska teorija. S dvostrukim je oporezivanjem situacija sasvim drugačija, pa se njime bave i teorija i praksa, i to ne samo financijska nego i ekonomska, pravna i politička.

II

Problem dvostrukog oporezivanja bio je predmetom interesa mnogobrojnih financijskih pisaca. Razlog je tome bitno različit učinak od onog u slučaju nadoporezivanja ili kumuliranja poreza. Zbog toga danas o dvostrukom oporezivanju ne nedostaje teorijskih rasprava, a nađe se i komentara propisa o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja; ali, s druge strane ima malo suvremenih udžbenika nauke o financijama u kojima bi to pitanje bilo obrađeno adekvatno svom značenju. U posljednje je vrijeme dvostruko oporezivanje mnogo više nego prije postalo predmetom konkretnih jednostranih i dvostranih državnih mjera i rješenja.

Prije razmatranja bilo kojeg problema dvostrukog oporezivanja, a napose njegova međunarodnog aspekta, potrebno je odrediti njegov pojam. U teoriji je to već učinjeno i čini se da tu ne bi trebalo biti teškoća.

Analiza definicija dvostrukog oporezivanja koje su dali neki autori pokazuje, međutim, da se izvjestan broj njih zapravo odnosi na višestruko oporezivanje. Ipak, većina je autora suglasna u pogledu suštine dvostrukog oporezivanja, premda ono u svakoj od njihovih definicija nije objašnjeno

¹ JELČIĆ, Božidar. *Nauka o financijama i financijsko pravo*. Zagreb, 1983, str. 251.

potpuno i na nesumnjiv način.² Glavni je razlog tome što ni financijski, pa niti ekonomski pisci, a o pravnicima da se i ne govori, nisu uopće ili nisu dovoljno uzeli u obzir ekonomski aspekt problema.

Zbog svega je toga definicija koju je dao prof. Marijan Hanžeković, a koja vodi računa o svim relevantnim aspektima dvostrukog oporezivanja, pa i o ekonomskom, za naše potrebe taj pojam objasnila u potpunosti i na zadovoljavajući način. Ta definicija glasi:

«Dvostruko oporezivanje postoji kad dvije porezne vlasti istog ranga za isto vremensko razdoblje oporezuju istim ili sličnim porezom isti porezni subjekt ili objekt tako da je on oporezovan teže nego da ga je oporezovala samo jedna od tih vlasti.»³

Ta je definicija jednostavna i istovremeno jasna, pa joj nije potrebno nikakvo tumačenje. Ovome jedino valja dodati da dvostruko oporezivanje može biti unutrašnje i međunarodno. Ako se porezne vlasti istog ranga nalaze unutar jedne države, radi se o unutrašnjem, a ako se nalaze u raznim državama, o međunarodnom dvostrukom oporezivanju.

Ipak, koliko je pojam dvostrukog oporezivanja u navedenoj definiciji jasno određen, u stvarnosti to nije određivo tako jasno i jednostavno. Prije svega, kad se radi o međunarodnom dvostrukom oporezivanju, uvijek treba postaviti pitanje što za pojedinu državu znači isti ili sličan porez, a što isti porezni subjekt odnosno objekt.⁴ Pri tome ne treba zanemariti ni činjenicu da pojedine države zbog zaštite svojih ekonomskih interesa te pojmove tumače onako kako njima najbolje odgovara. Jedne ih proširuju, a druge ih, pak, sužavaju. Uzmimo za primjer privredno poduzeće kao jedan od poreznih subjekata. U međunarodnim ugovorima koji se sklapaju da bi se isključila pojava dvostrukog oporezivanja nastoji se na jedinstven način odrediti što se ima podrazumijevati pod tim pojmom. Ipak, u praksi će ga svaka država protumačiti ponajprije sebi u korist, s obzirom na ukupne ekonomske odnose. To se može dobro vidjeti analizom tekstova konkretnih ugovora. SR Njemačka, npr., ima 55 ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. U svima je njima pojam poduzeća jedinstveno utvrđen. Međutim, »što su veća dugovanja država potpisnica prema Saveznoj Republici Njemačkoj to one više teže da se pojam poduzeća shvati što šire kako bi tako mogle u većoj mjeri oporezivati privrednu djelatnost SR Njemačke razvijenu na njihovu području.»⁵ Iz toga se može zaključiti da se, iako je u teoriji jasno određen, pojam dvostrukog oporezivanja u praksi mijenja prema prilikama i tumači, najblaže rečeno, elastično. Prema tome, možda bismo se mogli suglasiti i s tvrdnjom da se u današnje vrijeme, kad se govori o dvostrukom oporezivanju, »radi više o oznaci za određen fenomen nego o čvrsto definiranom pojmu«.⁶

² HANŽEKOVIĆ, Marijan. *Međunarodne financije*. Zagreb 1972, str. 17—19.

³ *Ibidem*, str. 19.

⁴ JELČIĆ, Božidar. *Rječnik javnih financija i financijskog prava*. Zagreb 1981, str. 155. i 157.

⁵ DEBATIN, Helmut. *Uloga ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja kao instrumenta privredne suradnje između kapitalističkih i socijalističkih država*. »Aktuelni problemi financiranja društvenih potreba«, Zbornik radova I, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985, str. 123—124.

⁶ *Ibidem*, str. 123.

III

U uvodnom je dijelu spomenuto da je učinak ono što dvostruko oporezivanje čini neopravdanim i nepravednim. Taj se učinak manifestira kao ekonomska nejednakost jednog poreznog obveznika koji je oporezovan dva puta prema drugim obveznicima koji su istim porezom bili oporezovani samo jednom. Takva se ekonomska nejednakost dva puta oporezovanoga poreznog obveznika u odnosu na druge ničim ne može opravdati, a osim toga ona ima cijeli niz negativnih posljedica ne samo za njega nego, posredno, i za privredu država koje su u pitanju. To znači da, za razliku od nadoporezivanja i kumuliranja poreza, dvostruko oporezivanje među poreznim obveznicima izaziva diskriminaciju. Jedni porez bez ikakve svoje »krivnje« plaćaju dva puta, a drugi samo jednom. To one prve dovodi u ekonomski neravnopravan položaj prema drugima. Ako se radi o osobama koje se bave privrednom djelatnošću, na taj im se način smanjuje konkurentna sposobnost i otežavaju uvjeti privređivanja. Čak kad se radi i o relativno malim prihodima kao što je, na primjer, osobni dohodak fizičke osobe u jugoslavenskim mjerilima pa, dakle, i o malom porezu, ako je on plaćen dva puta, ta se praksa nikako ne može opravdati, u ovom slučaju i iz socijalno-političkih razloga. Dvostruko oporezivanje anulira opće prihvaćeno načelo ravnopravnosti i pravednosti u oporezivanju, bez obzira na relativnost značenja toga načela u prostoru i vremenu.⁷ Poremećaji u cirkulaciji kapitala, teškoće u opskrbi robama, pružanju usluga, pa i u kretanju radne snage neke su od posljedica dvostrukog oporezivanja, koje osim poreznog obveznika pogađaju i privredu pojedine zemlje.

Nakon svega izloženog valja se zapitati — naročito s obzirom na činjenicu da dvostruko oporezivanje ocjenjuju kao negativno ne samo porezni obveznici nego i porezne vlasti — kada i zbog čega dolazi do te nikome prihvatljive pojave.

Kad se radi o posrednim porezima, do dvostrukog bi oporezivanja moglo doći ako bi ih naplaćivale i zemlja izvoznica i zemlja uvoznica.

Kad se, pak, radi o neposrednim porezima kao što su, na primjer, porez na dohodak i porez na imovinu, onda je uzrok dvostrukom oporezivanju primjena različitih kriterija prema kojima se utvrđuju pasivni i aktivni porezni subjekt, tj. osoba poreznog obveznika i porezna vlast.

U financijskoj su nauci poznata tri takva kriterija ili principa. Jedan je kriterij ili princip teritorijalnosti, drugi državljanstva, a treći neograničene obveze.

Prema principu teritorijalnosti porezni je obveznik dužan platiti porez poreznoj vlasti teritorija na kojem je ostvario dohodak odnosno prihod ili na kojem se nalazi imovina opterećena porezom.

Prema principu državljanstva, porezni je obveznik dužan platiti porez poreznoj vlasti zemlje čiji je državljanin bez obzira na to gdje je ostvario dohodak odnosno prihod ili gdje ima imovinu koja podliježe porezu.

Prema principu neograničene porezne obveze, porezni je obveznik dužan platiti porez poreznoj vlasti zemlje u kojoj ima prebivalište bez obzira na

⁷ JELČIĆ, *Nauka ... cit. str. 166.*

mjesto gdje je ostvario dohodak odnosno prihod ili gdje mu se nalazi imovina, te bez obzira na državljanstvo.

Do dvostrukog oporezivanja, dakle, dolazi uvijek kada u vezi s jednim poreznim obveznikom kolidiraju najmanje dva principa. Prema principu teritorijalnosti trebao bi takav porezni obveznik, npr., platiti porez na dohodak poreznoj vlasti države u kojoj je taj dohodak ostvario bez obzira na svoje državljanstvo i prebivalište. Ako je porezni obveznik državljanin te zemlje i ako u njoj ima prebivalište, do dvostrukog oporezivanja ne može doći. Međutim, ako je on strani državljanin, i to zemlje u kojoj se u slučaju oporezivanja dohotka primjenjuje princip državljanstva, bit će dužan platiti dva puta isti porez, što znači da će biti dvostruko oporezovan. To isto važi i za onoga poreznog obveznika koji ima prebivalište u zemlji u kojoj se primjenjuje princip neograničene porezne obveze, a dohodak je ostvaren izvan nje.

IV

Porezni sistem svake zemlje značajno utječe na njene ekonomske odnose s inozemstvom.⁸ Ukoliko se porezni sistemi pojedinih država međusobno više razlikuju, naročito onih koje imaju intenzivne međusobne ekonomske odnose, utoliko će teškoće u razmjeni među njima biti veće. Ekonomske integracije koje su nastale naročito poslije drugog svjetskog rata utjecale su na to da pojedine države članice počnu samoinicijativno korigirati i mijenjati svoje porezne propise radi maksimalnog olakšanja ekonomske razmjene s ostalim članicama. Ta se pojava u teoriji naziva tihom harmonizacijom, za razliku od harmonizacije poreza koja je rezultat zajedničkih napora članica određene ekonomske integracije ili drugih država da se njihovi porezni sistemi što više međusobno približe. Svi su ti napori motivirani željom da se stvore podjednaki uvjeti za sve sudionike u međunarodnoj razmjeni, tj. da porezni sistemi pojedinih zemalja u tome pogledu djeluju neutralno.

Međunarodno dvostruko oporezivanje, kao što smo pokušali pokazati, također je jedna od prepreka za zdravo takmičenje privrednih subjekata raznih zemalja, jer svim sudionicima ne omogućava jednak polazni položaj pod približno jednakim uvjetima. To je razlog da je ta pojava već dugo vremena predmetom osobite pažnje i interesa mnogih zemalja, a taj je interes naročito porastao posljednjih četrdesetak godina i velikim se dijelom poklapa s intenziviranjem ekonomske razmjene među državama unutar pojedinih ekonomskih integracija te međunarodne razmjene uopće.

U tom je smislu dvostruko oporezivanje postalo značajno međunarodno financijsko pitanje koje se više ne može ni ignorirati niti zaobilaziti — kao što je to još do prije nešto više od dvadeset godina činila Jugoslavija — ako se želi izboriti, naći i sačuvati mjesto u međunarodnoj podjeli rada, a time i razmjene.

⁸ WITTMANN, Walter. Einführung in die Finanzwissenschaft, II. Teil — Die öffentlichen Einnahmen. Stuttgart, 1971, str. 182.

V

Želimo li reći nekoliko riječi o nastanku dvostrukog oporezivanja, valja se vratiti u relativno dalju prošlost. Uvjeti za njegovu pojavu ostvareni su onda kad je razvoj proizvodnih snaga omogućio međunarodnu ekonomsku razmjenu, kad su robe i ljudi bez većih teškoća i u većem obujmu počeli prelaziti državne granice. Naravno, morao je postojati i porez. No, u tom se pogledu nije potrebno suviše brinuti, jer je već u starom Egiptu i u Mezopotamiji bilo poznato nekoliko vrsta poreza, a organizacija njihova ubiranja bila je na zavidnoj razini. Činjenica da je građanin jedne države mogao ostvariti svoj dohodak u drugoj i da je taj dohodak predstavljao porezni izvor, pa je, dakle, mogao biti oporezovan, mogla je dovesti — a kad su obje države polagale pravo na porez iz tog izvora — i dovela je do dvostrukog oporezivanja. U literaturi se navodi primjer grčkih država-gradova i njihovih kolonija u kojima je taj problem bio vrlo aktualan već u razdoblju između VIII i V st. prije nove ere.⁹ Iako ne raspolažemo odgovarajućim podacima, vjerojatno nećemo pogriješiti ako pretpostavimo da je dvostruko oporezivanje, kad se jednom pojavilo, postalo i ostalo u većoj ili manjoj mjeri stalni financijski problem, a ono je to i danas. U nama dostupnoj literaturi, međutim, nema podataka o odnosu poreznih vlasti toga vremena prema dvostrukom oporezivanju i o eventualnim mjerama kojima bi se ono moglo izbjeći, pa se nameće zaključak da ih nije ni bilo. Razloge tome treba možda tražiti u odsustvu ekonomskog pristupa dvostrukom oporezivanju.

Takvih mjera danas, međutim, ima i one mogu biti jednostrane (unilateralne) i dvostrane ili bilateralne.

Unilateralnim mjerama država samostalno odlučuje na koji će način isključiti mogućnost da jedan porezni obveznik bude dva puta oporezovan iz istog poreznog izvora istim ili sličnim porezom.

O dvostranim (bilateralnim) se mjerama, pak, radi kad je takav tretman poreznih obveznika ugovoren među državama.

Sve veće ekonomsko značenje toga pitanja za svaku pojedinu državu i za razvoj međunarodnih ekonomskih odnosa u cjelini naveli su mnoge od njih da same, jednostrano, donesu svoje mjere. Tih mjera ima više vrsta. Najjednostavnija je primjena već spomenutog principa teritorijalnosti, prema kojem država što ga primjenjuje načelno oporezuje samo prihod, dohodak ili dobit ostvarenu na njenom području ili samo nekretnine koje se nalaze njenom području. Primjenom se toga principa, koji ima dvije varijante, od oporezivanja mogu izuzeti prihodi i dohodak ostvareni u inozemstvu, i to ili pod uvjetom da je na njih tamo plaćen porez ili čak i bez obzira na to. Taj sistem primjenjuje cijeli niz zemalja, osobito socijalističke, a među njima i Jugoslavija. Neke ga države, među kojima Španjolska, Izrael i Italija, primjenjuju djelimično. (U postupku prilagođavanja jugoslavenskog poreznog sistema zahtjevima dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, tzv. porezne reforme, izražena su mišljenja da bi jugoslavenski radnici zaposleni u jugoslavenskim organizacijama udruženog rada u ino-

⁹ ARSIC, Miodrag. Ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. »Aktuelni problemi financiranja društvenih potreba«, Zbornik radova I, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985, str. 133.

zemstvu trebali plaćati porez iz osobnog dohotka ostvarenog u inozemstvu, dakle na teritoriju druge države, i to općini u Jugoslaviji u kojoj njihova obitelj ima prebivalište. Time bi, ako to bude prihvaćeno, Jugoslavija napustila čisti princip teritorijalnosti. Čini nam se, međutim, da nema mnogo mogućnosti za realizaciju te ideje).

Ta vrsta mjera zapravo je specifičan oblik izuzimanja od oporezivanja, i u literatura se obično navodi posebno. Izuzimanje od oporezivanja u svom se najčistijem obliku primjenjuje u Australiji, a zatim, uz određena ograničenja, u Nizozemskoj, Švicarskoj, Španjolskoj i Indoneziji. Zakonom o porezu na dohodak u Australiji je propisano da stanovnik Australije neće biti oporezovan na prihod koji je ostvario u inozemstvu ukoliko taj prihod nije oslobođen od plaćanja poreza na dohodak u zemlji u kojoj je ostvaren.¹⁰

Osim toga, postoje još dvije vrste unilateralnih mjera. To su: uračunavanje poreza plaćenog u inozemstvu u poreznu obvezu u zemlji i porezna olakšica sniženja poreznih stopa na prihod odnosno dohodak ostvaren u inozemstvu. Obje polaze načelno od stajališta da su svi građani odnosno stanovnici neke države koji imaju određenu ekonomsku snagu iz te snage toj državi dužni platiti porez bez obzira na to da li je ta snaga stečena u zemlji ili u inozemstvu. Tu se mogu prepoznati preostala dva principa: princip državljanstva i princip neograničene porezne obveze.

Zbog toga se uračunavanja poreza plaćenog u inozemstvu najviše i primjenjuje u državama u kojima važe ti principi oporezivanja dohotka. Među ostalim, to su SAD, Velika Britanija, SR Njemačka i Grčka.¹¹ Potrebno je napomenuti da ta mjera uvijek ne omogućava potpuno isključenje dvostrukog oporezivanja.

U SAD, gdje se primjenjuje princip neograničene porezne obveze, svaka osoba s prebivalištem u SAD u načelu može biti porezni obveznik. Ako je takva osoba dohodak stekla u inozemstvu i tamo već platila porez, to će joj se uzeti u obzir prilikom utvrđivanja porezne obveze u SAD. U vezi s tim postoje tri mogućnosti. Prva je, iako rijetka i više pretpostavljena, da porez plaćen u inozemstvu iznosi upravo toliko koliko i porezna obveza u SAD. U tom se slučaju iznos plaćenog poreza u cjelini uračunava u tu obvezu, pa do dvostrukog oporezivanja ne dolazi.¹²

Druga je mogućnost da je plaćeni porez u inozemstvu veći od onoga koji bi se na isti dohodak platio u SAD. U tom se slučaju porez na taj dohodak u SAD ne plaća. Razlika između iznosa poreza koji bi porezni obveznik bio dužan platiti u SAD i iznosa poreza plaćenog u inozemstvu manifestira se kao dvostruko oporezivanje u odnosu na one porezne obveznike koji su isti dohodak stekli u SAD i tamo platili porez.¹³

¹⁰ HANŽEKOVIC, op. cit. str. 31.

¹¹ Ibidem, str. 21.

¹² Pretpostavimo da je porezni obveznik u zemlji ostvarenja dohotka platio porez u iznosu od 5.000 US dolara. Da je taj dohodak ostvario u SAD, platio bi isti iznos. S obzirom na princip uračunavanja plaćenog poreza, on je u potpunosti izjednačen s poreznim obveznicima koji su takav dohodak ostvarili u SAD. Dvostrukog oporezivanja nema.

¹³ Pretpostavimo da je porezni obveznik u zemlji ostvarenja dohotka platio porez u iznosu od 8.000 US dolara. Da je taj dohodak ostvario u SAD, bio bi dužan platiti 5.000 US dolara, pa je, prema tome, u odnosu na one porezne obveznike koji su taj dohodak ostvarili u SAD i tamo platili porez u ekonomski lošijem

I konačno, treća je mogućnost da je porez plaćen u inozemstvu niži od onog koji bi se na isti dohodak trebao platiti u SAD. U tom će slučaju poreznom obvezniku doduše u poreznu obvezu biti uračunat već plaćeni porez, ali će trebati nadoplatiti razliku do iznosa poreza koji bi platio na dohodak o kojem je riječ da je on ostvaren u SAD.¹⁴

Treća se mjera očituje u poreznoj olakšici sniženjem poreznih stopa na prihod odnosno dohodak ostvaren u inozemstvu. Te se mjere, među ostalim državama, primjenjuju u Japanu, Belgiji i Norveškoj.¹⁵ Tako se, npr., u Belgiji porez na pokretnu imovinu snižava na 12% za dio prihoda stečen i oporezovan u inozemstvu, a porez na prihod od obavljanja djelatnosti slobodne profesije smanjuje se za 80% na dio prihoda ostvarenih u inozemstvu.¹⁶

Unilateralne su mjere za eliminiranje dvostrukog oporezivanja posljedica autonomno izražene volje određene države da onemogući ili da svede na najmanju mjeru ekonomsku diskriminaciju poreznih obveznika do koje, zbog dvostrukog oporezivanja, neminovno dolazi. Te mjere država ugrađuje u svoje porezno zakonodavstvo, što je jedan oblik samoograničenja njenog fiskalnog suvereniteta namijenjen u prvom redu domaćim građanima. Strane će fizičke i pravne osobe, međutim, u jednoj državi u pravilu uživati isti porezni tretman kao i domaće pod uvjetom da se s njenim fizičkim i pravnim osobama u drugoj državi postupa jednako. To je, u međunarodnom pravu dobro poznato, načelo reciprociteta prema kojem sebi države međusobno priznaju određena prava ili nameću određene dužnosti, s tim da se to može odnositi i na njihove građane i građanskopravne osobe. Mjere koje poduzima jedna država da bi se izbjeglo dvostruko oporezivanje bit će, dakle, primijenjene prema strancima samo ako se u njihovim zemljama prema domaćim građanima primjenjuju iste mjere, što znači pod uvjetom reciprociteta. To je tzv. činjenični ili zakonski reciprocitet. Na taj se način može postići, ali ne i osigurati, jednak tretman domaćih i stranih osoba u jednoj državi, i to zbog toga što je postupak druge uvijek samo odgovor na postupak prve države. Zbog nedostataka primjene takve vrste reciprociteta relativno su se rano ispoljile težnje za primjenom drugačijeg reciprociteta. To bi bio tzv. ugovorni ili diplomatski reciprocitet. Taj se reciprocitet sastoji u tome da države svoja prava odnosno obveze međusobno priznaju ugovorom odnosno konvencijom. Prvi ugovori među državama koji su imali za cilj da se spriječi dvostruko oporezivanje, da se o tom pitanju uspostavi međusobna pomoć i da se ustanovi međunarodna suradnja, pojavili su se tek

položaju za 3.000 US dolara. Tu se, međutim, ne radi o dvostrukom oporezivanju u smislu njegove definicije, jer istovrsni ili sličan porez nije plaćen dvjema poreznim vlastima istog ranga (državama), ali se svakako radi o efektu dvostrukog oporezivanja.

¹⁴ Pretpostavimo da je porezni obveznik u zemlji ostvarenja dohotka platio porez u iznosu od 2.000 US dolara. Da je taj dohodak ostvario u SAD, bio bi dužan platiti 5.000 US dolara. S obzirom na princip uračunavanja plaćenog poreza, bit će dužan poreznoj vlasti SAD platiti još 3.000 US dolara. Na taj je način došao u ekonomski lošiji položaj u odnosu na rezidente zemlje u kojoj je ostvario dohodak. U ovom se slučaju radi o dvostrukom oporezivanju, ali samo u odnosu na rezidente zemlje ostvarenja dohotka.

¹⁵ HANŽEKOVIĆ, op. cit., str. 28.

¹⁶ Ibidem, str. 30.

u XIX stoljeću. Tako je još 1843. god. zaključen prvi međunarodni ugovor o međusobnoj pomoći i suradnji u poreznim stvarima u pitanjima nasljeđivanja.¹⁷

S obzirom na to da je značenje problema dvostrukog oporezivanja raslo s porastom međunarodne razmjene i drugih ekonomskih veza jedne države sa sve većim brojem drugih, sve su one, a naročito razvijenije, bile zainteresirane za njegovo rješavanje. Problem je postao naročito aktualan poslije prvog svjetskog rata, pa nije iznenađujuće da se za njega odmah zainteresirala Međunarodna trgovinska komora, a ubrzo nakon svoga osnivanja i Društvo naroda.

Međunarodna trgovinska komora (osnovana 1920, sa sjedištem u Parizu) već je na svojoj osnivačkoj skupštini istakla značenje problema dvostrukog oporezivanja i izrazila potrebu rada na njegovu eliminiranje. U tu je svrhu osnovan jedan stalni odbor, koji je pratio događaje na tome području i davao odgovarajuće prijedloge.

Društvo naroda sa svoje je strane, također uočavajući značenje ovog problema za međunarodnu ekonomsku razmjenu, već 1921. god. osnovalo komitet sastavljen od četiri eminentna financijska stručnjaka (prof. Bruins iz Rotterdama, Einaudi iz Torina, Seligman iz New-Yorka i Stamp iz Londona). Zadaća toga komiteta bilo je svestrano proučavanje problema dvostrukog oporezivanja i predlaganje mjera za njihovo otklanjanje. Komitet je izradio četiri modela ugovora, od kojih su se dva odnosila na izbjegavanje dvostrukog oporezivanja neposrednim porezima i porezom na nasljedstvo, a druga dva na razrez i ubiranje poreza. Komitet je smatrao da još u to vrijeme ne bi bilo realno ni očekivati niti predlagati zaključivanje multilateralnog ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. S tim su se stajalištem suglasili i sudionici međunarodne konferencije koja je o tim pitanjima održana 1928. god. u Ženevi, te predložili da i dalje treba poticati zaključivanje dvostranih ugovora. I na samoj konferenciji, u čijem je radu sudjelovalo 27 država, izrađeno je nekoliko modela o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja, koji su se uglavnom zasnivali na principu teritorijalnosti. Iako na konferenciji, koja je imala savjetodavni karakter, o svim pitanjima nije postignuta suglasnost, to ni u kojem slučaju ne umanjuje njene rezultate.¹⁸

U međuvremenu je druga grupa stručnjaka (1923—1925) radila na utvrđivanju kriterija za razlikovanje između subjektivnih i objektivnih poreza. Godinu dana nakon ženevske konferencije, 1929. godine, osnovan je financijski odbor Društva naroda od 12 članova. I njegova je zadaća bila da, među ostalim, svestrano proučava probleme dvostrukog oporezivanja. Taj je odbor održao 10 zasjedanja, a na posljednjem, 1946. godine u Londonu, prihvatio je model bilateralnih ugovora za izbjegavanje dvostrukog oporezivanja porezom na dohodak, imovinu i na nasljedstvo te bilateralnog ugovora za uvođenje međusobne administrativne pomoći u pogledu razreza i naplate poreza na dohodak, imovinu i na nasljedstvo. Te je modele izradila grupa stručnjaka, njih 11, koji potječu isključivo iz zapadne hemisfere (po jedan iz SAD i Kanade, a ostalih devet iz centralne i južne Amerike), za potrebe

¹⁷ CARTOU, Louis. *Droit Fiscal international et européen*. Paris 1981, str. 107.

¹⁸ HANZEKOVIĆ, op. cit. str. 38—39.

međunarodne konferencije koja je o problemima dvostrukog oporezivanja održana u jeku rata, 1943. godine u Mexico-Cityju.

Nacrti konvencija usvojeni u Mexico-Cityju prihvaćeni su u Londonu s izvjesnim izmjenama, koje se uglavnom odnose na oporezivanje kamata, dividendi, potraživanja, renti i penzija. Na taj su način poslije 1946. god. istovremeno egzistirala dva slična, ali ipak različita teksta oglednih primjera konvencija koji su državama trebali pomoći prilikom sastavljanja ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja.

Dok, npr., između modela konvencija usvojenih u Mexico-Cityju i Londonu nema razlike u sprečavanju dvostrukog oporezivanja dohotka i imovine, dotle se dobit industrijskih i trgovinskih poduzeća, prema tekstu iz Mexico Cityja, može oporezovati u jednoj zemlji samo ako poduzeće sklapa poslove ili obavlja djelatnost u toj zemlji uz uvjet da ti poslovi ili ta djelatnost nisu jedini ili da se ne obavljaju od slučaja do slučaja. Model usvojen u Londonu predviđa, naprotiv, da se dobit privrednog poduzeća oporezuje samo ako ono u zemlji ima stalno sjedište.

I jedno i drugo stajalište ima svojih dobrih i loših strana. Tako u prigodnom stajalištu iz Mexico-Cityja možemo istaći da se stalno sjedište, ako bi ono bilo uvjet oporezivanja, može prikriti ili bi se moglo dogoditi da poduzeća poslove naprosto obavljaju bez stalnog sjedišta, a to dovodi do smanjenja poreznih prihoda države u kojoj se pod tim uvjetima treba obavljati djelatnost. S druge pak strane, prema tekstu iz Londona za oporezivanje je potrebno stalno sjedište, jer se to pokazalo praktičnim, a to su predviđeli i svi dosadašnji modeli konvencija, pa i svi do tada sklopljeni ugovori sadrže takvo rješenje. Osim toga, na osnovi toga teksta, država u kojoj se nalazi podružnica ne može oporezivati poduzeće, a zemlja u kojoj se nalazi poduzeće ne može oporezivati podružnicu, jer se podružnica za taj slučaj uvijek smatra samostalnom, pa se posebno i oporezuje.

Prihodi od kamata se, prema module konvencije usvojene u Mexico-Cityju, imaju oporezovati u državi u kojoj dužnik ima svoj porezni domicil. Londonski je model usvojio suprotno stajalište. Prihodi od kamata od svih vrsta dugova oporezuju se u načelu samo u državi u kojoj vjerovnik ima svoj porezni domicil.

Smatra se da je problem oporezivanja prihoda od pokretnog kapitala jedno od najzamršenijih pitanja dvostrukog oporezivanja. Tu naročito dolazi do izražaja sukob interesa između država u kojima imaju domicil vjerovnici i država u kojima domicil imaju dužnici. »Oporezivanje dividendi i kamata u mjestu poreznog domicila vjerovnika pogoduje državama izvoznicama kapitala, a oporezivanje u mjestu poreznog domicila dužnika pogoduje državama uvoznicama kapitala. Kod rješavanja tog pitanja u konkretnom se slučaju mora voditi računa o nizu ekonomskih, financijskih i političkih problema važnih za države ugovornice.«¹⁹

Upravo zbog tih razlika u modelima konvencija usvojenih u Mexico-Cityju i u Londonu, porezni je odbor Organizacije ujedinjenih naroda već 1947. god. pokušao ujednačiti stajališta, ali mu to zbog velike razlike u interesima pojedinih zemalja nije uspjelo. Već spomenuta Međunarodna trgovinska komora, kao veoma zainteresirana za te probleme, pozvala je 1954.

¹⁹ Ibidem, str. 42.

i 1955. godine Organizaciju za evropsku ekonomsku suradnju — kasnije Organizaciju za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) — da se angažira na tome pitanju i da predloži osnovu ne samo za sklapanje bilateralnih ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja nego da to pitanje pokuša riješiti multilateralnim ugovorom koji bi vrijedio za sve članice te organizacije. Taj je prijedlog bio prihvaćen, pa je 1963. godine 18 zemalja članica OECD usvojilo model konvencije (Draft Convention) OECD-a o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja.

Premda su taj model prihvatile ne samo sve članice OECD nego i mnoge druge države, ipak se pokazalo nerealnim očekivanje da bi moglo doći do zaključivanja multilateralnog ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Razlike među pojedinim državama ne samo u interesima nego u stupnju razvijenosti bile su prevelike, pa je i na samom modelu, prilikom zaključivanja bilateralnih ugovora, dolazilo do većih ili manjih modifikacija.

Primjenom modela konvencije, a naročito modificiranjem pojedinih njenih odredaba, njihovim usavršavanjem i prilagođavanjem konkretnim potrebama država ugovornica, stvorena je osnova za kvalitetan pomak prema daljem unapređenju rješavanja te nadasve aktualne i nimalo jednostavne problematike. Sve se to odrazilo u novom modelu konvencije OECD-a usvojenom 1977. godine.

Unatoč relativno širokoj prihvaćenosti modela iz 1963, pa i iz 1977. godine, sve zemlje njome nisu bile zadovoljne. To je naročito važno za zemlje u razvoju, koje su prigovarale da rješenja ponuđena tim modelima odgovaraju samo razvijenim zemljama koje izvoze kapital i čija poduzeća obavljaju privrednu aktivnost u zemljama u razvoju.

Zbog toga je Ekonomsko i socijalno vijeće Organizacije ujedinjenih naroda još 1967. god. osnovalo grupu stručnjaka sastavljenu od predstavnika razvijenih zemalja i zemalja u razvoju sa zadaćom da izradi prijedlog modela ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja koji se zaključuju između tih zemalja. Prijedlog je bio dovršen 1978. god. i premda ima mnogo sličnosti s modelom konvencije OECD-a iz 1977, ipak ima i dosta razlika. Najznačajnija je među njima da pravo oporezivanja ima zemlja u kojoj se nalazi porezni izvor, za razliku od modela OECD-a u kojem to pravo ima zemlja u kojoj se nalazi sjedište odnosno prebivalište poreznog obveznika.²⁰

Iako su ti modeli konvencija o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja u pravilu dobra osnova za sklapanje bilateralnih ugovora, pregovori među državama koji tome prethode nisu nimalo jednostavni niti kratkotrajni, jer su i njihovi interesi često veoma različiti. Ipak, sve je više zemalja koje su sklopile takve ugovore ili na tome intenzivno rade, jer se njima, osim potpune zaštite poreznih obveznika od dvostrukog oporezivanja, što i jest njihova glavna svrha, postižu i drugi značajni ciljevi. To je u prvom redu sprečavanje diskriminacije između poreznih obveznika na međunarodnom planu, zatim osiguranje pravne i fiskalne sigurnosti poreznih obveznika, stimuliranje ulaganja stranog kapitala, unapređenje privredne, naučne, kulturne i sportske suradnje te razvijanje suradnje poreznih organa zemalja koje su zaključile ugovor.²¹

²⁰ JELČIĆ, *Nauka* ... cit. str. 256.

²¹ ARSIC, *op. cit.* str. 134.

Premda su se prvi ugovori o eliminiranju dvostrukog oporezivanja pojavili, kao što je rečeno, krajem XIX stoljeća, njihov se broj počeo rapidno povećavati tek poslije prvog svjetskog rata. Između 1899. godine (1899, zaključen je prvi ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja između Austro-Ugarske i Pruske) i 1919. sklopljena su 24 takva ugovora (od kojih je jedan o pomoći u poreznim stvarima), dok je između 1919. i 1939. god. njihov broj premašio 256, a 1966. god. iznosio je 922.²² Danas, gotovo sigurno, taj broj već znatno premašuje jednu tisuću. Samo Francuska je 1981. god. imala 70 takvih ugovora zaključenih sa 64 države sa svih kontinenata.²³ SR Njemačka je 1983. god. imala 55 ugovora zaključenih sa 52 države,²⁴ dok su s Jugoslavijom i Filipinima ugovori pred potpisivanjem, a s Bugarskom i Togom pregovori su u toku.²⁵

Tako brz porast broja tih ugovora posljedica je nastojanja svih zemalja da se što prije uključe u međunarodnu podjelu rada i da što više poboljšaju svoj ekonomski položaj. Istoj svrsi služe i ekonomske integracije pojedinih zemalja koje imaju za cilj da unapređuju međunarodnu ekonomsku razmenu smanjenjem ili ukidanjem carine i drugim odgovarajućim mjerama. Tu bi svakako spadali i multilateralni ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. No, na tome području nije zabilježen neki značajan napredak. Do sada su zaključena svega četiri multilateralna ugovora. Prvi takav ugovor zaključile su zemlje članice Andskog pakta (Bolivija, Kolumbija, Čile, Ekvador i Peru) 1971. godine. Drugi multilateralni ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja zaključile su arapske države (Jordan, Sudan, Sirija, Irak, Kuvajt, Egipat i Jemenska Arapska Republika) krajem 1973. godine. Članice Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć (Bugarska, Mađarska, DDR, Rumunjska, SSSR, Mongolija, CSSR i Poljska) zaključile su dva ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Jedan se odnosi na fizičke osobe (zaključen 1977), a drugi na pravne osobe (zaključen 1978).²⁶ Radi potpunosti, valja dodati da su Švedska, Danska, Finska, Island i Norveška krajem 1972. god. zaključile multilateralni ugovor o međusobnom ispomaganju pri oporezivanju (međusobno obavještanje o činjenicama relevantnim za oporezivanje, prikupljanje potrebnih podataka, osiguranje uvida u poreznu prijavu, ispomaganje prilikom razreza i naplate poreza).²⁷

VI

Pored bilateralnih i multilateralnih, razlikujemo i opće i posebne ugovore odnosno konvencije o eliminiranju dvostrukog oporezivanja. Dok su općim ugovorima obuhvaćeni porezi na dohodak, imovinu i nasljedstvo, posebnim se ugovorima rješavaju samo pojedina pitanja oporezivanja dohotka,

²² CARTOU, op. cit. str. 107.

²³ Ibidem, str. 142—149.

²⁴ VOGEL, Klaus. Doppelbesteuerungsabkommen. Das OECD-Musterabkommen und die Doppelbesteuerungsabkommen der Bundesrepublik Deutschland auf dem Gebiet der Steuern vom Einkommen und Vermögen. Kommentar. München 1983, str. 333—340.

²⁵ Finanzbericht 1985. Bonn, Herausgegeben vom Bundesministerium der Finanzen Bonn, 1985, str. 96.

²⁶ JELČIĆ, Nauka..., cit. str. 256

²⁷ Ibidem, str. 257.

prihoda ili imovine. Tako će, npr., oporezivanje prihoda od pomorskog ili zračnog prometa biti predmetom posebnog ugovora.

Najčešći sadržaj općih ugovora odnosi se na prihod od nekretnina, pri čemu se u pravilu primjenjuje princip teritorijalnosti, što znači da se porez na te prihode plaća državi na području koje leži nekretnina.

Jednako se tako općim ugovorima regulira i oporezivanje dobiti poduzeća odnosno stalnih poslovnih jedinica. Iako i s određivanjem pojma poduzeća (u Jugoslaviji je to organizacija udruženog rada), kao što smo vidjeli, ima izvjesnih teškoća, pravi problemi nastaju prilikom definiranja pojma stalne poslovne jedinice. Zemlje u razvoju sklone su taj pojam tumačiti veoma ekstenzivno, a razvijene zemlje obratno. Osim toga, zemlje u razvoju žele što više proširiti pojam dobiti, a s druge strane što više suziti troškove koji se priznaju kao odbici i slično. Unatoč tome, može se uzeti da je danas već nesporno da se pod stalnom poslovnom jedinicom podrazumijeva stalno mjesto poslovanja na kojem se potpuno ili djelimično obavlja djelatnost poduzeća. To, pored sjedišta uprave, može biti filijala, poslovnic, tvornica, radionica, rudnik, izvor nafte ili plina, kamenolom ili drugo mjesto iskorištavanja prirodnih bogatstava, gradilište, pa i samo izvođenje građevinskih ili montažnih radova ako traje određeno vrijeme, obično duže od 12 mjeseci; taj rok odgovara razvijenim zemljama, a i Jugoslaviji, dok zemlje u razvoju inzistiraju na rokovima od šest pa čak i tri mjeseca. U nastojanju da prošire pojam stalne poslovne jedinice, zemlje u razvoju zalažu se da to budu i djelatnost nadzora u vezi s građevinskim ili montažnim radovima ako traje duže od šest odnosno tri mjeseca, te pružanje raznih usluga uključujući i konzultantske ako u razdoblju od 12 mjeseci traju duže od šest (tri). Zemlje u razvoju insistiraju da se stalnom poslovnom jedinicom smatra i korištenje objekata ili opreme isključivo u svrhu uskladištenja, izlaganja ili isporuke dobara ili roba koje pripadaju poduzeću te održavanje zaliha dobara ili roba u tu svrhu, pa i održavanja stalnog mjesta poslovanja isključivo u svrhu kupnje dobara ili roba ili prikupljanje informacija za poduzeće.

Ipak, prevladava stajalište da se to ne može smatrati stalnom poslovnom jedinicom, kao ni održavanje zaliha dobara ili roba radi prerade u drugom poduzeću, održavanje stalnog mjesta poslovanja isključivo u svrhu reklamiranja, davanja informacija, znanstvenog istraživanja, kao i održavanje stalnog mjesta poslovanja isključivo u svrhu kupovine dobara ili roba ili pribavljanja informacija za poduzeće ili sličnih djelatnosti koje imaju pripremni ili pomoćni karakter za poduzeće.

Pored toga, predmetom ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja mogu biti dividende, kamate, prihodi od prodaje nekretnina, osobni dohoci iz radnog odnosa ili od samostalnog obavljanja djelatnosti. Tu valja dodati i prihode od autorskih prava te i prihode od zračnog i pomorskog prometa. U većini tih slučajeva porez se na te prihode može plaćati u obje države ugovornice, s težištem na zemlji prebivališta poreznog obveznika. Ako bi te prihode oporezovala i druga država ugovornica, onda se visina poreza obično ograničava na određeni postotak od bruto iznosa prihoda (kod kamata je to 10%, iako zemlje u razvoju traže da to bude znatno veći postotak, koji u svakom pojedinom slučaju treba utvrditi u bilateralnim pregovorima).

VII

Među onih 256 ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja koji su bili zaključeni između dva rata (od 1919. do 1939), valja ubrojiti i tri koja je sklopila stara Jugoslavija. Prvi je sklopljen s Mađarskom 1929, zatim s Rumunjskom 1933. i s Čehoslovačkom 1936. godine.²⁸

Dosta dugo nakon drugog svjetskog rata Jugoslavija nije osjećala kao problem međunarodno, pa ni interno, dvostruko oporezivanje. Razloge tome treba tražiti u prvom redu u nerazvijenim međunarodnim odnosima uopće, a osobito u maloj razmjeni roba i usluga s inozemstvom i teritorijalnom principu naplate poreza.

Novom orijentacijom Jugoslavije na što brže uključenje u međunarodnu podjelu rada, na intenziviranje međunarodnih ekonomskih odnosa, naročito razmjene roba i usluga s cijelim svijetom, kako razvijenim tako i nerazvijenim, međunarodno dvostruko oporezivanje, odnosno metode njegove eliminacije, veoma je dobilo na značenju. Ipak, tek dvadeset godina nakon rata, 1965, Jugoslavija je zaključila prvi međunarodni ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Bio je to ugovor zaključen sa Švicarskom, a odnosio se na izbjegavanje dvostrukog oporezivanja u pomorskom i zračnom prometu. Ubrzo nakon toga, 1967, isti je takav, poseban, ugovor zaključen s Norveškom, a zatim 1968. i s Danskom.²⁹ U istoj toj materiji Jugoslavija je zaključila ugovore i s NR Kinom i Grčkom.³⁰

Tek 1975, dakle deset godina nakon prvog poslijeratnog posebnog ugovora, ratificiran je s Francuskom, s primjenom od 1. siječnja 1976, prvi opći ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Njime je, iako potpuno, regulirano ipak samo pitanje oporezivanja dohotka fizičkih i pravnih osoba. Oporezivanje nasljedstva i imovine nije ušlo u taj ugovor. To, međutim, ne treba da čudi, jer Francuska u samo 27 ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja od njih 70 ima regulirano oporezivanje nasljedstva. Što se tiče oporezivanja imovine, to je pitanje Francuska regulirala u samo 13 ugovora.³¹ Općenito se može primijetiti da je u relativno malo ugovora uključeno izbjegavanje dvostrukog oporezivanja imovine, jer je to pitanje u pojedinim zemljama — naročito u onima u razvoju — različito riješeno, a mnoge zemlje takve poreze i nemaju.

Uza sve to, ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja s Francuskom riješio je mnoga pitanja, jer se odnosi na porez na dohodak i porez na društve kapitala koji se plaćaju u Francuskoj, na jugoslavenske poreze i doprinose iz osobnog dohotka iz radnog odnosa, od poljoprivredne djelatnosti, od privredne i profesionalne djelatnosti, na porez od autorskih prava, patenata i tehničkih unapređenja, na porez iz ukupnog prihoda građana te na poreze stranih osoba koje oni plaćaju u Jugoslaviji. Tim su ugovorom regulirana pitanja oporezivanja prihoda od nekretnina, prihoda od prodaje nekretnina, dohotka poduzeća odnosno stalne poslovne jedinice, dohotka ostvarenog u pomorskom i zračnom prometu, prihoda od kamata od javnog

²⁸ ARSIĆ, op. cit. str. 134—139.

²⁹ JELČIĆ, *Nauka ...*, cit., str. 261.

³⁰ ARSIĆ, op. cit. str. 140.

³¹ CARTOU, op. cit. str. 142—149.

zajma i drugih prihoda s njima izjednačenih, mirovina, dividendi i sl. Na sve se te prihode odnosno dohodak uglavnom primjenjuje princip teritorijalnosti, što će reći da se porez plaća državi u kojoj je prihod ili dohodak ostvaren odnosno u kojoj leži nekretnina. U državi sjedišta odnosno prebivališta poreznog obveznika plaća se porez na dohodak koji je ostvaren u pomorskom i zračnom prometu, na dohodak poduzeća ako u drugoj državi nema stalne poslovne jedinice te na mirovine i slična primanja.

U tome ugovoru ima još jedna značajna odredba, koja se odnosi na jednakost građana obiju država. Njome je, naime, predviđeno da građanin jedne države ugovornice, bez obzira na prebivalište, ne može u drugoj državi ugovornici u pogledu oporezivanja ili drugih obveza u vezi s oporezivanjem biti stavljen u teži položaj od građanina te države ako se oba nalaze u istoj situaciji.

Poslije toga ugovora bilo je potrebno da prođe daljih pet godina — koje je vrijeme vjerojatno upotrijebljeno za mnogobrojne pripreme i pregovore — da bi se zaključio slijedeći opći ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja, i to sa Švedskom, s primjenom od 13. siječnja 1981. godine. Zahvaljujući čvrstom opredjeljenju Jugoslavije na intenzivnije uključivanje u međunarodnu ekonomsku razmjenu, ubrzo nakon toga zaključeno je više takvih općih ugovora. Ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja zaključeni s Danskom i Velikom Britanijom primjenjuju se od 1. siječnja 1982, s Belgijom od 1. siječnja 1983, s Nizozemskom i ČSSR od 1. siječnja 1984, a s Italijom od 1. siječnja 1985. godine.³²

Pored toga, s oko 25 zemalja već je pregovarano ili se pregovara o zaključivanju novih ugovora o eliminiranju dvostrukog oporezivanja, pa su neki od njih već pripremljeni za parafiranje, neki za potpisivanje, a ima i onih koji su u fazi ratifikacije. Tako je, npr., polovicom svibnja 1985. godine Savezno izvršno vijeće uputilo Skupštini SFRJ Prijedlog zakona o ratifikaciji Sporazuma između SFRJ i Kraljevine Norveške o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja u odnosu na poreze na dohodak i imovinu s Protokolom.

Sporazumom se regulira pitanje dvostrukog oporezivanja fizičkih i pravnih osoba, rezidenata Jugoslavije i Norveške. Rezidentima se smatraju osobe koje u državi ugovornici, prema zakonima te države, podliježu oporezivanju po osnovi svog prebivališta, boravišta, sjedišta uprave ili drugog obilježja te vrste. S tim je u vezi detaljno regulirano i pitanje statusa fizičkih osoba rezidenata obje države.

Pored pravne i fiskalne zaštite i sigurnosti, neophodne za unapređivanje privredne djelatnosti rezidenata dvije zemlje, Sporazumom se daju i posebne olakšice rezidentima Norveške kojima se stimulira njihovo ulaganje u jugoslavenske organizacije udruženog rada.

Tim dokumentom, pored ostalog, posebno uređuje oporezivanje poduzeća koja obavljaju pomorski i zračni promet, i to tako što je svakoj državi ugovornici ostavljeno pravo da oporezuje svoje poduzeće. Na sličan je način riješeno i oporezivanje osobnih dohodaka naših radnika u Norveškoj koje se obavlja samo u našoj zemlji.

³² ARSIĆ, op. cit. str. 140.

Kad je riječ o oporezivanju stalnih poslovnih jedinica što ih poduzeća jedne države mogu imati u drugoj, ono ne može biti nepovoljnije od oporezivanja domaćih poduzeća koja obavljaju sličnu djelatnost, čime je osiguran jednak tretman u poreznom opterećenju domaćeg i stranog privrednog subjekta.

Radi unapređenja suradnje između poreznih organa dvije zemlje, posebnim su odredbama Sporazuma uređeni postupci zajedničkog dogovaranja i obavještanja o svim značajnijim pitanjima iz ove oblasti.³³

Isto je tako u drugoj polovici srpnja 1985. god. u Budimpešti parafiran ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja između SFRJ i Mađarske. Istovremeno je postignuta suglasnost o mjerama potrebnim za potpisivanje toga ugovora i za njegovu ratifikaciju. To je također opći ugovor kojim se eliminira dvostruko oporezivanje dohotka i imovine građana i pravnih osoba, čime će se značajno pridonijeti unapređenju općih ekonomskih i financijskih odnosa između dviju zemalja.

Osim toga, u toku su pripreme za početak pregovora s još oko desetak zemalja.

Zaključivanje ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja s drugim zemljama za Jugoslaviju ima veliko značenje, jer se time ostvaruje niz prednosti. U do sada zaključenim ugovorima Jugoslavija je uspjela zadržati pravo oporezivanja odnosno izuzeti od oporezivanja u drugoj zemlji prihod jugoslavenskih organizacija udruženog rada koje se bave pomorskim i zračnim prometom. Što to znači, vidi se iz podatka da su te organizacije udruženog rada u 1982. god. na ime poreza na prihod u 20 država s kojima Jugoslavija nema zaključen ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja u tim djelatnostima platile 3,257.498 SAD dolara.³⁴

Pored toga, za Jugoslaviju je veoma važno da se dobit strane osobe ostvarena zajedničkim ulaganjem i poslovanjem s domaćom organizacijom udruženog rada smatra dohotkom od poslovanja, a ne dohotkom od kapitala. U tom bi se posljednjem slučaju ona, naime, tretirala kao dividenda i ne samo da bi bila oporezovana u zemlji prebivališta strane osobe nego bi se u toj zemlji kao odbitna stavka priznao samo stvarno plaćen porez u Jugoslaviji. Na taj bi se način ignorirale olakšice i oslobođenja koja se daju radi privlačenja stranog kapitala, što bi na strane ulagače kapitala djelovalo veoma nepovoljno.

Većina zemalja s kojima Jugoslavija nema zaključen ugovor o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja tretira upravo kao dividende dohodak ostvarene od zajedničkog poslovanja.³⁵ To pred Jugoslavijom postavlja neodložan zahtjev da sa svim zemljama izvoznicama kapitala što prije zaključi takve ugovore, utoliko više što i vlasnici kapitala iz tih zemalja insistiraju da takvi ugovori budu zaključen prije nego što investiraju svoj kapital u jugoslavenske organizacije udruženog rada.

Jugoslavija je već niz godina prisutna na mnogim radilištima svijeta. Jugoslavenske organizacije udruženog rada u mnogim zemljama izvode građevinske i montažne radove i obavljaju razne druge djelatnosti. Ako se ti radovi obavljaju u zemljama s kojima Jugoslavija nema zaključen ugovor

³³ Delegatski vjesnik br. 304. od 23. 5. 1985. Zagreb, str. 23.

³⁴ ARSIC, op. cit. str. 140.

³⁵ Ibidem, str. 141.

o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja, a takvih je dosta, konkurentska je sposobnost njenih organizacija udruženog rada u tim zemljama mnogo manja, jer one plaćaju sve propisane poreze i druga davanja u punom iznosu. Naprotiv, poduzeća iz zemalja koje imaju takve ugovore s državom u kojoj se izvode radovi ili obavlja djelatnost, porez uopće ne plaćaju ili ga plaćaju u znatno nižem iznosu.

Želimo li, dakle, dalji prodor u svijet i dalje uspješno proširenje djelatnosti jugoslavenskih organizacija udruženog rada s drugim zemljama, neophodno je s njima što prije zaključiti što potpunije ugovore o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja.

VIII

Umjesto zaključka, valja istaći da je porast značenja dvostrukog oporezivanja, a naročito njegove eliminacije, za neku zemlju upravo razmjernan porastu njenih aspiracija u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni. Idealno bi bilo da bilateralni, pa i multilateralni, ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja prethode, a ne da slijede intenziviranje te razmjene. Međutim, realnost je drugačija. Gotovo sve su zemlje, pa i Jugoslavija, upravo zaskočene brzim razvojem međunarodnih odnosa poslije drugog svjetskog rata, pa sada, s različitim uspjehom, nastoje što prije nadoknaditi propušteno. Dobro je da Jugoslavija u tome nije izuzetak, iako se teško oteti dojmu da se na eliminaciji negativnih posljedica dvostrukog oporezivanja nije moglo početi raditi ranije i da se sada ne može raditi brže.

Summary

AN INTERNATIONAL ASPECT OF DOUBLE TAXATION

The international double taxation is a phenomenon when a tax-player from one source is obliged for the same period to pay at least to two states the same or similar tax being so taxed more than the tax-payer who payed the tax only to one state. Such a phenomenon is legally and economically unjustified and unacceptable.

After having made a distinction between a double taxation from one side and a tax culmination and additional taxation from the other, the author defined its term and pointed out to the negative effect on the international trade. With the intention to eliminate such effects, the states undertake unilateral and bilateral measures. The bilateral measures include contracts to avoid the double taxation. As the problem seems to be complex, it has always been the case of the international conferences, so that the international organizations adopted several such contracts, which serve as model examples. The latest of those are the Draft of OECD Convention from 1977 and the United Nation Model Convention from 1978.

The fast improvement of the international economic relations, especially after the Second World War, made the double taxation the hindrance of further development. Therefore, especially in recent times, there is an increase of bilateral contracts, and four multilateral have already been signed. Yugoslavia has already been included in the process, but in the author's opinion such an action has been done late and the process is being developed relatively slowly.

TRGOVAČKI ODNOSI IZMEĐU DVIJE JADRANSKE OBALE U RANOM SREDNJEM VIJEKU I ULOGA MEDIATORA

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK: 347.413: 940.1 (945+949)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. veljače 1986.

U uvodnom dijelu autor donosi vijesti o odnosima između dvije jadranske obale, a nakon toga analizira ulogu mediatora, pravne ustanove važne za trgovački promet, koja je postojala u Splitu, Mlecima i Južnoj Italiji; tu je mediator u slučaju evikcije dozvoljavao kupcu pljenidbu svoje imovine i time omogućavao sklapanje trgovačkih poslova, osobito u onim slučajevima kada su ugovorne strane bile iz različitih gradova.

U rimskom pravu pojavljuje se mediator tek u Justinijanovo doba, i to kao arbitar, a ne kao jamac. Tu funkciju zadržava i u bizantskom pravu.

Autor nakon toga analizira langobardski sustav sklapanja pravnih poslova per vadium et fideiussorem u Rotarijevu Ediktu i u Liutpranda, te konačno dolazi do zaključka da je ranosrednjovjekovni mediator pravna ustanova koja po svom sadržaju odgovara jamcu u smislu langobardskog fideiussora.

I

Rani srednji vijek razdoblje je osobite privlačnosti i izvanredne važnosti. Privlačnost i važnost toga razdoblja leže u okolnosti što upravo u njemu treba tražiti duboke korijene mnogih ekonomskih, političkih, kulturnih i ideoloških pojava koje još i danas umnogom determiniraju naš život i naša shvaćanja. Na žalost, nedostatak vrela ne dozvoljava pun uvid u stvaralački nemir toga razdoblja pa smo često upućeni na utvrđivanje pukih vanjskih okolnosti. Sva ta opća zapažanja što se odnose na rani srednji vijek vrijeđe, dakako, i za naše krajeve.

Tako, npr., znamo da je papa Ivan IV u 641. godini poslao »*per omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias*«. ¹ Kroničar se požurio da nam objasni razloge toga poslanstva: »*propter redemptionem captivorum, qui depra-*

¹ Tj. »mnogo novaca za cijelu Dalmaciju i Istru«. *Vitae Romanorum* u L. M. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores* (=RIS), III, Mediolani 1723, str. 137; F. RAČKI, *Documenta Historiae Chroaticae Periodum Antiquam Illustrantia* (=Doc.) u *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (=MSHSM), VII, Zagreb 1877, str. 277.

dati erant a gentibus«. ² Vijest je zanimljiva, ali nas ostavlja u izvjesnoj neodumici o pravom razlogu poslanstva, utoliko više što je poznato da su Bizantinci tek jednu godinu ranije, za vrijeme kratkotrajne vlasti pape Severina, temeljito opljačkali papinu riznicu i blagajnu. ³ Upravo je nemoguće ne povezati to poslanstvo s drugom vjerodostojnom viješću što je nalazimo u Kronici sv. Benedikta, po kojoj su se Slaveni upleli u borbe s Langobardima duž rijeke Ofanta na zapadnoj obali Jadrana i tom prilikom čak uspjeli ubiti langobardskoga vojvodu Aja. ⁴ U tom razdoblju Langobardi vrše snažan pritisak na Rim, a odnosi su papinstva i Bizanta više nego hladni, pa se može pretpostaviti da je do pojave Slavena na Ofantu došlo na papinu inicijativu zbog namjere da se langobardski pritisak na Rim smanji uz pomoć Slavena, kad to već nije bilo moguće preko Bizanta. ⁵

Nije manje značajna ni vijest Konstantina Porfirogeneta o pomorskim operacijama Dubrovčana, povezanim sa sudjelovanjem hrvatskih odreda, u vrijeme oslobađanja Barija od Saracena u 871. godini. ⁶ Vijest cara-pisca konfuzna je i tendenciozna, ⁷ ali je bar jedna stvar sigurna: Dubrovnik i drugi dalmatinski gradovi raspolagali su u IX st. mornaricom koja se ne može potcijeniti. Uz to je jasno da prijevoz hrvatskih vojnih odreda — a također i prijevoz drugih Slavena — nije Dubrovčanima bio osobito ugodan i probitačan. Mornarice dalmatinskih gradova nastale su i njih se koristilo u prvom redu za trgovačke poslove duž dalmatinske obale, a dijelom i za prijevoz između obiju obala. Na žalost, ne postoje izravne vijesti o sudjelovanju drugih dalmatinskih gradova u tom prijevozu.

² Tj. »radi oslobađanja zarobljenika, što su ih barbarska plemena pohvatala.«

³ *Vitae*, cit. str. 137: *ingressus est Isacius Patricius in Episcopium Lateranense et fuit ibi per dies octo usque dum omnem substantiam illa depraedarentur*, tj. »patricije Izak ušao je u lateransku biskupsku palaču i boravio tamo osam dana sve dok nije opljačkao svu njezinu imovinu«.

⁴ *Chronica s. Benedicti*, Monumenta Germaniae Historica (MGH), *Scriptores* (SS) III. str. 200 (RÄCKI, Doc. str. 276): *Iste (sc. Ajo) dimicavit cum Sclavis ad Aufidum et interfecerunt illum per ingenium*, tj. »On (naime Ajo) se borio sa Slavenima na Ofantu pa su ga ubili na prijevaru«. Cfr. *Pauli Diaconi Historia Langobardorum*, IV, 44 (objavljeno u novije vrijeme u E. BARTOLINI, *I Barbari*, Milano 1970, str. 1062).

⁵ Vidi o tome L. MARGETIĆ, *Histica et Adriatica*, Trieste 1983, str. 148 i d.

⁶ *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio* cap. 29, izd. Gy. MORAVCSIK i R. J. H. JENKINS, I, Budapest, 1949, str. 128:

Ἰστέον, ὅτι τοὺς ἑρωβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς
 Σκλαβάρχοντας οἱ τοῦ κάστρου Ἰραυσίου
 οἰκῆτορες μετὰ τῶν ἰδῶν αὐτῶν καραβίων
 δλεπέρασσαν ἐν Λαγούβαρδῶν

tj. »treba znati da su stanovnici grada Dubrovnika na vlastitim brodovima prebacili Hrvate i ostale slavenske vođe u Langobardiju«. U tešku problematiku toga odlomka ne možemo, dakako, ovdje ulaziti.

⁷ O tom podrobnije L. MARGETIĆ, *Marginalije uz rad V. Koščaka »Pripadnost istočne obale...«*, *Historijski zbornik*, XXXVI, 1983, str. 273.

S druge strane, nema sumnje da su mornarice zapadne obale Jadrana sudjelovale u živom trgovačkom prometu i ekonomskoj razmjeni između dviju jadranskih obala. Ali, ni o tome ne postoje izravne vijesti. Anonimni pisac kronike iz Barija sačuvao nam je vijest da bizantski kapetan Bazilije 1024. god. *barchviti in Corbatia cum Barenses*⁸ te da je uhvatio ženu i sina hrvatskoga kralja i odveo ih najprije u Bari, a nakon toga poslao u Konstantinopol. Približno pola stoljeća kasnije desio se analogan slučaj otmice: grof Amico, bez ikakve sumnje uz pomoć brodovlja gradova Giovinazzo i Molfetta, prešao je na drugu obalu i uhvatio hrvatskoga kralja Krešimira.⁹

Vijesti o tim i drugim¹⁰ spomenutim vojnim intervencijama između dvije obale Jadrana pomažu nam da bar naslutimo drugu vrstu korisnijih i češćih odnosa. Čini nam se nedvojbenim da vojne intervencije nisu bile drugo nego neugodni prekidi stalnih trgovačkih veza što su postojale između stanovnika obiju obala.

Mnogo nam je više poznato o odnosima Mletaka s jedne i dalmatinskih gradova, Hrvata, Neretljana, Srba i drugih s druge strane. Ti su odnosi postali osobito intenzivni nakon 840. godine, tj. u vremenu kada su Mleci počeli na Jadranu igrati nezavisnu ulogu.¹¹ Ovdje nije moguće ući u analizu tih kompleksnih odnosa i velikih problema koje je pred moderne povjesnike postavilo »povijesno premazivanje« (Geschichtsklitterung) mletačkih kroničara što ga je istaknuo već Lenel, utoliko više što smo to pitanje detaljnije analizirali već u drugim našim radovima.¹²

Ako zanemarimo žive ekonomske veze između Mletaka i istočne jadranske obale, možemo utvrditi da tek ugovori o prijateljstvu između dalmatinskih i talijanskih gradova donose pouzdanije i izravne vijesti o mirnodopskim odnosima između dviju obala. Na žalost, to vrlo pojavljuje se tek u XII stoljeću, dakle u vrijeme koje se može označiti kao prijelazno razdoblje u posve novo doba. Ipak, bit će korisno upozoriti na neke značajke tih ugovora.

⁸ Tj. »preplonio u Hrvatsku s posadom iz Barija«. *Anonymi Barensis Chronicon*, a. 1024 u RIS, V, Mediolani 1724, str. 149; usp. *Lupi Protospatae Chronicon*, a. 1024, RIS, V, str. 42. Vidi i RAČKI, *Doc.*, str. 434.

⁹ *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (=CD) I, izd. J. STIPIŠIĆ e M. SAMŠALOVIĆ, Zagreb 1967, str. 106: *In anno MLXXV ab incarnatione domini nostri Iesu Christi, mense nouembris, ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae cepit*, tj. »U godini 1075. od utjelovljenja našega gospodina Isusa Krista, u mjesecu studenom, u doba kada je grof Amico uhvatio kralja Hrvatske«. Podrobnosti o tome vidi u L. MARGETIĆ, Međunarodni položaj Hrvatske oko 1075. godine (Petar Krešimir IV i Amico), »Zbornika Pravnog fakulteta u Rijeci«, god. 6, 1985, str. 97—109.

¹⁰ Spomenimo samo usput još i dubrovačku pomoć Robertu Guiscardu u 1081. godini (*Guillermi Apulensis gesta Roberti Guiscardi IV*, stih 302, RIS V, str. 272) i uništenje Trogira oko 1133 god. što su ga počinili Saraceni normanskoga kralja Rogera, koji su boravili u Bariju. Podrobnosti vidi u L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, cet., str. 255—263.

¹¹ Podrobnosti vidi u L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, cit., str. 228.

¹² Upućujemo među ostalim na naš rad Venezia, Bisanzio e l'occupazione di Zara nel 1062, »Studi veneziani«, N. S. IV (1980), 1981, str. 279—290; Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI st., »Zbornik radova Vizantološkog instituta« XIX, 1980, str. 117—146; Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII stoljeću i njegovi izvori, »Historijski zbornik« XXXV, 1982, str. 209—258.

Od dalmatinskih gradova, Dubrovnik je imao najintenzivnije veze s talijanskim gradovima. Pri tome treba osobito upozoriti na ugovor s Pizom od 13. svibnja 1169,¹³ u kojem predstavnici Pize, konzul Albert i suci Marko i Burgundij, obećavaju »*pro toto populo civitatis nostre Pisane*«¹⁴ dubrovačkim građanima »*ut quicumque Raguseus nostris in partibus vel in nostro districtu devenerit, tam ipse quam et omnes res eius salve sint.*«¹⁵ Dva desetljeća kasnije, 21. studenog 1188, Dubrovnik sklapa ugovor s Ravenom,¹⁶ u kojem se zajamčuje sigurnost građanima obiju gradova, bez sumnje u prvom redu u interesu trgovaca koji dolaze iz Dubrovnika: *homines ac maxime negotiatores.*¹⁸

Manje su poznati trgovački odnosi drugih dalmatinskih gradova. Sačuvan je, npr., ugovor između Zadra i Pize od 28. ožujka 1188 godine.¹⁹ Značajan je jer regulira pitanje plaćanja pristojbi; u njemu predstavnici Zadra izjavljuju, među ostalim, kako očekuju da se i Pizanci zakumu »*cum Pisis devenerimus, illud daciai, quod a quolibet Pisano accipitur, a nobis suscipitur.*«²⁰ Slično je ugovarao i Split, npr. s Pizom 13. svibnja 1169,²¹ i s Fanom potkraj XII stoljeća.²²

Kao što se vidi, iz ranijeg doba postoji razmjerno mali broj vijesti o ekonomskim odnosima između dvije jadranske obale. Upravo zbog toga treba osobitu pažnju posvetiti pravnom vidu tih odnosa u nadi da se u pravnim ustanovama i njihovim formalnostima pronađu tragovi međusobnog utjecaja.²³

¹³ CD II, str. 124, br. 119.

¹⁴ Tj. »u ime cijeloga naroda naše pizanske gradske općine«.

¹⁵ Tj. »ako bilo koji Dubrovčanin dođe u naše krajeve ili naš distrikt, bit će siguran i on sam i sve njegove stvari«.

¹⁶ CD II, str. 231, br. 214.

¹⁷ CD II, str. 321, br. 302.

¹⁸ Tj. »ljudi, a u prvom redu trgovci«. Vidi također i CD II, str. 325, br. 307, tj. ugovor o prijateljstvu između Dubrovnika i Ancone.

¹⁹ CD II, str. 223, br. 209.

²⁰ Tj. »kada dođemo u Pizu, da će se od nas naplaćivati one dažbine koje se uzimaju od pojedinog Pizanca«.

²¹ CD II, str. 124, br. 119.

²² CD II, str. 362, br. 335. Iz početka XIII st. možemo ovdje dodati ugovore između Dubrovnika i Monopolija (CD III, str. 1, br. 1 od 1. veljače 1201), Barija (CD III, str. 1, br. 2 od 8. veljače 1201), Termolija (CD III, str. 29, br. 24 od 29. svibnja 1203), Molfette (CD III, str. 75, br. 65 od svibnja 1208, iz kojeg proizlazi da je postojao odgovarajući ugovor već šezdesetak godina ranije; u tome se ugovoru izjavljuje da se produžava oslobođenje od raznih podavanja »*placa, scalaticum, familia, ancoraticum*«, tj. tržna, lučka, »obiteljska« pristojba i sidrarina), Bisceglie (CD III, str. 107, br. 66 od 6. lipnja 1211: »*Tam ex antiquo cives Ragusii Vigiliensis urbis applicantes litora nichil soluisse pro anchoratico aut arboratico aut mercibus Vigiliis emptis aut venundatis*«, tj. »već od davnine dubrovački građani koji su dolazili u grad Bisceglie nisu ništa plaćali za sidrarinu ili pristojbu za jarbole ili za robu kupljenu ili prodanu u Bisceglie«), Ferma (CD III, str. 308, br. 274 od 18. kolovoza 1229 i str. 298, br. 339 od 26. svibnja 1231), Ancone (CD III, str. 339, br. 299 od 3. lipnja 1231), Ravene (CD III, str. 440, br. 383 od 1. kolovoza 1235) itd.

²³ Iz razumljivih razloga ne uzimamo u obzir specifične pomorske pravne poslove. O tome vidi M. KOSTRENCIĆ, Pomorsko pravo u statutima primorskih naših krajeva i otoka, »Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu« god. XL, Zagreb 1914, str. 885 i d.; god. XLI, 1915, str. 285 i d. i 336 i d.; V. BRAJKOVIĆ, Étude historique sur le Droit Maritime Privé du Littoral Yugoslav, Marseille, 1933; B. JAKAŠA, Pomorsko pravo u Splitskom statutu, »Mogućnosti« br. 11, Split 1963; A. CVITANIĆ, Pomorsko pravo u srednjovjekovnom hrvatskom statutu, »Hrvatski

II

Ugovori što se odnose na trgovačke poslove pojavili su se najprije u razmjenama između dva plemena, dva naroda ili dva grada. To je, uostalom, razumljivo. Unutar plemena ili grada najvažniji se pravni poslovi obavljaju u najranije doba pred skupštinom naroda, pa je tako javnost zajamčena u najvećoj mjeri, a eventualno nepošteno postupanje jednoga od suugovarača ima za izravnu posljedicu jake moralne i krivične sankcije. S druge strane, mala dnevna i tekuća razmjena nije u fokusu pažnje upravljača i nalazi se izvan zahvata pravne regulative: *de minimis non curat praetor*. Naprotiv, u razmjenama između dva grada, npr. Splita i Trogira, da i ne govorimo o odnosima koji se pojavljuju među udaljenijim gradovima, nepoštenje jednoga od sukontrahenata može teško štetiti interese drugoga, pri čemu taj drugi jedva i ima mogućnost da se uspješno zaštiti. Dovoljno je podsjetiti na trgovinu robovima²⁴ i eventualnu evikciju s tim u vezi. Trgovac koji je prodao roba, otplovio je pa, ako je uspio prevariti kupca, neće imati nekih neugodnih posljedica, već će ga u njegovu gradu cijeniti kao »sposobna trgovca« dostojna udivljenja, dok će kupac često pretrpjeti nenadoknadiivi gubitak — osim ako eventualno nad oba grada ne postoji neka viša vlast. Sličnoj je opasnosti izložen i prodavalac-strani trgovac koji je predao prodanu stvar, ali nije primio ugovorenu cijenu, nego je odgodio njezinu isplatu. U takvim i sličnim slučajevima ugovorne strane često neće uopće ni sklapati ugovor ako nema neke čvršće garancije. Eto neugodne dileme za gradove: trgovina je neophodna, ali suugovarači ne vjeruju jedan drugome. Takva situacija nužno stvara pretpostavke za davanje nekih garancija, dakako s formalnostima koje su poznate i priznate na širem području. Takve garancije i forme tih garancija doista su *conditio sine qua non* trgovine među gradovima. Jadransko je područje upravo takva šira regija i zato je opravdano pitanje: da li su na obje obale Jadrana postojale takve garancije i formalnosti — i još: da li nam vrela javljaju što o tome?

Bacimo prije svega pogled na vrela istočne jadranske obale.

zbornik« br. 2, Split 1974; ISTI, *Naše srednjovjekovno pomorsko pravo*, »Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu«, god. XVI, Split 1979.

²⁴ Usp. npr. F. PRINGSHEIM, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, str. 473: *The slave market is international. Many of the slave-dealers are foreigners (...). Mistrust and warranties (...) are therefore usual and soon required by market regulations.* S pravom ističu npr. H. MITTEIS-H. LIEBERICH, *Deutsches Privatrecht*, München 1968, str. 132: *Den Anfängen des Handels hat der Kauf seinen »fremdenrechtlichen«, von gegenseitigem Misstrauen erfüllten Charakter entnommen. O opasnostima trgovine robovima usp. Const. extravag D. XXI, 8 (F. BEYERLE, *Gesetze der Burgunden*, Weimar 1936, str. 136): *Quicumque mancipium alienum de Francis comparaverit, testibus idoneis hoc adprobet* pa *quantum pretium dedit, tantum recipiat, nec pastum requirat et mancipium cuius fuerat sine mora reddatur*, tj. »tko god kupi od Franaka tuđega roba, neka to dokaže vjerodostojnim svjedočima (...); neka primi onoliko koliko je platio kao cijenu, ali neka ne traži hranu (naime, izdržavanje roba nakon prodaje, L. M.), a roba treba bez odlaganja povratiti vlasniku«. Taj zakon je iz 524. godine.*

Kupac-Burgund pretrpjet će, dakle, ne baš beznačajnu štetu. Usp. nadalje Roth. 232: ako je netko kupio konja od ne vlasnika, na vlasnikov zahtjev *reddat caballum et sit sibi contentus*, tj. »neka vrati konja i neka bude s time zadovoljan«. Dapače, prema Liutpr. 79 (726. godina), ako kupac jednostavno (*simpliciter*) izjavi da je kupio konja *de Franco aut nescio de qualem hominem*, tj. »od Franka ili ne znam od koga«, smatrat će ga se kradljivcem.

Supetarski kartular, taj neobično važan izvor za stariju hrvatsku pravnu i ekonomsku povijest, sadrži, među ostalim, vijest o tome da je Petar Crni, osnivač samostana sv. Petra, kupio serva i darovao ga samostanu: *ad haec comparavi servum nomine Dragadet de Gurgi filio Berivoj pro uno mernico quod fuit per manupreso de Ludino et ipse mediator ex servo*,²⁵ tj. »i još sam kupio serva po imenu Dragadet od Grge, Berivoj sina, za jednu mjericu; za njega je jamčio Ludin, koji je ujedno bio *mediator* za serva«.

Ovdje u prvom redu privlači pažnju naziv i pojam *mediator*.²⁶ Među našim autorima što su se bavili pitanjem mediatora u Supetarskom kartularu navodimo ovdje Skoka, koji u mediatoru vidi zastupnika,²⁷ V. Novaka, po kojem je riječ o pristavu, tj. o osobi s javnom vjerom,²⁸ i V. Mažuranića koji, slijedeći Du Cangea,²⁹ tumači mediatora kao posrednika, *pres, sponsor*.³⁰ Prva dva prijedloga nisu, dakako, prihvatljiva, ali ni treći ne daje posve jasan odgovor jer obuhvaća previše različita značenja i sadržaje koji se duboko razlikuju jedan od drugoga.

Na našoj obali ne nalazimo drugih vijesti o mediatoru koje bi se mogle usporediti s onima iz Supetarskog kartulara.³¹ Zato je nužno preći na drugu jadransku obalu, u nadi da ćemo time objasniti funkciju mediatora u Supetarskom kartularu i ujedno produbiti spoznaje o toj ustanovi na cijelom širem jadranskom području.

²⁵ Supetarski kartular, izd. V. NOVAK, Zagreb 1952, str. 221.

²⁶ Ovdje se ne možemo upustiti u detaljniju analizu instituta *per manupreso*. Dovoljno je uzeti u obzir neke primjere te ustanove spomenute u Supetarskom kartularu:

Ljudin, član obitelji koja je bila u neprijateljstvu s Petrom, neprestano je uznemiravao samostan i samog Petra. Taj je, konačno, uhvatio Ljudina, dopremio ga u Split i tom prilikom zaplijenio dva serva i 300 svinja. Ljudinovi su rođaci intervenirali i obezali se, zakleši se s Ljudinom, da će naknaditi eventualne buduće štete pa je Petar pustio Ljudina na slobodu. Međutim, Ljudin je nastavio sa svojim uznemiravanjima i uhvatio Petrova četiri serva i dvije serve (*ancillae*), a njihova oca izbičevao do smrti. Zato se Petar obratio Ljudinovima rođacima i zatražio naknadu štete. Supetarski kartular naziva rođake *per manuprisii*. On ih smatra glavnim dužnicima, pa oni izručuju Petru ne samo Ljudinove zemlje nego još i jednu zemlju, koja mu nije pripadala, ali koja je bila vrlo značajna za samostan jer se nalazila u neposrednoj blizini. Obveza rođaka-manuprisija prema Petru nezavisna je o Ljudinovoj obvezi i o visini Ljudinove imovine te proistječe iz zakletve rođaka-manuprisa, koju su dali Petru. Istina je da rođaci-manuprisi oduzimaju zemlje Ljudinu i predaju ih Petru, ali je jasno da je tu riječ o drugom odnosu, tj. o odnosu između Ljudina i njegovih rođaka, koji očito raspolažu Ljudinovima zemljama na osnovi njegova ovlaštenja. Ukratko, odnosi između Petra, Ljudina i njegovih rođaka u biti su identični onima između vjerovnika, dužnika i fidejusora u langobardskom pravu, premda je pravna konstrukcija drukčija.

²⁷ Supetarski kartular, str. 293—294.

²⁸ Op. cit., str. 182. Usp. M. KOSTRENCIĆ, *Javna vera u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Beograd 1930, str. 10.

²⁹ CH. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, V. Niort 1885, str. 321.

³⁰ V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908—1922, str. 829. Usp. i A. BARTAL, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae 1901, str. 414.

³¹ *Mediator* u ispravi iz 1221. godine (CD III, str. 201) nije drugo nego pristav, a *mediator* u Dubrovačkom statutu, knj. VI, gl. 17 (*Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272*, izd. V. Bogišić i C. Jireček, Zagreb 1905, str. 131) naprosto je senzal. Ti slučajevi nemaju s mediatorom Supetarskog kartulara ništa zajedničko, osim imena.

U Mlecima postoje jedva vidljivi tragovi mediatora, i to u simboličkoj formalnosti napuštanja kuće umrloga muža od strane udovice, koja ujedno time vraća dobra umrlog muža što su se nalazila u njezinim rukama. Prema glosi Mletačkim statutima Jacopa Tiepola iz 1242. godine, udovica dolazi pred dužda u prisutnosti dvije osobe i povezuje svoj prst s prstom jednoga od te dvojice, koji se zove *mediator*, dok drugi, tzv. *fideiussor*, »sječe« vezu među prstima udovice i mediatora.³² Time ujedno i prestaje mediatorova funkcija. On nema druge uloge nego da fiktivno zastupa umrlog muža i njegovu obitelj.

U Mlecima nalazimo fidejusora i mediatora u nekim drugim ispravama što se odnose na zajam, ali i tu je uloga mediatora jedva vidljiva.³³

U mletačkim zakonima uopće nećemo naći mediatora. To dokazuje da je bio posve sporedna i prijelazna pojava u mletačkom pravnom životu.

Naprotiv, u Južnoj Italiji ustanova mediatora bila je čvrsto ukorijenjena u pravni život pa je zbog toga nalazimo u bezbrojnim ispravama ranoga srednjeg vijeka, a i kasnije.³⁴ Evo samo jednog primjera, i to iz pravnog života u Bariju. U lipnju 952. god. Cinnamo iz Noje prodaje Grunsafu iz Barija neke nekretnine u Noji i okolici za cijenu od 3 soldina-»konstantina«.³⁵ Dolazi do predaje dobara i isplate cijene. Prodavalac obećava da će braniti kupca od eventualne evikcije, jer inače *duplum supradictum pretium nos vobis componamus*, tj. »platit ćemo vam dvostruku cijenu«. Prodavalac uz to izjavljuje: *wadia tibi nominato emptori meo dedi et mediatorem tibi postui Boni germanus meus*, tj. »tebi kupcu dao sam vadiju i postavio ti za mediatora Bona, moga brata«. Dalje, prodavalac preuzima obvezu da će platiti kaznu od 10 soldina *si nos vobis non defensaverimus*, tj. »ako vas ne obranimo«, i dodaje: *ipse mediator vester tribuit vobis licentiam se pignerandum per vobi et alia sua legitima pignera*, tj. »i sam vaš *mediator* dao vam je odobrenje da mu plijenite volove i ostala njegova pljenjiva dobra«. Dakle, isto kao i u postklasičnom rimskom pravu i raznim područjima srednjega vijeka, i ovdje imamo

³² R. CESSI, *Gli statuti veneziani di Jacopo Tiepolo del 1242 e le loro glosse*, Venezia 1938, str. 48, glosa uz I knj., 20 gl.: *(...) mulier (...) apprehendet unum ex illis duobus per digitum et tercius incidet et sic erit data wadia. Et nota quod mulier (...) dicitur dator vadie; ille quem mulier (...) apprehendit per digitum, dicitur mediator; ille vero, qui incidit, dicitur fideiussor*, tj. »žena hvata prstom jednoga od dvojice, a treći 'sječe' i tako se daje vadija. I uzmi u obzir da se žena zove davalac vadije, onaj koga žena hvata za prst, zove se mediator, a onaj koji sječe, zove se fidejussor«.

³³ A. BARACCHI, *Le carte del Mille e del Millecento che si conservano nel R. Archivio notarile di Venezia, »Archivio Veneto« T. VI, Venezia 1873, str. 89 (srpanj 1131. godine, priznanje duga): de quo vadimonio fideiussor fuit Andreas Grotulo presbyter filius tuus et mediator inde fuit Nicholaus Longo frater meus clericus et ipsi ambo itibi inde fecerunt unum breve testatum et roboratum*, tj. »o tom jamstvu fidejussor je bio Andrija Grotulo, svećenik, tvoj sin, a mediator je bio Nikola Longo, klerik, moj brat, njih dvojica učinili su ti valjanu ispravu sa svjedocima«.

³⁴ Vidi mnoge isprave o prodaji osobito u *Regii Neapolitani Archivi Monumenta edita ac illustrata*, Napoli 1845. i dalje; *Codex Diplomaticus Cavensis* (=CB), (= Cod. Cav.), Neapoli 1873. i dalje; *Codice Diplomatico Barese* (=CB), Bari 1897. i dalje, itd.

³⁵ CB I, str. 3—4, br. 1.

pred sobom ugovor u kojem odmah dolazi do plaćanja cijene, tzv. Bargeschäft. Predaja stvari i plaćanje cijene odigravaju se istovremeno, Zug um Zug. Dakle, opasnostima je izložen samo kupac, i to zbog eventualne evikcije. Funkcija mediatora jasna je: u slučaju evikcije, on će dozvoliti kupcu da plijeni njegovu imovinu.

U literaturi se s pravom često ističe da bi u takvim ugovorima zapravo bilo mnogo jednostavnije kad bi sam prodavalac odobrio pljenidbu svojih vlastitih stvari, jer bi u tom slučaju pritisak koji se vrši pljenidbom bio mnogo jači i efikasniji. I doista, odobrenje pljenidbe prodavčevih stvari nalazi se u bezbrojnim ispravama Južne Italije, ali — počevši tek od 872. godine.³⁶ Forma te nove obveze prodavaoca — *mediatorem posui me ipsum*, tj. postavio sam za mediatora sebe sama — dokazuje bez i najmanje sumnje da je početni i originalni oblik sadržavao još i osobu mediatora, koja je odvojena od osobe dužnika. Po nama, obrazloženje za tu zanimljivu činjenicu³⁷ leži u okolnostima odigravanja onih trgovačkih razmjena u kojima je došlo do formiranja pravnih poslova s mediatorom. *Mediator* je zapravo idealna garancija u poslovima s neposrednim plaćanjem, uz pretpostavku da prodavalac nakon isporuke robe i primanja cijene otputuje iz grada u kojem se prodaja odigrala. Uz takvu pretpostavku kupcu je u slučaju evikcije nemoguće da postupa izravno protiv prodavaoca. I kupac i prodavalac žele, dakle, sklopiti kupoprodajni ugovor, ali nemaju povjerenja jedan u drugoga. Oni mogu prevladati to svoje nepovjerenje preko treće osobe, koja uživa povjerenje i jednoga i drugoga sukontrahtenta.

Pojava mediatora u Južnoj Italiji i u Splitu u XI st. uvjerava nas u postojanje snažnih ekonomskih odnosa između dvije jadranske obale, jer su ti odnosi očito zahtijevali analogne pravne ustanove na obje obale Jadrana.

Formalnost koja se zahtijevala u davanju garancije od strane mediatora sastojala se u hvatanju rukom predmeta za koje je mediator davao garanciju. U Supetarskom karturalu nalazimo u vezi s tim na dosta jasne vijesti. U jednom slučaju Petar Crni dodjeljuje samostanu serva, i to upravo »hvatanjem rukom«, čime se osigurava garancija: *dedimus illum per manum suo fratri Girgi*, tj. dali smo ga uz ručnu garanciju njegovu bratu Girgi.³⁸ Nešto dalje u tekstu nalazi se drugi slučaj garancije: *comparavi servum Radovano nomine ex Campisanis pro X solidis et dedi illum per manum ad Vrsanum de Sirnounge*, tj. »kupio sam serva po imenu Radovan od Poljičana za 10 zlatnika i dao sam ga uz ručnu garanciju Vrsanu od Žrnovice.«³⁹

³⁶ Vidi npr. A. VAL DE LIÈVRE, *Launegild und Wadia*, Innsbruck 1877, str. 245.

³⁷ Uostalom, na to su upozorili već i drugi. Dovoljno je spomenuti npr. F. BEYERLE, *Der Ursprung der Bürgschaft*, »Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte« (=ZSS), Germanistische Abteilung (=GA), 47, 1927, str. 581: Warum, so fragt man sich unwillkürlich, genügte solche Schulderhaftung dem Rechtsverkehr durchaus nicht? Warum fand man es nötig, sie durch Bürgschaft zu ergänzen? I P. S. LEICHT, *Storia del diritto italiano, Il diritto privato, Parte terza, Le obbligazioni*, 2. izd. Milano, 1948, str. 4, priznaje da »la ragione di questo fatto non è facile da spiegare«.

³⁸ Supetarski kartular, cit., str. 220, br. 42.

³⁹ Supetarski kartular, cit., str. 221, br. 55.

III

Institut mediatora što ga nalazimo u srednjem vijeku na obje jadranske obale ima, dakle, točno utvrđenu funkciju. Ipak, ne bismo bili zadovoljni s postignutim rezultatom ako ne bismo bar pokušali dati odgovor na ovo pitanje: odakle potječe taj doista zanimljivi institut?

Mediatora ćemo uzalud tražiti u rimskom klasičnom i postklasičnom pravu. U klasičnom je pravu kupoprodaja konsenzualni kontrakt, pa je jasno da su obveze klasičnog fidejusora nešto drugo od obveza mediatora.⁴⁰ Što se, pak, tiče postklasičnog prava, istina je da je u slučaju evikcije postojala odgovornost prodavaoca, ali, za čudo, u ravenskim papirusima, što ih je objavio Marini,⁴¹ ne nalazimo ni fidejusora ni mediatora, kao što ih ne nalazimo ni u bizantskim ispravama Južne Italije, pisanim na grčkome jeziku.⁴²

Naziv mediator nalazimo tek u Justinijanovo doba. U svojoj Noveli XC, gl. 8 od 539. godine, Justinijan spominje neki svoj prethodni zakon kojim je bilo utvrđeno da se »mesitai« ne mogu prinuditi na svjedočenje.⁴³

Ἐκείνων οὐκ ἀναγκασμένων τὴν μαρτυρίαν
νέμειν ὅσοι μεσίται γέγονασιν αὐτοῖς.

Odgovarajući latinski tekst *Authenticuma* kaže: *illos non compellendos testimonium dare qui ante mediatores facti sunt ipsis*. Također i u Julijanovim *Epitomama*, pisanim na latinskome poslije 555. godina, naići ćemo na termin *mediator*.⁴⁴ Ipak, taj je »mesites« odnosno *mediator* Justinijanova doba ustanova posve različita od mediatora ranoga srednjeg vijeka, što ga upravo proučavamo, a koji u slučaju evikcije dozvoljava pljenidbu svojih dobara.

⁴⁰ O tome vidi npr. A. BURDESE, *Istituzioni di diritto romano*, Torino 1961, str. 494 i d.; M. KASER, *Das römische Privatrecht*, I, 2. izd., München, 1971, str. 663 i d.; II, 2. izd., München, 1975, str. 457 i d. i 607—608.

⁴¹ G. MARINI, *I papiri diplomatici*, Roma, 1805, str. 172 i d. (s jednom lako objašnjivom iznimkom na str. 187 i d., br. 122). Usp. E. LEVY, *Weströmisches Vulgarrecht, Das Obligationenrecht*, Weimar 1956, str. 221 i d.

⁴² Vidi npr. F. TRINCHERA, *Syllabus Graecarum Membranarum*, Napoli 1865, str. 13, 24, 27, 29 itd. Usp. G. FERRARI DALLE SPADE, *I documenti greci medioevali di diritto privato dell'Italia meridionale e le loro attinenze con quelli bizantini d'Oriente e coi papiri graco-egizii* u »Byzantinisches Archiv« (Ergänzung der Byzantinischen Zeitschrift) Heft 4, Leipzig 1910 = *Scritti Giuridici*, I, Milano 1953, str. 133 i d.; R. KIRCHNER, *Zur Geschichte des ravenatischen Kaufvertrags* u *ZSS, Romanistische Abteilung (=RA)*, 32, 1911, str. 100 i d.; A. ERHARDT, *Byzantinische Kaufverträge in Ost und West*, *ZSS, RA*, 51, 1931, str. 126 i d.

⁴³ *Corpus iuris civilis, Novellae, rec. R. SCHÖLL* — G. KROLL, 5. izd., Berolini 1928, str. 452.

⁴⁴ *Iuliani Epitomae Latinae Novellarum Iustiniani*, ed. G. HÄNEL, Lipsiae 1873, c. 115, par. 430. Usp. K. E. ZACHARIAE v. LINGENTHAL, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, 3. izd. Berlin 1892, str. 6 i d.; HEUMANN-SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, 9. izd., Jena 1926, str. 336.

»Mesites«-mediator Justinijana i »mesites« bizantskih vrela do Harmenopula u XIV st. arbitar je, a ne jamac.⁴⁵

Obratimo sada pažnju na drugi važan izvor, tj. na langobardsko pravo.

Langobardsko se pravo stalno i duboko mijenjalo zbog kontakta s drugim pravima, u prvom redu s rimskim pravom, ali također i zbog potreba langobardske ekonomike. Te mijene odnosile su se ne samo na marginalne i sporedne točke nego i na samu bit pravnih instituta. Na sreću, u stanju smo pratiti evoluciju langobardskog prava počevši od Rotarijeva Edikta iz 643.

⁴⁵ »Proheiros nomos« (ed. J. ZEPOS i P. ZEPOS u *Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum II*, Athenis 1931), tit. XI, gl. 11, str. 180:

Ὁ μεσάσας τισὶν ἐν πράγματι οὐ μαρτυρεῖ
αὐτοῖς ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει, δηλονότι παρ'
ἄλλω δικαστῇ, εἰ μὴ ἄρα συναινέσῃσι
τὰ δύο μέρη τῇ μαρτυρίᾳ αὐτοῦ.

»Priručnik« je bio objavljen između 867. i 879. god. (usp. ZEPOS—ZEPOS, *Leges II*, cit., str. XII). Identični tekst nalazi se i u »Epanagoge«, objavljenoj između 879. i 886. god. (usp. ZEPOS—ZEPOS, *Leges II*, cit., str. XIII, a sam tekst na str. 262). Prochiron Legum, privatna kompilacija, sastavljena između X i XI stoljeća (F. CALASSO, *Medio evo del diritto, II, Le fonti*, Milano 1954, str. 100) objavljen od F. BRANDILEONE — V. PUNTONI (*Fonti per la Storia d'Italia*, br. 30, Roma 1895) kaže u biti isto u tit. XXI, gl. 31, str. 149:

Ὁ μαρτυρεῖ παρ' ἄλλω δικαστῇ ὁ μεσάσας
μέσον τῶν β' ἐν τινι πράγματι, εἰ μὴ
ἄρα στέρεθῃσι τοῦτο τὰ β' μέρη.

Tekst priručnika iz IX st. nalazi se nepromijenjen još u XIV st. u Konstantin Harmenopulos, *Manuale legum sive Heksabiblos*, ed. G. E. HEIMBACH, Leipzig 1851, str. 106, knj. I, tit. VI, gl. 32.

Za drukčiju interpretaciju »mesites«-mediatora vidi P. S. LEICHT, *I mediatores de vadimonio*, »Atti del R. Istituto Veneto«, LXVIII, 1908—1909, str. 613 i d. = *Scritti vari di storia del diritto italiano*, II, Milano 1949, str. 155 i d.; ISTI, *Mediatores ed arbitri nell'antico diritto veneziano* u *Scritti vari in memoria del prof. Giovanni Monticolo*, Venezia 1913, str. 39 i d. = *Scritti vari*, cit., II, str. 263 i d.; ISTI, *L'executor litis nel processo ravennate*, »Atti del R. Istituto Veneto«, LXXIX, 1919—1920, str. 563 i d. = *Scritti vari*, II, cit., str. 369 i d.; za razliku od Leichta, treba podvući da nije dozvoljeno identificirati pojmove »mesites« i »mesengyetes«. Taj drugi je doista mediator. Vidi npr. Bas. II, 2, 107:

Μεσεγγυητῆς ἐστὶ παρ' ᾧ ποιοῦσι
ἐπίδικον παρὰ τῶν τὰ πράγμα.

(*Basilicorum Libri LX*, ed. H. J. SCHELTEMA i N. VAN DER WAL, *Textus librorum I—VIII*, Groningen 1955, str. 34). Interpretacije grčkih gramatičara nisu pri

god. preko zakonodavstva kralja Liutpranda⁴⁶ sve do *Expositio ad Librum papiensem* XI stoljeća — da spomenemo samo najvažnije etape razvoja. Ako hoćemo uspoređivati mediatora dalmatinske obale s odgovarajućim institutom langobardskog prava, dužni smo dati bar posve sumaran pregled razvoja obveze *per vadium et fideiussorem* u langobardskom pravu.

Obveza *per vadium et fideiussorem* langobardskoga prava nastaje predajom vadije, tj. štapića, od dužnika vjerovniku, s tim da nakon toga *fideiussor* »otkupljuje« tu vadiju. Temeljno poglavlje Rotarijeva Edikta, koje najviše pridonosi poznavanju toga pravnog posla, poglavlje 366, određuje da u slučaju neslaganja između vjerovnika i fidejusora o sadržaju obveze odlučujuću riječ ima dužnik, koji o tome daje izjavu pod zakletvom.⁴⁷ Ta odredba čini se pogodnom za dužnika na upravo neprihvatljiv način za vjerovnika, jer, po svemu sudeći, sve ovisi isključivo o dužnikovu poštenju. Ipak, malo detaljnija analiza dovodi nas do zaključka da je langobardski zakonodavac izjednačio položaj obiju strana. Dovoljno je pretpostaviti — a tome se ne protivi nijedna druga odredba Edikta — da je Rotarijev fidejutor zapravo *mediator* — *Vermittler*,⁴⁸ kojeg su obje strane izabrale prethodnim dogovorom. On je, dakle, osoba povjerenja obojice, koja uz ostalo utvrđuje, »svjedoči« o ispravnosti zakletve, spomenute u Ro. 360—362. Stranke su se složile u pogledu osobe fidejusora i time žele izbjeći neugodnosti do kojih lako može doći zbog nesuglasnosti interesa. Iz toga slijedi da je fidejutor pravi »nukleus« obveze *per vadium et fideiussorem* i da predaja vadije ima tek puku formalnu i sporednu vrijednost; dapače, nije nemoguće da su se predaja vadije i imenovanje fidejusora u vrijeme Rotarija u načelu događali istovremeno.

tome odlučujuće, a još manje definicije Isidora X, 260 (K. G. BRUNS, Th. MOMMSEN, O. GRADENWITZ, *Fontes iuris romani antiqui*, 7. izd., Tübingen 1909, II dio, str. 84). Grčki, pak, izvori dokazuju dovoljno jasno da su u grčkom pravu jamci nestali već u II st. prije n. e. i da je u helenističko doba prodavalac postao sam svojim jamcem. F. PRINGSHEIM, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, str. 439: the guarantors disappear in the 2nd cent. B. C. and the vendor becomes his own »bebaiotes«. Naša teza ipak ne isključuje baš svaku vezu između Justinijanova i srednjovjekovnog mediatora jer isti naziv ne može biti baš posve slučajam. Vidjet ćemo nešto dalje u tekstu da su neke značajke Justinijanova mediatora prepoznatljive u srednjovjekovnom mediatoru, unatoč tome što je riječ o duboko različitim pravnim ustanovama.

⁴⁶ F. BEYERLE, *Die Gesetze der Langobarden*, Weimar 1947.

⁴⁷ *Edictus Rothari* (=Ro), cap. 366 (BEYERLE, *Die Gesetze*, cit., str. 146—147): (*Si aliqua inter creditorem et debitorem atque fideiussorem surrexerit intentio et dixerit creditor: »quia in tale praetexto uadia suscepti« et fideiussor negauerit, non est causa fideiussori sacramentum preuere, nisi debitor singolus satisfaciat aut ad euangelia aut ad arma: »quia in tale capitulo nec uadia dedi nec fideiussore posui«*, tj. »ako dođe do spora između vjerovnika i fidejusora i vjerovnik reče: 'u toj sam stvari primio vadiju', a fidejutor zaniječe, fidejutor neće trebati položiti zakletvu, nego sam dužnik podnosi zakletvu bilo na bibliju bilo na oružje: 'u toj stvari nisam dao vadiju niti sam postavio fidejusora'.«

⁴⁸ Rotarijeva fidejutora, koji kao osoba povjerenja obiju strana prisustvuje zakletvi, treba povezati preko *fideiussor-mediator-executor* sudskog postupka u Južnoj Italiji, s pristavom hrvatsko-ugarskog prava (usp. A. v. TIMON, *Ungarische Verfassung — und Rechtsgeschichte*, 2. izd., Berlin 1904, str. 471; KOSTRENCIC, *Fides publica*, cit., str. 7 i d.; I. ZAYTAY, *Introduction à l'étude du droit hongrois*, Paris 1953, str. 49) i s mediatorom poljskog prava, usp. J. BARDACH, *Historia państwa i prava Polski*, I, 3. izd., Warszawa 1965, str. 350).

Na taj način postaje jasno da u slučaju nesporazuma između vjerovnika i osobe njegova povjerenja, fidejusora, tvrdnje vjerovnika nužno postaju sumnjivim i zato je razumljivo što je zakonodavac odlučio da svoje povjerenje pruži dužniku i da mu odobri da pod zakletvom utvrdi sadržaj svoje obveze.

Ovdje treba istaknuti da je prema našem mišljenju obećanje *per vadium et fideiussorem* samo jedan, ali ne i jedini izvor obveze u Rotarijevu pravu. Suprotna teza ne čini nam se nikako ni nužnom ni opravdanom. S druge strane, teza o konsenzualnosti, koju su u prošlosti zastupali toliki ugledni autori (Val De Lièvre, Siegel, Schupfer itd.), danas je s pravom napuštena pa se suglasnost volja ne može uzeti kao opća i dovoljna baza za valjanost obveze u starome germanskom pravu. Ali, nakon ostrih i vrlo dobro utemeljenih kritika Astutija,⁴⁹ nije lako smatrati langobardske kontrakte (*stantia i convenientia*) ni za konsenzualne ugovore, kao što to npr. radi Schupfer, niti za dokumentiranu stipulaciju, po uzoru na Branneona. Čini nam se da nije nužno predaleko traziti izvore prodavačeve obveze u Rotarijevu pravu. Langobardsko je pravo bilo već prilično napredno i razmjerno protinjeno, osobito zbog svoga izravnog i trajnog kontakta s rimskim pravom tijekom 75 godina života Langobarda na talijanskom tlu. Doista ne vidimo nikakva razloga zašto ne bismo prihvatili tezu da prodaja obavljena bez vadije, a nakon predaje prodanog predmeta i nakon plaćanja cijene, dakle »Barkauf«, stvara i u langobardskom pravu obvezu prodavaoca za slučaj evikcije.⁵⁰ Ne može se smatrati slučajem da poglavlja 245—252 Rotarijeva Edikta — pod značajnim zajedničkim naslovom *De pignorationibus et devitas* — ne spominju ni jedan jedini put niti vadiju niti fidejusora. Prema tome, po našem mišljenju, ta poglavlja reguliraju privatnu pljenidbu nakon izvršenih triju sudskih »opomena« sa strane vjerovnika.⁵¹ Vjerovnik će moći, nakon što je tri puta notificirao⁵² dug pred sudom, započeti s privatnom pljenidbom na osnovi prešutna ili izričita priznanja sa strane dužnika. Naprotiv, ako dužnik poriče dug, dolazi do suaskog postupka s odgovarajućom presudom. U oba slučaja vjerovnik je izložen gubitku vremena, da se i ne govori o drugim opasnostima i štetama koje se uvelike povećavaju ako je dužnik stranac.

Langobardski zakonodavac uvodi zbog toga s pravnim poslom *par vadium et fideiussorem* mogućnost izravne pljenidbe bez sudjelovanja suda,⁵³ a kako

⁴⁹ G. Astuti, *I contratti obbligatori nella storia del diritto italiano*, Milano 1952, str. 395 i d.

⁵⁰ Ro. 245 i d. dokazuje nedvojben utjecaj rimskog prava sa svoja tri poziva na sud (usp. npr. *Lex Romana Burgundionum* XIV, 8 u *Fontes Iuris Romani Antiquissimi*, Pars altera, 2. izd., izd. J. Baviera, Florentiae, 1940, str. 729; *Lex Romana Visigothorum*, Nov. Val. III, tit. XII, Interpretatio, izd. G. Hänel, 1849, str. 296). Zbog toga je vjerojatno da se odredbe toga dijela Edikta odnose i na slučaj neplaćanja duga, o kojemu postoji isprava.

⁵¹ Tako, protiv mišljenja koje prevladava, već G. FERRARI DALLE SPADE, *L'esecuzione forzata gotica e longobarda*, »Studi Senesi« 37, 1923 = *Scritti giuridici*, vol. II, Milano 1954, str. 362 i d.

⁵² Ro. 245: *Si quis debitorem habens appellet eum* itd. (Usp. formule *ad Librum Papiensem: Petre, te appellat Martinus*); Ro. 246: *antequam tertium eum pulsaverit*, tj. prije nego što ga je pozvao na sud 3 puta; usp. Liutpr. 56: *Si quis alium de furto pulsaverit*.

⁵³ Usp. H. SIEGEL, *Geschichte des deutschen Gerichtsverfahrens*, Giessen 1857, str. 38; R. SCHRÖDER, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, 2. izd., Leipzig 1894, str. 285; G. ASTUTI, op. cit., str. 199—200, koji, ipak, ispravno ističe da ta privatna pljenidba nije pravi izvršni postupak nego sredstvo izravne prinude i pri-

glavni i nezaobilazni problem čine upravo trgovački poslovi među dva grada, zakonodavac uvodi posrednika, mediatora, koji kupcu dozvoljava pljenidbu vlastitih dobara naprosto zato što se do prodavaoca ne može lako doći.⁵⁴ I tako, kombinirajući prastari germanski simbolizam (vadija) s jamcem koji proistječe iz rimskoga prava⁵⁵ (odavde potječe naziv fidejususor i sama funkcija jamca) i koji poprima položaj mediatora pod utjecajem »mesites«-mediatora Justinijanova prava⁵⁶ (odatle nazov *mediator* u Južnoj Italiji⁵⁷ i njegova uloga

tiska na dužnikovu volju. Usp. O. GIERKE, *Schuld und Haftung im älteren deutschen Recht*, Berlin 1910, str. 291: die langobardische Pfändung nicht schuldtilgend wirkt.

⁵⁴ Naravno, nije isključena ni druga mogućnost, tj. da se prodaja obavi bez plaćanja cijene. U tome slučaju fidejususor dopušta prodavaocu izvansudsku pljenidbu. Ipak, moglo bi se dogoditi da se bilo prodavalac bilo kupac međusobno obavežu i da ista osoba djeluje kao *mediator* za obje ugovorne strane. Usp. GIERKE, op. cit., str. 290.

Iz Ro. 366 slijedi ne samo da se vjerovnik, u slučaju neispunjenja obveze sa strane dužnika, obraća na fidejususora — očito zato da bi ostvario pljenidbu — nego i to da dužnik nije posve oslobođen obveze prema vjerovniku, i to zato što je u slučaju nesuglasice između vjerovnika i fidejususora dužnik taj koji odlučuje svojom zakletvom o sadržaju obveze. Očito je vjerovnik mogao zanemariti fidejususora i obratiti se izravno na dužnika i plijeniti ga bez sudjelovanja fidejususora (usp. također i Liutpr. 108: *Si quis fideiussorem aut deutorem suum pigneraverit*), ali nam se čini dozvoljeno predmijevati da u tom slučaju vjerovnik gubi sva prava prema fidejususoru (usp. npr. *Lex Romana Raetica Curiensis*, XXII, 12 u MGH, *Leges V*, str. 411: *si illum fideiussorem dimittere vult, ad suum debitorem se tenere potest*). Problem doista zaslužuje pažnju. Za obratno stanovište vidi npr. GIERKE, op. cit., str. 288—289.

⁵⁵ Za fidejususora postklasičnog rimskog prava vidi Nov. Theod. IX, 4 od 7. travnja 439 (*Leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, izd. P. M. Meyer, Berolini 1905, str. 24); Nov. Val. XXXV, 14 , 15 od 15. travnja 452. (*Leges Novellae*, cit., str. 146—147); *Lex Rom. Burg. XIV*, 8 (*Fontes iuris romani antejustiniani*; Pars altera, izd. J. Baviera, Florentiae 1908, str. 612); Usp. LEVY, *Weströmisches Vulgarrecht*, cit., str. 196 i d.

Funkcija jamca u Rotarijevu Ediktu može se lako izvesti ne samo iz identičnog naziva u langobardskom pravu — fidejususor — nego i iz daljeg razvoja toga instituta. Već od Liutpranda funkcija jamčenja nije uopće dvojbena.

⁵⁶ Istina je da langobardski fidejususor nije arbitar, ali nema sumnje da postoji nesumnjiva veza između dva instituta. Tako npr. treba podvući da »mesites« — *mediator* Justinijanova prava ne može biti prinuđen da svjedoči (Nov. XC, br. 8) i da, analogno, Rotarijev fidejususor ne polaže zakletvu ako dođe do nesuglasica s vjerovnikom (Ro. 366).

⁵⁷ *Glossarium Cavense* (MGH, *Legum Tomus IV*, Hannoverae 1868, str. 654): *fideiussor id. mediator*. Usp. također i fidejususora u Cod. Cav. I, br. 11 od 821. god. (*ipsa convenientia firma et stabilis permaneat in eadem guadia et per districtum fideiussorem, qui tribui nobis ad pignorandum amnia sua pignora* itd., tj. »taj ugovor ostaje čvrstim i valjanim zbog vadije i danog fidejususora, koji nam je odobrio plijeniti sva njegova dobra što se mogu plijeniti«), kao i mediatora u Cod. Cav. I, br. 21 od 842. god. (*mediatorem, qui tribuit vobis ad pignorandum* itd.), koji nesumnjivo imaju istu funkciju kao i fidejususor nekog milanskog dokumenta iz 918. godine, gdje fidejususor dozvoljava vjerovniku izvansudsku pljenidbu na svojim dobrima (*oblicavit (...) omnes pigneras et boves et reliquas bestias suas (...) sine kalumnia vel puplica autoritate*, tj. »obvezao je sve svoje stvari, a osobito volove i ostale svoje životinje, i to bez opasnosti tužbe i bez javne vlasti«) i u kojem dužnik dozvoljava fidejususoru da plijeni dužnikove stvari i da dužnika dovede pred vjerovnika ili na sud (*oblicavit (...) pigneras suas etiam suas persona (...) in presencia eidem abbati [tj. vjerojnika L. M.], vel puplici adducendum*); *Historiae patriae monumenta XIII*, col. 823 itd. Usp. FERRARI DALLE SPADE, *L'esecuzione*, cit., str. 388.

posrednika), langobardski zakonodavac stvara originalan langobardski institut, koji nastaje da bi odgovorio potrebama trgovačkog prometa među gradovima i koji je ubrzo prihvaćen u trgovini među stanovnicima istoga grada, gdje, istini za volju, fidejussor-*mediator* nije bio baš neophodno potreban. Zbog toga razmjerno brzo nalazimo samoga dužnika u ulozi mediatora.⁵⁸

U vezi s navedenim, treba napomenuti još nešto. Naime, Rotarijev Edikt, premda je pisan na latinskom, koristi vrlo često germanske pravne termine da bi na taj način sucima olakšao primjenu zakona i omogućio bolje razumijevanje teksta, koji je inače sastavljen vrlo sažeto. Edikt spominje, npr., »*duo-decim aidos suos, id est sacramentales*«,⁵⁹ »*amund, id est extraneum*«,⁶⁰ »*faidu, hoc est inimicitia*«,⁶¹ »*gafand, id est coheres parens proximior*«,⁶² »*thinx, quod est donatio*«,⁶³ itd., itd., ili pak spominje germanski termin bez njegova prevođenja na latinski, u uvjerenju da taj termin čini dio službenoga latinskog jezika, odnosno da ne postoji odgovarajući latinski naziv ili bar da ga kompilator ne zna. Kao primjere navedimo samo *morgingab, vadia, launegild* itd. Upada u oči značajna okolnost da Edikt za fidejussora ne koristi germanski termin. Po našem mišljenju razlog tome može biti samo jedan: zakonodavac nije u starome langobardskom pravu mogao pronaći odgovarajući pravni institut i njegov naziv.

Naša teza postaje još vjerojatnijom ako se uzme u obzir da franačka *vadiatio* nije tako usko povezana s fidejussorom kao u langobardskom pravu.⁶⁴ Cassandro je doista imao pravo što je strogo odvojio franačku *fides facta* od langobardske vadije.⁶⁵

Iz toga slijedi da Rotarijev fidejussor nije nikako neki jednostavan institut, nego je riječ o amalgamu raznih, često i oprečnih tendencija — ali amalgamu koji je bio tako vitalan da je uspio odgovoriti društvenoj i ekonomskoj stvarnosti svoga doba i ujedno u sebi sadržavao mogućnost daljeg razvoja i prilagođavanja novim prilikama idućih stoljeća.

I doista, nije prošlo ni 80 godina, a kralj je Liutprand proveo pravu revoluciju u Rotarijevu dokaznom sustavu preko posve nove koncepcije pravnog posla *per vadium et fideiussorem*. On 720. god.⁶⁶ određuje da u pravnom poslu *per vadium et fideiussorem* vjerovnik ima ovlast da izvrši izvansudsku pljenidbu samo ako su vadijaciji prisutna bar dva ili tri svjedoka. Osim toga, u slučaju nesuglasnosti o sadržaju obećanja odlučujuća uloga pripada svjedocima, a ne više dužnikovoj zakletvi. Ukratko, pravni posao *per vadium et fideiussorem* bez svjedoka ne daje više nikakvih prednosti u odnosu na druge vrste obveza.

⁵⁸ Između bezbrojnih primjera dajemo samo jedan: CB IV, str. 15, br. 7, prodaja iz 999. godine: *me ipsum mediatorem tribui vobis itd.*

⁵⁹ Ro. 359 (BEYERLE, Die Gesetze, cit., str. 142).

⁶⁰ Ro. 224 (op. cit., str. 90).

⁶¹ Ro. 45 (op. cit., str. 20).

⁶² Ro. 247 (loc. cit.).

⁶³ Ro. 171 (op. cit., str. 58).

⁶⁴ O tome vidi npr. GIERKE, op. cit., str. 292; P. OURLIAC — S. DE MALAFOSSE, *Histoire du droit privé* 1, 2. izd., Paris 1962, str. 64. O nerazdvojujivosti vadije od fidejussora u langobardskom pravu vidi VAL DE LIÈVRE, op. cit., str. 170 i dr.

⁶⁵ Vidi njegov rad *La tutela del diritto nell'alto Medioevo*, Bari 1950.

⁶⁶ Liutpr. 15 (BEYERLE, Die Gesetze, op. cit., str. 182—183).

Kako u Liutprandovu pravu na osnovi izjave fidejusora da se ne slaže s vjerovnikom nije više dolazilo do značajnih posljedica i kako je sudbina ugovora ovisila o izjavama svjedoka, a fidejusor od posrednika-jamca postao jamac, do imenovanja fidejusora moglo je doći u bilo kojem trenutku nakon predaje vadija. To je stvorilo nove probleme za zakonodavca. Prije svega, on je morao načelno utvrditi da li je jamac, predložen od strane dužnika, bio prihvatljiv ili ne. Taj se problem nije još pojavljivao u Rotarijevu pravu, gdje je fidejusor bio centralna ličnost ugovora i gdje, prema našem shvaćanju, bez suglasnosti vjerovnika i dužnika o osobi fidejusora obveza *per vadium et fideiussorem* nije uopće mogla nastati. Pretvarajući fidejusora od posrednika-jamca u jamca, Liutprand je bio prinuđen odrediti kakvoga je fidejusora trebao ponuditi dužnik. I doista, već tri godine nakon njegove revolucionarne odredbe iz 720. god. Liutprand je predložio rješenje koje je bilo previše »humano« i koje nije vodilo računa o interesima vjerovnika,⁶⁷ pa ga je zbog toga već nakon 5 godina morao izmijeniti u korist vjerovnika: »pogodni« fidejusor trebao je imati bar toliko imovine koliko je iznosio dug.⁶⁸

Dalja analiza razvoja obveze *per vadium et fideiussorem* nije ovdje moguća. Dovoljno je naglasiti postepeno približavanje langobardskog fidejusora rimske, osobito u *Expositio ad Liber Papiensis*, koja tu ustanovu obrađuje vrlo temeljito, polazeći od pretpostavke da je Rotarijev Edikt pisan »*secundum legis Romanae diffinitionem*«, tj. prema načelima rimskog prava.⁶⁹

IV

Mediator je doista neobično zanimljiva pravna ustanova. Termin je bizantski, a sadržaj mu je jednak langobardskom fidejusoru, koji je u svome rotarijevskom obliku nastao najvjerojatnije na talijanskom tlu.

Više je nego vjerojatno da sudionici trgovačkih razmjena nisu bili svjesni kompleksnosti lika mediatora, već su naprosto bili uvjereni da je kupoprodaja jamstvom i mediatorom zapravo čisto rimsko pravo. Poznato je da se u Italiji langobardsko pravo često smatralo naprosto dijelom rimskoga prava.⁷⁰ Pa i u Dalmaciji se dešavalo nešto slično. Kada su 8. veljače 1075. god. predstavnici Splita, Trogira, Zadra i Biograda davali zakletvu mletačkom duždu Dominicu Silviju da ubuduće neće dovoditi »*Normannos aut extraneos in Dalmatiam*«, utvrdili su ujedno i smrtnu kaznu za prijestupnika »*per Romanam legem, que in presenti pagina scripta videtur in quarto capitulo eiusdem legis*, tj. »u skladu s rimskim zakonom, što je u ovoj ispravi napisan, a to u četvrtoj glavi istoga zakona« — i pri tome su mirno naveli četvrto poglavlje Rotarijeva edikta.⁷¹ Obično se misli da ta vijest dokazuje »da su se langobard-

⁶⁷ Liutpr. 38 (op. cit., str. 210).

⁶⁸ Liutpr. 128 (op. cit., str. 290—291).

⁶⁹ Liber Legis Langobardorum Papiensis dictus, MGH, Legum Tomus IV, Hannoverae 1868, str. 385.

⁷⁰ Vidi neke primjere u CALASSO, op. cit., str. 187 i 255.

⁷¹ CD I, str. 138.

ski zakoni nalazili u mletačkim rukama.«⁷² Ipak je posve jasno da su se dalmatinski gradovi podvrgavali sankciji onoga prava koje je prema njihovu shvaćanju vrijedilo u Dalmaciji. Kako znamo da langobardski zakoni nisu važili u Dalmaciji, jedino moguće objašnjenje ostaje ono što smo ga upravo predložili: dalmatinski su gradovi bili uvjereni da langobardski zakoni (bar oni koje su poznavali) nisu drugo nego dio rimskog prava.

Ukratko, ekonomski interesi još su u ranom srednjem vijeku upućivali gradove s obje jadranske obale na trgovanje, a identične ili analogne pravne forme stvarale su pretpostavke za ostvarenje trgovačke razmjene koja vjerojatno nije bila baš zanemariva. Ne treba se, dakle, čuditi ako su naši preci s obje strane Jadrana često jedni za druge osjećali toplo prijateljstvo, koje dolazi do izražaja osobito onda kada su interesi identični. Doduše, u međunarodnim se ugovorima često nađu fraze koje vrlo lijepo zvuče, a koje ne moraju baš u cijelosti odgovarati onome što suugovarači osjećaju. Ipak, moramo povjerovati u iskrenost riječi što su ih Dubrovčanima 21. studenog 1188. god. uputili predstavnici Ravene. Ravenjani ističu da osjećaju iskreno prijateljstvo prema Dubrovčanima i da ih smatraju pravim prijateljima, te nadodaju da je snaga prave ljubavi upravo u tome da se i osobe koje su udaljene osjećaju bliže jedna drugoj: *nos magis ac iugiter in amore vestro ferventes vos non quasi longe remotos sed ceu prope positos amicos reputamus: veri namque et sinceri amoris virtus tanta fore dignoscitur, ut valde distantia videat semper tamquam presentia.*⁷³

⁷² E. BESTA, *Il diritto e le leggi civili di Venezia fino al dogado di Enrico Dandolo*, Venezia 1900, str. 17 i F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 554 spominje istu činjenicu, ali joj ne daje nikakva obrazloženja.

⁷³ CD II, str. 231, br. 214.

Summary

TRADE RELATIONS BETWEEN TWO ADRIATIC COASTS IN EARLY MIDDLE AGES AND THE ROLE OF A MEDIATOR

In his introductory part the author presents the relationship between two Adriatic coasts, and goes on to analyse the role of a *mediator*, a legal institution, important for the merchant traffic, which existed in Split, Venice and Southern Italy, where the *mediator*, in cases of eviction, allowed the buyer to confiscate his goods enabling so merchant sales, especially in those cases when the parties in a contract were from different towns.

In the Roman Law the *mediator* appeared only in the time of Justinianus as an *arbiter* and not a warrantor. It kept the same function in the Byzantine Law, too.

The author goes on to analyse the Langobardian system of effecting sales *per vadium et fideiussorem* in the Rottary's Edict and Liutprand's laws, and finally concludes that the term *mediator* of the early Middle Ages was a legal institution which, by its content, corresponds to a warrantor in the sense of the Langobardian *fideiussor*.

DEVIJANTNE POJAVE IDEOLOŠKOG KARAKTERA MEĐU STUDENTSKOM POPULACIJOM NA SVEUČILIŠTU »VLADIMIR BAKARIĆ« U RIJECI

Dr ŽARKO PANJKOVIĆ, izvr. profesor
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 378.18
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 10. III 1986.

Istraživanje idejnih kretanja i životnih preokupacija studentske populacije izuzetno je značajno za znanstveno-nastavni i odgojni rad na Sveučilištu. Predmet istraživanja bio je odnos studentske populacije prema temeljnim vrijednostima sistema socijalističkog samoupravljanja s aspekta vladajućih odnosa u društvu, uz tematizaciju prihvatljivih, neutralnih ili negativnih stajališta.

Uzorak ispitivanja u 1984. god. obuhvatio je oko 7,5% studentske populacije Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci.

Konkretizacija ispitivanja studentskog života, radnog i političkog angažmana obuhvatila je odnose studenata prema samoupravljanju, rad u SSOJ, odnos prema Savezu komunista, narodnoj obrani i društvenoj samozaštiti, nacionalnom pitanju, bratstvu i jedinstvu, nacionalnoj ravnopravnosti, religiji i crkvi.

Dobiveni podaci komparirani su sa sličnim istraživanjem na Sveučilištu u Rijeci iz 1976. godine, kada je uzorak ispitivanja obuhvatio 402 studenta ili 12% njihove populacije. Svi usporedivi podaci na odgovarajući su način komentirani, s naglašenim razlikama koje su nastale u vremenskom interregnumu.

Kritički je tematizam i blok znanstveno-nastavnog procesa iz kolegija marksizma, teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja i ONO i DSZ, s naznakama što bi trebalo mijenjati.

Najznačajnije punktacije koje tema akcentira eksplicirane su na ovaj način:

Društveni odnosi socijalističkog samoupravljanja doveli su mladu generaciju na margine društvenih interesa i statusno u podređenu poziciju prema drugim društvenim grupama, što se osobito negativno reflektira na studente kao buduću inteligenciju.

Ogroman broj studenata nema nikakvoga društvenog angažmana (sportskog, političkog, samoupravnog, zabavnog i sl.), što je omogućilo pojavu apatije i nezadovoljstva.

Javile su se negativne orijentacije u odnosu prema društvenim vrijednostima, a posebno prema nacionalnom sklopu odnosa, Saveza komunista, društvenoj svojini, a djelomično i prema obrani i zaštiti SFRJ. U podtekstu odgovara ispitivanog uzorka nema izrazitih negativnih tendencija i one nisu organizirane, već se javljaju kao tendencije koje bi se idejno i politički mogle oformiti u određenoj konstelaciji kriznog stanja.

Da bi se odredile devijantne pojave u sferi ideologije i politike bilo koje društvene grupe ili stanovite populacije, odredit ćemo globalno što pod tim pojmovima mislimo.

Idejnom i političkom orijentacijom — bilo onom koju prihvaćamo s aspekta vladajućih odnosa kao prihvatljivu bilo kao neutralnu ili negativnu — smatramo usmjerenost ili tendencije u globalnim društvenim odnosima koji izrastaju iz vrijednosnih orijentacija vladajućih snaga društava i u procesima socijalnog širenja referentnim za okvire mlade generacije. Pri tome mislimo ne samo na kontekst izričitog idejnog ili političkog opredjeljivanja ili samoodređivanja, već i na konkretno postupanje, reakcije, iskaze, praksu i razmišljanja mladih ljudi izvan uže ili šire idejno-političke sfere.

Smatramo da takav pristup s teorijskog aspekta ne ograničava pojedince ili grupe samo na idejno-političku oblast, već se prenosi i na svakodnevne kontakte, neposredno, pa i na najintimnije odnose mladih ljudi, odnosno studenata, i to osobito njih, jer stupanj međusobnih komunikacija u takvoj društvenoj grupi ima visoku frekventnost.

Takav je pristup ispravan i s čisto praktičkog stajališta, jer bi svako direktno ispitivanje dovelo do stereotipa i uniformnosti u odgovorima, i ne bismo mogli dobiti pravi uvid u to osjetljivo područje društvenog života studentske populacije. Tada bi s direktnim pitanjima mjerili zvanična idejna i politička opredjeljenja studenata, pa bi istraživanje donijelo poželjan, a ne stvaran rezultat. Svako ljudsko biće dat će o sebi uljepšanu a ne stvarnu sliku, jer se iskazuje ono za što se pretpostavlja da treba govoriti. Tako bi se dobio rezultat onog što studenti o sebi misle, a ne bismo dobili sliku onoga što oni stvarno jesu.

U tipologiji idejno-političkih orijentacija polazimo od regresivnih, konzervativnih i progresivnih orijentacija. Parametri za takvu tipologiju uzeti su na bazi kriterija ili stanovišta studentske populacije prema društveno-političkim transformacijama u društvu, humanizaciji društvenih odnosa — samoupravljanju, odnosu prema SKJ, bratstvu i jedinstvu, religiji, ONO i DSZ, vanjskoj politici-nestvrstavanju i drugim temeljnim opredjeljenjima društva.

Regresivna stajališta i opredjeljenja bila bi sva ona koja su prevladana novim društveno-ekonomskim i idejno-političkim odnosima na planu globalnih društvenih odnosa. Ta regresivnost može imati i reakcionaran karakter, ako se ide dalje u historiju ili restauraciju klasnog društva.

Konzervativnost bi izražavala želju za održavanjem statusa quo, a takva su i pasivna ili neutralna stanovišta. No, ni takva tipologija ne bi mogla pokriti sve odgovore, jer se i preko njih može očitati idejna ili politička neoportunist, zastranjenost i suprotnost, sve do reakcionarnosti.

Progresivnost se iskazuje kao opredjeljenost u ideologiji i politici za temeljnu orijentaciju društva i transformaciju cjeline društvenog bića na bitnim vrijednostima i zasada najprogresivnijih snaga u društvenoj zajednici.

Kako istraživanje nije samo sociološko, već i politološko, i idejno-politički sudovi o pojavama imat će ambivalentan karakter.

Politička pripadnost i organiziranost roditelja anketiranih studenata ovakva je:

U SKJ je 35,40% očeva i 11,24% majki, što je ukupno 23,32%.

U članstvu Saveza sindikata je 25,17% očeva i 12,75% majki ili svega 18,96%. Ako se to usporedi sa socijalnim porijeklom i statusom oba roditelja u svih ispitanih studenata, onda se podaci podudaraju, jer su u mnogih studenata oba roditelja individualni poljoprivrednici ili penzioneri, a mnoge majke su domaćice.

Članova SUBNOR-a je 6,88 očeva i 1,34% majki ili svega 4,11%.

Mada se svuda ne vodi točna evidencija članstva u SSRNJ (neke organizacije uopće to ne vode), ipak smo i to pitanje postavili te na njega dobili odgovor da je 34,20% očeva i 25,17% u članstvu SSRNJ ili svega 29,70%.

Svakako je za predmet istraživanja, kao i za verifikaciju rezultata cjelokupne teme, značajan vrlo visok postotak nepripadnosti bilo kojoj organizaciji, i to čak 42,65% roditelja (28,36% očeva i 57,05% majki).

ODNOS STUDENATA PREMA SSOJ

O angažmanu u omladinskoj organizaciji od 596 anketiranih studenata slika iskaza ovakva je:

— 362 studenta ili 60,73% smatra da bi taj angažman imao smisla;

— 76 studenata ili 12,75% smatra da nema nikakvog smisla pripadati omladinskoj organizaciji i baviti se političkom aktivnošću;

— 153 studenta ili 25,67% ne znaju što bi rekli odnosno nemaju svoga stajališta, dok ih 5 ili 0,83% nije dalo odgovor.

Kako su studenti uključeni i angažirani u bilo kojem obliku društvenog i političkog života, pokazuju dati odgovori na to pitanje:

— nije uključeno u rad niti jedne organizacije ili društva 254 ili 42,61% studenata;

— njih 160 ili 26,84% članovi su sportskih društava;

— 84 ili 14,00% aktivni su u mjesnim zajednicama, 74 ili 12,41% uključeni su u rad neke od političkih organizacija, a 24 nisu dali nikakav odgovor.

Slika iznesenih podataka jasno govori o vrlo ozbiljnim procesima; među njima je sigurno najupečatljiviji proces depolitizacije koji sve više zahvaća studente. Podatak da preko 42% studenata nije uopće aktivno i angažirano indikativan je i morao bi biti poticajan za sve subjekte na Sveučilištu »Vladimir Bakarić« u Rijeci.

Dobiveni podaci o tome kako se studenti osjećaju na svojim fakultetima samo potvrđuju vrlo izraženu depolitizaciju. Na pitanje »Kako se osjećate na svom fakultetu?« — studenti su odgovorili:

— 295 njih ili 49,49% izražavaju zainteresiranost za rad i događaje na fakultetu, 245 ili 41,10% nisu zainteresirani za ono što se zbiva na fakultetu, a 56 ili 9,39% nije dalo odgovor.

Kakav utjecaj (moć) na događaje i kretanja na fakultetu imaju, studenti su dali ovakve odgovore:

— njih 466 ili 78,18% smatraju da imaju vrlo mali utjecaj na svojim fakultetima, a samo 72 studenta ili 12,08% misle da imaju dovoljno utjecaja na svoj status i nazbivanja u svojim sredinama; relativno velik broj ispitanika nisu dali odgovor (58 ili 9,73%).

Na upit da li bi imali veći utjecaj na život i rad fakulteta ako bi bili članovi SSOJ i SKJ, te aktivno djelovali u njima, čak 423 studenta, ili 70,97%, smatraju da bi njihov utjecaj bio veći i značajniji.

Iz prezentiranih podataka mogu se izvesti ovi relevantni zaključci:

1. ogromnom dijelu studenata nije poznata uloga društveno-političkih organizacija na fakultetu;
2. malo ili nikako nisu informirani o tome što bi bio njihov zadatak u članstvu omladinske i partijske organizacije;
3. nema ni približno dovoljno aktivnosti političkih organizacija među studentskom populacijom;
4. studenti su prepušteni sami sebi i vlada raširena apatičnost, pa i odbojnost prema postojećim metodama i sadržajima rada društveno-političkih organizacija;
5. znanstveno-nastavna vijeća i nastavnici zapostavili su odgojnu i formativnu djelatnost u znanstveno-nastavnom procesu, jer to pokazuju dnevni redovi njihovih sjednica na kojima nikad nije raspravljano o odgojnom radu i ulozi omladinske organizacije.

Nikako ne bi bio prihvatljiv zaključak o negativnosti mladih ili pak o nekakvoj njihovoj neprijateljskoj orijentaciji. Očito da je to rezultat zapostavljenosti mlade generacije u totalitetu društvenih odnosa i refleksije društvene patologije koja se najdrastičnije prelama kroz svijest omladine, a studenata osobito.

Ukazali bismo na još jednu dimenziju koja je poučna za sve subjekte znanstveno-nastavnog procesa: društveno-politička angažiranost najaktivnijih studenata produžava njihov studij za dvije i više godine. To je iskustvo autora ovog teksta, jer su na fakultetu na kojem rade svi aktivni studenti duže studirali od drugih, mada nisu bili slabi studenti. Nije prihvatljiva ni teza da su za omladinske ili partijske rukovodioce birani loši studenti. To pitanje je zaslužilo širu elaboraciju, no ono nije uži interes ove teme.

ODNOS STUDENATA PREMA SAVEZU KOMUNISTA

Od ukupno 596 anketiranih studenata 189 ili 31,71% izjasnilo se da ne žele postati članovi SKJ, 168 ili 28,18% ne znaju da li to žele, 8 ili 1,34% nije odgovorilo, tako da ukupno 365 ili 61,24% nema afiniteta ili želje za ulazak u SKJ.

Od istog broja anketiranih njih 130 ili 21,81% članovi su SKJ, a svega 101 ili 16,94% izjasnili su se da bi željeli biti članovi SKJ.

Za vrlo veliku populaciju studenata SKJ nije privlačan, i to je zasigurno porazno za politiku SKJ, koji je svoj revolucionarni legitimitet i djelovanje gotovo u pravilu zasnivao na mladoj generaciji. No, ako se retrospektivno sagleda položaj mlade generacije u društvu u posljednjih 15 godina, onda omladina drugačije i nije mogla odgovoriti. Ona je svojim iskazom dala minus politici SKJ za svoj minorni društveni status.

Na pitanje što misle o politici SKJ, studenti su izrekli ovakve sudove:

— 245 studenata ili 41,10% smatra da SKJ ne potiče dovoljno politički rad među omladinom na fakultetima jer objektivno za njih i nema nikakvih programa aktivnosti osim ispraznih i sivih sastanaka od kojih nema ni-

kakvih rezultata; studenti ispravno rezoniraju da su oni ogroman radni potencijal i društveno-politički kapital koji SKJ ne zna ili neće »koristiti«;

— 160 studenata ili 26,84% nema nikakvog mišljenja o SKJ, a samo 88 ili 14,77% (ni svi članovi SKJ) ne slažu se s mišljenjem da Savez komunista ne pokreće dovoljno aktivnost studenata i njihovih organizacija.

Na pitanje da li se djelovanje i rad SKJ na fakultetima osjeća u provođenju koncepcije ONO i DSZ, 259 ili 43,45% studenata nema o tome ni stajališta ni mišljenja, 175 ili 29,36% smatra da se taj utjecaj SKJ osjeća, a 127 ili 21,31% misli da se angažman SKJ ne osjeća na tome značajnom društveno-političkom poslu, dok je 35 ili 5,87% bez odgovora.

Interesantni su odgovori na upit da li bi višepartijski politički sistem donio više građanskih sloboda, nešto više od 216 ili 36,24% studenata nema o tome svog mišljenja, dok njih 110 ili 18,46% smatra da bi bilo više slobode, a 463 ili 44,12% studenata negira i smatra neprihvatljivom takvu mogućnost.

Jedno od pitanja bilo je: «Da li je SKJ potreban našem društvu?» Na to su anketirani dali ove odgovore:

— 468 ili 78,53% studenata smatra da je jugoslavenskom društvu potreban SKJ, 100 ili 16,77% nije izreklo svoje stajalište, 28 ili 4,7% misli da našem društvu nije potreban SKJ.

Na pitanje što misle o srastanju države i SKJ, dati su odgovori:

— 223 ili 37,41% studenata smatra da je to nepotrebno i ne slažu se s tim, 211 ili 35,40% reklo je da ne zna što je to, a 162 ili 27,18% smatra da bi to bilo dobro.

«Što je SKJ i kakvo je njegovo određenje?»

Studenti su ovako izrekli svoja stajališta: 282 ili 47,32% smatra da je SKJ revolucionarna i vodeća organizacija i snaga našeg društva, 223 ili 37,42% misli da je SKJ izgubio karakter radničke partije i da je postao partija službenika i rukovodilaca, a 21 ili 3,52% tvrdi da je SKJ partija vlasti.

GLEDIŠTA STUDENATA O SAMOUPRAVNOM SOCIJALIZMU

Na pitanje »Tko treba upravljati privredom?« dobiveni su odgovori:

— 318 ili 53,33% studenata odgovorilo je da privredom treba da upravljaju isključivo stručnjaci. To je izraziti tehnokratski pogled na to pitanje, 193 ili 32,38% se s tim ne slažu i smatraju da to treba da budu radnici, neposredni proizvođači, a 85 ili 14,39% studenata nema o tome mišljenja.

O samoupravljanju kao odgovarajućem sistemu za naše društvo studenti su ovako izrazili svoja gledišta:

— 290 ili 48,66% studenata smatra da samoupravljanje najviše odgovara našoj zajednici kao društveno-ekonomski i društveno-politički sistem, 153 ili 25,67% smatra da je samoupravljanje u nas preuranjeno i da za njega nema društvenih pretpostavki, a 153 ili 25,67% nema o tome nikakvo mišljenje.

«Što više stimulira rad, privatno ili društveno vlasništvo?» Na to su dobiveni odgovori:

— 359 ili 60,23% studenata decidirano odgovara da je to privatno vlasništvo, 125 ili 21,01% smatra da je to društveno vlasništvo, a 112 ili 18,75% njei izreklo svoje mišljenje.

O tome da li je samoupravljanje socijalna utopija, dobili smo odgovore: — 376 ili 63,08% studenata misli da nije, već da je ostvarljiv koncept razvoja takvoga društva, 70 ili 11,74% misli da je to socijalna utopija, a 150 ili 25,17% ne iskazuju nikakav odgovor, odnosno nema svog stajališta.

Sistem samoupravljanja kompliciran je sistem i u njemu se mogu naći samo politički aktivni i upućeni — misli 162 ili 27,18% studenata, 319 ili 53,52% smatra da to nije tako, a 115 ili 19,30% nema o tome svoje gledište.

«Da li država može supstituirati samoupravljanje?»

Na to pitanje 426 ili 71,47% studenata smatra da država ne može nadomjestiti samoupravljanje, 51 ili 8,56% misli da je to moguće, a 119 ili 19,96% nema o tome nikakvog mišljenja.

U studentskim odgovorima o samoupravljanju ima kontroverzi kojima uzroci mogu biti različiti. Diskrepanca je između tehnokracije i etatizma u nekim opredjeljenjima, mada se većina studenata opredjeljuje za samoupravni socijalizam. Neki u odgovorima pokušavaju na taj način naći modus za prevladavanje krize, ali je prisutna i kriza perspektive koja se s općeg plana transponira na poseban i pojedinačni plan. Nije uopće čudno što vlada stanovita konfuzija, pa i dileme studenata oko spomenutih pitanja.

Velika koncentracija pozitivnih gledišta prisutna je i u odnosu na pitanje, da li je blokovska trka u naoružanju korisna za mir u svijetu. Protiv takve teze je 150 ili 25% studenata, dok je 395 studenata ili 66,95% odlučno protiv bilo kakvog oblika blokovskog nadmetanja u naoružanju. Svega njih 18 ili 3,02% ima suprotno mišljenje i odobrava trku u naoružanju, a 33 studenata ili 5,03% nije dalo nikakav odgovor.

Slična su stanovišta studenata i prema ekonomskoj nezavisnosti zemlje. Mnogi od njih misle da uzimanje stranih kredita nije pravi izlaz iz ekonomske krize. Tako se 475 studenata ili 77,28% izjašnjava protiv uzimanja stranih kredita, a samo 40 ili 6,37% studenata opravdava strane kredite kao rješenje za naše ekonomske teškoće. Ostali su suzdržani i ne daju odgovor na to pitanje (81 ili 16,35%).

Kao uzrok zbog kojeg se došlo u krizu, studentska populacija je dala ovakve odgovore:

— 323 studenta ili 54,20% misli da je tome kriva politika na unutrašnjem planu, dok 106 ili 17,79% studenata misli da unutrašnja politika nije uzrokom ekonomskim teškoćama; gotovo 1/3 studenata (167 ili 28,01%) pasivna je, nema svoj pogled na taj značajni problem.

Kad se radi o zaštiti i obrani SFRJ, studenti su u velikoj većini opredijeljeni za postojeću koncepciju ONO i DSZ. Tako se njih 491 ili 82,41% izjašnjava za postojeći kurs i politiku u obrani i zaštiti zemlje, 51 ili 8,39% smatra da je to isključiva nadležnost države i njenih organa, a njih 54 ili 9,20% nisu rekli svoje mišljenje o tom pitanju.

Na upit da li je djelovanje neprijateljskih organizacija (politička emigracija) ozbiljna prijetnja nezavisnosti zemlje, 373 ili 63,45% studenata odgovara da to nije ozbiljna prijetnja, dok njih 152 ili 25,50% misli da je to ozbiljna opasnost za našu nezavisnost; na to pitanje nije odgovorilo 66 studenata ili 11,05% anketiranih.

U provjeri što studenti misle o prisutnosti socijalizmu stranih ideja na njihovim fakultetima, oni su ovako odgovorili:

— 371 ili 62,28% studenata ne primjećuje postojanje socijalizmu suprotnih i neprijateljskih ideologija, 56 studenata ili 9,43% misli da na njihovim fakultetima postoje takve ideje i njihovi nosioci, a 169 ili 28,29% nije se izjasnilo u tome pogledu.

Htjeli smo provjeriti što studenti misle o tome koliko koncepcija ONO i DSZ utječe na samoupravljanje unutar njihovih fakulteta. Dobiveni su ovi odgovori:

— 334 studenata ili 55,87% misle da ONO i DSZ bitno ne utječu na samoupravni život njihovih fakulteta; samo 95 studenata ili 15,94% misli da bitno utječe, a 167 ili 28,19% studenata nema svoje gledište.

»Koliko se pažnje konceptu ONO i DSZ posvećuje na fakultetima?» Na to pitanje dati su odgovori:

— 143 studenata ili 23,99% misli da se tome pitanju ne posvećuje dovoljno pažnje, 269 studenata ili 45,13% misli obrnuto, a 188 studenata ili 30,88 nije se izjasnilo.

NEKA GLEDIŠTA O NACIONALNOM PITANJU KAO OBLIKU KONTRAREVOLUCIJE

Ako se 294 studenata ili 49,32% izjasni da je osnovna stvar u životu koju treba naučiti — voljeti svoju naciju, tada to može obradovati, ali ne u sadašnje vrijeme i sadašnjoj društveno-političkoj konstelaciji. Bilo bi apsurdno ne očekivati da mladi ljudi ne vole svoj naord; naprotiv, to je pozitivna osobina. No, jedno je biti patriota i voljeti svoj narod, a drugo je biti opsjednut i opterećen nacionalnim kompleksom.

Isto tako i podatak da 91 student ili 15,27% smatra bratstvo i jedinstvo praznom parolom, zatim da bi svaka nacija trebala živjeti u svojoj republici (a tako misli 37 ili 6,21% studenata), da se za čistoću nacije zalaže 9,06% ili 54 studenata, te da je o tako značajnim pitanjima suzdržano čak 27,66% studentske populacije — sve to govori da je otpočet izrazito negativan trend na liniji kontrarevolucije, a to je prodor nacionalizma u mladu generaciju. Nevjerojatan je podatak da 2/3 studenata ima predosjećaj da će zbog nacionalnosti doći u neravnopravan položaj (42,45% to otvoreno kaže, a 26,51% o tome šute).

Ističemo te podatke s ciljem da ukažemo na dva nedostatka, od kojih je prvi edukativne, odgojne prirode, jer studenti malo ili nedovoljno poznaju kompleks nacionalnog pitanja. Mora se reći da i oni koji su pustili «duha» iz boce nisu poznavali taj kompleks, osobito na balkanskom toposu, a ne znaju ni historiju i dramatiku nacionalnog pitanja na tome prostoru. Mislimo pri tome i na SKJ koji, čini se, više ne može ili neće radikalno i revolucionarnim sredstvima rasplesti komplekse nacionalizma i prevladati ih. Stječe se dojam da je u Savez komunista nacionalizam prodro na dva načina; prvo, u vidu opterećenja zbog nepoznavanja njegove kompleksnosti i posljedica koje njegovo neprincipijelno rješavanje suprotno marksističkoj teoriji, može izazvati i izaziva, te drugo, činjenicom da su nacionalizam prihvatili dijelovi SKJ kao svoju politiku, bilo svjesno ili nesvjesno, pa su njegovi protagonisti.

I na općem, posebnom i pojedinačnom planu zbog toga je prisutno optećenje cjelokupnoga društvenog života nacionalnim pitanjem i više dolazi do okretanja prošlosti nego budućnosti. Naročito se to negativno prelama kroz svijest mladog naraštaja i ozbiljan je generator za svaki budući nacionalizam.

Društvene mjere protiv nacionalizma liče na nekakvu bespomoćnu kampanju, što hrabri nacionaliste da ustraju u svome kontrarevolucionarnom nastojanju. Samoupravni socijalizam ne zna se braniti od nasrtaja klasnog neprijatelja. Sve na žalost govori da je to tako, jer kako objasniti bujanje svih nacionalizama, pa i onih koje nismo imali početkom 70-tih godina, ili za njih nismo znali.

Sistem ONO i DSZ na fakultetima postavljen je formalistički i očitava se gotovo isključivo preko procjena političko-sigurnosne situacije, koje su izvedene iz obilja frazeologije i ništa konkretno ne govore. Studenti, znanstveno-nastavni proces i nastavnici nezaštićeni su i sami neorganizirani, te na taj način nespremni da spriječe prodor nacionalizma i drugih nama tuđih ideologija.

GLEDIŠTA O OBRANI NEZAVISNOSTI SFRJ S NEGATIVNOG ASPEKTA

Među studentskom populacijom prisutna je jaka struja pacifizma. Tako se izjasnilo 170 ili 28,52% studenata, koji ne žele ići u rat. To može biti pozitivno s aspekta borbe za mir, ali ne i za obranu zemlje.

Ni svijest o potrebi jake armije nije dovoljno razvijena, mada se radi o muškoj populaciji koja je odslužila kadrovski rok naše armije. Tako samo 6,54% (39) studenata misli da nam je potrebna snažna armija, a 12,75% (78) studenata misli da treba proglasiti neutralnost i ukinuti regularnu armiju, dok 5 studenata ili 0,83% predlažu da se stavimo pod zaštitu velikih sila. Ako uzmemo u obzir pacifiste i neutraliste, tada je to 248 studenata ili više od 41% anketiranih koji se ne »uklapaju« u oficijelnu doktrinu obrane i zaštite, s bilo kojeg je aspekta promatrali. Pri tome je bitno da to ne treba promatrati samo s aspekta politike SKJ, već i s društvene, etičke, nacionalne i ljudske strane; sa svih tih aspekata ne može biti prihvatljivo takvo stajalište.

Supstrat svijesti o obrani zemlje također nije cjelovit kod studentske populacije. Tako, npr., u slučaju agresije na SFRJ 44,64% ili 266 studenata branilo bi teritorijalni integritet SFRJ, 20,97% ili 125 studenata misli da bi branilo društveno-politički sistem, 7,72% ili 46 njih branilo bi svoje porodice, 5,54% ili njih 33 branilo bi građanske slobode, 13,76 ili 82 studenta nisu o tome razmišljali, a 7,37 ili 44 studenta nisu dali nikakav odgovor. Vidljivo je da više od 21% studenata ne osjećaju potrebu da bilo što u ovoj zemlji brane, a jedan dio, istina manji, ima svijest o domovini koja nije odmakla dalje od kućnog praga. Bilo je postavljeno vrlo konkretno pitanje i odgovori ne mogu dobiti prolaznu ocjenu, bez obzira na to što se s javnih tribina i sredstava informiranja govorilo. Ne treba živjeti u iluziji kako su svi mladi progresivni i kako će svi braniti socijalizam i SFRJ. Činjenice govore da postoji i druga strana medalje, i te činjenice treba primiti te tražiti uzroke takvim pojavama.

Za obranu i zaštitu zemlje relevantna su i gledišta omladine o ekonomiji zemlje. Na upit što bi žrtvovali da uspije ekonomska stabilizacija zemlje, dobiveni su ovakvi odgovori:

— 21,48% ili 128 studenata ne bi žrtvovalo ništa, dio imovine žrtvovalo bi svega 4,03% ili 24 studenta, 71,14% ili 423 studenta voljni su dobrovoljno raditi za uspjeh ekonomske stabilizacije, a 3,35% ili 20 studenata nije dalo nikakav odgovor. Kako se vidi, omladina se diferencira na najveću grupu koja želi prosperitet zemlje te na grupu koja neće ništa žrtvovati da stabilizacija uspije. Ostale grupe su zanemarljive. Nije beznačajan podatak da je više od 1/5 studenata indiferentno prema sudbini zemlje, da ne upotrijebimo teži izraz.

NEKA OPREDJELJENJA, STAJALIŠTA I MIŠLJENJA STUDENATA O NEZAVISNOSTI, OBRANI I SAMOZAŠTITI

Taj problem uključuje vjerovatno i pitanje jugoslavenskog patriotizma, stanovite poglede na naš položaj u svijetu, te na naš sistem ONO i DSZ.

Tako, npr., 18 studenata ili 3,02% smatra da bi Jugoslavija na međunarodnom planu trebala imati zaštitu velesila. Njih 38 ili 6,38% nema o tome nikakvog mišljenja. Ogromna većina studenata, dakle njih 540 ili 90,60%, gleda na Jugoslaviju kao na nezavisnu zemlju, koja taj položaj treba da zadrži, smatrajući da se Jugoslavija ne treba na nikoga oslanjati i da mora sadržati sadašnju vanjsku politiku, sačuvati nezavisnost i oslanjati se na vlastite snage.

NEKI POKAZATELJI U VEZI S CRKVOM

Mada je gro studentske populacije ateistički opredjeljen, smatramo da treba sagledati određene trendove koji ukazuju na neke druge probleme u društvu. Tako je vrlo indikativan podatak da se 34,90% ili 208 studenata pozitivno izražava o karitativnoj djelatnosti crkve, pa ta reakcija ukazuje na nedovoljnost naše socijalne politike. Da li je to prodor u srce mladih ljudi, kad se već ne može kroz mozak? Izražava li se time humanost u gledanju na tu djelatnost, ili pak visok stupanj tolerancije? Što je od toga istina? Da li je sinteza svih dilema prava istina? Teško je bez dubljeg pronicanja u ta pitanja dati potpuni odgovor.

Nešto veći postotak (36,57% ili 218 studenata) protiv je bilo kakve karitativne uloge crkve u društvu, ali je zato zamjetno velik broj onih koji su se uzdržali od izjašnjavanja — čak 26,34% ili 145 studenata. To ponovo vraća problem na isti kolosjek koji smo iznijeli u prethodnom izlaganju.

Slična ili približno slična dilema javlja se i kod odgovora na pitanje odnosa između crkve i države. Tako 7,38% ili 44 studenta smatraju da naša država ne vodi ispravnu politiku prema crkvi i tu politiku države smatraju negativnom. Ponovo je grupacija suzdržanih, koji se ne opredjeljuju, velika i broji 157 studenata ili 26,01%. Onih koji odobravaju sadašnju politiku naše države prema crkvi ima 66,44% ili 417 studenata.

I kod trećeg pitanja u odnosu na vjeru ponovo imamo visok postotak »neutralnih« gledišta, odnosno onih koji nisu odgovorili na pitanje koje je glasilo: »Da li su svi ljudi božja djeca?«

Dobiveni su slijedeći odgovori: 10,24% ili 61 student slažu se u mišljenju da su ljudi božja djeca. Njih 383 ili 64,26% misle suprotno, a bez odgovora je 23,49% ili 140 studenata.

Vidljiva je linija suzdržanosti kod gotovo 1/4 studenata oko vrlo konkretnih i jasnih pitanja. Zamjetno je da se kod općih pitanja koja ne prelaze na teren radnih, društvenih i političkih odnosa broj odgovora bez stajališta može zanemariti, a čim se pređe na sklop postojećih društvenih i političkih odnosa, tada se velika grupacija studenata suzdržava od izjašnjavanja.

Možda će podatak o tome što se više čita — vjerska štampa ili tjednik »Komunist« — bar djelomično ukazati na problem. Tako je 16 studenata ili 2,68% iskazalo da čita vjersku štampu, a njih 15 ili 2,52% čita »Komunist«. Mada je to kuriozitet, on ipak govori o nama i poruka baš nije bezazlena.

U cijelom sklopu odnosa studenti — vjera, mora se naglasiti da nije zamjetan organizirani rad crkve na fakultetima i u studentskom naselju. Takvih pojava nismo imali 1976. godine, za razliku od 1970/71., kada je crkva preko »Sinaxisa«, pa i direktno, provodila politički kurs pod okriljem vjere među studentskom populacijom u Rijeci.

Bitno je naglasiti da uz inače vrlo zamjetnu politizaciju crkve, takvih organiziranih pojava nema među studentskom populacijom. To je važno spoznati, kako se ne bi trošilo i vrijeme i snaga u borbi protiv vjerenjaka. Istina, to ne znači da to pitanje treba zapostaviti, već mu treba prilaziti s redne pozicije, upravo onakvom kakvo ono de facto jeste.

Upravo oko pitanja crkve i vjere studentska populacija pokazuje svoju životnu zrelost, jer ima vrlo realistično stanovište prema crkvi i vjeri kao sporednim i neegzistencijalnim društvenim fenomenima. Smatramo da je takva životna filozofija prihvatljiva i zdrava.

NEKI KRITIČKI SUDOVI O MARKSISTIČKOM OBRAZOVANJU

Na Sveučilištu »Vladimir Bakarić« u Rijeci predaju se ovi marksistički kolegiji: Osnove marksizma, Teorija i praksa socijalističkog upravljanja, Sociologija, Politička ekonomija, ONO i DSZ. Na izvođenju znanstveno-nastavnog rada navedenih kolegija rade 12 doktora nauka, 4 magistra i 7 nastavnika bez akademskog zvanja. Za oko 6.500 redovnih i oko 2.500 studenata uz rad koji studiraju na 8 fakulteta i 2 više škole relativno ima dovoljno nastavnog potencijala, uz vjerovatan manjkav broj asistenata.

Opremljenost literaturom iz oblasti marksizma zadovoljavajuća je samo na Pedagoškom i Ekonomskom fakultetu. Naučna biblioteka je insuficijentna upravo literaturom iz područja marksizma.

Sveučilište s oko 750 nastavnika, od čega oko 400 naučnih radnika, nema svoga teorijskog časopisa društvenih nauka.

To je sadašnja slika materijalne i kadrovske opremljenosti, koja ne može u potpunosti zadovoljiti potrebe nastave marksističkih kolegija na Sveučilištu. No, s aspekta idejnih i političkih preokupacija studenata smatramo

da je nužno ukazati na neke negativne tendencije u znanstveno-nastavnom radu u cjelokupnoj nastavi marksizma.

Savez komunista je osim pozitivnih pomaka u cjelokupnom sistemu odgoja, obrazovanja i nauke, kada je riječ o marksizmu u tim oblastima, isticao da i pored širine marksističkog obrazovanja (ekstenzivna strama) nisu do sada postignuti zadovoljavajući rezultati, odnosno kvaliteta, te da se u koncepcijama marksističkog obrazovanja nagomilale mnoge slabosti i problemi koji vrlo ozbiljno ugrožavaju cjelokupni smisao i bit obrazovanja na našem Sveučilištu.

Pri tome mislimo da treba ukazati na neke probleme koji se drastično negativno odražavaju na studentsku populaciju u najvažnijem segmentu tog procesa, a to je formiranje i odgoj cjelovite ličnosti s razvijenim kritičkim mišljenjem o sebi i društvu u cjelini.

To su prije svega ovi problemi:

1. Obim i sadržaj marksističkog obrazovanja u nekim je sredinama osiromašen i reduciran do nezovoljenog minimuma, osobito tematika i problematika idejne nadgradnje.

2. Teorijski nivo ne zadovoljava, naročito u kritičkoj prezentaciji odgovarajućih društvenih pojava i procesa, pa je izvođenje nastave opterećeno deskripcijom, a to znači i sivlom i dosadom za studentsku populaciju. Osobito je to prisutno u tematiziranju našega socijalističkog sistema, koje je najčešće svedeno na opće institucije ekonomskog i političkog sistema, normativizam i definicije. Istina, i programi su tako koncipirani i propisani od strane države, što upravo stimulira spomenute probleme i klimu za takav rad.

3. Takva je nastava već kliširano opterećena apologetičkom doktrinarnošću i dogmatizmom, pa izostaje proces izgradnje kritičkog odnosa i mišljenja o vlastitoj teoriji i praksi. To dovodi do nekritičkoga, jednoobraznog interpretiranja, bez misaonog svladavanja protivrječnosti, te do neprikosnovenosti negativnog monizma u traženju odgovora i tumačenjima.

4. Kritička relacija svedena je najčešće na vrijednosnu, odnosno etičku poziciju i registraciju negativnih pojava. Nema stvaralačkog pristupa koji bi kritičkom analizom složenih društvenih fenomena i procesa doveo do spoznaja i rješenja problema.

5. Nastava marksizma, zavisno već i o osnovnoj vokaciji nastavnika, svodi se i reducira na jedan od »dijelova« marksizma, pri čemu je naročito uočljiva manjkavost u zapostavljanju kritike političke ekonomije. Često je u takvim slučajevima prisutan pozitivizam, koji se u »boljoj« varijanti iskazuje kao prosti zbir »dijelova« marksizma u već poznatim sintagmama: marksistička filozofija, marksistička politologija, pa isto takva ekonomija, sociologija i tome sl.

6. U nastavi našega samoupravnog socijalizma izvršena je inverzija, pa se umjesto protivrječnih društvenih procesa izučava ekonomski i politički sistem, te se ne uočavaju integrativni procesi ekonomske i političke sfere, bilo da se radi o revolucionarnim ili otuđenim oblicima ili pak o njihovu protivrječnom jedinstvu u prijelaznom periodu.

7. U dijelu nastave marksizma još uvijek dominira tretiranje društva i prirode s »dijamatske« pozicije, na što se »mehanički« kalemi filozofska antropologija, koja je svedena na etičku impostaciju i tematiku.

8. Često se historijsko reducira na kronologiju prošlih zbivanja, odnosno deskriptivu, pa se suvremeni problemi, pojave i procesi ne izlažu i ne shvaćaju u njihovoj genezi i povezanosti. Zbog toga je takva nastava knjiška i van tokova stvarnog života.

Također ima negativne implikacije i nerasvijetljen i neraščišćen odnos između odgojne (idejne) i spoznajne (teorijske) komponente znanstveno-nastavnog procesa. Jednostranost se ogleda u tome što se nastava čas tretira kao oficijelna ideologija, a čas kao kvantum pozitivnih znanja. Stoga se postavlja pitanje: što vrednovati — da li ideološki i politički aspekt, ili znanje?

Ako se, pak, tretira odnos nastave marksizma prema cjelokupnom nastavnom programu, tada valja ukazati na prisutan »dijamatski« odnos tzv. »univerzalnog marksizma«, po kojem sve prirodne nauke moraju biti utemeljene na nekakvoj filozofiji prirode, umjesto da cjelokupna znanstveno-nastavna djelatnost bude prožeta marksističkom metodom i kategorijalnim aparatom. Ima čak i takvih mišljenja da marksizam nije potreban kao poseban predmet.

Tome treba dodati i gotovo masovnu poplavu udžbenika i skripata iz marksizma u kojima su prisutne sve nabrojane manjkavosti. Posljedica svega osjetan je pad interesa studenata za marksizam, pa se često takvom nastavom postižu suprotni učinci od onih koje smo očekivali.

S kakvim orijentacijama dolazi omladina na Sveučilište?

Za studentsku populaciju Sveučilišta »Vladimir Bakarić« značajne su predodžbe i mišljenja o nastavi marksizma i samoupravnog socijalizma koje donose iz srednjih škola.

Iznijet ćemo najbitnije pokazatelje o tome problemu iz istraživanja koje je proveo Centar za idejno-teorijski rad OKSKH Rijeka na uzorku od 950 učenika iz svih srednjoškolskih centara na regiji.

Rezultati istraživanja govore da je ogromna većina prihvatila nastavu marksizma i samoupravnog socijalizma te da ona pozitivno utječe na razumijevanje društvenih prilika u nas i u svijetu.

Na pitanje o nastavi marksizma 40,8% ispitanika odgovorilo je da je nastava zanimljiva i korisna, a 26,1% učenika dalo je kritičke primjedbe, 17,7% učenika dalo je neutralne odgovore, odnosno možemo smatrati da nemaju pozitivno gledište na nastavu marksizma. Od učenika koji su se kritički izrazili prema nastavi marksizma, 37,8% smatra da je nastava dosadna i suhoparna, 22,7% smatra da nema dovoljno diskusije i razmišljanja, 25,8% smatra da je gradivo suviše opširno.

Nastavu o samoupravnom socijalizmu učenici prihvaćaju u nešto većoj mjeri nego nastavu marksizma. Korisna je i zanimljiva nastava o samoupravnom socijalizmu za 56,5% učenika, a 26% odnosi se kritički prema tome problemu. Najčešće primjedbe glase:

— loša i dosadna nastava	45,7%
— nedovoljno razgovora i diskusije	25,0%
— suviše diktiranja	8,6%
— loše objašnjenje pojmova	8,6%

Razloge zbog kojih je nastava o samoupravnom socijalizmu učenicima prihvatljivija treba vjerojatno tražiti u tome što je nastava marksizma znatno apstraktnija. To potvrđuje i podatak da je samo 29,9% učenika odgovorilo da im je nastava osnova marksizma razumljiva. Za odgovor — »djelimično razumljiva« opredijelili se 57,4%, a 11,9% smatra je nerazumljivom.

Iznosimo i nekoliko osnovnih informacija o tome s kakvim preokupacijama dolazi omladina na Sveučilište.

Tako, npr., omladinu najviše zanima zabavna glazba (od 950 učenika iz 24 centra usmjerenog obrazovanja više od 92% dalo je takav odgovor). Najmanje ih zanimaju vijesti iz privrede (42,2%) te vijesti i komentari iz rada društveno-političkih organizacija (43,5%). Na programima TV opet je prva glazba (95,9%), a najmanji je interes za privredne probleme (35,8%), unutrašnje-političke emisije (40,36%) i vanjsku politiku (46,6%).

O nacionalnom pitanju i odnosima ističemo one veličine koje su kao negativan trend nastavljene i na Sveučilištu: tako 39,58% učenika smatra da treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije, a 45,51% misli da je osnovna stvar koju mladi treba da nauče u školi da iznad svega vole svoju naciju. To se može tumačiti i kao patriotizam, ali je sigurno da mladima nisu potpuno jasni pojmovi nacionalizma i internacionalizma. To potvrđuje i podatak da 22,53% mladih smatra nacionalizam karakterističnim pojmom marksizma.

Ostali podaci nisu relevantni za tematiku istraživanja.

NEKI KOMPARATIVNI POKAZATELJI VREDNOVANIH IDEJNIH KRETANJA MEĐU STUDENTIMA U RIJECI S ODGOVARAJUĆIM KOMENTARIMA

GLEDIŠTA RIJEČKIH STUDENATA O NEKIM OPCIM VRIJEDNOSTIMA

Godina	Znanje		Ljubav		Ugled		Novac		Vlast		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	174	43,3	157	39,1	25	6,2	10	2,5	15	3,2	21	5,2	402	100
1984.	261	43,7	189	31,8	30	5,0	83	14,0	21	3,5	12	2,0	596	100

Rangiramo li prema čemu su studenti najviše orijentirani, tada su to za oba uzorka znanje i ljubav, a to je dobra životna filozofija. Mladi ne pokazuju veliki interes za vlast, pa ni za ugled. Jedino je u odnosu na prethodno promatrano razdoblje porastao interes za novac. To ponovo potvrđuje kako se negativne društvene tendencije prelamaju kroz svijest omladine.

Zaključak bi normalno glasio da imamo zdravu mladost radno orijentiranu, jer znanje i ljubav temelj su i za rad i za sreću čovjeka.

Pristup ne bi kompleksno izražavao uzroke, već primarno posljedice, ako ne ukažemo na prodor »pravih« vrijednosti zapadne kulture. Naime »socijalni mir« (ravnoteža rada i kapitala) i smanjivanje socijalnih i klasnih tenzija kao izrazita tendencija vladajućih snaga kapitalizma supstituirali su instrumente klasne borbe potrošačkim društvom, u kojem značajnu »kozmetiku« ima »bezbrizan« život u formi zabave i sporta. Tu smo tendenciju i mi nekritički primili i ponudili mladoj generaciji. Ako nema rada, ima igara i »bezbrizne« mladosti. Ta je ideologija opasna, jer vodi mladu generaciju na periferiju društva i revolucije.

Suprotno tome, tehnokracija nudi rad, red i mir kroz moderni kolektivizam (sociolozi vele — »moderne« logore rada), ali bez samoupravljanja i oslobađanja rada i emancipacije čovjekove ličnosti.

Samoupravni socijalizam mora ponuditi radnu afirmaciju kao izvorište svih prava i mogućnosti totalne ljudske emancipacije i i na tom konceptu angažirati mladi naraštaj.

MIŠLJENJA RIJEČKIH STUDENATA O POTREBI JEDNAKOG STANDARDA

Godina	DA		NE		Neodlučni		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	356	90,8	19	4,7	7	1,7	11	2,8	402	100
1984.	501	84,2	88	14,8	5	0,9	1	0,01	596	100

Navedeni podaci iskazuju, kao i kod mišljenja o egalitarizmu, solidarnost studentske populacije u pogledu standarda. Kao da prevladava sud kako naše društvo ide u susret sve većoj društvenoj jednakosti, mada društveni procesi socijalnih razlika i imovinskog raslojavanja na bogate i siromašne dokazuju obrnuto.

Također, treba ukazati i na to da relativno velik broj studenata misli da je u samoupravnom socijalizmu sve više jednakosti oko pitanja standarda (u oba ispitana uzorka oko 59% populacije), ali je dosta velika grupa (u oba uzorka) koja misli da je sve manje jednakosti u standardu (1976. god. 37,30%, a 1984. god. oko 40%). Relativno male grupe (zanemarljive i marginalne) neodlučne su u svom iskazu ili nisu dale odgovor (između 1 i 3%). Pretpostavka je njihovo vlastito imovinsko stanje ili, pak, nepoznavanje društvenih kretanja. Materijalni činioci određuju u biti idejnu orijentaciju ljudi, pa tako i studentske populacije (mada više posredno — preko statusa njihovih porodica), pa ih stoga valja promatrati i stavljati u odnose kauzalnosti prema oblicima društvene svijesti.

ODNOS RIJEČKIH STUDENATA PREMA EGALITARIZMU

Godina	DA		NE		Neodlučni		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	379	94,3	12	3,0	6	1,5	5	1,2	402	100
1984.	521	87,4	67	11,2	8	1,4	0	0,0	596	100

Zanimljivo je da usporedni podaci pokazuju relativnu statičnost gledišta na jednakost, čija je pretpostavka način raspodjele. U obje grupe ispitanika izrazita je tendencija k uravnilovci.

GLEDIŠTA RIJEČKIH STUDENATA O POTREBI PRAVLJENJA RAZLIKA MEĐU LJUDIMA NA OSNOVI ZANIMANJA

Godina	DA		NE		Ostalo		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	376	93,5	24	6,0	2	0,5	402	100
1984.	422	80,6	107	17,9	67	11,5	596	100

Iz podataka je vidljivo raslojavanje stajališta kod studentske populacije iz 1984. god. u odnosu na populaciju iz 1976. godine.

Vidljivo je da se ogromna većina studenata 1976. god. izjasnila da ne treba praviti razliku među ljudima na osnovi njihovih zanimanja. Zanimljiva veličina od svega 6% smatralo je tada da treba praviti razliku među građanima na osnovi profesije.

Gibanja koja su sada prisutna u odnosu na isti problem, odnosno prema jednoj od općeljudskih vrednota, pokazuju dva negativna trenda: prvo, opao je broj onih koji progresivno gledaju na jednakost ljudi, bez obzira na zanimanje i to za cca 23%, a drugo, porastao je broj studenata koji gledaju na potrebu pravljenja razlika među ljudima s obzirom na profesiju. Nije zanemarljiva ni grupacija koja iskazuje i druge orijentacije izvan osnovnog konteksta opredjeljivanja.

Zaključak je jasan: jača u stanovitom smislu tendencija elitizma, koja je karakteristika tehnobirokratskog pristupa tome pitanju (istina, to se ne mora odmah ideološki uobličavati, ali i može), ali pokazuje i stupanj idejnog i socijalnog raslojavanja, što je opća karakteristika sadašnjih društvenih kretanja u nas.

Ako se to komparira s dosta velikim postotkom studenata koji gledaju na problem upravljanja privredom s tehnokratske pozicije 53,33% studentske populacije), tada je relativno blag porast elitističke ideologije. Dodamo li tome skepsu i apatičnost kao prethodne i popratne pojave procesa depolitizacije, jasno je da »mora« biti i takvih negativnih iskaza.

Ako to uporedimo s tabelom o gledanju studenata na razlike koje oni iskazuju na osnovi zanimanja, tada je uočljiva nepodudarnost stajališta i nelogičnost divergencije. Jedino moguća interpretacija proizlazi vjerovatno iz toga što studenti još ne rade, pa nemaju percepciju o raspodjeli prema rezultatima rada. Praksa je potvrdila da su akademski građani u proizvodnji gotovo u pravilu opredijeljeni protiv uravnilovke u raspodjeli dohotka i stanova, pri čemu često više naglašavaju društveni status, ugled, funkciju nego rezultate rada.

Iskazi studenata o egalitarizmu ukazuju također na nedovoljnost u obrazovnom i odgojnom procesu kada je riječ o fenomenu dohodovnih odnosa i kategorija dohotka i raspodjele prema rezultatima rada. Pri tome mislimo da treba ukazati na ovo:

Smatralo se da se takvo stanje društvenih odnosa može prevladati decentralizacijom i destrukcijom svih punktova koncentrirane društvene akumulacije i odlučivanja. Na površini društvenih zbivanja naglo se »afirmirala« takva struktura (kao supstitucija birokratskoj-državnoj) koja razvija kapital odnos gotovo istovjetan Galbrajthovu »čistom« ekonomskom obrascu. Stvara se prividna samoupravna autonomija privrednih subjekata, a stvarna autonomija njihovih upravljačkih struktura centralnih radničkih savjeta, upravnih odbora, inokosnih organa, kolegija, čiji je zajednički nazivnik tehnostruktura. Samoupravljanje je svedeno na jednostavnu dimenziju suvereniteta privrednog poduzeća koje je izvlástilo radničku klasu u vladanju dohotkom, a međusobne relacije suverenih privrednih subjekata uređuju tržište kao atribut stihijnih robno-novčanih odnosa. Taj je koncept i dalje omogućavao dualizam jugoslavenskog samoupravnog socijalizma: ograničenost samoupravljanja i integritet tehnobirokracije. Učinjen je pomak u razvoju proizvodnih snaga na konceptu kapital odnosa klasičnim oblikom industrijalizacije, a esencijalnom aspektu onemogućio teoriju samoupravljanja na najbitnijem pitanju — transformaciji proizvodnih odnosa.

Organizirane društvene snage predvođene Savezom komunista uvode praksu socijalnih reformi koju su sociolozi nazvali normativnom revolucijom. Izmijenjen je cjelokupni političko-pravni normativizam koji je temeljen na osnovnoj organizaciji udruženog rada. Cilj je bio da se upravljanje pretvori u funkciju udruženih neposrednih proizvođača. Udruživanje osnovnih ćelija proizvodnje trebalo je da stvori sistem makro-ekonomskih odnosa i razmjera te da tako samoupravljanje pretvori u integralni upravljački sistem, kao integraciju oslobođenu svih partikularnosti.

Društvenim poveljama, od ustava i društvenih dogovora do samoupravnih sporazuma, željelo se supstituirati tržište na ekonomskom planu i države na društveno-ekonomskom posebno u vladanju viškom rada i sredstvima akumulacije.

Osim pozitivnih transformacija javile su se i negativne tendencije, koje se mogu definirati kao:

— sukob između organizacionih formi samoupravljanja i tehnoloških zakona, koji se ispoljava kao disfunkcionalnost cjelokupnog sistema udruženog rada;

— opća tendencija pragmatizma i stavljanje nauke u drugi plan s nesagledivim negativnim implikacijama u cijelom sistemu socijalističkog samoupravljanja;

— visok stupanj ekonomskog i političkog voluntarizma mjesto uočavanja objektivnog, posebno, sklopa ekonomskih kategorija i zakona;

— generalna pojava slabljena akumulativnosti materijalne proizvodnje i njena supstitucija kreditno-monetarnim sistemom;

— nesposobnosti u alokaciji sredstava proširene reprodukcije, koja se očituje multipliciranjem istorodnih proizvodnih kapaciteta i relativno velikim promašenim investicijama, uz uvažavanje koncepta nacionalne ekonomije;

— hipertrofirana nadgradnja s multiplikatorom političkog sistema, koja je iskoristila zadnji uvjet svoje neophodne egzistencije u takvom izdanju.

Nastavni, odgojni i naučni sklop morao bi uvažiti iznesene kritičke sudove, kako bi se prevladala sadašnja nedovoljna i kriva spoznaja o tako bitnim pitanjima kao što su dohodak i njegova raspodjela u uvjetima samoupravnog načina proizvodnje društva.

ODNOSI RIJEČKIH STUDENATA PREMA DRUGIM RASAMA

Godina	Da		Ne		Neodlučni		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	78	19,4	281	70	27	6,7	16	3,9	402	100
1984.	132	22,1	290	48,8	112	18,7	62	10,4	596	100

U prvoj grupi (uzorak iz 1976. god.) vidljivo je da je dosta velika grupacija studenata, od preko 20%, protiv svakog miješanja rasa, dok je velika većina neopterećena rasnim predrasudama.

U drugoj grupi (uzorak iz 1984. god.) povećao se broj neodlučnih i bez odgovora, na račun onih koji su bez rasnih predrasuda, dok je ostao isti broj onih s predrasudama, s obzirom na to da je reprezentativni uzorak nešto različit u postotku u odnosu na ukupan broj studenata u obje grupe ispitanika.

Ako se želi pravi odgovor na to kakva su kretanja u pogledu toga problema, tada ga treba staviti u odnos prema nacionalnom pitanju. Budući da je u tom pitanju došlo do pomjeranja u gledištima studenata desno, tada je odgovor i na pitanje kakva je orijentacija studenata u odnosima prema drugim rasama.

Omome treba dodati da takva pomjeranja u desno kolidiraju s proklamiranom unutrašnjom i vanjskom politikom, pa se one ne mogu tolerirati.

Svakako bi ozbiljnije trebalo istražiti zbog čega se javljaju rasne predrasude i koji su im uzroci, isto tako, trebalo bi vidjeti i to prethode li rasne predrasude takvim predrasudama prema drugim nacionalnostima ili obrnuto a moguće je, mada je to teško pretpostaviti, da ta dva pitanja nisu u kauzalnoj vezi.

MISLJENJA RIJEČKIH STUDENATA O NACIONALNOJ SLOZI ILI NESLOZI

Godina	Ima više neslaganja u nacionalnim odnosima		Nema neslaganja u nacionalnim odnosima		Nije mi poznato		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	47	11,7	324	80,6	18	4,5	13	3,2	402	100
1984.	311	52,1	219	36,7	27	4,6	39	6,6	596	100

Iz ova četiri podatka iskazuje se sva dilema naše društvene zajednice koja ukazuje na visok stupanj osjetljivosti mladih ljudi na poremećaje u nacionalnim odnosima.

Studenti su prije osam godina (a četiri godine prije toga — 1971. godine — prevladana je najdublja kriza jugoslavenske višenacionalne zajednice poslije rata) bili postojani i sigurni u bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, jer ih je više od 4/5 izražavalo vjeru u temeljnu vrijednost jugoslavenske socijalističke revolucije na kojoj počiva integritet SFRJ i bez koje ne može postojati nova Jugoslavija. Onih koji su izrazili sumnju i koji su mislili da ima više neslaganja bilo je nešto više od 11%. Takvu strukturu svijesti mlade generacije prihvatila bi svaka politika koja za svoje ishodište ima bratstvo i jedinstvo i nacionalnu ravnopravnost.

Sada je gledanje studenata samo refleksija stvarnih političkih događaja koji se prelamaju kroz jugoslavenski federalizam. U nacionalnim odnosima sve se više ispoljava neslaganje, pa ga više od 1/2 studenata tako vidi, a broj onih koji misle da neslaganja nema opao je sa 4/5 na nešto više od 1/3. Ostale veličine prezentirane u tabeli mogu se zanemariti.

S aspekta uvjerenja u klasnu sadržinu principa bratstva i jedinstva nije prihvatljiva idejna opredijeljenost (koju bi u promatranom slučaju trebalo vrednovati više kao negativnu spoznaju, a manje kao čvrsto idejno opredjeljenje), izražavanja sumnje i nevjerice koja zahvaća studentsku populaciju i koja bi mogla izrasti u trajnu opredijeljenost i sumnju u mogućnost zajedničkog i ravnopravnog života u jedinstvenoj društvenoj i državnoj zajednici. Ako se tome pridodaju i drugi iskazi o nacionalnim odnosima (kako je izneseno u ovoj analizi), posebice oni o čistom etnosu u teritorijalnom i nacionalnom smislu, kojima je zadajeno 5—10% studentske populacije te naročito visok postotak (gotovo 1/2 ispitivanog uzorka) onih

koji su uvjereni da će njihov društveni status (misli se na sredine u kojima su nacionalnosti izmiješane) ovisiti o njihovoj nacionalnoj pripadnosti, a ne o njihovim drugim kvalitetama i vrijednostima, tada na planu idejnih orijentacija treba računati i s drugim negativnim tendencijama, koje su suprotne temeljnim opredjeljenjima jugoslavenske socijalističke samoupravne zajednice i SKJ.

STAJALIŠTA RIJEČKIH STUDENATA PREMA GLAVNIM POLITIČKIM I IDEOLOŠKIM PRAVCIMA

Godina	Odlično		Vrlo dobro		Dobro		Slabo		Loše		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	17	4,2	67	16,7	150	37,3	120	29,9	48	11,9	402	100
1984.	169	28,4	204	34,2	211	35,4	12	2,0	0	0,0	596	100

Dok su ranije studenti pokazivali izrazito slabu informiranost o socijalizmu, kapitalizmu, pravednom i nepravednom društvu i sličnim pojmovima (tako je u uzorku 1976. god. nešto više od 1/5 studenata prikazalo da poznaje pojmove i razlike među njima, a 4/5 da ne poznaje određenje tih pojmova), sada se stanje promijenilo na bolje; 2/3 studenata dobro je informirano o tim pojmovima, pa ih zna i definirati. Ustvrdili smo da je prisutan proces depolitizacije, dakle smanjen interes za sklop ideologije i politike, a po ovom iskazu u tabeli kao da to demantiramo. No, nije tako. Promjena je uvjetovana uvođenjem marksizma i iz njega izvedenih kolegija u cijeloj nastavi usmjerenog obrazovanja (srednje škole i fakulteti), dakle edukativnog procesa koji je, bez obzira na izrečene kritičke sudove o toj temi, ipak pridonio i novim spoznajama i boljoj informiranosti.

Samo, spomenuta činjenica ne može zadovoljiti, jer ona je tek jedan činilac u složenom sklopu što ga čini oblikovanje društvenih predodžbi, percepcije i stvaranja društvene svijesti u skladu s osnovnim opredjeljenjima našega društva.

KOLIKO SU RIJEČKI STUDENTI ČITALI PROGRAM SKJ

Godina	Da		Ne		Djelimično		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	95	23,7	262	65,3	23	5,7	22	5,3	402	100
1984.	117	19,6	381	64,0	76	12,7	22	3,7	596	100

U oba uzorka vidljiv je relativno sličan trend, koji govori da nema velikih promjena prema temeljnom programu naše revolucije. Ono što mora zabrinjavati, to je podatak da je svega nešto oko petine studenata upoznalo Program SKJ, a da gotovo 2/3 studenata ne pozna Program. To ne smije ostati izvan vidokruga kritičnosti našeg odnosa prema znanstveno-nastavnom radu, ali i tendenciji koja je iz pokazatelja vidljiva kao tzv. neutralna nauka i fakultet.

Blok nastave koji obuhvaća marksističke kolegije ovdje se iskazuje kao nastavni i naučni rad izvan realiteta jugoslavenske socijalističke revolucije. On ujedno govori o tome da li se nastavnici u nastavnoj i naučnoj djelatnosti kreću samo u okvirima historicizma i čiste teorije ili su pak akceptirali zbilju samoupravnog socijalizma i kao svoj okvir, i kao svoj sadržaj, i angažman. To bi se odnosilo na nastavne kolegije: Osnove marksizma, Teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja, Sociologiju, Logiku, ONO i DSZ, ali i na mnoge druge, osobito na fakultetima društvenih usmjerenja (Pedagoški, Ekonomski i Pravni fakultet).

POZNAVANJE SUVREMENIH LIČNOSTI SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA

Godina	Odličan		Vrlo dobar		Dobar		Slab		Loš		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	42	10,4	128	31,8	134	33,3	14	3,5	84	20,9	402	100
1984.	62	10,3	151	25,3	207	34,7	68	11,5	108	18,1	596	100

Studenti u oba uzorka odgovarali su na pitanja da li su informirani o poznatim ličnostima iz svijeta suvremenog socijalizma i njegove historije. Za svaki odgovor moglo se dobiti 0, 1 ili 2 boda. Oni koji su dobili 3 i manje bodova smatraju se slabo informiranim, oni sa 7—9 bodova vrlo dobro informirani, a sa 10—12 bodova odlično. Budući da su na listi bile ličnosti s kojima populacija živi (kroz politiku, ideale, obrazovanje, sredstva informiranja), očekivalo se znatno bolja informiranost. Kriteriji nisu preoštri u ocjenjivanju, jer je bilo relativno lako dobiti »dobro« (kao svrstavanje u informiranje) ako je od šest ličnosti (u 1976. godini. to su bili Marx, Kardelj, Brežnjev, Che Gevara, Berlinguer i Lenjin, a u 1984. god. to su bili: Marx, Lenjin, Brežnjev, Kardelj, Castro i Mao Ce Thung) trebalo pogoditi tko su trojica, za »vrlo dobru« informiranost trebalo je pogoditi tko su četvorica s liste, a sve za »odličnu« informiranost.

Strogo uzevši, bez obzira na tabelu, može se zaključiti da je studentska populacija slabo informirana u području koje ne zahtijeva nikakav rad da bi se dao zadovoljavajući odgovor. No, bitnije se odnosi na posredno zaključivanje — da su studenti slabo ili nikako informirani o svijetu soci-

jalizma uopće. Tome vjerojatno pridonosi, nazovimo je tako uvjetno, »čista« teorijska, knjiška ex cathedra nastava, vrlo manjkava problematika suvremenog socijalizma u našim sredstvima informiranja, ali i pojava depolitizacije mladih koja je u osjetnom porastu. To će se vidjeti na još nekoliko tabelarnih komparacija koje u tekstu navodimo.

Smatramo da je tome razlog i to što se zanemaruje i nastava o socijalizmu kao svjetskom procesu. Nedovoljno informacija i znanja daje poznavanje isključivo samoupravnog socijalizma, koji se često explicira kao univerzalan.

POZNAVANJE SUVREMENIH LIČNOSTI IZ MEĐUNARODNE POLITIKE

Godina	Odličan		Vrlo dobar		Dobar		Slab		Loš		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	149	37,1	126	31,3	66	16,4	45	11,2	16	4,0	402	100
1984.	153	25,6	139	23,3	105	17,7	114	19,1	85	14,3	596	100

Ovdje je primijenjen isti princip vrednovanja informiranosti studenata, pa se pokazalo da su studenti (uzorak 1976. god.) bolje informirani o drugim ličnostima nego o ličnostima iz svijeta socijalizma (37,1% : 10,4%); ako se dalje upoređuju iz svijeta i drugi pokazatelji, oni samo potvrđuju iznijeto gledište. No, za tematiku o kojoj je riječ značajniji je pad i takve informiranosti, što samo govori o procesu depolitizacije i skretanja interesa mladih na neke druge preokupacije i vrijednosti, što s aspekta očekivanja društva (zrela i cjelovita ličnost, sposobna da gradi i razvija samoupravni socijalizam) za mladu generaciju nisu pozitivne tendencije.

Pokazatelji (uzorak 1984. god.) iskazuju da je više od 1/2 studentske populacije izvan interesa i kretanja zvanične politike. Polazimo od pretpostavke da se više poznaju svjetske ličnosti negoli vlastita zemlja, vlastita politika i problemi. Pa ako se nedovoljno poznaju ličnosti tada izvodimo zaključak da se još manje poznaju drugi problemi. Za opću orijentaciju koja je potrebna svakom građaninu, osobito u osjetljivom sklopu ONO i DSZ, to je problem koji se ne može zaobići. Nije zanemariva ni grupa od cca 14% populacije studenata koja ama baš ništa nije odgovorila na upit.

Što bi osim spomenutih općih nedostataka, bili i drugi problemi i pojedinačni uzroci ovakvog stanja? Prije svega treba tražiti odgovor i u depolitizaciji omladinske organizacije i neaktivnosti organizacija SK na fakultetima. Podaci o tome što omladina čita, koje emisije radija i televizije gleda upravo pokazuju kako nije slučajno da tako malo pozna suvremeni svijet.

Napomena: Tražilo se poznavanje tko su: Brandt, Reagan, Carter, Mitterand, Arafat i Brežnjević.

ZEMLJE U KOJIMA BI RIJEČKI STUDENTI ŽIVJELI KAD NE BI ŽIVJELI U JUGOSLAVIJI

	f	%	f	%
1. Zapadnoevropske zemlje	143	35,6	267	44,89
2. SAD	39	9,7	242	40,60
3. Socijalističke zemlje osim Istočne Evrope	31	7,7	34	5,70
4. Istočnoevropske zemlje	21	5,2	18	3,01
5. Ostalo	21	5,2	11	1,77
6. Bez odgovora	147	36,6	24	4,03
SUMA :	402	100,0	596	100,0

Kod analize uzorka iz 1976. god. ukazujemo na neke specifičnosti. Kad ne razmišljaju posebno o socijalnim sistemima zemalja u kojima bi živjeli, dakle na razini opće predožbe, studenti odabiru kapitalističke zemlje u kojima ih vjerojatno prije svega privlači materijalno obilje, no vjerojatno ne samo to. Zanimljivo je da preko jedne trećine ispitanika nije dalo odgovor na to pitanje, s tim da je velik broj upitanika sadržavao odgovor (za pojmove istraživača netočan ali ipak značajan): »Nigdje osim u Jugoslaviji«. Čini se da je među riječkim studentima vrlo izražen patriotizam, povezan sa široko rasprostranjenom pojavom jugoslavenstva i dosta izražene veće simpatije prema zapadnim kapitalističkim zemljama negoli prema istočnim socijalističkim. Gradirajući odgovore, kazali bismo da se odgovori studenata, sažeti u jednu rečenicu, mogu protumačiti kao vrlo izraženo patriotsko osjećanje prema vlastitoj zemlji, te izražena simpatija prema zapadnim zemljama i mladim socijalističkim zemljama, posebno prema Kubi.

Analiza drugog uzorka s komparabilnošću s prvim ukazuje na dvije bitne promjene: izrazit porast simpatija prema zapadnim kapitalističkim zemljama i SAD posebno (509 studenata ili 85,59%) te pad interesa za sve socijalističke zemlje, uz vrlo mali postotak neodlučnih, odnosno bez odgovora.

Mora se uočiti još jedna dimenzija koja je prisutna u društvu i koja se negativno odražava na studente, a to je da se preko kritike etatizma u socijalizmu stvara odioznost prema istočnim socijalističkim zemljama, ali i prema socijalizmu kao ideji. Slobodno bi se moglo ustvrditi: što smo sijali, to sada žanjemo. Vrlo je opasna tendencija da pol atrakcije za svijest mladih ljudi postaje kapitalizam, a ne socijalizam, i to je s jedne strane depolitizacija u jednom, a politizacija u drugom negativnom pravcu. Stvorena je svijest o tome kako državni socijalizam ništa ne valja, kako je u njemu svo zlo ovoga svijeta, a ne vodi se računa o realitetu da je taj socijalizam promijenio život u pozitivnom smislu za više od 1,5 milijardu ljudi. Kako to objasniti?

ODNOS RIJEČKIH STUDENATA PREMA VOJNOM POZIVU

Godina	Oficir		Vojnik		Neodlučni		Bez odgovora		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1976.	134	33,4	202	50,3	28	7,0	38	9,3	402	100
1984.	161	27,9	389	65,0	37	6,0	9	1,1	596	100

Prilikom razmatranja interpretiranja i zaključivanja o iznesenim podacima bitno je ukazati i na opću pojavu iz koje proizlazi da studenti iz nerazvijenih krajeva više preferiraju vojnički poziv od studenata iz razvijenijih dijelova Jugoslavije. Također, kod dijela studenata na opredjeljenje za vojni poziv utječe imovinsko stanje. Podaci ne moraju biti, a vjerojatno i nisu, pokazatelj raspoloženja studenata prema obrani zemlje. Treba ukazati i na činjenicu da naše društvo, bez obzira na stagnaciju u zapošljavanju, pruža mladoj obrazovanoj generaciji na hiljade vrlo atraktivnih zanimanja, pa tako treba promatrati i dobivene pokazatelje.

Inače, u komparativnom smislu može se konstatirati da je ostala gotovo ista tendencija u oba uzorka studenata, s napomenom da su studenti u odnosu na to pitanje sada opredjeljeniji za profesionani vojni poziv ili protiv njega nego prije 8 godina. Također ih se osjetno više opredjeljuje za kadrovski rok (građansko pravo i obaveza) nego 1976. godine, što se može smatrati normalnom pojavom.

POSJEĆIVANJE CRKAVA OD STRANE RIJEČKIH STUDENATA

	f	%	f	%
1. Više puta tjedno	8	2,0	19	3,19
2. Nedjeljom i blagdanom	19	4,7	29	4,87
3. Samo na velike blagdane	31	7,7	59	9,90
4. Veoma rijetko	86	21,4	—	—
5. Ne	247	61,5	459	77,01
6. Ostalo	4	1,0	5	0,84
7. Bez odgovora	7	1,7	25	4,19
SUMA:	402	100,0	596	100,0

U prvom uzorku (1976. god.) analiza pokazuje ovakve rezultate: ukoliko dvije prve grupe uzmemo kao redovne posjetitelje crkve, onda je to

6,7% studenata. Preostaje još 117 ili 29,1% pojedinaca koji u crkvu odlaze samo za velike blagdane ili »veoma rijetko«. Sveukupno 35,8% studenata (ili bar onog njihova dijela koji smo ispitali) odlazi u crkvu, dok ih 61,4% tamo nikako ne ide. Vidimo da je prvi broj (onih koji odlaze u crkvu) znatno veći od broja onih koji su izjavili da vjeruju u boga, a otprilike jednak broju ljudi koji su se vjerski opredijelili. Ostaje pitanje što svi ostali nevjernici rade u crkvama ukoliko ih ne posjećuju iz kronične znatiželje, no kako razliku čini upravo ona grupa koja je izjavila da u crkvu odlazi »veoma rijetko«, zaključujemo da ti rijetki odlasci vrlo često nemaju vjerski, već neki drugi karakter. U svakom je slučaju pouzdan podatak da najmanje 61,4% studenata ne vjeruje u boga i ne ide u crkvu, dok 17,2% pojedinaca ne vjeruje u boga, ali »veoma rijetko« odlazi u crkvu. Na vjerničkoj strani populacije 13,0% pojedinaca vjeruje u boga ili nešto slično, dok 1,4% odlazi u crkvu ako ne češće, a ono bar na velike blagdane, što zajedno čini 14% studenata, dakle ostaje grupa od 10—15% pojedinaca koji su neodlučni, kolebajući se čas u jednom čas u drugom pravcu.

Uzorak iz 1984. god. iskazuje blagi porast onih koji odlaze u crkvu u sva tri prva pitanja (17,96% ili 107 studenata). Nestalo je grupacije studenata koja odlazi vrlo rijetko u crkvu, ali je u osjetnoj mjeri porastao broj ateista — za 15,51%, i vjerojatno je to rezultat bolje informiranosti i spoznaje stečene kroz nastavne procese marksističkih kolegija.

Iz podataka koje smo iznijeli proizlazi zaključak da je među studentskom omladinom mnogo raširenije nevjerničko-ateističko stajalište u odnosu na teizam, premda je broj pojedinaca koji vjeruju u boga i odlaze u crkvu daleko od toga da bi se smio zanemariti. U svakom slučaju, ta kretanja treba pomno pratiti i izučavati.

VJEROVANJE U BOGA OD STRANE RIJEČKIH STUDENATA

	f	%	f	%
1. Da	48	12,0	61	10,24
2. Da, u nešto slično	4	1,0	12	2,01
3. Neodlučni	18	4,5	140	23,49
4. Ne	316	78,6	383	64,26
5. Bez odgovora	16	3,9	—	—
S U M A :	402	100,0	596	100,0

Postotak vjernika u uzorku iz 1976. god. iznosi 13%. Neodlučnih i onih koji nisu odgovorili ima ukupno 34 ili 8,4%, dok nevjernika ima čak 78,6%, dakle više od tri četvrtine.

Uzorak iz 1984. god. pokazuje promjene oko tog pitanja. Najuočljivija promjena je u smanjenju ateista i porastu onih koji su neodlučni (140 studenata ili 23,49%) te nestanak grupe koja nije odgovorila. Sumnja u svoja dosadašnja uvjerenja porasla je zbog većeg aktiviteta crkve, ali i zbog duboke društvene krize koja pogoduje promjeni idejnih opredjeljenja.

ZAKLJUČAK

Opća konstatacija koja bi važila za ukupnost idejnih i političkih opredjeljenja i eventualan prodor neprijateljskih ideologija među studentsku populaciju mogla bi biti ovako eksplicirana:

1. Organizirana neprijateljska djelatnost nije prisutna, što ne znači da nema prisutne neprijateljske antikomunističke ideologije i politike, čiji su nosioci pojedinci ili manje grupe studenata koji javno ne istupaju. Pojedinačni slučajevi pisanja neprijateljskih parola, kukastih križeva i korištenja razglasa u studentskom naselju za nacionalističke ispade bila bi otprilike sva rabota koja je registrirana u periodu istraživanja spomenute problematike.

2. Izrazito prisutna neprijateljska kontrarevolucionarna ideologija, više unesena kao refleksija negativnih društvenih kretanja, mogla bi se sistematizirati kao:

a) depolitizacija u dosta širokom obimu koja se najčešće iskazuje kao totalna pasivnost i nezainteresiranost za bilo kakav društveni angažman;

b) nacionalizam i strah koji on unosi u mladu generaciju, osobito studentsku, te se iskazuje kao bojazan za svoj položaj u društvu i kao sumnja u njegovo prevladavanje;

c) pacifizam koji je novija pojava i ranije je bio nepoznat u studentskoj populaciji na Sveučilištu u Rijeci;

d) elitizam i tehnokratska ideologija kao pandan samoupravljanju;

e) osjetan pad ugleda Saveza komunista.

Svi elementi negativno izraženog idejno-političkog sklopa vrlo negativno djeluju na ukupni aktivitet studentske populacije i na sveukupni aspekt ONO i DSZ.

Ako se uzmu u obzir socijalne i društvene sredine iz kojih studenti dolaze na Sveučilište, kakav je klasni i socijalni status njihovih porodica, kakve su socijalne prilike i materijalni položaj studenata, a posebno njihov društveno-politički status, onda bi to bio faktor »opravdanja« za stanje njihove svijesti.

Međutim, ako stavimo u kontekst prosuđivanja djelovanje SSOJ, SKJ, sklop znanstveno-nastavnog procesa, posebno općeprogramskih kolegija, tada nema opravdanja za takvo stanje duhova u studentskoj organizaciji. Negativnu ocjenu mora dobiti velika pasivnost SSOJ i SKJ u odnosu prema životnim, idejnim, političkim i društvenim preokupacijama studenata. Omladinska organizacija postoji samo kao nominalno rukovodstvo koje ne zna i ne može antikulirati egzistencijalne potrebe studenata. Savez komunista okrenut je sebi, unutra, i studentska organizacija ostaje van njegova aktiviteta i angažmana pa i van njegovih užih interesa na Sveučilištu.

Znanstveno-nastavna vijeća u pravilu ne razmatraju svoju odgojnu funkciju prema studentima i to nikada nije bio predmet rasprave, ni na jednoj sjednici tih vijeća, ni na jednom fakultetu.

Sklop marksističkih kolegija kao »društvenih« predmeta objektivno ne može supstituirati promašaje dnevne političke i ekonomske prakse, niti može biti tumač »službene« politike, niti može biti sluga takve politike, pa je efekat manji od očekivanog.

ONO i DSZ kao znanost i nastava na fakultetima bili su jedno vrijeme u krizi zbog kadrovskih problema, koji još nisu prevladani.

Kako je praksa fakulteta i društveno-političkih organizacija još uvijek formalistička i u stanovitom smislu birokratizirana, cjelokupni znanstveno-nastavni proces još uvijek ima studenta za objekt, a ne subjekt u tome procesu.

Društveno-politički, kulturni i sportski život studentske populacije gotovo je prazan, pa se ne treba čuditi apatiji koja se uvukla u studentske redove.

Naše vlastito ponašanje (svi odgovorni subjekti) najveći je uzročnik idejnih i političkih devijacija koje se javljaju u studentskim redovima.

Summary

IDEOLOGICAL DEVIATIONS AMONG THE STUDENTS OF THE »VLADIMIR BAKARIĆ« UNIVERSITY IN RIJEKA

The research of ideological trends and life preoccupations among the students of Rijeka is considered very important for scientific and educational work at the University. The subject of the research was the students' relation toward the fundamental values of the socialist self-managing system (from the aspect of ruling relations in the society), which can be classified as acceptable, neutral and negative.

7,5% of the students of the »Vladimir Bakarić« University in Rijeka have been included in the research.

The examination comprised students' life, labour and political engagement as well as their relation toward our self-managing society, their work in the SSOJ (The League of Student Youth of Yugoslavia), their relation toward the League of Communists, national defence system and social self-protection, national equality, religion and the church.

The results have been compared with similar researches at the University of Rijeka from 1976 when the research included 12% or 402 students. All the comparable results have been adequately commented with an emphasis to the differences appeared in the meantime.

The courses of lectures as Marxism, Theory and Practice of the Self-managing System, Fundamentals of the National Defence System and Social Self-protection System have been critically examined and given suggestions for further improvement.

The most important points of the theme have been explicitly pointed out as follows:

The social relations of the socialist self-managing society have pushed aside the young to the margin of the social interest and subordinated position in regard to other social groups, and that fact has negatively been reflected to the students as a future educated class.

Enormous number of students have no social engagement (sport, political, self-managing, entertaining and the like); all these provoked an apathy and disengagement among the students.

Negative orientations appeared in regard toward social values, especially toward the League of Communists, national relations, public property and, partially, defense and protection of the SFRY.

In the underlying substance of the answers of the examined samples there are no expressive negative tendencies and they are not organized; they only appear as tendencies, which can only be formed in the constellation of a critical situation.

PRAVA I OBAVEZE POMORACA NA OBRAZOVANJE I USAVRŠAVANJE

DUŠAN SEKULIĆ asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 378.6
Stručni članak
Ur.: 1. III 1986

Stručno obrazovanje pomoraca permanentan je proces koji proizlazi iz prava i obaveza iz radnog odnosa. Permanentno obrazovanje pomoraca i promjene obrazovnih programa uvjetuju brzi razvoj tehnike i tehnologije i organizacija rada u pomorskoj privredi.

Na početku rada prikazuje se ukratko obrazovne sisteme nekih drugih pomorskih zemalja, pa se odmah može uočiti da su neki tradicionalno konzervativni obrazovni sistemi, kao npr. norveški, ipak na vrijeme uočili potrebe suvremene tehnike i tehnologije te svoj obrazovni sistem prilagodili potrebama vremena.

Baviti se problematikom pomorskog poziva u širem smislu u nas, za razliku od nekih drugih pomorskih zemalja, minimalno je zahvalna djelatnost ili to uopće nije. Što se tiče obrazovanja naših pomoraca, ne bi se moglo reći da ono zaostaje u svjetskim tokovima, što potvrđuje i vrlo visok ugled naših pomoraca koji plove na stranim brodovima. Međutim, mreža pomorskih škola, način i motiv pod kojim se upisuju i školuju budući pomorci krajnje su neracionalni. Autor ne daje vlastite prijedloge organizacije pomorsko-obrazovnih institucija, jer to i nije tema rada, ali veliki broj pomorskih škola koje u posljednje vrijeme upisuju učenike koji nisu uspjeli u drugim centrima usmjerenog obrazovanja stvara loše i nemotivirane kadrove, mali broj završenih učenika u odnosu na broj upisanih, veliku fluktuaciju tih kadrova u druga zanimanja i prekvalifikacije, što stvara nove troškove.

Uspješnost obrazovanja pomorskih kadrova i njegova sadašnja funkcionalnost ne zadovoljavaju u cjelini zahtjeve udruženog rada. U prvom redu, vlada neusklađenost nosilaca potreba i zahtjeva s »produkcijom« odgojno-obrazovnog sistema, što rezultira time da se svršeni učenici pojedinih škola i smjerova ne zapošljavaju u odgovarajućim zanimanjima. Takvo stanje proizlazi iz nedovoljnog utjecaja udruženog rada, odnosno neusklađenosti, između plana potreba za kadrovima koje planira udruženi rad i upisa učenika. Neracionalan broj pomorskih škola razjedinjuje ionako nedostatna financijska sredstva, što onemogućava uvođenje suvremene nastavne tehnologije te čvršće programsko povezivanje stupnjeva obrazovanja (osnovno i srednje, srednje i više, više i visoko). Naravno da takvo stanje ne rješava probleme stipendiranja, smještaja i druge potrebe budućih pomorskih kadrova za vrijeme školovanja. Specifičnost života i rada pomoraca ne počinje nakon obrazovanja ukrcavanjem na brod, specifičnost pomorskog zanimanja dolazi do punog izražaja od samog početka obrazovanja i osposobljavanja za buduće zvanje.

UVOD

Stručno obrazovanje pomoraca jest društveno organizirano osposobljavanje za kvalitetno obavljanje stručnih poslova i radnih zadataka u određenim pomorskim zanimanjima. To je proces permanentnog stjecanja stručnog znanja, prihvaćanja metodologije rada, stjecanja praktičnih iskustava, proširivanja vlastitog znanja novim spoznajama ukupne kulture rada i izgrađnje na višoj kvalitetnoj razini i efikasnosti.

Opće je poznata maksima da samo dobro obrazovani i stručno osposobljeni kadrovi mogu shvatiti suštinu samoupravnih odnosa i biti njihovi kreativni subjekti, osobito u tako specifičnoj oblasti ljudskog rada kakva je pomorska privreda.

No da bismo uočili kolika je uloga i značenje obrazovanja za kvalitetno obavljanje (inače po mnogočem specifičnih) poslova i radnih zadataka pomoraca, najprije ćemo ukratko nešto reći o obrazovanju pomoraca u svijetu, a zatim u nas.

1. OBRAZOVANJE POMORACA U SVIJETU

Zbog cjelovitog uvida u razvoj i probleme obrazovanja pomoraca u našoj zemlji neophodno je sagledati osnovne prikaze obrazovnih sustava nekih drugih pomorskih zemalja u svijetu. To je potrebno i zbog toga da bismo ih mogli usporediti te izvući određene zaključke u odnosu na naš obrazovni sustav pomoraca.

Iako raspoložem obrazovnim programima Belgije, Danske, Francuske, Italije, Izraela, Norveške, (Demokratske Rep.) Njemačke, (Savez. Rep.) Njemačke, Poljske, Španjolske, Švedske Ujedinjenog Kraljevstva (Vel. Britanije i Sjeverne Irske), te SSSR i SAD, nisam u mogućnosti da ih prikazem zbog ograničenoga prostora, pa ću samo na opći način predočiti školske sustave pojedinih od gore navedenih zemalja, koji nam mogu poslužiti za sagledavanje, ocjenjivanje i usporedbu rješenja i iskustava što ih je četrnaest zemalja svijeta usvojilo u svojoj praksi.

»Obrazovanje pomoraca u svijetu« izvor je i prijevod izvornika »Education and training in Europe«, Bremen 1977, koji sadrži prikaze obrazovnih sustava pomoraca u dvanaest prethodno pobrojanih zemalja.

Analizirajući izvornik, možemo odmah zaključiti da je obrazovanje pomoraca u svijetu ovisno o političkom ustrojstvu pojedine zemlje, konjunkturi u brodarstvu, stupnju automatizacije trgovačke flote i životnog standarda. Na općenit se način može ustvrditi da su sustavi obrazovanja u istočnim zemljama zasnovani na širim programskim osnovama i dugoročniji nego u zapadnim zemljama. Zapadne zemlje, uključujući i nordijske, često su pod pritiskom beskurpuloznih brodovlasnika obrazovale pomorce po kratkom postupku po sistemu dugotrajne plovidbene prakse i polaganja državnih ispita za oficirska zvanja. Oko sedamdesetih godina ovog stoljeća u tim se zemljama prilazi reformi pomorskog školstva. Konačno su brodovlasnici

¹ Sustavi obrazovanja pomoraca u svijetu, »SOUR za usmjereno obrazovanje u pomorskom prometu Rijeka, Rijeka 1980, str. 3 i dalje. (preveo: Josip Luzer)

prihvatili da pomorsku profesiju valja humanizirati, a na to ih je natjerala činjenica da su pomorska zanimanja postala neprivlačna. Za reformiranje pomorskog školstva najzaslužniji su radnički sindikati, koji sve više štite interese pomoraca.

Takav razvoj događaja u pomorstvu zapadnih zemalja doveo je do osnivanja akademija, fakulteta i svih pomorskih škola, u namjeri da zadrže nacionalne posade na brodovima. Osobito zanimljivi sustavi obrazovanja pomoraca u svijetu bez sumnje su poljski, engleski, francuski i norveški.

Poljski je sustav izuzetno širok, i u općim i u stručnim sadržajima. Praksa na brodu dugo traje da se teorijski stečena znanja mogu valjano u njoj primjenjivati (vidi tabelu br. 1).

Engleski »Sendwich sistem«, u kojem se naizmjenično obavlja plovidba i teoretska nastava, stvara od pomoraca praktičare užeg stručnog profila, (vidi shemu 1 i 2).

Francuzi su stvorili polivalentno obrazovanje u namjeri da izbjegnu eventualnu nestašicu pomorskog kadra. Pitanje je samo u tome koliko može zapovjednik broda biti i dobar upravitelj stroja, a odgovor se nameće sam jer je činjenica da nijedna evropska niti američka pomorska zemlja nije prihvatila taj sustav, (vidi shemu 3 i tabelu 2 i 3).

Norvežani su ponudili oskudna znanja svome pomorcu. Tek 1972. god. ta visoko razvijena zemlja uvidjela je svoju »pogrešku« i dotadašnji prakticistički način obrazovanja zamijenila je redovitim (vidi tabelu 4 i 5).

Ostali obrazovni sistemi u svijetu uglavnom se temelje na nekom od prethodno navedenih, uključujući i jugoslavenski.

Pomorci se najčešće obrazuju u redovnoj nastavi, ponekad uz rad ili pak u vidu dopisnog obrazovanja. Obrazovanje uz rad osobito je razvijeno u Poljskoj i SSSR-u; dopisno nije izraziti oblik obrazovanja, već samo vid pripreme i provjere onih sadržaja koji će se kasnije verificirati državnim ispitom za neka od oficirskih zvanja. Takva je praksa u Engleskoj, Istočnoj Njemačkoj, Belgiji, Sovjetskom Savezu. Kandidat koji dolazi na plovidbu dobiva detaljne upute o radu i zadacima na brodu. Prvi oficir ili zapovjednik odgovorni su za instruiranje i provjeru znanja kandidata. Ukoliko se utvrdi da su nesavjesno obavili svoju dužnost, mogu im se, kao što se to čini u Engleskoj, oduzeti ovlaštenja koja posjeduju. U Istočnoj Njemačkoj instruktor treba da posjeduje ovlaštenja zapovjednika i položen odgovarajući državni ispit da bi mogao odgajati i obrazovati pripravnike na brodu.

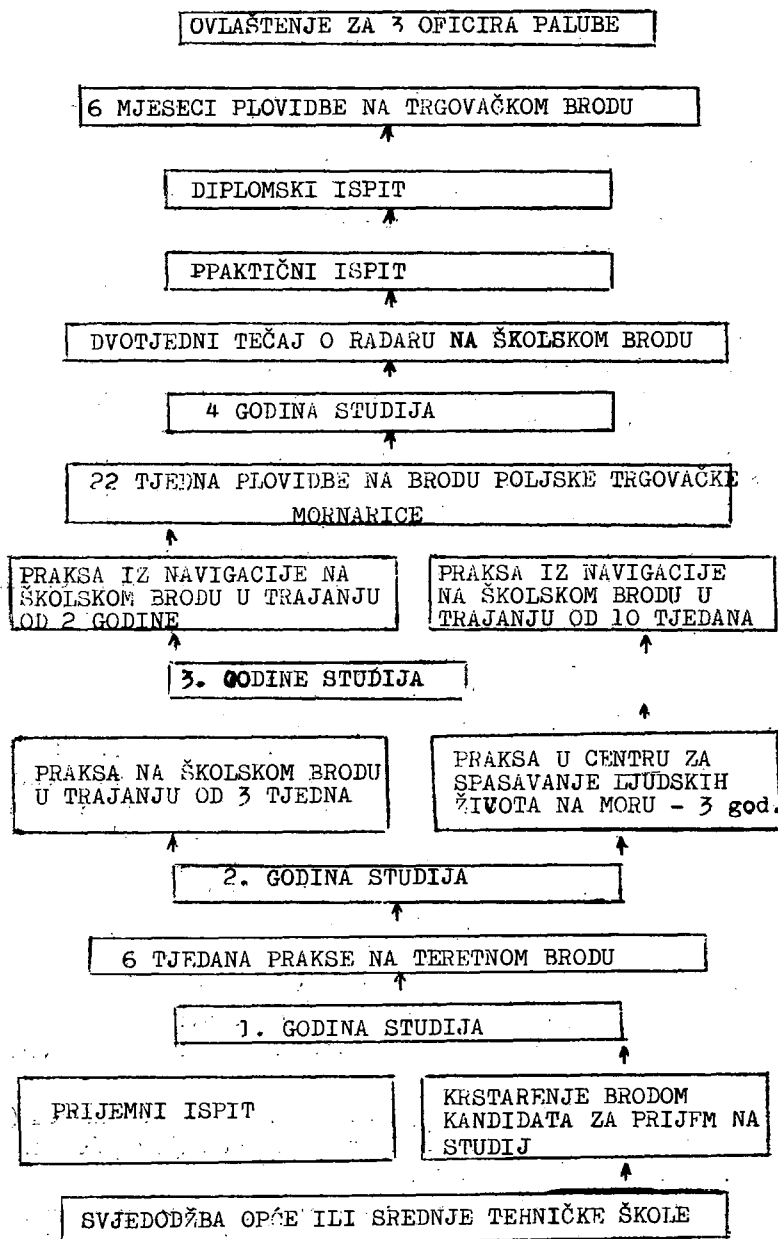
U pomorskim školama (fakultetima, akademijama, visokim i višim srednjim školama) nastavu stručnih predmeta održavaju osobe s akademskim zvanjima, koje u najvećem broju posjeduju ovlaštenja oficira ili zapovjednika. Njihova je dužnost da se stalno usavršavaju u svojoj struci te da u vrijeme ljetnih praznika neko vrijeme plove na najsuvremenijim brodovima.

Ako pomorske škole obrazuju i kadar za ratnu mornaricu (SAD, Izrael), onda su nastavnici vojne osobe, a praksa se obavlja dijelom na trgovačkim, a dijelom na ratnim brodovima.

Sve pomorske zemlje osim Italije imaju obaveznu praksu u toku školovanja, a gotovo sve zahtjevaju određenu praksu i prije upisa u pomorsku

Tabela 1

SCHEMA TEORETSKOG I PRAKTIČNOG OBRAZOVANJA

Schema 2

Godine života		18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
		9 mj. poč. plov. staž			11 mj. srednji plov. staž			4 mj. završni plov. staž			12 mj. mladi oficir			30 mj. oficir palube		
4. MNTE "A" DIO		2 tjedna uvodni tečaj			12 tjedana I faza			16 tjedana III faza			kraj kadeture ovlaštenje za 2. oficira			ovlaštenje za 1. oficira * 26 tjedana 26 tjedana ovlaštenje za zapovjednika		
* U toj fazi dobar student "A" - dijela može upisati trogodišnji studij nautike																

nastavak

Schema 3.

		16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28					
		9 mj. početni plov. staž			11 mj. srednji plov. staž			7 mj. završni plov. staž			12 mjeseci oficiri			30 mjeseci oficir palube					
1. ONC SISTEM		18 tjedana I faza			20 tjedana III faza ONC			Završetak kadeture, ovlaštenje za 2. oficira			26 tjedana Ovlaštenje za 1. oficira			26 tjedana Ovlaštenje za zapovjednika					
2. OND SISTEM		9 mj. početni plov. vidbeni staž			11 mj. srednji plov. vidbeni staž			12 mj. mladi oficir			30 mjeseci oficir palube								
		2 tjedna uvodni tečaj			26 tjedana I faza			30 tjedana III faza OND			Završetak kadeture, ovlaštenje za 2. oficira			26 tjedana Ovlaštenje za 1. oficira			26 tjedana Ovlaštenje za zapovjednika		

Tabela 2

PRVI STUPANJ

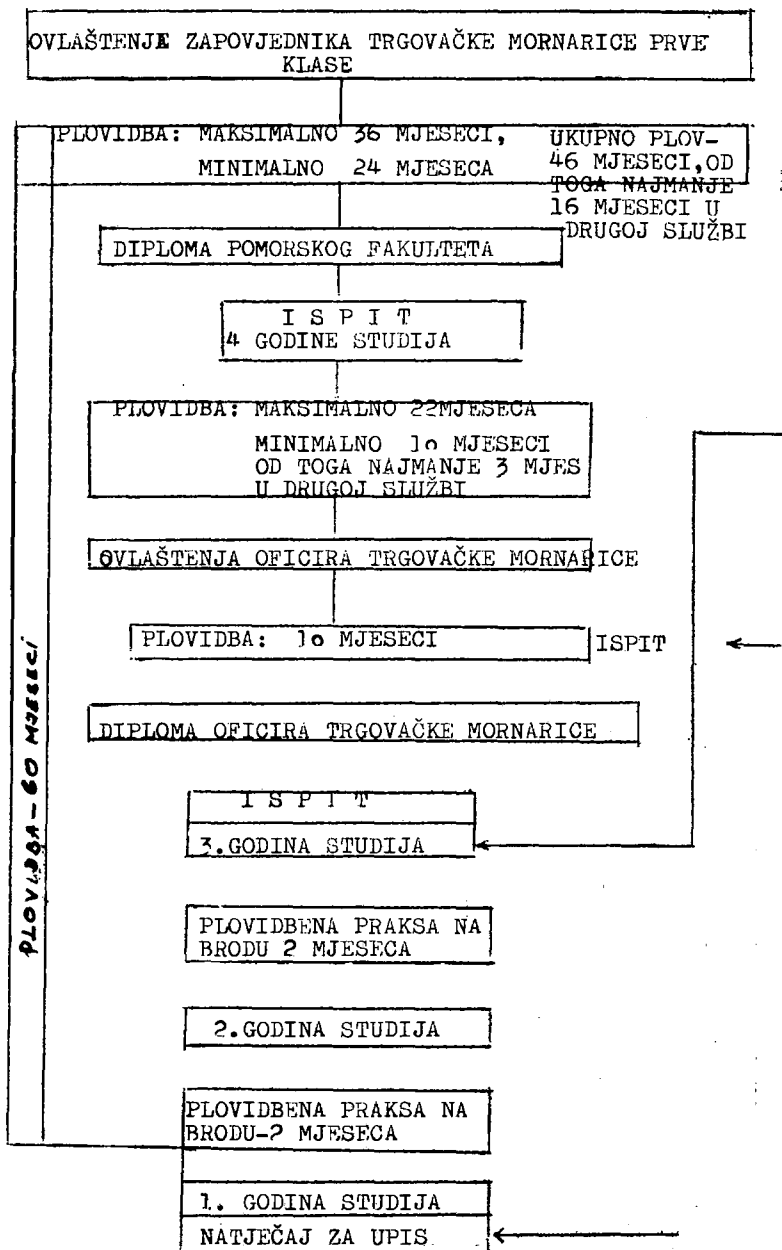

TABELA 3

DRUGI STUPANJ

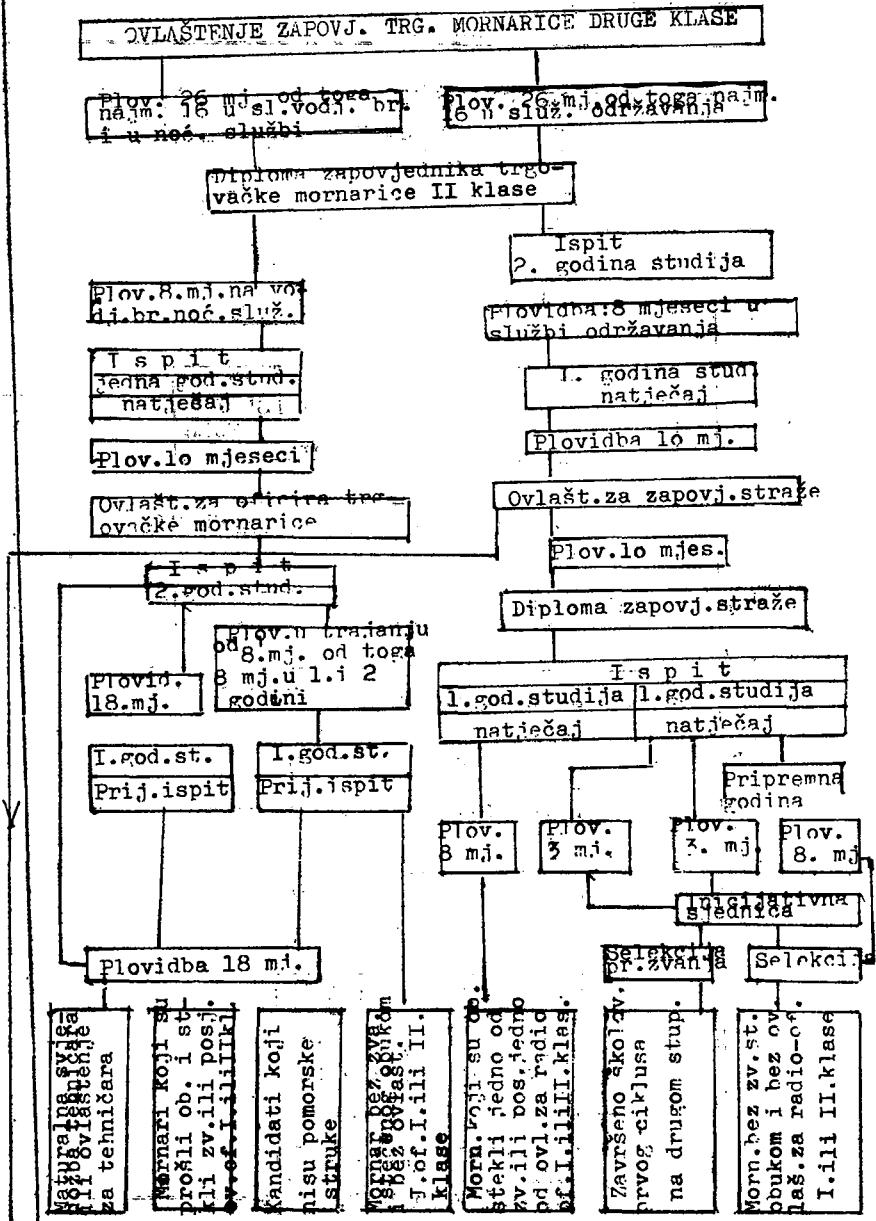
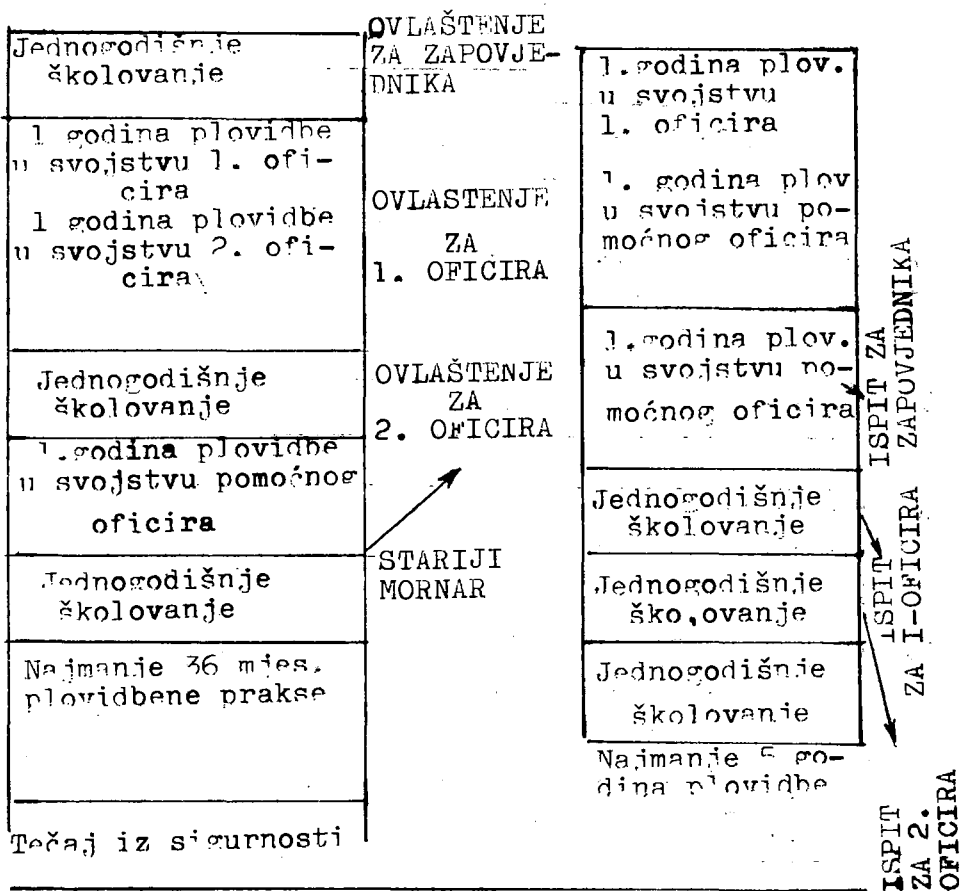

Tabela 4

TRADICIJONALNA SCHEMA OBRAZOVANJA OFICIRA PALUBE

OSNOVNA ŠKOLA

Tabela 5

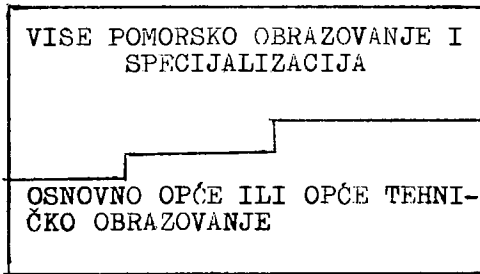
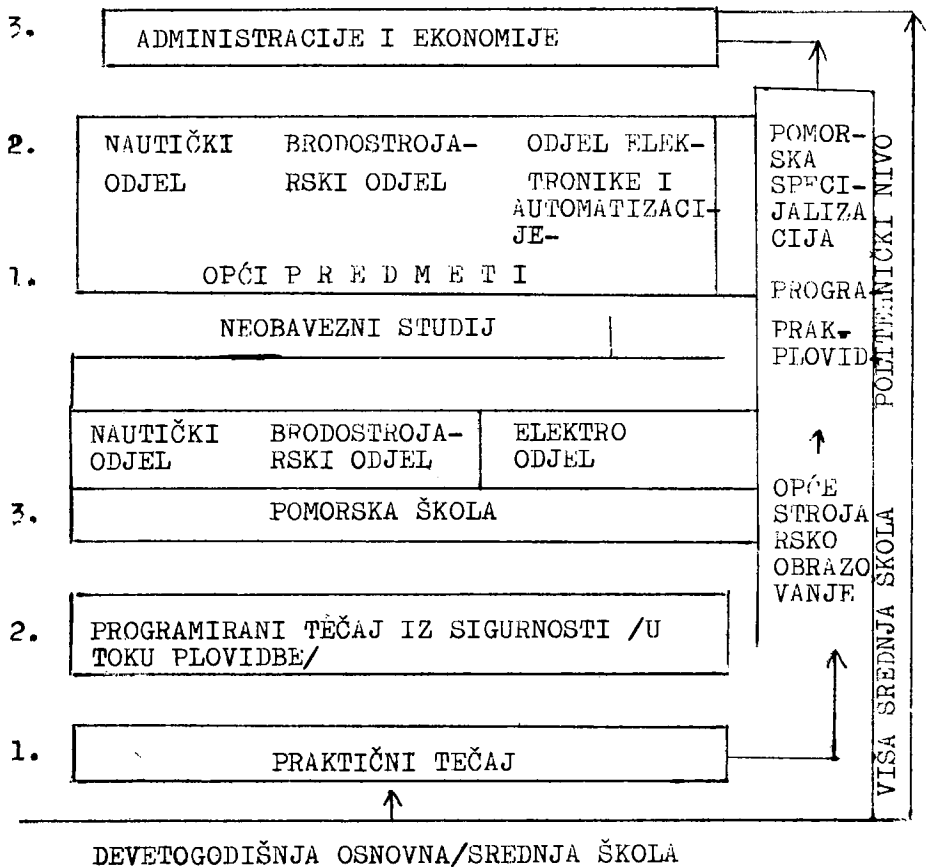

Tabela 3 OBRAZOVANJE PREMA NOVOM SISTEMU
JEDNOGODIŠNJI ZAVRŠNI STUPANJ OBRAZOVANJA IZ

školu.² Tzv. »pre-sea schools« (pripreme pomorske škole) u trajanju od godine dana omogućavaju kandidatu da ocijeni opravdanost izbora svoga budućeg poziva, a stipenditoru ili brodaru da odluči isplati li se investirati sredstva u njegovo školovanje. »Na žalost ovakav način izbora se ne provodi kod nas, iz čega proizlazi da na pet upisanih dobijemo jednog pomorca koji završi odgovarajući obrazovni program«.

Plovidbeni program odnosno praksa vrši se na školskim i trgovačkim brodovima, i to uvijek po unaprijed utvrđenom programu, koji zajednički izrađuju broderska poduzeća i obrazovne ustanove.

U toku školovanja obavezno se organiziraju tečajevi i vježbe iz protupožarne zaštite, spasavanja ljudskih života na moru, rukovanja splavima i veslanje. Sve su te aktivnosti, uz položene ispite, i uvjet za prijelaz u iduću školsku godinu. Osobita se pažnja poklanja tečaju iz protupožarne zaštite koji traje tri tjedna a obaveza je u svim pomorskim zemljama.

Nakon duže plovidbene prakse u toku obrazovanja diplomanti uz akademsko zvanje često dobivaju i ovlaštenje trećeg oficira. Kad maturiraju odnosno diplomiraju, kadeti i treći oficiri odlaze na plovidbu. Postepeno polažu ispite za viša zvanja, a nakon stečenog ovlaštenja zapovjednika organiziraju im se tečajevi na kojima se upoznaju sa suvremenim dostignućima u pomorstvu. Zapovjednicima brodova omogućava se dalje usavršavanje i specijalizacija na brojnim tečajevima, kao npr. iz metereološke navigacije, održavanja radara, monevriranja super tankerima, sigurnosti tanke-
ra za prijevoz kemikalija itd.

Dakle može se reći da su brodari i obrazovne institucije uvidjeli da znanja stečena u pomorskoj školi i ovlaštenja ostvarena praksom i državnim ispitima ne mogu imati trajnu vrijednost, te je na njihovu inicijativu zakonodavac propisao cikličke tečajeve radi osuvremenjivanja znanja koja se uspješno provode u mnogim pomorskim zemljama.

Troškove školovanja pomoraca najčešće snose broderske kompanije ili država. Pomorske škole bez domova ili internata nezamislive su i u istočnim i u zapadnim zemljama; štoviše, polaznici najčešće ne plaćaju hranu, stan, knjige i odjeću. U nekim zemljama dobivaju stipendiju ili dio plaće koja bi im pripadala da plove u određenom zvanju (svojstvu).

Školovanje pomoraca veoma je skupo, pa i kriteriji za stjecanje oficirskih zvanja strogi, o čemu je već bilo riječi.

S obzirom na tu činjenicu pokušao sam naznačiti ključna mjesta obrazovnih sustava u pomorstvu. Smatram da bi bilo značajno da ovaj rad posluži kao osnovica za argumentiranu diskusiju i konstruktivne zaključke svih onih koji se posredno ili neposredno bave obrazovanjem i odgojem jugoslavenskih pomoraca.

2. NEKA PRAVA I OBAVEZE POMORACA IZ RADNOG ODNOSA U SFRJ

Prava i obaveze nužno je obrađivati zajedno, svaka se strana prema drugoj nalazi u međusobnom odnosu. Radni odnos ujedinjava obvezu osobnog obavljanja rada od strane radnika-pomoraca i isplatu osobnog dohotka (plaće) pomorcu za obavljen rad od strane osnovne organizacije udruženog

² Ibid., str. 3—4.

rada-brodara. Oko tih osnovnih obaveza nadovezuju se sva druga prava i dužnosti, jer u radnom odnosu djeluje uzajamnost između facio ut des (za pomorca) i do ut facies (za drugu stranu, osnovnu organizaciju udruženog rada — brodarar).

Zasnivanjem radnog odnosa pomorac u udruženom radu ostvaruje zajedno s drugim radnicima (pomorcima) prava i obveze, koje su protkane specifičnostima. »Radni je odnos život pomorca, s drugim članovima posade koji je uokviren određenim društvenim zadacima«.³

Život i rad pomoraca puni su dinamike; prisutne su stalne promjene u različitim situacijama, koje traže samostalnost u donošenju odluke i preciznost rada. Iz toga proizlaze posebna prava, ali i naročit stupanj odgovornosti. Sve se to odražava na radnopravni status pomorca, s nizom specifičnosti koje ne susrećemo u radnim odnosima u drugim djelatnostima.

Neke od tih specifičnosti zaikonodavac naglašava, ali isto tako mnogo toga ostaje uokvireno radnopravnim normama ili prepušteno autonomnom pravu samih pomoraca da ih reguliraju svojim samoupravnim općim aktima.

a) Prava pomoraca

U SFR Jugoslaviji prava su pomoraca ranije bila uređena Zakonom o radnim odnosima, tarifnim pravilnikom, pravilima i pravilnicima o radnim odnosima pomorsko-prvrednih poduzeća, a u okviru njih i ugovorom (sporazumom) o zasnivanju radnog odnosa.

Sada su ta prava uređena Zakonom o udruženom radu, zakonodavstvom o radnim odnosima (po republikama), Zakonom o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi,⁴ samoupravnim općim aktima (društvenim dogovorima, samoupravnim sporazumima, statutima, pravilnicima).

Pomorci imaju u osnovi ista prava i obveze kao i drugi radnici u udruženom radu. Analogno tome, radnici-pomorci slobodno i ravnopravno, uz uvažavanje svih specifičnosti svojih poslova i radnih zadataka, samoupravnim sporazumom o udruživanju rada radnika OOUR-a utvrđuju međusobna prava, obveze i odgovornosti o radu samoupravnim općim aktom kojim se uređuje radni odnos (Zakon o udruženom radu, čl. 179). Dakle, pored prava koje pomorci imaju iz radnog odnosa kao i drugi radnici u udruženom radu, pomorci imaju i neka specifična prava koja proizlaze iz prirode poslova što ih obavljaju. Tako pomorac iz pravovaljano zasnovanog radnog odnosa stječe: pravo na novčane dodatke uz osobni dohodak, pravo na prehranu, pravo na stanovanje (smještaj na brodu), pravo na dopuste s osnova osmog akumuliranog sata rada na brodu, pravo na stručno usavršavanje (koje kao kontinuirani proces traje tijekom cijelog razdoblja profesionalnog rada pomorca), pravo na materijalno osiguranje u slučaju nezaposlenosti; pravo na repatrijaciju itd.

³ GRABOVAC, Ivo i PERLAIN, Joško, *Prava i dužnosti pomoraca*. Zagreb 1978, str. 106.

⁴ Jugoslavija, SFR. Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, »Sl. list«, br. 22/1977.

b) Obveze pomoraca

Danas su opće obveze iz radnog odnosa i za pomorce, kao i za sve druge osobe u radnom odnosu, u SFR Jugoslaviji uređene: Ustavom, ZUR-om i republičkim odnosno pokrajinskim zakonima o radnim odnosima.

Uz posebne obaveze pomoraca uređene su Zakonom o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi («Sl. list SFRJ», br. 22/77). Tako su utvrđene obveze pomorca: da obavlja poslove na brodu u skladu sa svojim dužnostima, propisanim zakonom i pravilima navigacije; da za vrijeme obavljanja straže ne smije napustiti mjesto i prostoriju u kojoj se obavlja straža (ako mu to ne odobri dežurni oficir), dok oficir straže, za trajanje straže ne smije napustiti svoje poslove i zadatke na straži (dok je brod na sidrištu, stalna straža u smjenama mora se obavljati na mostu i u strojarnici), da na vrijeme obavijesti neposrednog rukovodioca ili zapovjednika broda o svakom izvanrednom događaju koji bi mogao ugroziti sigurnost broda, putnika, drugih osoba ili tereta na brodu, te zagaditi okolinu opasnim ili štetnim tvarima. Posebno su određene obveze članova posade broda u slučaju opasnosti, brodoloma ili druge havarije. Poslovi i radni zadaci pomoraca su takve naravi da zahtijevaju visok stupanj savjesnosti, stručno i marljivo ispunjenje obveza od strane svakog člana posade. Kako za kvantitativnu, tako i za kvalitativnu stranu niza obveza koje je dužan vršiti svaki pomorac vezana su uz vrlo značajna ovlaštenja zapovjednika broda. Specifičnost u obavljanju poslova i radnih zadataka na brodu za pomorce je, za razliku od drugih radnika na kraju, između ostalog i u tome što se nalaze u potpunoj subordinaciji zapovjednika broda. Obveze pomoraca vezane su uz pravo zapovjednika broda. Obveze pomoraca vezane su uz pravo zapovjednika na izdavanje uputa i određenih zapovjedi članovima posade broda, s obzirom na mjesto zapovjednika broda u organizaciji rada na brodu, a napose u upravljanju plovidbom i manevriranjem broda.⁵

Pomorac se raspoređuje na poslove i radne zadatke za koje je i zasnovao radni odnos; bez njegova pristanka ne može ga se rasporediti na poslove i radne zadatke niže stručne spreme. Izuzetno, zapovjednik broda može pomorcu, članu posade broda, odrediti posao koji ne odgovara njegovoj stručnoj spremi, a pomorac ima obvezu da ga izvršava, i to u slučaju: kad je to za službu nabrodu neophodno; kad brodu nedostaje koji član posade; u slučaju više sile; kad je sigurnost broda, osoba i tereta u opasnosti; kad član posade oboli ili izostane s dužnosti. Za razliku od radnika na kopnu, gdje su takvi premještaji vremenski ograničeni, pomorac ima obvezu da poslove niže stručne spreme obavlja dok za to traje potreba, odnosno do povratka broda u prvu domaću luku. Konačno, pomorac se može privremeno rasporediti na poslove i radne zadatke koji ne odgovaraju njegovoj stručnoj spremi, odnosno za koju se traži stručna sprema niža od one koju on ima, i u slučaju kada se brod stavi u raspremu ili kada pomorac čeka na ukrcanje, kad je na rasporedu i sl., ali najviše za vrijeme od 3 mjeseca.

⁵ Vidi: *ibid.*, čl. 113. do 117. i čl. 128. do 142.

1.1. Pravo na obrazovanje

Pomorska smo zemlja s gotovo 6000 km obale, dugom pomorskom tradicijom i brojnim pomorskim učilištima. Prva pomorska škola na istočnoj obali Jadrana datira još iz 1663. godine, a otvorena je u Perastu (u suradnji s Venecijom), gdje su se školovali čak i ruski pomorski oficiri.

U prošlom stoljeću na jadranskoj obali jedna za drugom niču pomorske škole u Bakru, Zadru, Splitu, Dubrovniku i Malom Lošinj, a neke od njih već su proslavile više od sto godina rada.

Nakon završetka drugog svjetskog rata u uvjetima Socijalističke Jugoslavije, već 1949. god. u Rijeci je otvorena prva Viša pomorska škola, kao jedina ustanova takve vrste u nas; ona je 1978. god. prerasla u Fakultet za pomorstvo i saobraćaj. Pored Fakulteta za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci, na području SR Hrvatske danas djeluju i Viša pomorska škola u Splitu i Dubrovniku, zatim centri usmjerenog obrazovanja za pomorske kadrove u Bakru, Malom Lošinj, Zadru, Splitu i Dubrovniku, te jedno područno odjeljenje na otoku Korčuli.

Stručno osposobljavanje i stjecanje potrebnih znanja permanentan je proces koji jednako obvezuje svakog člana društva i društvenu zajednicu. Ustav SFR Jugoslavije u Osnovnim načelima (V) određuje da građani imaju pravo da pod jednakim uvjetima, utvrđenim zakonom, stječu znanja i stručnu spremu na svim stupnjevima obrazovanja i u svim vrstama škola te u drugim ustanovama za obrazovanje. To svoje pravo radnici u organizacijama udruženog rada napose ostvaruju praktičnim radom, stručnom izobrazbom i usavršavanjem. Za tu svrhu radnici-pomorci u osnovnim organizacijama udruženog rada donose planove izobrazbe i stručnog osposobljavanja svojih kadrova, te osiguravaju potrebna novčana sredstva, a samoupravnim općim aktom utvrđuju uvjete i način ostvarivanja tih prava.

Obrazovanje i stručno osposobljavanje treba uvijek sagledavati u širem kontekstu. Pomorac u toku radnog vijeka u suvremenim tehničkim i tehnološkim uvjetima rada mora stalno učiti, stjecati nova znanja i usavršavati se u struci. Brzi razvoj tehnike i tehnologije u pomorstvu zahtijeva od pomoraca da svoja znanja stalno dopunjavaju i usavršavaju. Za člana posade broda ta pitanja imaju naročitu težinu s obzirom na specifičnosti poslova i radnih zadataka, zbog čega i postoje brojni propisi koji reguliraju tu materiju. Po tim propisima, članovi posade moraju imati odgovarajuća zvanja za obavljanje određenih poslova i radnih zadataka na brodu, kao dokaz osposobljenosti za obavljanje tih poslova. Ta su zvanja vezana za praktične uvjete te za sistem posebnih stručnih ispita, na kojima se temelje ovlaštenja za obavljanje poslova i radnih zadataka određenog zvanja. Stručno obrazovanje je društveno organizirano osposobljavanje pomoraca za praktično obavljanje određenih zanimanja odnosno obavljanje određenih poslova i radnih zadataka na brodu. Stručna sprema stječe se ulaganjem određenih napora za savladavanje obrazovnog programa, a rezultat tog napora određeni je kvantum znanja. Obrazovna institucija u kva-

⁶ POČUĆA, Milojka. Studija, Dugoročni razvoj pomorstva SRH, do 2000 godine. Rijeka, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj Rijeka, str. 201.

litativnom smislu određuje minimum provjerenoga potrebnog znanja za uspješno obavljanje poslova određenog zvanja. Dualizam u oblasti obrazovanja još uvijek postoji, pa se stoga uz opće združuje i profesionalno te tehničko obrazovanje jer dolazi do sve veće integracije odgoja i obrazovanja (općeg i stručnog) s proizvodnim radom. Cilj je da se stvori što je moguće viši stupanj stručnosti kadrova, jer od njihove stručnosti ovisi i kvaliteta njihova rada. Neka tehnička dostignuća u oblasti pomorstva pretihode znanosti, a neka ulaze u sadržaj znanosti, što pomorca dovodi u položaj da permanentno radi i uči, jer stručno znanje bez obnavljanja i dopunjavanja nije dovoljno ni za blisku budućnost kada je riječ o uspješnom obavljanju određenih poslova i radnih zadataka na brodu.

1.1.1. Postojeće stanje obrazovanja pomorskih kadrova

Naizmjenične konjunktore i krize na svjetskom tržištu brodskim prostorom uvijek su se odražavale kod naših brodara u manjku ili višku kvalificiranih kadrova. U razdoblju između 1970. i 1980. godine, dok su brodari dobro poslovali, suočavali su se s problemom kako da za svoje brodove osiguraju minimalan broj stručnih kadrova. Rješavajući problem deficitarnosti, pribjegavali su upisivanju sve većeg broja učenika na pomorskim učilištima, organiziranju stručnih tečajeva, pa čak i otvaranju novih područnih odjeljenja kako bi izbjegli prisilno zaustavljanje svojih brodova zbog nepotpunih posada (vidi tabelu br. 6 i 7).

Tabela prikazuje upis učenika i studenata na svim pomorskim školama u Hrvatskoj u razdoblju od 1970. do 1980. godine, i to odvojeno za brodstrojare i nautičare. Nesklad koji je prouzrokovao povremeni manjak pomorskih kadrova nastao je kao posljedica neusklađenosti dugoročnih planova kadrova i planova razvoja flote; međutim, treba navesti i neke objektivne činjenice koje su još više otežale to stanje, i to:

- masovan odlazak u prvom redu hrvatskih pomoraca na brodove stranih zastava, u težnji za ostvarenjem što većih deviznih zarada;
- pojava nove tehnologije i ekonomičnije korištenje brodova (kratak boravak u lukama) značajno su smanjili plovidbeni radni vijek pomorca;
- porast standarda na kopnu uvjetovao je bijeg pomoraca u druga zanimanja na kopnu vezana uz struku ili uz različite prekvalifikacije;
- nedovoljna briga i zaštita pomoraca i neadekvatna valorizacija specifičnog načina života i rada na brodu;
- neadekvatan način selekcije prilikom opredjeljivanja učenika za pomorska zanimanja i neracionalan obrazovni sistem.

Da bi riješile problem deficitarnosti, brodarske organizacije udruženog rada upisivale su 5 — 6 učenika, a na kraju bi dobile jednog završenog kvalificiranog pomorca. Takva masovnost zasigurno nije rezultirala kvalitetnijim kadrovima, utoliko više što napredak tehnike i tehnologije nije pratila odgovarajuća materijalna osnova rada u prekobrojnim pomorskim učilištima.

Tabela 6

Školovanje NAUČIČARA 70/71 — 79/80. godine u SRH

GODINA	70/71.	71/72.	72/73.	73/74.	74/75.	75/76.	76/77.	77/78.	78/79.	79/80.
Upis u III razred	181	139	154	174	164	285	381	530	512	483
Upis u IV razred	165	180	145	138	155	199	252	377	483	483
Položila završni ispit	150	178	123	136	164	161	229	338	389	483
Poručnici T. M.	151	165	181	168	168	136	152	157	221	221
Upis u I god.	VPS FPS	201	219	228	209	303	352	354	387	387
Upis u II. god.	VPS FPS	112	114	135	143	160	186	212	140	140
Diplomiralo	79	65	61	92	99	130	103	132	96	96

Tabela 7:

Školovanje BRODOSTROJARA 70/71 -- 79/80 god. u
SR Hrvatskoj

GODINA	70/71.	71/72.	72/73.	73/74.	74/75.	75/76.	76/77.	77/78.	78/79.	79
Upis u III razred	235	212	197	189	241	252	275	363	337	
Upis u V razred	205	204	198	172	150	227	231	272	322	
Položeni završni ispit	192	190	189	174	156	217	231	253	259	
Pom. str. II klase	210	226	261	218	271	263	250	256	273	
Upis u I god.	224	285	309	349	335	440	433	428	399	
Upis u II god.	122	1550	153	170	211	215	262	242	128	
Diplomiralo	67	62	77	87	81	107	96	109	105	
Brodost. I klase	34	25	31	24	25	33	32	51	53	

Početak ovog desetljeća produbljuje se kriza pomorskog brodarstva, a ta kriza nije mimoišla ni brodare u SFRJ i SRH.⁷ U svijetu je vezano u rasporedu oko 2500 brodova, a bez posla je ostalo nekoliko tisuća pomorskih oficira; i kod naših brodara javili su se viškovi kadrova brodskih zanimanja, što je vidljivo iz tabele broj 8. Za pomorsku privredu i pomorsko školstvo, koje se nalazi u dosta složenim okolnostima, u SR Hrvatskoj stupio je na snagu u lipnju 1982. god. Zakon o usmjerenom obrazovanju («NN» br. 20/82), koji pomorskom školstvu i brodarima nameće određene obveze, ali donosi i neke nove mogućnosti.

Zakon brodarima omogućuje neposrednu razmjenu rada s OOUR-ima usmjerenog obrazovanja, uz uvjet da se transformira SIZ-ovsko organiziranje i stvore novi društveno-ekonomski odnosi koji će omogućiti takvu razmjenu. Kriterij za financiranje ne može i ne smije biti broj učenika i studenata u klupama, već treba vrednovati programe. Sasvim je sigurno, barem što se tiče sadašnjeg stanja, da brodari neće moći izdvojiti dovoljno sredstava za postojeću mrežu škola, pa je trenutak da se pristupi školovanju manjeg broja učenika i studenata uz veću selektivnost, uz korištenje revidiranih i osuvremenjenih programa u racionalnijem sistemu obrazovanja (vidi grafikon 1, koji prikazuje postojeći sistem obrazovanja pomorskih kadrova na svim nivoima).

1.1.2. Potrebe za kadrovima

Da bismo sagledali postojeće potrebe i viškove kadrova u organizacijama udruženog rada pomorskog prometa, poslužiti ćemo se anketom koju je proveo Savez SIZ-ova za zapošljavanje SR Hrvatske u 13 OOUR-a, od kojih je 11 s područja SRH i 1 iz SR Slovenije i SR Crne Gore.⁸

Na osnovi rezultata koje je pokazala anketa, ukupne potrebe za radnicima pomorskih zanimanja, uključujući i brodske konobare i kuhare, u anketiranim OOUR-ima iznose 115 pomoraca (vidi tabelu broj 9). Od toga broja, organizacije udruženog rada iz SR Hrvatske iskazale su potrebu za 90, SR Slovenija 10 i SR Crna Gora 15 pomoraca. Gledano po profilima, uglavnom se traže pomorci »uskog« (mornara 50, ložača-mazača 6, čistača brodskih strojeva 7) i »širokog« profila (kormilara 30), dok su potrebe za pomorcima V, VI i VII stupnja gotovo zanemarive ili ih uopće nema. Uspoređujući tekuće potrebe po OOUR-ima, najveće potrebe je iskazala »Jugolinija« Rijeka (ukupno 42 pomorca, od toga 36 mornara), zatim »Slobodna plovidba« Koper i »Prekoceanska plovidba« Bar (po 15 pomoraca). Četiri organizacije udruženog rada, »Splitska slobodna plovidba« Split, »Jugotanker« Zadar, »Jugolinija« Rijeka i »Lošinjska plovidba« Mali Lošinj, nemaju trenutno uopće potreba za novim pomorcima. U pomorskom prometu SR Hrvatske bilo je u 1982. god. zaposleno prosječno 13.823 radnika, a u ožujku 1983. godine 13.806. Ako to usporedimo sa 1980. godinom, možemo zaključiti da je u protekle 3 godine došlo do vrlo malog povećanja broja zaposlenih u pomorskom prometu, svega 3% (408 pomoraca).

⁷ Ibid., str. 202 i dalje.

⁸ FERK-ĐAIĆ, Davorika. Zapošljavanje i udruženi rad: »Časopis za teoriju i praksu zapošljavanja«, Zagreb 1983, br. 2, str. 210.

Tabela 8

PREGLED VIŠKA KADROVA — BRODARI SFRJ NA DAN 30. XI 1982. GODINE

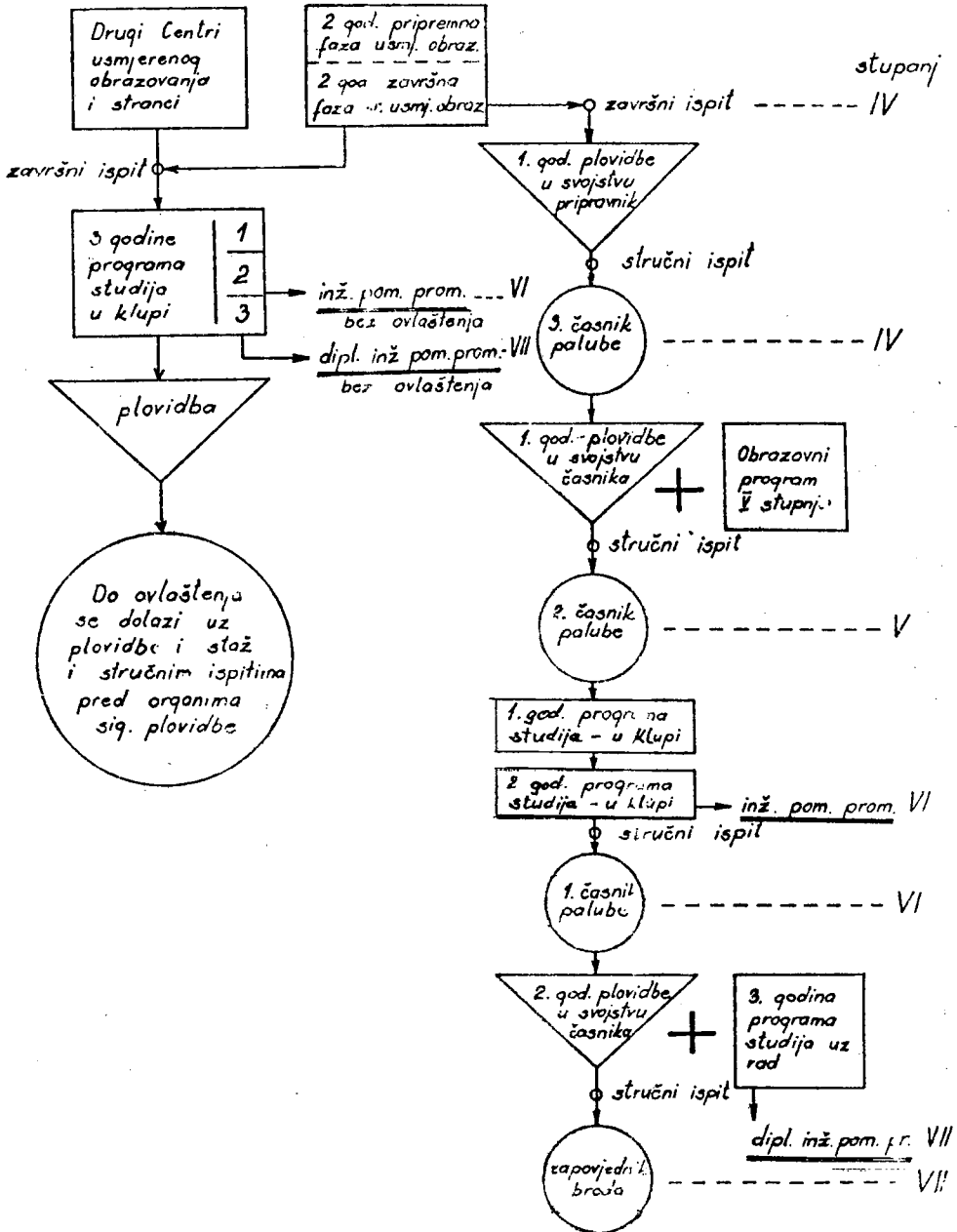
RADNE ORGANIZACIJE MORSKIH BRODARA SFR JUGOSLAVIJE

POMORCI
ZVANJA

	Jugolinija	Jugotanjer	Splonska plovība	Jadroslobodna Split	Atlantska plov. Dubrovnik	Lošinjska plovība	Slobodna plov. Šibenik	Jadrolinija	Mediterranska pl. Korčula	Jugooceanija Kotor	Dalmatinska pl. Vela Luka	Splitska plov. Split
Zapovjednik	20	11	2	—	3	10	2	—	2	1	1	1
1. Čas. palube	13	10	7	—	7	6	4	—	3	8	—	—
2. Čas. palube	17	4	—	—	7	6	3	—	—	11	—	—
3. Čas. palube	34	6	—	8	7	—	5	17	6	6	—	—
Radiotelegrafista	20	6	—	—	7	—	5	—	—	1	—	—
Upravit. stroja	20	4	—	—	6	5	6	—	—	6	2	2

Grif 41 POSTOJEĆI

SISTEM OBRAZOVANJA
 I STJECANJA OVLAŠTENJA - NAUČNICI

Organizacije udruženog rada pomorskog prometa sve se više suočavaju s posljedicama krize koja je zahvatila međunarodno tržište, a uz smanjenje opsega poslova prisutan je i problem starenja trgovačke flote te otežanih uvjeta nabavke novih brodova. Takvo stanje u pomorskoj privredi odrazilo se i na kadrovskom planu. Za razliku od 1980. godine, kada je u OUR-ima pomorskog prometa bio prisutan deficit pomorskih kadrova, danas se sve više javlja problem viška kadrova. Tako je 31. ožujka 1983. u evidenciji SIZ-ova za zapošljavanje u SR Hrvatskoj bilo je ukupno 1.346 nezaposlenih pomoraca. Svega 8 organizacija udruženog rada iskazalo je potrebe za kadrovima u razdoblju 1983—1985. godine, li su gotovo sve uvjetovale ostvarenje plana mogućnošću nabavke novih brodova i poboljšanjem uvjeta na pomorskom tržištu.

Planirane potrebe zaključno sa 1985. god. iznose 893 pomorca, od toga OUR-i u SR Hrvatskoj planiraju zaposliti 445, u SR Sloveniji 270 i SR Crnoj Gori 178 pomoraca. Prema planu, najviše bi se trebalo zaposliti strojarskih tehničara i kadeta.

Ako se usporedbe radi vratimo na anketu što je provedena 1980. godine, a kojom su snimane kadrovske potrebe za srednjoročno razdoblje 1981—1985. godine, vidjet ćemo da je došlo do velike disproporcije jer je tada bilo planirano da će se do 1985. godine u 9 OUR-a zaposliti oko 5.150 pomoraca.⁹

1.1.3. Viškov kadrova

Za razliku od 1980. godine, kad je postojao izraziti deficit kadrova u pomorskoj privredi, danas se u većini organizacija udruženog rada javljaju viškovi pomoraca, pa je problem kako unutar organizacije izvršiti preraspodjelu poslova i radnih zadataka da bi se što bezbolnije riješilo pitanje kadrovske viška. U 1983. god. od 13 anketiranih OUR-a 11 ih je iskazalo viškove, koji su iznosili ukupno 912 pomoraca. Brodari u SR Hrvatskoj iskazali su višak 770 pomoraca, u SR Sloveniji 99, i SR Crnoj Gori 43. Najveće viškove prikazali su »Jugolinija« Rijeka (298), »Jadranska slobodna plovidba« Split (182) i »Jugotanker« Zadar (152). Promatranu po zanimanjima, najveći su viškovi brodskih strojara (124), poručnika trgovačke mornarice (156), brdskih strojarskih tehničara (63) i pomorskih strojara inženjera (61). Gotovo sve organizacije u to su vrijeme navele da ne mogu planirati viškove kadrova za naredno razdoblje, jer oni ovise o kretanju na svjetskom tržištu te o tome da li će se naći mogućnosti za obnovu domaće trgovačke flote, koja je dosta zastarjela.¹⁰

U Kotoru je od 21. do 22. ožujka 1975. održana »Akciona konferencija komunista iz oblasti brodarstva«, na kojoj su bili prisutni delegati svih brodarskih radnih organizacija iz Jugoslavije. Pod temom »Tehnološki višak pomoraca«, a na temelju izvještaja radnih grupa predsjedništva akcionih konferencija SK pomorskih brodarskih radnih organizacija, došli smo do podataka koji pokazuju trenutnu kadrovsku situaciju u pomorskim radnim organizacijama. U pomorskim radnim organizacijama od ukupno

⁹ *Ibid.*, str. 214.

¹⁰ *Loc. cit.*

14 tisuća zaposlenih pomoraca, od čega 4500 oficira, uz rezervu od 40% imamo 700 pomorac oficirskog kadra viška. Istovremeno, oko 1150 pripravnika oficirska zanimanja u radnom odnosu na određeno vrijeme plovi na brodovima kako bi stekli uvjete za stjecanje zvanja prvog zanimanja, ali — kako je na konferenciji naglašeno — s malim izgledima da zasnuju radni odnos na neodređeno vrijeme. S druge strane, u obrazovnim ustanovama, tj. u 15 srednjih, viših i visokih pomorskih učilišta u SFRJ, trenutno se za oficirska zvanja školuje oko 5000 učenika odnosno studenata, što je više od ukupnog broja zaposlenih oficira u 16 brodarskih radnih organizacija u SFR Jugoslaviji.

U 1986. god. očekuje se da će na pomorskim učilištima maturirati odnosno diplomirati oko 1450 pomoraca, čije su perspektive da se zaposle veoma male; čak — kako to ističu brodari — imaju male izgleda da zasnuju radni odnos na određeno vrijeme kako bi stekli potrebni plovidbeni staž, kao uvjet za polaganje ispita odnosno stjecanje zvanja. Rješenje u ovladavanju teškoća u poslovanju, obnovi flote i zapošljavanju pomoraca brodari vdie u samoupravnom organiziranju te međusobnom poslovnom i dohodovnom povezivanju organizacija udruženog rada brodarstva, i to kako međusobno u okviru djelatnosti, tako i s drugim djelatnostima saobraćaja korisnika usluga i brodogradnjom.¹¹

1.1.4. Zvanje pomoraca¹²

Zvanja članova posade trgovačke mornarice utvrđuju se posebnim pravilnikom; on predviđa ova zvanja:

- a) u službi palube: mornar-motorist, kormilar, brodovođa ograničene plovidbe, brodovođa, poručnik trgovačke mornarice i kapetan duge plovidbe;
- b) u službi stroja: brodski mazač, brodski motorist, brodski strojovođa, pomorski strojar i pomorski strojar I klase;
- c) u službi veze: pomorski radio-telegrafist II klase, pomorski radio-telegrafist s ograničenim ovlaštenjem i pomorski radio-telegrafist s općim ovlaštenjima;
- d) u općoj službi: brodski kuhar.

Osobe koje nemaju potreban plovidbeni staž za stjecanje zvanja poručnika trgovačke mornarice, pomorskog strojara i pomorskog radio-telegrafista II klase ukrcavaju se na brod u svojstvu pripravnika.

Da bi stekli određena zvanja, moraju pripravnici imati stručnu spremu:

- a) za zvanje poručnika trgovačke mornarice — IV, odnosno VI/1 stupanj stručne spreme (nautički smjer);
- b) za zvanje pomorskog strojara — IV, odnosno VI/1 stupanj stručne spreme (brodstrojaski smjer);

¹¹ Stajališta »Akcione konferencije komunista u brodarstvu o ostvarivanju dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u oblasti brodarstva, Kotor 22. ožujka, 1985, str. 3.

¹² Jugoslavija, SFR. Pravilnik o zvanjima, uvjetima i stjecanje zvanja i ovlaštenjima članova posade pomorskih brodova trgovačke mornarice »Sl. list«, br. 29/1981 i 30/1983.

- c) za stjecanje pomorskog radio-telegrafista II klase, IV stupanj stručne spreme (smjer: elektrotehničar za telegrafsko-telefonske uređaje, elektronički mehaničar za telekomunikacije, elektronički mehaničar za radiotelevizijsku tehniku, elektroničar slabe struje, elektro-inženjer slabe struje, inženjer telegrafije), odnosno VI/1 stupanj stručne spreme (radio-smjer, pomorskih radio-komunikacija).

1.1.5. Uvjeti za stjecanje zvanja

aa) Služba palube

Zvanje mornara motorista stječe:

- a) pomorac koji u svojstvu mornara ili čistač satroja ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža na brodovima trgovačke ili ratne mornarice i položen ispit za zvanje mornar motorist.

Zvanje kormilara stječe:

- a) pomorac koji u svojstvu mornara ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 6 mjeseci na poslovima kormilarenja i položen stručni ispit za zvanje kormilara;
- b) pomorac koji u zvanju mornara motorista ima najmanje 18 mjeseci plovidbenog staža, od toga najmanje 6 mjeseci na poslovima kormilarenja i položen stručni ispit za zvanje kormilara;
- c) brodar koji u zvanju mornara na brodovima unutrašnje plovidbe ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 6 mjeseci na poslovima kormilarenja na pomorskim brodovima i položen stručni ispit za zvanje kormilara.

Kormilarenje pod točkom a, b i c vrši se pod nadzorom oficira straže.

Zvanje brodovođe ograničene plovidbe stječe:

- a) pomorac koji u zvanju kormilara ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža, koji je završio III stupanj stručne spreme (nautički smjer) i ima položen stručni ispit za zvanje brodovođe ograničene plovidbe;
- b) pomorac koji u zvanju mornara motorista ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, koji je završio III stupanj stručne spreme (nautički smjer) i ima položen stručni ispit za zvanje brodovođe ograničene plovidbe.

Zvanje brodovođe stječe:

- a) pomorac koji u zvanju brodovođe ograničene plovidbe ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, koji je završio III stupanj stručne spreme (nautički smjer) i ima položen stručni ispit za zvanje brodovođe;
- b) pomorac koji u zvanju kormilara ima najmanje 3 godine plovidbenog staža, koji je završio III stupanj stručne spreme (nautički smjer) i položio stručni ispit za zvanje brodovođe;
- c) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio strojobrodarsku školu za mlađe oficire ili mornaričku srednju tehničku školu, koji ima brodarsku specijalnost i najmanje 2 godine plovidbenog staža te položen stručni ispit za zvanje brodovođe.

Zvanje poručnika trgovačke mornarice stječe:

- a) osoba koja u svojstvu pripravnika za zvanje poručnika trgovačke mornarice ima najmanje godinu dana plovidbenog staža, od toga najmanje 6 mjeseci na brodovima duge ili velike obalne plovidbe, koja je završila V stupanj stručne spreml (nautički smjer), odnosno VI/1 stupanj stručne spreml (nautički smjer), i položila stručni ispit za zvanje poručnika trgovačke mornarice;
- b) pomorac koji u zvanju brodovođe ima najmanje 2 godine plovidbenog staža u svojstvu oficira straže, od toga najmanje 1 godinu na brodovima s više od 300 BRT, koji je završio V stupanj stručne spreml (nautički smjer) i položio stručni ispit za zvanje poručnika trgovačke mornarice;
- c) poručnik unutrašnje plovidbe koji u svojstvu pripravnika za zvanje poručnika trgovačke mornarice ima najmanje 9 mjeseci plovidbenog staža, od toga najmanje 6 mjeseci na brodovima duge ili velike obalne plovidbe, i koji je položio stručni ispit za zvanje poručnika trgovačke mornarice;
- d) kapetan unutrašnje plovidbe koji u svojstvu pripravnika za zvanje poručnika trgovačke mornarice ima najmanje 6 mjeseci plovidbenog staža, od toga najmanje 3 mjeseca na brodovima duge ili velike obalne plovidbe, i koji je položio stručni ispit za zvanje poručnika trgovačke mornarice.

Zvanje kapetana duge plovidbe stječe:

- a) poručnik trgovačke mornarice koji u svojstvu oficira palube ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 1 godinu na brodovima duge plovidbe, koji je završio VI/2 stupanj stručne spreml (nautički smjer) i položio stručni ispit za zvanje kapetana duge plovidbe;
- b) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio vojno pomorsku akademiju, koji ima 3 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 2 godine u obavljanju samostalne straže u svim uvjetima na brodovima Jugoslavenske ratne mornarice, i koji je položio stručni ispit za zvanje kapetana duge plovidbe.

bb) Služba stroja

Zvanje broskog mazača stječe:

- a) pomorac koji u svojstvu čistača stroja ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, koji je završio II stupanj stručne spreml (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog mazača.

Zvanje broskog motorista stječe:

- a) pomorac koji u zvanju broskog mazača ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža, koji je završio II stupanj stručne spreml (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog motorista;
- b) pomorac koji u zvanju mornara-motorista ima najmanje 2 godine plovidbenog staža na poslovima u brodscome strojnom kompleksu snage veće od 100 KW, koji je završio II stupanj stručne spreml (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog motorista;
- c) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio osnovni brodstrojarski tečaj odnosno tečaj motorista u trajanju od 6 mjeseci, koji

ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža na poslovima u brodskom strojnom kompleksu na brodovima Jugoslavenske ratne mornarice i koji je položio stručni ispit za zvanje broskog motorista.

Zvanje broskog strojovođe stječe:

- a) pomorac koji u zvanju broskog motorista ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 1 godinu u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 220 KW, koji je završio III stupanj stručne spremlje (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog strojovođe;
- b) pomorac koji u zvanju broskog mazača ima najmanje 3 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 1 godinu u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 220 KW, koji je završio III stupanj stručne spremlje (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog strojovođe;
- c) osoba koja u svojstvu mehaničara ima najmanje 3 godine plovidbenog staža, od toga najmanje godinu dana u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 220 KW, koja je završila III stupanj stručne spremlje (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje broskog strojovođe;
- d) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio jednogodišnji tečaj brodstrojarskog smjera, koji ima najmanje 4 godine plovidbenog staža na brodovima Jugoslavenske ratne mornarice na poslovima broskog strojnog kompleksa snage veće od 370 KW i koji je položio stručni ispit za zvanje broskog strojovođe.

Zvanje pomorskog strojara stječe:

- a) osoba koja u svojstvu pripravnika za zvanje pomorskog strojara ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 370 KW, koja je završila V stupanj stručne spremlje (brodstrojarskog smjera), odnosno VI/1 stupanj stručne spremlje (brodstrojarski smjer), i položila stručni ispit za zvanje pomorskog strojara;
- b) pomorac koji u zvanju broskog strojovođe ima najmanje 2 godine plovidbenog staža u svojstvu oficira straže, od toga najmanje 1 godinu u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 370 KW, koji je završio V stupanj stručne spremlje (brodstrojarski smjer) i položio stručni ispit za zvanje pomorskog strojara;
- c) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio pomorsko-strojarsku školu, ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 370 KW na brodovima Jugoslavenske ratne mornarice i koji je položio stručni ispit za zvanje pomorskog strojara.

Zvanje pomorskog strojara I klase stječe:

- a) pomorski strojar koji u svojstvu oficira stroja ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, od toga najmanje 1 godinu u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 1470 KW, koji je završio VI/2 stupanj stručne spremlje (strojarski smjer) i položio stručni ispit za pomorskog strojara I klase;

b) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio mornaričko-tehničku akademiju ili višu vojnopomorsku akademiju (tehnički smjer), koji ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža u brodskom strojnom kompleksu snage veće od 1470 KW i koji je položio stručni ispit za zvanje pomorskog strojara I klase.

cc) Služba veze

Zvanje pomorskog radio-telefonista II klase stječe:

- a) osoba koja u svojstvu pripravnika za zvanje pomorskog radio-telegrafista II klase ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža na poslovima na brodskoj radio-stanici, koja je završila V, odnosno VI/1 stupanj stručne spremlje (smjer: elektroničar za telegrafsko-telefonske uređaje, elektronički mhaničar za telekomunikacije, elektroničar slabe struje, elektroinženjer slabe struje, inženjer telegrafije) i koja je položila stručni ispit za zvanje pomorskog radio-telegrafista II klase;
- b) pomorac koji je u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici završio mornaričku radiotelegrafsku školu za mlađe oficire u trajanju od 3 godine, koji ima najmanje 2 godine rada na poslovima radio-telegrafije, od toga najmanje 1 godinu na poslovima u brodskoj radio-stanici, i koji je položilo stručni ispit za zvanje pomorskog radio-telegrafista II klase;
- c) pomorac koji je u Jugoslavenskoj narodnoj armiji završio vojnu školu veze (radio-telegrafski odsjek) u trajanju od najmanje 3 godine, položilo ispit za radio-telegrafistu II klase u JNA i u tom zvanju radio najmanje 1 godinu na poslovima radio-telegrafije, koji ima najmanje 1 godinu plovidbenog staža u svojstvu pripravnika za zvanje pomorskog radio-telegrafista II klase na brodskoj radio-stanici i koji je položilo stručni ispit za zvanje pomorskog radio-telegrafista II klase.

Zvanje pomorskog radio-telegrafista I klase stječe:

- a) pomorski radio-telegrafista II klase koji u svojstvu oficira veze ima najmanje 2 godine plovidbenog staža, koji je završio VI/2 stupanj stručne spremlje (radio-smjer ili smjer pomorskih radio-komunikacija) i koji je položilo stručni ispit za zvanje pomorskog radio-telegrafista I klase.

Zvanje radio telegrafista s ograničenim ovlaštenjem odnosno zvanje pomorskog radio-telefonista s općim ovlaštenjem stječe pomorac koji ima jedno od zvanja iz ovog pravilnika, odnosno osoba koja je završila II stupanj stručne spremlje i koja je položila ispit za zvanje pomorskog radio-telefonista s ograničenim ovlaštenjem, odnosno zvanje pomorskog radio-telefonista s općim ovlaštenjem.

dd) Opća služba

Zvanje brodskog kuhara stječe osoba koja je završila III stupanj stručne spremlje, koja ima najmanje 6 mjeseci plovidbenog staža u brodskoj kuhinji i koja je položila stručni ispit za zvanje brodskog kuhara.

Sistem obrazovanja pomorskih kadrova mora omogućiti pomorskim stručnjacima stjecanje najviših stupnjeva kvalifikacione ljestvice jer to zahtijeva veoma skupa i složena tehnologija.

Specifičnosti radnog odnosa pomorca prethode i specifičan način i uvjeti obrazovanja za stjecanje zvanja pomorca. Međutim, samim tim što je pomorac stekao potrebno znanje u pomorskim učilištima i ispunio uvjet potrebnog plovidbenog staža, on još nije stekao zvanje dok ne položi i stručni ispit. Kao što je vidljivo iz prethodnog opisa stjecanja zvanja za određena zanimanja, zapažamo određene specifičnosti te potrebne posebne uvjete. Dabi stekao određeno zvanje, pomorac mora ispuniti određene uvjete, i to: da ima određen stupanj stručne spreme, potrebnu duljinu plovidbenog staža i položen stručni ispit.

Dakle, za stjecanje određenih zvanja osim određene završene škole i potrebnog plovidbenog staža, pomorac mora položiti odgovarajući stručni ispit:

- u opsegu gradiva koje je predviđeno pravilnikom za stjecanje određenog zvanja članova posade pomorskih brodova;¹³
- priznavanje zvanja pomorcima ograničava se ako nisu radili na brodovima trgovačke mornarice, ali imaju odgovarajućuškolsku spremu i imaju potreban plovidbeni staž, a rade na poslovima priznatog zvanja u trgovačkoj mornarici;¹⁴
- stručni ispit za stjecanje zvanja i obavljanja određenih poslova članova posade polaže se pred ispitnom komisijom koja se osniva u lučkoj kapetaniji;¹⁵
- ovlaštenja za obavljanje određenih poslova na brodu, u pravilu, izdaje kapetanija pred čijom je ispitnom komisijom pomorac polagao stručni ispit; o izdanim ovlaštenjima vodi se u kapetaniji odgovarajuća evidencija po zvanjima (vidi ovlaštenja kao poseban uvjet za zasnivanje radnog odnosa).

Pomorac odnosno brodarac kojem se prvi put izdaje ovlaštenje za vršenje poslova zapovjednika broda daje svečanu izjavu pred lučkom kapetanijom odnosno kapetanom pristaništa.¹⁶

Sistem obrazovanja pomorskih kadrova veoma je složen i specifičan, jer osim Zakona o usmjerenom obrazovanju* SR Hrvatske¹⁷ postoji i niz drugih propisa koji na njega utječu, kao što su:

- Društveni dogovor o osnovama klasifikacije zanimanja,¹⁸
- Zakon o radnim odnosima radnika u udruženom radu,¹⁹
- Zakon o zdravstvenim uvjetima članova posade,²⁰

¹³ Hrvatska, SR. Pravilnik o polaganju stručnih ispita i izdavanju ovlaštenja članovima posade brodova trgovačke mornarice, »Nar. novine« br. 11/1984.

¹⁴ Vidi: čl. 25 do 33 cit. Pravilnik, »Sl. list«, br. 29/1981.

¹⁵ Vidi: čl. 4 do 18 cit. Pravilnik, »Nar. novine«, br. 11/1984.

¹⁶ Ibid., čl. 19 do 22.

¹⁷ Hrvatska, SR. Zakon o usmjerenom obrazovanju, »Nar. novine«, br. 20/1982.

¹⁸ Jugoslavija, SFR. Društveni dogovor o osnovama klasifikacije zanimanja. »Sl. list«, br. 29/1980.

¹⁹ Hrvatska, SR. Zakon o radnim odnosima radnika u udruženom radu, »N. novine«, br. 40/1982 i 49/1985.

²⁰ Hrvatska, SR. Zakon o zdravstvenim uvjetima članova posade, »Nar. novine«, br. 41/1973.

- Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi,²¹
- IMO-ova²² STCW²³ konvencija, London 1978.

Među pravima pomoraca posebno mjesto ima pravo pomoraca na stručno usavršavanje i napredovanje koje kao kontinuirani proces traje tijekom cijelog razdoblja profesionalnog rada pomoraca.

²¹ Jugoslavija, SFR. Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, »Sl. list«, br. 22/1977.

²² IMO-Internacional maritime organization — Međunarodna pomorska agencija Ujedinjenih naroda (bivši IMCO)

²³ Konvencija STCW, London 78. Međunarodna konvencija o standardima za obrazovanje, ovlaštenja i vršenje straže pomoraca. U vezi s tom materijom vidi Preporuku br. 137 o stručnom osposobljavanju pomoraca donesen u Ženevi 1970. godine. Ima devet dijelova: I dio — Primjena; II dio — Sadržaji stručnog osposobljavanja; III dio — Nacionalna organizacija i administracija; IV dio — Programi stručnog osposobljavanja; V dio — Tečajevi općega pomorskoga stručnog osposobljavanja; VI dio — Usavršavanje; VII dio — Metode stručnoga usavršavanja; VIII dio — Međunarodna suradnja; IX dio — Učinak na prijašnje preporuke. Osobita pažnja prema toj Preporuci mora se pokloniti zapovjedniku broda, časnicima i mornarima u navigaciji, odnosno njihovoj osposobljenosti upravljanja i manevriranja novim tipovima brodova. U tome smislu, da bi stručno osposobljavanje bilo olakšano, brodari moraju omogućiti pomorcima koji su ukrcani na brodu da svoje slobodno vrijeme iskoriste za stručno osposobljavanje na kopnu u podesnim školama, kako bi poboljšali svoje sposobnosti, privikli se na nove tehnike i tehnologij i tako se pripremili za napredovanje. Odgovorne osobe na brodu kao i brodari dužni su poticati takvo stručno obrazovanje.

Summary

SAILORS' RIGHTS AND OBLIGATIONS ON EDUCATION AND
ADVANCED TRAINING

The professional education of sailors is a permanent process that out from the rights and obligations of an employed person. The permanent education of sailors and the curriculum changes stipulate the fast development of technique and technology as well as the work organization in maritime economy.

At the beginning of the paper the author in short presents the educational systems of some other maritime countries. Some of them are very traditional, as for example the Norwegian educational system, which realized the needs of modern technique and technology, and adopted their educational system to the needs of the time. The education of sailors in our country does not fall behind the trends in the world: the reputation of our sailors can confirm such an opinion, especially those who on foreign ships. But the system of nautical schools, way and motif of our pupils in nautical schools are extremely unrational. The author does not give his own models and suggestions how to organize a nautical school, but only points out to the fact that a great number of nautical schools enrol the pupils who had failed in other secondary schools, and produce, in his opinion, bad and unmotivated sailors. All these cause the great fluctuation of the personnel into new professions, which means new expenses and retraining. the sailors and its present functionality. Firstly, there is no coordination between

The associated labour can not completely be content with the education of the needs and demands for the »production« of the educational system, and the result of such a practice is that the pupils finishing some of those schools are not employed in their corresponding professions. Such a situation is the result of the practice in which the associated labour is not sufficiently influential; there is lack of coordination between the needs planned by the associated labour and the enrollment. Unrational number of nautical schools makes the financial funds small, and the introduction of modern teaching technology is impossible. It is also impossible to intergrate different curriculums on various levels of education: elementary, secondary and higher. Such a situation can not solve the problem of scholarships, residence and other needs of the prospective sailors while in classes. Sailors' special way of life and work does not begin after education is over, when they are on board, it begins as soon as they enter the classes of nautical schools.

ODGOVORNOST PODUZETNIKA MULTIMODALNOG PRIJEVOZA PO KONVENCIJI UJEDINJENIH NARODA O MEĐUNARODNOM MULTIMODALNOM PRIJEVOZU ROBE

Zlatko ŠMITRAN, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 656 (100)
Izvorni znanstveni članak

Autor u radu upućuje na osnovna obilježja mješovitog i multimodalnog prijevoza, te povlači razliku između ta dva suvremena oblika odvijanja prijevoza. Dat je i prikaz odredaba Konvencije UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe donesenoj 1980. u Ženevi, kojima su regulirana određena pitanja vezana uz postojanje odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza (sistem, temelj, visina, opseg i trajanje odgovornosti). Također, autor iznosi i kritičke primjedbe na pojedine odredbe Konvencije, a vrši i usporedbu odredaba Konvencije s Konvencijom UN o međunarodnom prijevozu stvari morem iz 1978. (tzv. Hamburška pravila).

Navedena Konvencija predstavlja najnoviji doprinos unifikaciji međunarodnog saobraćajnog prava, a slijedi njegove temeljne razvojne tendencije naznačene u Konvenciji UN o prijevozu stvari morem.

Budući da se predviđa da bi stupanjem na snagu ove Konvencije i Konvencije UN o prijevozu stvari morem moglo postojati nekoliko različitih režima odgovornosti u saobraćajnom pravu (posebno u pomorskom), autor ističe potrebu iscrpne analize odredaba Konvencije i njihovih praktičnih posljedica, ne samo s pravnog stajališta, nego i sa stajališta cjelokupne jugoslavenske privrede, prije nego se donese konačna odluka o njenoj ratifikaciji ili ne.

I UVOD

Unatoč velikim političkim, socijalnim i ekonomskim sukobima koji potresaju svijet u kojem živimo, neminovnost ekonomske integracije postaje sve prisutnija. Ekonomsku integraciju podstiče postulat da proizvođač ne može prosperirati bez potrošača, Sjever bez Juga, industrija bez sirovina i obrnuto. U takvom procesu ekonomskog objedinjavanja svijeta razmjena dobara ima izuzetnu ulogu. Da bi mogao uspješno obavljati tako značajnu funkciju, međunarodni prometni sistem, kao značajan činilac međunarodne razmjene dobara, morao je doživjeti bitne promjene.

U posljednje vrijeme svjedoci smo većeg broja slučajeva da pojedini prijevoznik nije u mogućnosti sam izvršiti prometnu prestaciju (npr., kada se radilo o prijevozu robe između vrlo udaljenih mjesta, pri čemu je trebalo koristiti više različitih prijevoznih sredstava). To je dovelo do pojave novih oblika prijevoza robe koji su se javili kao logična posljedica sve

većeg napretka tehnike i tehnologije u međunarodnom prijevozu robe. Pojavom novih oblika prijevoza istovremeno se željela postići povezanost svih činilaca nacionalnog i međunarodnog prijevoza u jedan, što brži, jednostavniji i propulzivniji prometni sistem. Tu svaka zemlja nastoji, izgradnjom vlastitoga prijevoznog sistema, ostvariti aktivno uključivanje u tempo međunarodnog razvoja i međunarodne podjele rada, a svako zakašnjenje u tome može joj donijeti dugotrajne i teške posljedice.

Kao rezultat postojanja velikih promjena u oblasti tehničko-tehnološke organizacije izvršenja prijevoza javili su se mnogobrojni pravni problemi vezani za te, suvremene oblike odvijanja prijevoza. Pravna znanost nije pravodobno reagirala na izvršene promjene, tako da neke pojmove uopće nije definirala ili, ako ih je definirala, postoje znatnije razlike između pojedinih nacionalnih prava. I u pogledu unifikacije saobraćajnog prava postoje mnogobrojne zapreke (npr., potrebna je suglasnost većeg broja zemalja razjedinjenih ekonomskih interesa, nepovezanih robnim tokovima, prijevoznim sistemima i tehnologijom), što je sve rezultiralo brojnim neuspjelim pokušajima (npr., usvajanje Konvencije UN o međunarodnim multimodalnom prijevozu robe odgađano je gotovo deset godina). *Mješoviti prijevoz*, odnosno *multimodalni prijevoz* su pojmovi koji su nastali kao posljedica tehničko-tehnoloških promjena u organizaciji izvršenja prijevoza, a koji izazivaju brojna neslaganja u pogledu svog definiranja.

Ovdje ću prvo uputiti na osnovna obilježja mješovitog i multimodalnog prijevoza, potom ću povući razliku između ta dva suvremena oblika odvijanja prijevoza i, na kraju, govorit ću o problemima vezanim uz odgovornost poduzetnika multimodalnog prijevoza.

2.1. MJESOVITI RIJEVOZ

Definicija mješovitog (kombiniranog) prijevoza (engl. »Combined Transport«)¹ u nas je sve donedavno bila prilično nejasna, jer se pod tim pojmom razumijevao i multimodalni prijevoz. Boris Prikril mješoviti prijevoz definira kao »takav transport kod kojeg se za prevoz upotrebljavaju sredstva različitih grana saobraćajnog prava, ali ne istovremeno, nego uzastopno«.² Ivo Marković razlikuje kombinirani prijevoz u užem i širem smislu, tj. pod kombiniranim prijevozom u širem smislu razumijeva »prijevoz tereta uz upotrebu najmanje dvaju načina prijevoza«³ i za koji nije bitno da li ga organizira i obavlja jedan ili više poduzetnika, da li postoji jedna ili više prijevoznih isprava i da li se radi o rasutom ili unitarnom teretu. Pod kombiniranim prijevozom u užem smislu razumijeva prijevoz »jedinstvene jedinice tereta (npr. kontejnera, LASH-teglenice i dr.), također uz upotrebu najmanje dvaju načina prijevoza«.⁴ Predrag Stanković definira

¹ O razlici značenja izraza mješoviti i kombinirani prijevoz vidi Branko KOJIC, Međunarodno rješavanje pravnih problema kontenerskog prometa, »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu«, br. 1—2, 1972, str. 175.

² PRIKRIL Boris. Suvremena dostignuća i perspektive budućeg razvoja integralnog transporta. »Zbornik radova savjetovanja Uloga i značaj integralnog transporta u privređivanju zemlje — Zagreb, 1979.«, Zagreb 1979, str. 3.

³ MARKOVIĆ Ivo. Suvremeni transportni sistemi. Zagreb 1981, str. 39.

⁴ Ibid., str. 40.

mješoviti prijevoz kao »prijevoz stvari od mjesta preuzimanja do mjesta predaje uz sudjelovanje prijevoznika iz dvije ili više različitih grana prometa«. ⁵ Ugovor o mješovitom prijevozu ⁶ nastaje kad se prvi prijevoznik, koji je zaključio ugovor o prijevozu stvari, obveže »pribaviti usluge« drugih prijevoznika za nastavak i dovršenje cjelokupnog putovanja, a to znači da će u ime naručioca prijevoza sklapati ugovor s narednim prijevoznikom iz druge grane prijevoza, ili barem naručioca dovesti u vezu s narednim prijevoznikom kako bi ugovor bio zaključen.

Odredbe o mješovitom prijevozu sadrže svi naši zakoni koji reguliraju pojedine grane saobraćaja (npr. Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi⁷ — čl. 662—663, Zakon o ugovorima o prijevozu u cestovnom prometu⁸ — čl. 110. i dr.), a također i neki međunarodni akti koji se odnose na pojedine grane saobraćaja (npr. Međunarodna konvencija o prometu robe željeznicom⁹ — čl. 2, odnosno nova Konvencija o međunarodnim prijevozima željeznicama¹⁰ — čl. 33). Glavna je značajka tih odredbi da je prihvaćen princip »mrežaste odgovornosti« (engl. »Network Principle«), po kojem svaki sudionik u mješovitom prijevozu odgovara po načelima i odredbama svoje grane prava za teret na svojoj dionici prijevoznog puta. Često se uvrštava i odredba da je prvi prijevoznik obavezan primjenjivati dužnu pažnju pri izboru drugog ili drugih prijevoznika za ugovore o nastavku putovanja (npr. čl. 622. stav 2. ZPUP-a), a ako bi se prijevoznik za izvršenje prijevoza koristio uslugama drugih grana prijevoza bez znanja naručioca, prema našem cestovnom pravu odgovarao bi za štetu po načelima one grane prijevoza koja je povoljnija za naručioca (čl. 110. Zakona o ugovorima u cestovnom prijevozu).

Od važnijih međunarodnih akata, odredbe o mješovitom prijevozu nisu uvrštene u Međunarodnu konvenciju o izjednačavanju nekih pravila o teretnici,¹¹ Konvenciju UN o prijevozu robe morem (tzv. Hamburška pravila)¹² i Konvenciju o ugovoru za međunarodni prijevoz robe cestom.¹³

⁵ STANKOVIĆ Predrag. Pravo integralnog i multimodalnog transporta (uvodni dio). Autorizirano predavanje na postdiplomskom studiju Fakulteta za pomorstvo i saobraćaj. Rijeka 1983, str. 4.

⁶ Loc. cit. GRABOVAC Ivo. Pravo integralnog i multimodalnog transporta (ugovor o prijevozu i ugovori o poslu multimodalnog prijevoza). Autorizirano predavanje na postdiplomskom studiju Fakulteta za pomorstvo i saobraćaj. Rijeka 1983, str. 16—30.

⁷ Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi — Sl. list SFRJ, br. 22, 197.

⁸ Zakon o ugovorima o prijevozu u cestovnom prometu — Sl. list SFRJ, br. 2, 1974.

⁹ Konvencija o prijevozu robe željeznicom (CIM) — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br. 56, 1971.

¹⁰ Konvencija o međunarodnim prijevozima željeznicama (COTIF) — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 8, 1984.

¹¹ Međunarodna konvencija o izjednačavanju nekih pravila o teretnici (Haška pravila) — Sl. list FRNJ, dodatak, br. 7, 1959, i br. 5, 1960.

¹² GRABOVAC Ivo. (Izbor tekstova i redakcija): Konvencije pomorskog prava, 2 izd., Split 1982, str. 199—223.

¹³ Konvencija o ugovoru za međunarodni prijevoz robe cestom (CMR) — Sl. list FRNJ, dodatak, br. 11, 1958.

2.2. MULTIMODALNI PRIJEVOZ

Budući da Konvencija UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe u svom uvodnom dijelu sadrži definicije pojmova za potrebe te Konvencije (između ostalog i definiciju multimodalnog prijevoza), sve polemike oko definiranja pojma multimodalnog prijevoza postaju bespredmetne. Konvencija u čl. 1. st. 1. definira multimodalni prijevoz kao »prijevoz robe pomoću najmanje dva različita načina prijevoza na osnovi ugovora o multimodalnom prijevozu iz mjesta u državi u kojoj je poduzetnik multimodalnog prijevoza preuzeo robu do mjesta određenog za isporuku (predaju) koje je u drugoj državi. Operacije prihvata i predaje robe koje su poduzete radi izvršenja ugovora o unimodalnom prijevozu, kako su definirane u takvom ugovoru, ne smatraju se međunarodnim multimodalnim prijevozom«. ¹⁴ Prema toj definiciji, da bi se ostvario međunarodni multimodalni prijevoz, potrebne su tri pretpostavke koje moraju biti kumulativno ispunjene, a nedostatak bilo koje isključuje primjenu Konvencije. Pretpostavke su:

- a) Mora se raditi o izvršenju ugovora pomoću najmanje dva različita načina prijevoza.
- b) Mora se raditi o jedinstvenom ugovoru za cijeli prijevozni put. Takav ugovor pretpostavlja poduzetnika multimodalnog prijevoza (engl. »Multimodal Transport Operator« — MTO), koji s pošiljaocem zaključuje ugovor za cijeli multimodalni prijevoz i odgovara za izvršenje. To znači da ugovore s ostalim prijevoznicima koji će sudjelovati u prijevozu on zaključuje u svoje ime i za svoj račun, a ne u ime i za račun pošiljaoca.
- c) Mora postojati jedinstvena prijevozna isprava o multimodalnom prijevozu kojom se dokazuje da je ugovor zaključen, da je MTO preuzeo robu i da je obavezan isporučiti robu nakon dovršenja prijevoza suglasno uvjetima ugovora

Kao što je i prije istaknuto, pojam mješovitog prijevoza poistovjećivao se pojmom multimodalnog prijevoza, premda su oni različiti aspekti prijevozne djelatnosti. Temeljne razlike između ta dva pojma su ove:

- a) kod mješovitog prijevoza naručilac zaključuje ugovor s prvim prijevoznikom koji će i sam sudjelovati u jednoj dionici prijevoza, dok kod multimodalnog prijevoza poduzetnik, može, ali i ne mora, sam biti prijevoznik;
- b) kod mješovitog prijevoza prvi prijevoznik preuzima obvezu zaključenja ugovora s drugim prijevoznikom ili prijevoznicima, dok kod multimodalnog prijevoza MTO s drugim prijevoznicima zaključuje ugovor u svoje ime i za svoj račun, odgovarajući pošiljaocu za izvršenje cjelokupnog posla;
- c) posao mješovitog prijevoza može biti zaključen kao nacionalni ili međunarodni prijevoz, dok će se posao multimodalnog prijevoza, poslije stupanja Konvencije na snagu, pojavljivati samo kao međunarodni posao. ¹⁵

¹⁴ Grabovac, op. cit., str. 247. O nekim definicijama multimodalnog prijevoza vidi Marković, op. cit., str. 41—42; Stanković, op. cit., str. 5.; Prikril, op. cit., str. 3.

¹⁵ Marković, op. cit., str. 41—42; Stanković, op. cit. str. 6.

3. ODGOVORNOST PODUZETNIKA MULTIMODALNOG PRIJEVOZA

Jedno od temeljnih pitanja, oko kojeg se i razvija najviše pravnih problema multimodalnog prijevoza, pitanje je odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza. Kada je riječ o odgovornosti, problemi koji se s tim u vezi javljaju osobito su:

- pitanja postojanja ugovorne i/ili vanugovorne odgovornosti;
- osoba koje su ovlaštene tražiti naknadu štete;
- pitanja utvrđivanja postojanja štete;
- temelja, opsega i visine odgovornosti.

Pretpostavke za odgovornost su, u pravilu, štetna radnja i šteta (koje moraju biti protupravne) te uzročna veza između njih.¹⁶ Protupravnost može biti objektivna (povreda propisane pravne norme, ugovora ili pravila morala), ali može biti istovremeno i subjektivna, dakle da je štetna radnja rezultat voljnog postupka ili posljedica propusta što se skupnim imenom zovu krivnja. Krivnja se u teoriji dijeli na namjeru (dolus), nemarnost (culpa) i zloradost (dolus malus), a nemarnost se još dijeli na grubu (culpa lata) i običnu (culpa levis).¹⁷ Kada su ispunjene pretpostavke za naknadu štete, osnovni problem koji se postavlja jest problem temelja odgovornosti za štetu, a to može biti uzročnost, krivnja i rizik.

Saobraćajno pravo, ovisno o temelju odgovornosti, poznaje dvije osnovne grupe: odgovornost na temelju principa krivnje i odgovornost na temelju uzročnosti. Princip odgovornosti na temelju krivnje može biti princip dokazane krivnje ili princip pretpostavljene krivnje (npr. u Varšavskoj konvenciji).¹⁸ Taj se princip vrlo često kombinira s isključenjima za pojedine slučajeve, odnosno s postojanjem tzv. »izuzetnih slučajeva« (npr. Haška pravila, ZPUP). Odgovornost na temelju kauzaliteta može biti relativna (npr. u CIM I CMR) ili apsolutna (nepoznata u saobraćajnom pravu).

Rješenje problema pravnog temelja odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza tražilo se u izboru jednog od ovih principa odgovornosti:

- a) »apsolutne neodgovornosti« — napušta se princip ugovorne imovinsko-pravne odgovornosti, u okviru prijevoznog odnosa uopće se ne može postaviti pitanje pravnog temelja odgovornosti;
- b) na temelju pretpostavljene krivnje — poduzetnik bi, u svrhu eskuipacija od odgovornosti za štetu, morao dokazati kako su on i osobe kojima se u izvršenju ugovorne obveze služio upotrijebile dužnu pažnju da se šteta izbjegne, ili bi morao dokazati uzrok štete iz kojeg proizlazi da do štete nije došlo njegovom krivnjom, odnosno krivnjom osoba za koje on odgovara;

¹⁶ Zakon o obveznim odnosima — Sl. list SFRJ, br. 29, 1978 — čl. 154. i 158.

¹⁷ VEDRIŠ, Martin i KLARIĆ D. Petar. *Osnove imovinskog prava* — Opći dio, stvarno, obvezno i nasljedno pravo. 4 izd., Zagreb 1983, str. 409—411; JAKAŠA, Branko. *Kopneno i zračno saobraćajno pravo*. Zagreb 1969, str. 361—366.

¹⁸ Konvencija o izjednačavanju nekih pravila koja se odnose na međunarodni transport zrakom (Varšavska konvencija) — Sl. list FRNJ, dodatak, br. 6, 1959.

- c) na temelju pretpostavljene krivnje s isključenjima za pojedine slučajeve, tzv. »izuzetni slučajevi« — u pogledu »izuzetnih slučajeva« poduzetnik bi bio dužan dokazati postojanje jednog od izuzetnih slučajeva i postojanja veze između slučaja i štete;¹⁹
- d) na temelju uzročnosti s klasičnim eskulpacijama — odgovornost poduzetnika temeljila bi se na činjenici da je do štete došlo za vrijeme trajanja njegove odgovornosti, odnosno dok je roba bila u njegovom posjedu; imalac prava bio bi dužan jedino dokazati uzročnu vezu između činjenice prijevoza i štete; za oslobođenje od odgovornosti, poduzetnik bi bio dužan dokazati kako je do štete došlo zbog postojanja jednog od klasičnih eskulpacionih razloga, tj. više sile, krivnje imaoca prava i prirodnog svojstva i vlastite mane robe;²⁰
- e) na temelju uzročnosti s klasičnim eskulpacijama i primjenom instituta posebnih opasnosti — poduzetnik bi bio radi eskulpacije dužan dokazati postojanje jednog od klasičnih eskulpacionih razloga, odnosno postojanje jedne od »posebnih opasnosti«²¹, te učiniti vjerojatnim vezu između toga eskulpacionog razloga i štete;
- f) na temelju apsolutne uzročnosti — čim postoji uzročna veza između činjenice prijevoza i štete, poduzetnik se ne bi mogao osloboditi odgovornosti, tj. ne postoji niti jedan razlog za eskulpaciju; apsolutna uzročnost, kao temelj odgovornosti, nepoznata je u saobraćajnom pravu i odgovornost po tome načelu praktički je izjednačena s odgovornošću na temelju snošenja rizika, tj. načela na kojem se temelji posao osiguranja.²²

Budući da je svaki od tih principa ocjenjivan s pravnog stajališta, sa stajališta osiguranja efikasnosti provođenja preventivnih mjera, raspodjele rizika između vozara i tereta i transportnog osiguranja,²³ u pogledu temelja odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza najprihvatljivija bi bila varijanta pod E, tj. odgovornost na temelju uzročnosti s klasičnim eskulpacijama, uz primjenu instituta »posebnih opasnosti«. Primjenom toga temelja odgovornosti mogućnost »sukoba« s drugim konvencijama bila bi minimalna (osobito značajno sa stajališta međusobnih prijevoznika koji sudjeluju u prijevozu). Takvo rješenje bi se moglo braniti i pravnim razlozima, jer opravdanost postojanja klasičnih eskulpacija u saobraćajnom pravu nikada nije bila dovedena u pitanje. Također, razlozi pravednosti govore u prilog postojanja »posebnih opasnosti« i u pravu za multimodalni prijevoz, jer se radi o opasnostima na koje poduzetnik redovito ne može utjecati. U takvim je okolnostima logično i pravedno da poduzetnik ne odgovara za štetu koja je u uzročnoj vezi s postojanjem jedne od »posebnih opasnosti«, a bitno je da temelj odgovornosti u tim slučajevima ostaje isti, tj. poduzetnik i dalje odgovara po načelima uzročnosti, samo je olakšan

¹⁹ JAKAŠA Branko. Udžbenik plovidbenog prava. Zagreb 1979, str. 253—256

²⁰ PAVIĆ Drago. Odgovornost poduzetnika mješovitog (kombiniranog) prijevoza. »Pravna misao«, br. 3—4, 1979, str. 64. i 71—72.

²¹ Jakaša op. cit. str. 256—258.

²² PAVIĆ Drago. Prijevoz kontejnerima — pravni problemi, Zagreb, Čakovec 1983, str. 211—212.

²³ Ibid., str. 212—213.

teret dokazivanja (dovoljno je da dokaže postojanje jednog od slučajeva posebnih opasnosti i učini vjerojatnim postojanje veze između slučaja i štete).

Međutim, u pripremnim radovima na izradi Konvencije UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe,²⁴ kao osnova za izjednačavanje nisu poslužile važeće imovinskopravne konvencije, nego Konvencija UN o prijevozu robe morem — 1978, koja je kao temelj odgovornosti prihvatila princip pretpostavljene krivnje (čl. 5).²⁵ U Konvenciji UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe također je prihvaćeno načelo pretpostavljene krivnje (čl. 16. st. 1),²⁶ a da bi se izbjegle moguće sumnje, to je izričito navedeno u preambuli Konvencije.²⁷ Konvencija, u pogledu eskulpacionih razloga, u potpunosti slijedi rješenje Hamburških pravila. Da bi se oslobodio odgovornosti, poduzetnik je dužan dokazati da su on i osobe kojima se u svom poslovanju služi poduzeli sve mjere koje su se mogle zahtijevati radi izbjegavanja događaja i njegovih posljedica (čl. 16. st. 1). Iz činjenice da u svrhu eskulpacije poduzetnik mora dokazati činjenicu da je poduzeo »sve mjere koje su se mogle razborito zahtijevati...« ili da je šteta posljedica uzroka koji nije u vezi s njegovom krivnjom ili krivnjom osoba za koje odgovara, proizlazi da on nije dužan u svakom slučaju dokazivati uzrok štete, odnosno nije dužan dokazivati da je poduzeo sve potrebne mjere, nego samo one »koje su se razborito mogle zahtijevati...«. Konvencija ne poznaje poseban sistem odgovornosti za požar, a niti su slučajevi tzv. »posebnih opasnosti«, odnosno »izuzetni slučajevi« izričito navedeni (iako su formulacijom eskulpacijskih razloga u čl. 16. ti slučajevi praktički obuhvaćeni).

Konvencija predviđa i odgovornost poduzetnika za zakašnjenje. Ono postoji kad roba nije predana u izričito ugovorenom roku ili, ako takvog sporazuma nema, u roku koji bi se razborito mogao zahtijevati od urednog poduzetnika, uzimajući u obzir sve oklonosti slučaja (čl. 16. st. 2). Ako roba nije isporučena ni nakon 90 neprekidnih dana koji slijede datum predaje (isporuke) koji je ugovoren suglasno st. 2. čl. 16, imalac zahtjeva (osoba koja je ovlaštena podnijeti tužbu) može smatrati robu izgubljenom (čl. 16. st. 3). U Konvenciji je, jednako kao i u Hamburškim pravilima, uvedena neoboriva pretpostavka o izgubljenoj robi u korist imaoca zahtjeva, samo što je u Hamburškim pravilima rok od 60 neprekidnih dana (čl. 5. st. 3), dok je Konvencijom rok produžen na 90 dana jer se moralo voditi računa o složenosti multimodalnih operacija.

Ako greška ili nepažnja poduzetnika i njegovih pomoćnika nije isključivi uzrok štete, odnosno zakašnjenja, poduzetnik odgovara samo za onaj dio štete koji se može pripisati njegovoj krivnji, odnosno krivnji njegovih pomoćnika. Na poduzetniku je teret dokaza koji se dio štete, odnosno zakašnjenja ne može njemu pripisati (čl. 17).²⁸

²⁴ VLASKALIN Aleksandar. Konferencija o donošenju Konvencije o međunarodnom multimodalnom transportu. »Zbornik radova savjetovanja Novi režim transporta u međunarodnoj robnoj razmjeni — Opatija, 1980«. Zagreb 1981, str. 15.

²⁵ Grabovac, op. cit., str. 202—203.

²⁶ Ibid., str. 256.

²⁷ Ibid., str. 247.

²⁸ Vlaškalin, op. cit., str. 15—17.; Stanković, op. cit., str. 18—22.; Pavić, op. cit., str. 51—59.

4. SISTEMI ODGOVORNOSTI PODUZETNIKA MULTIMODALNOG PRIJEVOZA

Prilikom izrade pojedinih nacrtu konvencija o multimodalnom, odnosno mješovitom prijevozu robe, dugotrajne rasprave vođene su oko problema sistema odgovornosti, jer su dolazila u obzir dva osnovna sistema, sa svojim prednostima i nedostacima: **sistem mrežaste odgovornosti i sistem jedinstvene odgovornosti.**

4.1. SISTEM MREŽASTE ODGOVORNOSTI

Prema tome sistemu poduzetnik odgovara po pravilima što vrijede za onaj dio puta na kojem se događaj zbilo. Primjenom toga sistema se, zapravo, sankcionira opće načelo karakteristično za suvremeni stupanj razvoja saobraćajnog prava; da se kod prijevoza uz više različitih prijevoznih sredstava na svaki dio puta primjenjuje pravni režim odgovarajuće grane prijevoza. Prednost toga rješenja proizlazi iz činjenice da se na svakom dijelu puta primjenjuje specifično pravo primjereno određenoj vrsti prijevoza, s izgrađenim i opće poznatim sistemom odgovornosti i bogatom sudskom praksom. Primjena toga sistema nužno pretpostavlja da je poznato vrijeme i mjesto nastanka štete. Ovdje ostaje otvoreno pitanje izbora principa odgovornosti kada to vrijeme ili mjesto nisu poznati ili ih nije moguće utvrditi. To je osobito teško, npr., u kontejnerskom prijevozu robe,²⁹ jer je stanje robe moguće utvrditi tek nakon završetka prijevoza, kada se kontejner otvori, a tada nije moguće oštećenje pripisati jednom od sudjelujućih prijevoznika. Nedostatak je toga sistema i u okolnosti da odgovornost poduzetnika varira, ovisno o tome na kojem je dijelu puta šteta nastala, što je u suprotnosti s jedinstvenom prirodom ugovora o multimodalnom prijevozu. Nadalje, odgovornost poduzetnika proteže se od preuzimanja robe pa do njene predaje, tako da u mrežastom sistemu ostaje otvoreno pitanje odgovornosti za one radnje i poslove na koje se ne primjenjuju konvencije saobraćajnog prava (usklađivanje, prekrcaj, odvoz, dovoz). Sporno je i pitanje odgovornosti za zakašnjenje kada nije poznata dionica puta na kojoj je došlo do zakašnjenja. Zbog tih nedostataka proizlazi da primjena čistog sistema mrežaste odgovornosti ne može poslužiti kao trajna osnova rješenja odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza.³⁰

4.2. SISTEM JEDINSTVENE ODGOVORNOSTI

Prema tome sistemu, poduzetnik multimodalnog prijevoza odgovara imocu prava za sve gubitke ili oštećenja robe te za zakašnjenje od preuzimanja robe prema jedinstvenim načelima odgovornosti. Mnogi razlozi pravne i praktične prirode govore u prilog prihvaćanja toga sistema:

²⁹ RADOVIĆ Zoran i JOVOVIĆ Vukosav. Utvrđivanje štete na robi pričinjene u toku prevoza. »Privredno-pravni priručnik«, br. 4, 1981, str. 44—45.

³⁰ Pavić, op. cit., str. 218—219.

- a) prirodna je posljedica jedinstvenosti pravnog posla da nosilac odgovornosti za njegovo izvršenje odgovara po jedinstvenim kriterijima za cjelokupno vremensko trajanje svoje odgovornosti;
- b) prema tome sistemu prosuđivala bi se odgovornost poduzetnika za štete nastale prilikom operacija slaganja, ukrcaja, iskrcaja ili uskladištenja, a na te se radnje ne mogu primijeniti norme koje vrijede za pojedine grane prijevoza;
- c) za taj sistem odgovornosti irelevantno je pitanje da li je poznato mjesto nastanka štete; odgovornost poduzetnika za naknadu štete temeljila bi se isključivo na činjenici da je do štete došlo u periodu trajanja njegove odgovornosti;
- d) u prilog jedinstvenog sistema odgovornosti govore i razlozi koji proizlaze iz funkcije prijevozne isprave u multimodalnom prijevozu; rad osiguranja njenih pravnih i ekonomskih funkcija, nesumnjiva je prednost rješenja po kojem se isprava temelji na istom sistemu odgovornosti za cijelu relaciju na koju se odnosi.³¹

Uz ovaj sistem odgovornosti pokazuju se i određeni nedostaci. Naime, budući da svaku pojedinu granu prijevoza karakterizira poseban i međusobno različit sistem odgovornosti poduzetnika prijevoza, jedinstveni sistem odgovornosti bio bi, u odnosu na prava pojedinih grana prijevoza, neizbježno ili strožiji ili blaži. Npr. s pretpostavkom da izabrani režim odgovornosti bude strožiji od Haških pravila, poduzetnik bi za štete nastale za vrijeme prijevoza morem odgovarao po strožijem kriteriju nego što bi njemu odgovarao njegov pomoćnik — brodar. Takvu štetu ne bi, zbog toga, mogao registrirati od brodara ili, ako je poduzetnik brodar, odgovarao bi po strožem kriteriju od Haških pravila.

Budući da i jedan i drugi sistem odgovornosti imaju i prednosti i nedostataka, prilikom izrade nacрта Konvencije o međunarodnom kombiniranom robnom prometu (TCM — konvencija — 1971) željelo se prednosti obaju sistema spojiti u jedan »mješovit« sistem odgovornosti poduzetnika. Prema »mješovitom« sistemu, kad je poznat dio puta na kojem se zbija događaj iz kojeg proistječe zahtjev za naknadu štete, odgovornost poduzetnika prosuđuje se prema mrežastom sistemu odgovornosti. Za slučajeve kad nije poznat dio puta na kojem je došlo do oštećenja ili gubitka robe, nacrt TCM — konvencije propisuje poseban i jedinstven sistem odgovornosti (čl. 9 — 13).³²

5. SISTEM ODGOVORNOSTI PREMA KONVENCIJI UN O MEĐUNARODNOM MULTIMODALNOM PRIJEVOZU ROBE

Konvencija je u pogledu sistema odgovornosti poduzetnika multimodalnog prijevoza prihvatila, s obzirom na njegove prednosti, sistem jedinstvene odgovornosti. Poduzetnik, u pravilu, odgovara uvijek prema istim načelima, neovisno o dijelu puta na kojem je nastala šteta, odnosno zakaš-

³¹ Ibid., str. 209—211.

³² PALLUA Emilio i PERČIĆ Nikola. Nacrt konvencije o mješovitom prijevozu izražen na sastanku okruglog stola u Rimu u siječnju 1970. »Vjesnik Jugoslavenskog udruženja za pomorsko pravo« br. 20, 1970, str. 87—90.

njenje. Od toga načela Konvencija odstupa jedino u pogledu visine odgovornosti kod lokaliziranih šteta.

Za određivanje visine odgovornosti za lokalizirane štete Konvencija usvaja »mješoviti« sistem, tj. primjena prava ovisi o tome da li je poznat dio puta na kojem je došlo do štete ili nije. Kad je nepoznat dio puta na kojem je šteta nastala, primjenjuju se odredbe Konvencije. Ako je, međutim, poznato na kojem je dijelu puta šteta nastala, a međunarodnom su konvencijom ili prinudnim nacionalnim pravom koje se primjenjuje na taj dio puta predviđene više granice odgovornosti od onih predviđenih Konvencijom UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe, visina odgovornosti poduzetnika utvrđuje se prema granicama predviđenim konvencijom ili nacionalnim pravom koji se primjenjuje na taj dio puta (čl. 19. Konvencije). Tim se rješenjem visina odgovornosti poduzetnika izjednačava s visinom odgovornosti prijevoznika. Međutim, potrebno je naznačiti da je ta kombinacija s lokaliziranim štetama moguća samo za slučaj gubitka i oštećenja robe, ali ne i za zakašnjenje u njenoj predaji.

5.1. VISINA I OPSEG ODGOVORNOSTI

Jedno od temeljnih načela saobraćajnog prava, u vezi s odgovornošću prijevoznika, ograničenje je njegove odgovornosti. Logična je posljedica toga načela da je i Konvencija UN o multimodalnom prijevozu morala ograničiti odgovornost poduzetnika.

U nacrtima koji su prethodili donošenju te Konvencije predviđalo se ograničenje odgovornosti poduzetnika u zlatnim francima (Poincare ili Germinal) po brutto kg izgubljene ili oštećene robe (npr u nacrtu TCM — konvencije pitanje visine odgovornosti ostalo je neriješeno; iz nacрта je vidljivo jedino to da se predlaže ograničenje odgovornosti u Germinal francima po brutto kg izgubljene ili oštećene robe — čl. 10. st. 3).³³

Međutim, Konvencija limitira odgovornost poduzetnika za slučaj gubitka ili oštećenja robe na iznos od 920 obračunskih jedinica po koletu ili drugoj jedinici tereta, ili na iznos od 2,75 obračunskih jedinica po kg brutto težine izgubljene ili oštećene robe, ovisno o tome koji je od tih iznosa viši (čl. 18). Obračunska jedinica je »posebno pravo vučenja« (eng. »Special Drawing Right«), kako ga je definirao Međunarodni monetarni fond, a iznosi otprilike 0,9950 \$.³⁴ Budući da postoje države koje ne prihvaćaju računanje prema SDR-u, Konvencija, u čl. 31, za te države preračunava sve iznose ograničenja u novčane jedinice zlatnog franka u omjeru vrijednosti da je jedno »posebno pravo vučenja« jednako iznosu od 15 zlatnih franaka. Obračunska jedinica, odnosno SDR, preračunava se u domaću valutu u skladu s vrijednošću takve valute na dan izricanja sudske ili arbitražne presude, ili na dan koji su stranke sporazumno utanačile.

Budući da je odgovornost prema važećim konvencijama o prijevozu robe kopnom (željeznicom ili cestom) i zrakom znatno viša u odnosu na granice odgovornosti u međunarodnom pomorskom prijevozu, Konvencija limitira (čl. 18. st. 3) odgovornost poduzetnika multimodalnog prijevoza,

³³ Ibid., str. 88.

³⁴ International Monetary Fund Survey, br. 13, 1985, str. 204.

za slučaj da se roba prema ugovoru neće prevoziti jednim dijelom morem ili unutrašnjim plovnim putevima, na iznos od 8,33 obračunskih jedinica po kg brutto težine izgubljene ili oštećene robe (računanje ograničenja samo na bazi kg obilježje je kopnenog i zračnog prijevoza robe).

Konvencija predviđa i ograničenje odgovornosti poduzetnika za zakašnjenje u predaji (isporuci) robe, i to na temelju vozarine (također karakteristika kopnenih prijevoza). Odgovornost poduzetnika za štetu zbog zakašnjenja u isporuci ograničena je na iznos dva i pol puta veći od vozarine plative za robu koja je zakasnila, ali ne veći od ukupne vozarine plative za robu prema ugovoru o multimodalnom prijevozu (čl. 18. st. 4).

Konvencija predviđa da ukupna odgovornost poduzetnika za štete na robi i za zakašnjenje, utvrđene prema kriterijima predviđenim Konvencijom, ni u kojem slučaju ne može prijeći granice odgovornosti predviđene za potpuni gubitak robe (čl. 18. st. 5).

Konvencija u čl. 21. regulira pitanje gubitka prava na ograničenje odgovornosti. Prema tom članu poduzetnik se ne može koristiti povlasticom ograničenja odgovornosti predviđenom u Konvenciji ako se dokaže da su gubitak, oštećenje ili zakašnjenje u predaji (isporuci) nastali zbog čina (djela) ili propusta poduzetnika izvršenih s namjerom da se uzrokuje takav gubitak, oštećenje ili zakašnjenje, ili bezobzirno i sa znanjem da bi takav gubitak, oštećenje ili zakašnjenje vjerojatno mogli nastati (st. 1).

Prema istim kriterijima gube pravo na ograničenje odgovornosti i službenici, odnosno punomoćnici poduzetnika te svaka osoba čije usluge poduzetnik koristi prilikom izvršenja ugovora (čl. 21. st. 2).

Konvencija je, u pogledu gubitka prava na ograničenje odgovornosti, preuzela stilizaciju Hamburških pravila (čl. 8). Za razliku od Hamburških pravila, Konvencija u saobraćajno prvo, u odnosu na gubitak prava na ograničenje odgovornosti, uvodi bitnu novinu. Hamburška pravila oduzimaju brodaru pravo na ograničenje odgovornosti samo za slučaj vlastite kvalificirane krivnje, ali ne i za takvu krivnju osoba koje rade za njega. Konvencija zauzima bitno drugačije stajalište, jer se povezivanjem članova 21. i 15. može zaključiti da poduzetnik ne može ograničiti svoju odgovornost niti kada se radi o kvalificiranoj krivnji osoba koje rade za njega. Naime, prema uvjetima iz čl. 21, poduzetnik multimodalnog prijevoza odgovarat će za čine i propuste svojih službenika ili agenata kad takav službenik ili agent djeluju u granicama svoje službe, ili svake druge osobe čijim se uslugama služi za izvršenje ugovora o multimodalnom prijevozu kad takva osoba djeluje u izvršenju ugovora, kao za svoje vlastite radnje ili propuste (čl. 15). Pozicija poduzetnika na taj je način bitno otežana, jer on ne samo da se ne može koristiti pravom na ograničenje odgovornosti za slučaj kvalificirane krivnje osoba koje rade za njega nego je i krug tih osoba široko definiran (nezavisni ugovaratelj, prijevoznici i druge osobe).

5.2. IZVANUGOVORNA ODGOVORNOST

Konvencija sadrži i odredbe o izvanugovornoj odgovornosti (čl. 20), određujući da se isključenje i ograničenje odgovornosti predviđeno u Konvenciji primjenjuje na svaku tužbu protiv poduzetnika multimodalnog prijevoza zbog štete koja proizlazi iz gubitka ili oštećenja robe, a isto tako

iz zakašnjenja u predaji, bez obzira na to da li se tužba zasniva na ugovoru ili na izvanugovornoj odgovornosti ili drukčije (st. 1).

Zaštitom i ograničenjem odgovornosti predviđenim za poduzetnika mogu se koristiti i službenici i punomoćnici poduzetnika ako dokažu da su djelovali u granicama svoga radnog zadatka, a isto tako svaka druga osoba koju je poduzetnik angažirao za izvršenje ugovora ako dokaže da je djelovala na izvršenju ugovora (čl. 20. st. 2). Konvencija, za razliku od Hamburških pravila (čl. 7), zaštitu i ograničenja predviđena Konvencijom za poduzetnike proširuje ne samo na službenike i punomoćnike nego i na svaku drugu samostalnu osobu koju je poduzetnik angažirao za izvršenje zadatka. Na taj način, u primjeni Konvencije nema potrebe za primjenom »Himalaya«³⁵ ili sličnih klauzula kojima se pruža zaštita i drugim samostalnim osobama.

Ukupni iznos koji se ne može naplatiti od poduzetnika i od službenika ili agenata ili svake osobe čijim se on uslugama služi radi izvršenja ugovora o multimodalnom prijevozu ne može prijeći granice odgovornosti predviđene u toj Konvenciji (čl. 20. st. 3).

5.3. TRAJANJE ODGOVORNOSTI

Vremensko trajanje odgovornosti poduzetnika je, također, detaljno regulirano u Konvenciji u čl. 14. Prvi stav toga člana predviđa da odgovornost traje od trenutka preuzimanja robe do trenutka njene predaje. Samo mjesto preuzimanja robe može se nalaziti bilo gdje, ovisno o tome da li je početna dionica puta u multimodalnom prijevozu pomorska, cestovna željeznička, zračna ili unutrašnje plovidbe, a isto vrijedi i za mjesto predaje robe. Vidimo, dakle, da su i za ovo pitanje, jednako kao i za mnoga druga, uzor Konvenciji bila Hamburška pravila (čl. 4).

Konvencija je detaljno (čl. 14. st. 2) razradila vrijeme kada se smatra da poduzetnik drži robu. Pored klasičnog primjera kad stvari predaje pošiljalac, a preuzima primalac, Konvencija dopušta mogućnost preuzimanja robe od treće osobe ili organa vlasti, odnosno predaje robe trećoj osobi ili organu vlasti. Također, Konvencija ne isključuje mogućnost, suglasno ugovoru, predaje stvari u javna skladišta, na trošak i rizik primaoca, ako postoji smetnja pri predaji.

ZAKLJUČAK

Konvencijom UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu ostvaren je napredak u više pravaca, a najznačajniji su: formuliranje novih odnosa koji odgovaraju današnjem stupnju razvoja tehničko-tehnološke organizacije izvršenja prijevoza; doprinošenje značenju unifikacijskih instrumenata u oblasti saobraćajnog prava, jer su došli do izražaja interesi ze-

³⁵ GRABOVAC Ivo. Pravni učinak »Himalaya« klauzule u prijevozu stvari morem. »Pomorski zbornik« br. 20, 1982, str. 353—361.

malja u razvoju; unošenje novih elemenata i termina u koncept međunarodnih konvencija i pozitivno djelovanje na razvojnu saobraćajnu politiku. To se i moglo očekivati, jer su uzrok Konvenciji bila Hamburška pravila, koja čine značajan napredak u reguliranju imovinsko-pravnih odnosa u pomorskom prijevozu.

Međutim, konvencijska rješenja određenih pitanja, osobito u pogledu osobe poduzetnika i njegove odgovornosti, izazivaju mnogobrojne dileme, tako da im se mora posvetiti dužna pažnja. Konvencija je, naime, dovela do izvjesnog kompliciranja općega sistema međunarodnog prijevoza jer će nakon stupanja Hamburških pravila i Konvencije na snagu u saobraćajnom pravu istovremeno postojati nekoliko režima odgovornosti, te će se u svakom posebnom slučaju morati individualizirati i odgovarajuća odgovornost. Takva negativna situacija naročito će doći do izražaja u pomorskom prijevozu, jer će pored klasične odgovornosti po Haškim, odnosno Haško-visbyskim pravilima³⁶ i Hamburškim pravilima, postojati još i odgovornost prema ovoj Konvenciji. Takav složeni splet režima odgovornosti činit će teškoće kako pravnoj pomoći, tako i jurisdikciji, a može se negativno odraziti i na same komercijalne odnose. Konvencija je (čl. 4) prepustila pojedinim državama da samostalno odrede uvjete o tome tko može biti poduzetnik multimodalnog prijevoza, glavni subjekt i nosilac odgovornosti po ugovoru o multimodalnom prijevozu, pa postoji mogućnost da to budu pravne ili fizičke osobe koje nisu financijski i stručno kapacitirane za tako odgovornu funkciju.

Ti razlozi, a i činjenica da za cjelokupni pothvat odgovara samo jedna osoba — poduzetnik multimodalnog prijevoza — nužno će utjecati na povećanje premija osiguranja i povećanje vozarina, a to istovremeno znači poskupljenje prijevozne usluge za »zemlje krcatelja«, odnosno zemlje u razvoju. Otvoreno je i pitanje da li osiguratelji odgovornosti iz pojedinih zemalja, u prvom redu nerazvijenih, mogu prihvatiti osiguranje multimodalnog prijevoza i odgovornosti poduzetnika, ako imamo u vidu da su danas osiguratelji odgovornosti koncentrirani isključivo u razvijenim zemljama, i to veći dio u Engleskoj, izvjestan broj u skandinavskim zemljama, a rijetko koji u drugim razvijenim zemljama.

Na temelju iznesenog i kad se zna da su granice odgovornosti poduzetnika nekoliko puta veće u odnosu na granice odgovornosti predviđene našim pomorskim propisima, mišljenja sam da bi se trebalo pričekati s ratifikacijom Konvencije, dok se temeljito i realno ne procijene njeni mogući učinci. Pored analize vlastitih i međunarodnih propisa u pojedinim granama saobraćaja trebat će izvršiti analizu ekonomskih učinaka prihvaćanja Konvencije za cjelokupnu jugoslavensku privredu i onda donijeti konačnu odluku. Prihvatanje konvencije nužno bi doveo do mnogih izmjena u našim postojećim propisima saobraćajnog prava, a vjerojatno bi trebalo donijeti i zakon o multimodalnom prijevozu.

³⁶ Protokol o izmjeni Konvencije o izjednačavanju nekih pravila o teretnici (Haško-visbyska pravila) — donesen je 23. veljače 1968. u Bruxellesu, a stupio je na snagu 23. lipnja 1977. Jugoslavija nije pristupila odredbama Protokola, ali je njegov sadržaj unijela u ZPUP (osim odredaba o visini ograničenja odgovornosti).

Summary

**THE RESPONSIBILITY OF A MULTIMODAL TRANSPORT OPERATOR
AFTER THE UNITED NATIONS CONVENTION ON THE INTERNATIONAL
MULTIMODAL TRANSPORT OF GOODS**

In the paper the author refers to the basic characteristics of a mixed and multimodal transportation, and underlines the difference between the two modern forms of transportation. The paper deals with the regulations of the United Nations Convention on the International Multimodal Transportation of Goods made 1980 in Geneva by which are regulated definite questions connected with the responsibility of the contractor of the multimodal transportation (the system, basis, amount, volume and duration of the responsibility). The author also states his own observations on particular regulations of the Convention comparing the regulations of the Convention with the United Nations Convention on the International Transportation of Objects by Sea from 1978 (so-called the Hamburg Rules).

The quoted Convention presents the latest contribution of the unification of the international traffic law, which follows its basic development tendencies designated in the UN Convention on the Carriage of Goods by Sea.

As it is presumed that by becoming effective of this Convention and the UN Convention on the Carriage of Goods by Sea there might be several different systems of responsibilities in the traffic law (especially the maritime law), the author points out that it is necessary to make a detailed analysis of the regulations of the Convention and their practical consequences, not only from the legal standpoint, but also from the whole Yugoslav economy before a final decision on its ratification is made.

KAKO KVALIFICIRATI POJAM STRANE SUDSKE ODLUKE?

Mr VESNA TOMLJENOVIC, asistent
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.95
Izvorni znanstveni članak
Ur. 15. IX 1986.

Sve jači razvitak međunarodnih odnosa povećava praktičnu važnost međunarodnih učinaka stranih sudskih odluka o privatnopravnim odnosima. Stoga su problemi međunarodne važnosti stranih sudskih odluka pitanja koja sve više zaokupljaju pažnju jugoslavenske i inozemne pravne teorije i judikature.

Na ograničavanje naših razmatranja na problem kvalifikacije pojma strane sudske odluke odlučili smo se zbog toga što je upravo pozitivan odgovor na pitanje da li je određena strana odluka podobna da se o njenom priznanju odlučuje kao o priznanju strane sudske odluke nužan preduvjet provođenja postupka priznanja. Stoga, prije nego što sud počne odlučivati o priznanju, odnosno o tome da li strana odluka udovoljava uvjetima za priznanje, dužan je utvrditi da li se određena strana odluka može kvalificirati kao sudska odluka.

Kakav je stav jugoslavenskog zakonodavca u pogledu odnosnog problema utvrditi ćemo, u prvom dijelu ovog rada, analizirajući zakonska rješenja kvalifikacije pojma strane sudske odluke, dok ćemo se u drugom dijelu osvrnuti na neka pitanja koja se mogu pojaviti u sudskoj praksi, a u vezi s primjenom odnosnog zakonskog rješenja kvalifikacije pojma strane sudske odluke.

I POJAM STRANE SUDSKE ODLUKE

1. Priznanje stranih sudskih odluka regulirano je danas u SFRJ Zakonom o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima iz 1982. god.¹ i međunarodnim ugovorima.² Kako ćemo, međutim, u okviru ovog rada analizirati i neke određene odredbe kojima je ta materija bila uređena, do stupnja na snagu ZRSZ smatramo opravdanim da

¹ Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima iz 1982, Sl. list SFRJ, 43/82. i 72/82. (krat. ZRSZ).

² Od višestranih međunarodnih konvencija koje, između ostalog, sadrže i odredbe o priznanju i izvršenju stranih sudskih odluka, u Jugoslaviji su na snazi: Haška konvencija o građanskom postupku iz 1905, SN KJ 100-XXXVIII/30; Haška konvencija o građanskom postupku iz 1954, Sl. l. FNRJ Dod. 6/62; Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem naftom iz 1969, Sl. l. SFRJ MUS 7/77; Međunarodna konvencija o prijevozu robe željezni-

najprije ukratko iznesemo povijesni razvoj jugoslavenskog zakonodavstva s obzirom na priznanje stranih sudskih odluka.

Nakon II svjetskog rata priznanje stranih sudskih odluka nije bilo pravno regulirano. Stoga su se na temelju odredbe čl. 4. Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. 4. 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije iz 1946. god.³ primjenjivali pravni propisi sadržani u paragrafima 3—5. i 8—10. Zakona o izvršenju i obezbjeđenju iz 1930. godine.⁴ Navedena su se pravila primjenjivala do stupnja na snagu Uvodnog zakona za ZPP iz 1956,⁵ čijim je odredbama prvi put bilo regulirano priznanje stranih sudskih odluka u SFRJ. Međutim, kako su odredbe o priznanju stranih odluka u UZZPP imale samo privremeni karakter⁶, pitanje priznanja stranih

com iz 1970, Sl. l. SFRJ MUS 56/71 i Međunarodna konvencija o međunarodnom prijevozu putnika i prtljage iz 1973, Sl. l. SFRJ MUS 8/77.

Veći je broj dvostranih međunarodnih konvencija kojima se predviđaju uvjeti priznanja i izvršenja stranih odluka. Jugoslavija je zaključila i ove dvostrane međunarodne konvencije: Ugovor o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima između SFRJ i Demokratske Narodne Republike Alžira iz 1981, Sl. l. SFRJ MUS 2/83; Sporazum između FNRJ i Republike Austrije o uzajamnom priznanju i izvršenju odluka o uzdržavanju iz 1961, Sl. l. SFRJ MUS 2/63; Konvencija između SFRJ i Kraljevine Belgije o priznanju i izvršenju stranih odluka o uzdržavanju iz 1973, Sl. l. SFRJ MUS 45/76; Ugovor između FNRJ i Republike Bugarske o uzajamnoj pravnoj pomoći iz 1956, Sl. l. FNRJ Dod. 1/57; Ugovor između SFRJ i Republike Cipar o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima iz 1984, Sl. l. SFRJ MUS 2/86; Ugovor između SFRJ i Čehoslovačke Socijalističke Republike o reguliranju pravnih odnosa u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima iz 1964, Sl. l. SFRJ MUS 13/64; Konvencija između vlade SFRJ i vlade Francuske Republike o priznanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima iz 1971, Sl. l. SFRJ MUS 7/77; Sporazum između FNRJ i Kraljevine Grčke o uzajamnom priznanju i izvršenju sudskih odluka iz 1959, Sl. l. FNRJ Dod. 6/60; Ugovor između SFRJ i Narodne Republike Mađarske o uzajamnom pravnom saobraćaju iz 1968, Sl. l. SFRJ MUS 3/68; Ugovor između SFRJ i Mongolske Narodne Republike u pružanju pravne pomoći u građanskim, obiteljskim i krivičnim stvarima iz 1981, Sl. l. SFRJ MUS 7/82; Ugovor između Jugoslavije i Njemačke DR o pravnom saobraćaju u građanskim, porodičnim i krivičnim stvarima iz 1966, Sl. l. SFRJ MUS 1/67; Ugovor između FNRJ i Narodne Republike Poljske o pravnom saobraćaju u građanskim i krivičnim stvarima iz 1960, Sl. l. SFRJ MUS 5/63; Ugovor između Jugoslavije i Rumunjske o pravnoj pomoći iz 1960, Sl. l. 8/61 i Ugovor između FNRJ i SSSR o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima iz 1962. godine. Odnos između odredbi ZRSZ i odredbi međunarodnih ugovora određen je odredbom čl. 3. ZRSZ. Odredbe o priznanju stranih odluka neće biti primjenjivane ukoliko je između države u kojoj je odluka donijeta i SFRJ na snazi međunarodni ugovor čijim je odredbama regulirano priznanje stranih odluka.

³ Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. 4. 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije, iz 1946. godine.

⁴ Zakon o izvršenju i obezbjeđenju iz 1930, br. 68508.

⁵ Uvodni zakon za Zakon o parničnom postupku iz 1956, Sl. l. SFRJ 4/57 (krat. UZZPP).

⁶ Odredbom čl. 16. UZZPP bilo je predviđeno da će se odnosne odredbe o priznanju i izvršenju primjenjivati do donošenja Zakona o izvršnom postupku, kojim je trebalo biti regulirano priznanje stranih odluka. Budući da je u međuvremenu prevladao mišljenje da priznanje stranih odluka treba biti regulirano u okviru međunarodnog privatnog odnosno međunarodnog procesnog prava, a ne izvršnog — jer je izvršenje stranih odluka samo slijed njihova priznanja — u novom Zakonu o izvršnom postupku iz 1978, Sl. l. SFRJ 20/78, priznanje stranih odluka nije bilo regulirano, kako je to bilo predviđeno odredbom čl. 16. UZZPP. Zakon o izvršnom postupku sadrži samo jednu odredbu i to o izvršenju stranih

sudskih odluka trebalo je regulirati u okviru međunarodnog procesnog prava, što je donošenjem ZRSZ i učinjeno. Odredbom čl. 108. t. 2. ZRSZ stavljene su van snage odredbe čl. 16—22. UZZPP.

ZRSZ u glavi IV pod nazivom »Priznanje i izvršenje stranih odluka« sadrži, između ostalog, i odredbe (čl. 86—96. i 101) kojima uređuje priznanje stranih sudskih odluka. Sud nadležan za priznanje ovlašten je, tijekom postupka priznanja, stranu odluku preispitivati samo s obzirom na takosativno predviđene uvjete priznanja⁷ (čl. 101). Ukoliko se nakon provedenog postupka utvrdi da je udovoljeno uvjetima za priznanje, zahtjevu za priznanje će se udovoljiti, a u protivnom sud će zahtjev odbiti. Priznanjem strana se odluka izjednačava u pogledu pravnih učinaka s odlukom jugoslavenskog suda (čl. 86. st. 2).

Pravna rješenja ZRSZ, uspoređena s onima koje je sadržavao UZZPP, ukazuju na to da je namjera zakonodavca bila da priznanje stranih sudskih odluka uredi što je moguće elastičnije. Sve pretpostavke priznanja, osim jedne, negativno su definirane⁸, pa je teret njihova dokazivanja na tuženom, odnosno na osobi protiv koje se priznanje zahtjeva, a to uveliko olakšava položaj tražitelja priznanja i time povećava mogućnost priznanja stranih sudskih odluka. Mogućnost priznanja stranih sudskih odluka povećava se, s druge strane, i zbog toga što u određenim slučajevima priznanja stranih odluka nije moguće preispitivati određene opće pretpostavke priznanja.⁹

Naša razmatranja ćemo, međutim, ograničiti samo na jedno od mnogih pitanja koja se nameću tijekom postupka priznanja stranih sudskih

odluka u čl. 12, kojom je predviđeno da će izvršenje strane odluke biti provedeno i određeno u Jugoslaviji ukoliko ta odluka ispunjava zakonom propisane pretpostavke za priznanje. Zakonske pretpostavke o kojima govori odredba čl. 12. Zakona o izvršnom postupku sadržavao je do stupanja na snagu UZZPP.

⁷ Vidi bilješku pod br. 8. i 9.

⁸ Odredbama čl. 87. i 96. st. 2. ZRSZ predviđene su pozitivne pretpostavke priznanja odnosno izvršenja stranih odluka. Strana odluka će biti priznata ukoliko stranka koja zahtjeva priznanje, odnosno izvršenje podnese sudu klauzulu pravomoćnosti odnosno izvršnosti strane odluke koju je izdao sud ili drugi nadležni organ u skladu s pravom zemlje u kojoj je odluka donijeta. Ostale opće pretpostavke definirane su negativno, što znači da sud neće priznati stranu odluku ukoliko ju je strani sud donio u stvari za koju je isključivo nadležan jugoslavenski sud ili drugi nadležni organ, osim ako se radi o odluci donesenoj u bračnom sporu ili ako, npr., to traži tužitelj, a tuženik se tome ne protivi. Strana odluka doneje odluka stranog suda protivna javnom poretku (čl. 91), ukoliko nema uzajamnosti (osim ako se radi o odluci donesenoj u bračnom sporu, sporu radi utvrđivanja ili osporavanja očinstva ili materinstva te ako priznanje ili izvršenje zahtjeva jugoslavenski državljanin) (čl. 92), ukoliko već postoji pravomoćna odluka jugoslavenskog suda ili nekog drugog nadležnog organa u istoj stvari ili je, pak već priznata strana sudska odluka (čl. 90) te ukoliko nije poštovano načelo obostranog saslušanja stranaka, odnosno ukoliko stranka protiv koje se priznanje zahtjeva nije mogla, zbog nepravilnosti u postupku, braniti svoje interese (čl. 88). ZRSZ odredbama čl. 93, 94. i 95. predviđa posebne pretpostavke priznanja stranih odluka o statusnim stvarima jugoslavenskog državljanina, državljanina države u kojoj je odluka donijeta i državljanina neke treće države.

⁹ Na primjer, isključiva nadležnost jugoslavenskog suda ili nekog drugog nadležnog organa nije smetnja priznanju strane odluke donesene u bračnom sporu ili ako, npr., to traži tužitelj, a tuženik se tome ne protivi. Strana odluka donesena u bračnom sporu ili paternitetskom ili maternitetskom sporu bit će priznata i kada ne postoji uzajamnost, itd.

odluka. Radi se o problemu kvalifikacije pojma »strane sudske odluke«. Na koji će način i na temelju kojih kriterija jugoslavenski sud nadležan za priznavanje utvrditi da li se određena odluka može podvesti pod pojam strane sudske odluke, pitanje je na koje ćemo pokušati dati odgovor s obzirom na pozitivnopravna rješenja koja sadrži ZRSZ, vodeći računa i o stajalištima jugoslavensko pravne doktrine i judikature.

2. Nužna je pretpostavka za odlučivanje o priznanju primjenom odredbi čl. 86—96. i 101. ZRSZ da se odluka čije se priznanje zahtjeva može kvalificirati kao strana sudska odluka. Stoga je, prije no što se počne odlučivati o priznanju, odnosno o tome da li strana odluka udovoljava uvjetima za priznanje, potrebno ustanoviti da li se strana odluka o kojoj je riječ može svrstati pod pojam strane sudske odluke. Međutim, da bismo to utvrdili, tj. da bismo odgovorili na pitanje koje su kategorije odluka podobne da bi se o njihovu priznanju odlučivalo primjenom spomenutih odredbi ZRSZ, prethodno je potrebno odgovoriti na dva pitanja: koja se odluka smatra stranom odlukom i koja se strana odluka može smatrati sudskom odlukom. Razlog tome je očit. Dva su bitna elementa pojma strane sudske odluke. Jedan koji tu odluku čini stranom i drugi koji joj daje karakter sudske odluke. U vezi s navedenim pokušat ćemo, u prvom dijelu ovog rada, ustanoviti na temelju kojih će pravnih kriterija sud utvrđivati priznanje navedenih elemenata. Pri tome ćemo se ukratko osvrnuti na pitanje predmeta odlučivanja strane sudske odluke, budući da se pred jugoslavenskim sudom može zahtjevati priznanje samo onih stranih sudskih odluka kojima se uređuju građanskopravni odnosi.

3. Odredbama o priznanju stranih sudskih odluka ZRSZ ne predviđa se kriterij na temelju kojeg bi sud trebao utvrditi da li se određena sudska odluka čije se priznanje zahtjeva može smatrati stranom odlukom. Međutim, prema mišljenju koje je opće prihvaćeno ne samo u jugoslavenskoj već i u stranoj pravnoj doktrini¹⁰ odgovor na pitanje da li je određena odluka strana ili domaća treba dati na temelju pravnog, a ne, kako bi se moglo očekivati, teritorijalnog kriterija. Nije relevantna činjenica da je odluka donijeta u stranoj državi, već da je donijeta u ime stranog suvereniteta, tj. u ime strane države.¹¹ Slučaj je, međutim, da je gotovo uvijek strana odluka za koju se priznanje zahtjeva donijeta u državi čiju pripadnost ima organ koji ju je donio.

Strana odluka — misli se pri tome na sudske odluke — prema navedenom, odluka je što ju je donio organ koji nema pripadnost države u kojoj se zahtjeva priznanje¹². Stoga je odluka stranog konzularnog organa sa

¹⁰ Vidi GRBIN Ivo, *Priznanje i izvršenje odluka stranih sudova*. Zagreb 1980, str. 20; VUKOVIĆ, Đuro. *Pojam strane sudske odluke u građanskopravnim stvarima* (I). »Odvjetnik«, 1981, 1—2, str. 5; JEZDIĆ, Mihailo. *Međunarodno privatno pravo* II. Beograd 1982, str. 166, BATIFFOL Henri et LAGARDE, Paul. *Droit international privé*. 7. izd. Paris 1981, str. 551, LOUSSOUARN, Yvon et BOUREL, Pierre. *Droit international privé*. 2. izd. Paris 1980, str. 619 itd.

¹¹ S tim u vezi se u stranoj pravnoj doktrini ističe da nije potrebno da država u kojoj se zahtijeva priznanje, u smislu međunarodnog javnog prava, državu ili novu vladu države čiji je organ donio odluku. O tome vidi: Batiffol, op. cit., str. 551; BALLARINO, Tito. *Diritto internazionale privato*. Padova 1982, str. 185.

¹² Grbin, op. cit., str. 20; Jezdić, op. cit., str. 166.

sjedištem u SFRJ također strana odluka,¹³ dok se takvom neće tretirati odluka koju je donio jugoslavenski konzularni organ sa sjedištem u nekoj stranoj zemlji.

Kako je, dakle, strana svaka ona odluka koju je donio organ što ne pripada državi u kojoj se priznanje zahtjeva, kao takve se kvalificiraju i odluke Međunarodnog suda iz Haga¹⁴ te odluke ostalih međunarodnih sudova ustanovljenih međunarodnim ugovorima,¹⁵ osim ako samim tim ugovorima nisu izjednačene s domaćim odlukama država ugovornica.¹⁶

Dakle, da li je određena odluka strana, te da li kao takva podliježe priznanju, prosuđuje se po pravu države u kojoj se zahtijeva priznanje odgovarajuće odluke, to jest po *legis fori*.

4. Činjenica da je određena odluka strana, odnosno da je donesena u ime strane države, ne znači ujedno i da je podobna da se o njenom priznanju odlučuje u smislu spomenutih odredbi ZRSZ. Pored toga, potrebno je još utvrditi da se radi o stranoj sudskoj odluci. Međutim, na temelju kriterija kojega pravnog poretka to utvrditi? Naime, pojam sudske odluke, poput brojnih drugih pravnih pojmova, različito je definiran u različitim pravnim sistemima. Pored toga, organizacija pravosuđa i ostalih nadležnih državnih organa potpada isključivo pod mjerodavnost *legis fori* svake pojedine države. Stoga se može desiti da u različitim državama o istim stvarima odlučuju različiti državni organi (npr., u romskim zemljama o državljanstvu odlučuju sudovi, a u Jugoslaviji upravni organi). Pitanje kvalifikacije strane odluke kao sudske odluke je, dakle, pitanje izbora jednog od više različitih sadržaja koje različiti pravni sistemi pripisuju pojmu sudske odluke. U konkretnom slučaju sadržaj pojma sudske odluke može se utvrditi primjenom odredbi pravnih sistema dviju država: države u kojoj je odluka čije se priznanje zahtjeva donijeta i države u kojoj se priznanje zahtijeva.

Tu je dilemu jugoslavenski zakonodavac rješio ZRSZ-om izričitim navođenjem prava koje je mjerodavno za utvrđivanje pojma sudske odluke. Odredbom čl. 86. st. 2. i 3. ZRSZ predviđa da se stranom sudskom odlukom smatra i nagodba sklopljena pred sudom te odluka drugog organa koja je u državi u kojoj je donijeta izjednačena sa sudskom odlukom, odnosno sudskom nagodbom, uz uvjet da se radi o stranoj odluci kojom se uređuju statusni, porodični, imovinski i drugi materijalni odnosi.

Dakle, na pitanje da li se strana odluka ima smatrati sudskom, odgovoriti treba, prema ZRSZ, na temelju pravnih propisa države u kojoj je odluka donijeta. Ako pravo te strane države izjednačava, što se tiče pravnih učinaka, odluke drugih nadležnih organa sa sudskim odlukama, tada će se te odluke, kada je riječ o njihovu priznanju u SFRJ, smatrati stranim sudskim odlukama.

¹³ Jezdić, op. cit., str. 166.

¹⁴ Grbin, op. cit., str. 20; Jezdić, op. cit., str. 166; Vuković, op. cit., str. 5.

¹⁵ Tako se i odluke Suda Evropske ekonomske zajednice u Francuskoj tretiraju stranim odlukama i stoga podliježu egzektivaturi (ali u pojednostavljenom upravnom postupku) Batiffol, op. cit., str. 552.

¹⁶ Kao što je to bio slučaj s odlukama Mješovitih izabranih sudova prema mirovnim ugovorima iza II svjetskog rata, vidi Vuković, op. cit., str. 6.

Do stupanja na snagu ZRSZ pitanje kvalifikacije pojma sudske odluke nije bilo pravno regulirano. Međutim, u judikaturi i doktrini u vezi s navedenim pitanjem postojala su dva oprečna stajališta. UZZPP-om, kojim je inače bilo regulirano priznanje stranih sudskih odluka, nije bilo regulirano pitanje kvalifikacije pojma sudske odluke. Iako se iz formulacije odredbe čl. 17. UZZPP¹⁷ moglo zaključiti da su se pred jugoslavenskim sudovima priznavale samo odluke stranih sudova, bilo je autora¹⁸ koji su smisao te odredbe tumačili šire te su, bez obzira na njenu zakonsku stilizaciju, smatrali da se u SFRJ mogu priznati i odluke drugih nadležnih stranih organa, ali, pod uvjetom da su u državi u kojoj su donijete bile izjednačene sa sudskim odlukama. To je bilo stajalište Vrhovnog suda Hrvatske koji je, s tim u vezi, u svom rješenju br. Gž-219/79 od 20. 2. 1979. istakao:

»Stranim se odlukama smatraju i odluke drugih organa ako su u državi gdje su donijete izjednačene sa sudskim odlukama i sudskim nagodbama.«¹⁹

U rješenju br. Gž-149/80 od 13. 4. 1980. god. Vrhovni sud je potvrdio prethodno izneseno stajalište:

»Iako zakon govori o priznanju i izvršenju odluka stranih sudova mogu se priznati i izvršiti odluke drugih organa pa i nagodbe zaključene pred upravnim organima, ako su u državi gdje su donijete izjednačene sa sudskim odlukama i sudskim nagodbama.«²⁰

Iz citiranih dijelova odluka Vrhovnog suda Hrvatske može se razabrati da su neki okružni sudovi, kao sudovi nadležni za odlučivanje o priznanju stranih odluka, odbijali priznati stranu odluku ukoliko je nije donio strani sud, čak i onda ako se radilo o nagodbi zaključenoj pred stranim sudom ili drugim nadležnim organom. Međutim, i u vezi s tim pitanjem Vrhovni sud Hrvatske zauzeo je svoje stajalište u odluci br. Gž-1053/78 od 6. 6. 1978:

»... ako se ispune pretpostavke iz čl. 17. i 18. UZZPP priznanje odnosno izvršenje će se dozvoliti i na osnovi nagodbe zaključene pred inozemnim sudom.«²¹

Različita gledišta u pogledu kvalifikacije pojma sudske odluke nisu postojala samo u judikaturi, već i u jugoslavenskoj doktrini. Prema mišljenju jedne grupe autora pojam strane sudske odluke trebalo je ocjenjivati po pravu države u kojoj je odluka donijeta, a prema mišljenju drugih mjerodavno je trebalo biti pravo države u kojoj se zahtijevalo priznanje stra-

¹⁷ »odluke stranih sudova u bračnim stvarima, u stvarima odnosa roditelja i djece ili usvojenja i druge odluke tih sudova koje se tiču osobnog statusa (statusne stvari) priznat će se ako se ispune sljedeći uvjeti...« (čl. 17. UZZPP).

¹⁸ Grbin, op. cit., str. 23 i Vuković, op. cit., str. 9.

¹⁹ Pregled sudske prakse, Prilog »Naše zakonitosti«, 1979, 15, str. 53.

²⁰ Pregled sudske prakse, Prilog »Naše zakonitosti«, 1980, 17, str. 110.

²¹ Pregled sudske prakse, Prilog »Naše zakonitosti«, 1978, 14, str. 75. S tim u vezi vidi VUKOVIĆ, Đuro. Priznanje i izvršenje nagodbe sklopljene pred stranim sudom, »Pravni život«, 1982, 3, str. 313.

ne odluke. Autori koji su zastupali gledište²² da je pojam strane sudske odluke trebalo kvalificirati prema pravu države u kojoj je odluka donijeta temelje svoje mišljenje na činjenici da je svaka država ovlaštena da samostalno odlučuje o organizaciji sudskih i ostalih državnih organa te o njihovoj nadležnosti. Druga grupa autora²³ zastupala je stajalište prema kojem se određena odluka može kvalificirati kao sudska samo ako je to moguće prema pravu države priznanja, uz obrazloženje da su odredbe o priznanju stranih sudskih odluka odredbe legis fori države priznanja. Međutim, prema njihovom mišljenju ta se kvalifikacija obavlja uz određena odstupanja (Đunov), odnosno izvjesna prilagođavanja (Jezdić).

Danas to razmimoilaženje u vezi s kvalifikacijom pojma sudske odluke, koje je postojalo u teoriji i judikaturi, nema nikakvog značaja budući da je, kao što smo već istakli, zakonodavac ZRSZ-om riješio problem kvalifikacije, utvrdivši da je pravo države u kojoj je odluka čije se priznanje zahtjeva donesena mjerodavno za ocjenu da li se strana odluka smatra sudskom odlukom.

Međutim, i nakon što je ZRSZ izričito predvidio na koji se način utvrđuje da li je strana odluka sudska odluka, u teoriji se kao sporno još uvijek postavlja pitanje da li će se podobnima za priznanje smatrati i druge nagodbe osim onih sklopljenih pred sudom. Odredbom čl. 86. st. 2. ZRSZ utvrđeno je da će se stranom sudskom odlukom smatrati i nagodba sklopljena pred stranim sudom. Da li to znači da nagodbe sklopljene pred drugim nadležnim stranim organima (npr. pred upravnim organom ili javnim bilježnikom) neće biti podobne za priznanje? Tako Pak ističe²⁴ da su za priznanje pred jugoslavenskim sudom podobne samo nagodbe sklopljene pred stranim sudovima. Kako ZRSZ ne određuje po kojem će se pravu kvalificirati pojam strane sudske nagodbe, a kako odredba čl. 86. st. 2. isključivo govori o priznanju stranih sudskih nagodbi, to ostale nagodbe, sklopljene pred nekim drugim stranim nadležnim organima, prema njegovu mišljenju nemaju karakter strane sudske nagodbe te nisu podobne za priznanje. Naše je mišljenje da su i nagodbe sklopljene pred drugim stranim nadležnim organima podobne za priznanje, ali pod uvjetom da su one prema pravu države u kojoj su sklopljene izjednačene sa sudskim nagodbama, odnosno sa sudskim odlukama. Smatramo da ZRSZ posredno predviđa i pravo mjerodavno za određivanje pojma sudske nagodbe i to odredbom čl. 86. st. 3: »... stranom sudskom odlukom smatra se i odluka drugog organa koja je u državi u kojoj je donesena izjednačena sa sudskom odlukom odnosno sudskom nagodbom ...«, iz čega zaključujemo da će se i pojam sudske nagodbe kvalificirati po pravu države u kojoj je nagodba sklopljena. Zanimljivo je istaći da su i prije donošenja ZRSZ neki jugoslavenski sudovi kao podobne za priznanje tretirali i nagodbe sklopljene pred drugim nadležnim stranim organima, kao npr. »utanačenje kod skrbičkog

²² Grbin, op. cit., str. 21; PAK, Milan, *Međunarodno privatno pravo, parnični, vanparnični i izvršni postupak sa stranim elementom*, Beograd, Svetozar Marković, 1983, str. 203.

²³ Jezdić, op. cit., str. 167; ĐUNOV, Todor. *Međunarodno privatno pravo*. Skopje 1975, str. 250.

²⁴ Pak, op. cit., str. 203.

organa« (rješenje Okružnog suda Rijeka R-8/81) ili »sporazum sačinjen kod kotarskog poglavrasta« (rješenje Okružnog suda Rijeka R-117/80).²⁵

Da li strana odluka ima karakter sudske odluke, procijenit će se u SFRJ prema pravu države u kojoj je odluka donijeta. Dakle, pravo mjero-davno za kvalifikaciju pojma sudske odluke je, prema ZRSZ, *lex causae*. Međutim, takvo rješenje nije jedinstveno prihvaćeno u svim stranim pravnim sistemima. Na primjer, u Italiji se kvalifikacija pojma strane sudske odluke vrši po *legis fori*, dakle po talijanskom pravu. Podobna za priznanje bit će ona odluka stranog organa koja se u Italiji može kvalificirati kao sudska odluka iako pravo držve u kojoj je odluka donijeta ne priznaje odluci to svojstvo te, vice versa, nije podobna da se o njenom priznanju odlučuje ona strana odluka kojoj po talijanskom pravu nedostaje neki bitni element sudske odluke, čak iako se po pravu države u kojoj je donijeta smatra sudskom odlukom.²⁶

5. ZRSZ-om je postavljeno još jedno ograničenje stranim sudskim odlukama u pogledu njihova priznanja u SFRJ. Naime, nisu sve strane sudske odluke, kao i one koje su po pravu države u kojoj su donesene s njima izjednačene, podobne da se o njihovu priznanju odlučuje pred jugoslavenskim sudom. ZRSZ odredbom čl. 86. st. 3. izričito predviđa da će se odluka stranog suda ili drugog nadležnog organa smatrati podobnom za priznanje »... ako se njome reguliraju odnosi predviđeni u odredbi čl. 1. ovog zakona«. Radi se o statusnim, porodičnim, imovinskim i drugim materijal-nopravnim odnosima. Tradicionalno se priznaju samo strane sudske odluke kojima se reguliraju građanskopravni odnosi.²⁷

Iz navedene zakonske formulacije zaključujemo da će se predmet odlučivanja strane odluke prosuđivati po jugoslavenskom pravu.²⁸ Dakle, da li strana odluka ima svjostva sudske odluke, procjenjuje se po pravu države u kojoj je odluka donijeta. No, da li strana sudska odluka pripada krugu onih odluka koje se mogu priznati²⁹, ocjenjuje se po jugoslavenskom pravu, po *lex fori*.

II JUGOSLAVENSKA I STRANA SUDSKA PRAKSA I NEKA ZAKONSKA RJEŠENJA U VEZI S PROBLEMOM KVALIFIKACIJE POJMA STRANE SUDSKE ODLUKE

6. U drugom dijelu ovog rada pokušat ćemo, potaknuti dvjema odlukama Okružnog suda iz Rijeke, ukazati na probleme s kojima će se, u određenim slučajevima, morati suočiti sudovi nadležni za priznanje primje, njujući odredbu čl. 86. st. 2. i 3. ZRSZ o kvalifikaciji pojma sudske odluke. Ta se kvalifikacija, kako smo već više puta naveli, u skladu sa spomenutom

²⁵ Navedena rješenja nisu objavljena.

²⁶ Ballarino, op cit., str. 184.

²⁷ O definiciji pojma građanskopravne stvari vidi Vuković, Pojam strane sudske odluke o građanskopravnim stvarima, op. cit., str. 6—8.

²⁸ O drugačijim rješenjima kvalifikacije vidi također Vuković, op. cit., str. 8.

²⁹ Grbin, op. cit., str. 21.

odredbom vrši prema pravu države u kojoj je odluka donijeta, dakle prema stranom pravu. Sama primjena stranog prava implicira brojne probleme tehničke i materijalne prirode, o kojima neće ovdje biti govora.³⁰

Problem što može nastati prilikom primjene odredbe o kvalifikaciji u tome je da su moguće situacije u kojima se spomenuta odredba neće moći primijeniti u svom značenju *stricto sensu*, već će biti potrebno i njeno šire tumačenje. Postavlja se pitanje: kako daleko ići prilikom tumačenja odgovarajuće odredbe? Različita gledišta jugoslavenskih sudova na to pitanje mogla bi dovesti do nejednostavne primjene te veoma važne odredbe, što bi moglo rezultirati time da se u istim ili sličnim situacijama osobe zainteresirane za priznanje dovedu u neravno pravo položaj.

U vezi s navedenim ukazat ćemo na dvije zanimljive odluke Okružnog suda u Rijeci.³¹ U oba slučaja Okružni sud u Rijeci odbio je priznati strane odluke uz obrazloženje da njihovo priznanje odnosno izvršenje nije moguće jer se ne radi o sudskim odlukama te da one stoga nisu podobne za priznanje. Radi se o javnoj ispravi sačinjenoj kod javnog bilježnika u SR Njemačkoj, te o stranoj privatnoj ispravi, tj. ugovoru bračnih drugova o razvodu braka.

7. Okružni sud iz Rijeke odbio je rješenjem R-127/83 od 1. 12. 1983. god. prijedlog tražiteljice izvršenja, austrijske državljanke, za dozvolu izvršenja na temelju isprave sačinjene kod javnog bilježnika u SR Njemačkoj, a radi prinudnog namirenja novčanog potraživanja na ime zakonskog uzdržavanja i naknade troškova poroda. Dužnik, jugoslavenski državljanin, ispravom je sačinjenom kod javnog bilježnika u SR Njemačkoj priznao očinstvo još nerođena djeteta te se tom ispravom obvezao na plaćanje uzdržavanja. Sud je odbio prijedlog za izvršenje, odnosno priznanje strane odluke uz ovakvo obrazloženje:

»Ovaj sud nadležan je da rješava o dozvoli izvršenja po odlukama stranih sudova. U ovom konkretnom slučaju ne radi se o odluci stranog suda već o ispravi sačinjenoj kod javnog bilježnika, pa se temeljem ovakve isprave ne može dozvoliti izvršenje.

Osim toga da se radi o odluci stranog suda trebalo bi prethodno tražiti njeno priznanje pred našim sudom, a takva odluka ne bi imala sve uvjete iz čl. 17. i 18. UZZPP. Ovo zato što se prema odredbama Zakona o braku i porodičnim odnosima ne može zaključiti nagodba o sporu o uzdržavanju malodobnog djeteta i zato što dio odluke koji se odnosi na troškove poroda ne predstavlja onu odluku iz čl. 17. st. 1. citiranog zakona.

Osim toga što se ne radi o odluci stranog suda ne radi se niti o izvršenoj ispravi iz čl. 16. st. 1. t. 3. ZIP-a a u vezi čl. 21. istog zakona jer se u konkretnom slučaju isprava sačinjena po javnom bilježniku ne može smatrati vjerodostojnom ispravom u smislu čl. 21. ZIP-a niti drugom odlukom koja je kao izvršna isprava predviđena zakonom«.

³⁰ O primjeni stranog prava vidi: ZRSZ čl. 13; SAJKO, Krešimir. Međunarodno privatno pravo, opći dio, Zagreb 1982, str. 97—116.

³¹ Odnosne odluke Okružnog suda u Rijeci nisu objavljene.

Navedeno obrazloženje odluke Okružnog suda u Rijeci sadrži nekoliko spornih pitanja na koja se, međutim, nećemo osvrnuti. Zadržat ćemo se samo na prvom dijelu obrazloženja, koje se tiče kvalifikacije pojma sudske odluke.

U prvom dijelu rada već smo naglasili i činjenicu da UZZPP, kojim je bilo regulirano priznanje stranih sudskih odluka do stupanja na snagu ZRSZ, nije predvidio rješenje kvalifikacije pojma sudske odluke, odnosno nije odredio pravo na temelju čijih propisa bi se odredio sadržaj toga pravnog pojma. Međutim, ZRSZ je to učinio odredbom čl. 86. st. 3.

S tim u vezi nameće nam se osnovno pitanje: da li je javna isprava sačinjena kod javnog bilježnika u SR Njemačkoj (kojom jugoslavenski državljanin priznaje vanbračno očinstvo i kojom se obavezuje na plaćanje uzdržavanja) podobna u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ da se o njenom priznanju odlučuje u SFRJ? Dakle, da li bi jugoslavenski sud mogao, u cilju njenog priznanja, javnu ispravu sačinjenu kod javnog bilježnika u stranoj državi kvalificirati kao sudsku odluku?

U skladu s odredbom čl. 86. st. 3. ZRSZ stranom se odlukom smatraju i odluke nekoga drugog stranoga nadležnog organa, koje su u državi u kojoj su donijete izjednačene u pogledu njihovih učinaka sa sudskim odlukama, uz uvjet da se njima uređuju građanskopravni odnosi. Da li bi se u smislu navedene odredbe javna isprava sačinjena pred javnim bilježnikom u stranoj zemlji mogla izjednačiti sa stranom sudskom odlukom te, u skladu s tim, mogu li se pri odlučivanju o njenom priznanju primijeniti odredbe ZRSZ kojima se utvrđuju uvjeti za priznanje stranih sudskih odluka?

Jugoslavenski sud, koji je nadležan da odlučuje o priznanju strane odluke dužan je, prije nego što počne s preispitivanjem te odluke, prethodno utvrditi da li je odluka ili isprava, čije se priznanje zahtijeva, podobna za to da se u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ odlučuje o njenom priznanju.

Prema spomenutoj odredbi čl. 86. st. 3. ZRSZ kvalifikacija pojma strane sudske odluke vrši se u skladu s pravom države u kojoj je odluka donijeta. U ovom slučaju, sud je dužan utvrditi da li je javna isprava sačinjena pred javnim bilježnikom u SR Njemačkoj izjednačena prema njemačkom pravu sa sudskom odlukom. Ukoliko je to slučaj, tada se o priznanju, odnosno izvršenju strane javne isprave može odlučivati kao o priznanju strane sudske odluke. Ukoliko se, pak, prema njemačkom pravu javnoj ispravi ne mogu pripisati pravni učinci sudske odluke, jugoslavenski sud ne može odlučivati o priznanju strane javne isprave primjenom odredbi ZRSZ, kojima je regulirano priznanje stranih sudskih odluka. Zanimljivo je istaći da u skladu s paragrafom 794. st. 1. t. 5. ZPO SR Njemačke³² javna isprava sačinjena pred javnim bilježnikom, u okviru njegovih ovlaštenja, ima status izvršnog naslova, ukoliko se odnosi na isplatu određene svote novca, a time su njeni učinci izjednačeni s učincima sudske odluke. Dakle, strana javna isprava trebala bi se, u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ, smatrati, u cilju njenog priznanja, stranom sudskom odlukom.

³² THOMAS-PUTSZ. ZPO mit Gerechtsvervassungsgesetz. 12. izd., München 1982, str. 1285.

Međutim u slučajevima kada pravo države u kojoj je javna isprava sačinjena ne izjednačuje neku ispravu sa sudskom odlukom u pogledu njenih pravnih učinaka strana javna isprava može se na području SFRJ koristiti samo kao dokazno sredstvo, uz ispunjenje određenih uvjeta. Priznanje ekstrateritorijalnih učinaka stranih javnih isprava u SFRJ uređeno je, također, saveznim propisima i međunarodnim ugovorima (to su ugovori o pravnoj pomoći i konzularnim odnosima). Na primjer, Zakonom o parničnom postupku iz 1976,³³ tj. odredbom čl. 231, predviđa se da strane javne isprave, propisano ovjerene uz uvjet uzajamnosti, imaju istu dokaznu snagu kao i domaće javne isprave ako međunarodnim ugovorom nije određeno što drugo.³⁴

8. Drugi slučaj što ćemo ga iznijeti u vezi s problemom kvalifikacije pojma sudske odluke odnosi se na priznanje specifičnoga stranog pravnog akta to jest ugovora bračnih drugova o prekidu bračne zajednice koji su oni sklopili u inozemstvu.

Rješenjem br. 119/82 od 30. 6. 1983. god. Okružni sud u Rijeci odbio je zahtjev **tražiteljice priznanja** da bude priznata isprava o razvodu braka, ugovor o razvodu i prestanku bračnih obaveza, koji su zaključili i potpisali tražiteljica priznanja, jugoslavenska državljanka, i njen bračni drug, strani državljanin. Obrazloženje suda je ovakvo:

»Ispitujući prednji ugovor u smislu čl. 17. i 18. UZZPP ovaj Okružni sud je ustanovio da ne postoje uvjeti u smislu citiranih odredbi za priznanje naprijed navedenog ugovora.

Prema čl. 17. UZZPP odluke stranih sudova u bračnim stvarima u stvarima odnosa roditelja i djece ili usvojenja ili drugih odluka tih sudova koje se itču osobnog stanja priznat će se ako su ispunjeni posebni uvjeti.

U ovom slučaju traži se priznanje ugovora kojeg su same stranke zaključile i temeljem kojeg su se sporazumjele da prestaje važiti njihova bračna zajednica pa kako se ne radi o odluci donesenoj od strane suda to se navedeni ugovor ne može priznati kao valjana odluka o razvodu braka«.

Citirano obrazloženje odluke Okružnog suda u Rijeci poslužiti će nam samo kao primjer veoma specifičnog zahtjeva za priznanje. Nećemo ulaziti u detaljniju analizu odluke jer ne raspoložemo za to relevantnim podacima. Osim u samo rješenje, koje nam ne pruža dovoljno podataka, nismo imali uvida u ostale dijelove spisa predmeta o kome je riječ. Podaci kojima raspoložemo su ovi: radi se o ugovoru o raskidu braka što su ga sklopili bra-

³³ Službeni list SFRJ br. 4/77.

³⁴ Kada se radi o priznanju javne isprave sačinjene pred javnim bilježnikom u SR Njemačkoj, potrebno je imati u vidu činjenicu da su Jugoslavija i SR Njemačka ratificirale Hašku konvenciju o ukidanju potrebe legalizacije stranih javnih isprava iz 1961. god. (Sl. l. FNRJ, 10/62), prema kojoj je, da bi strana javna isprava bila priznata, dovoljno da ima poseban pečat Apostille da bi, kao takva, bila upisana u matične knjige. Međutim, i u tom je slučaju potrebno da upravni organi ispituju da li takva strana javna isprava udovoljava pretpostavkama za priznanje koje predviđa ZRSZ. S tim u vezi vidi rješenje Vrhovnog suda Vojvodine R—154/83 od 13. 6. 1983, Pravni život, 1984. 5, str. 104.

čni drugovi, jugoslavenska državljanka i strani državljanin, po čijem imenu i prezimenu možemo samo naslutiti da se radi o državljaninu jedne od arapskih zemalja. Nedostaje nam najvažniji podatak, a to je država u kojoj je ugovor sklopljen.

Unatoč tome, međutim, spomenuta odluka može biti zanimljiva za razmatranje odredbe čl. 88. st. 3. ZRSZ o kvalifikaciji pojma strane sudske odluke.

Naime, određeni pravni sistemi, posebno u materiji bračnopравnih odnosa, ovlašćuju stranke, bračne drugove, da samostalno raskinu bračnu zajednicu. Radi se o tzv. vansudskim razvodima braka. Ovaj je problem važan u vezi s priznanjem stranih akata o razvodu braka, koje nisu donijeli sudski niti bilo koji drugi nadležni organi, već stranke same, a na temelju ovlaštenja koja mi priznaje pravo države u kojoj je takav akt sačinjen. Naime, radi se o posebnim oblicima razvoda braka koje dozvoljavaju neka religijska prava, npr. muslimansko i židovsko³⁵ ili, pak, neki pravni sistemi azijskih država, kao što su tajlandsko i japansko pravo.³⁶

U državama u kojima je na snazi muslimansko pravo, bračna se zajednica može raskinuti posebnim prvnim institutim bračnog prava. Ne ulazeći u njihovu detaljniju analizu, spomenut ćemo samo dva najučestalija: tálak i khula. Tálak je diskreciono pravo supruga da raskine brak. Međutim, to je samo najopćenitije određeno jer tálak može prerasti u sporazumni raskid braka ili, pak, ulogu supruga može preuzeti sud (iako se ni u tom slučaju ne radi o sudskom razvodu). Osobito je važno napomenuti da se reguliranje te institucije razlikuje u raznim državama.³⁷ Khula je oblik sporazumnog razvoda braka, a mora biti u pismenoj formi te potpisan od oba bračna druga da bi mogao proizvesti pravne učinke.³⁸ Ni u jednom od ta dva načina razvoda braka ne sudjeluje prilikom donošenja odluke o razvodu nekih službeni državni organ.

Pod pretpostavkom da je ugovor čije se priznanje zahtjevalo od Okružnog suda u Rijeci sklopljen u državi koja predviđa takav način sporazumnog razvoda braka, npr. u državi koja predviđa khulu kao oblik sporazumnog razvoda braka, postavlja se pitanje: da li je takav strani pravni akt bio podoban za to da se o njegovu priznanj uodlučuje kao o stranoj sudskoj odluci, a u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ?

³⁵ Vidi o tome J.H.C, MORRIS, *The Conflict of Laws*, London, Stevens and Sons, 1984, str. 203.

³⁶ Vidi o tome JAYME, Erik, *Private International Law in Matters of Divorce in Recent German Case Law, Current Trends of Conflicts of Laws in Central-Eastern Europe*, Università degli studi di Trieste, 1984, str. 49; PRAVNA ENCIKLOPEDIJA II, Beograd, Savremena administracija 1985, str. 558: na primjer, japansko pravo predviđa da se brak može razvesti sporazumom bračnih drugova na temelju njihove jednostavno izražene volje. Jedina formalnost se sastoji u tome što takva sporazumna volja stranaka proizvodi pravne posljedice razvoda braka registracijom u matične knjige.

³⁷ FADLALLAH, Ibrahim. *Vers le reconnaissance de la repudiation musulmane par le juge francais*, »Revue critique de droit international privé«, 1981, 1. str. 18. Poblize o tome vidi ROČKOMANOVIĆ, Milorad, *Odricanje od žene u šerijatskom pravu i njegova pravna dejstva u međunarodnom privatnom pravu nekih država*, »Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu«, 1982, XXII, str. 216—219.

³⁸ PEARL, David. *Revognition of Foreign Non-Judicial Divorces*, »The Cambridge Law Journal«, 1981, 1, str. 38.

U jugoslavenskoj pravnoj literaturi koju smo konzultirali nismo našli ništa što bi moglo ukazati na određeno stajalište judikature s obzirom na problem priznanja pravnih odluka, odnosno pravnih akata pri čijem donošenju nisu sudjelovali sudski, odnosno drugi državni nadležni organi. Taj problem je, također razmotrilo veoma malo pravnih teoretičara.³⁹ Stoga ćemo iznijeti ukratko gledišta pravne doktrine, odnosno judikature i zakonodavstva država u kojima se o tome pitanju raspravljalo. Tako ćemo se osvrnuti na stajališta zauzeta u engleskoj, francuskoj, njemačkoj i belgijskoj judikaturi i doktrini te nizozemskom pozitivnom zakonodavstvu.

8.1. U engleskoj judikaturi o pitanju priznanja stranih razvoda temeljenih na institucijama muslimanskog prava prvi put se raspravljalo u povodu slučaja Quazi v. Quazi iz 1980. godine. Činjenice slučaja su ove⁴⁰:

»Muž i žena oboje muslimani rođeni su u Indiji. Prije vjenčanja suprug se preselio u Istočni Pakistan gdje je stekao prebivalište po izboru i pakistansko državljanstvo. Brak su sklopili 1963. godine, a već 1965. god. sele u Tajland gdje stječu prebivalište po izboru. Kako brak nije bio uspješan, supružnici sporazumno raskidaju brak sklopivši ugovor o razvodu braka (khula) 1968. godine. Unatoč ugovoru nastavljaju zajednički život. U Maleziju sele 1970, a 1973. godine suprug se vraća u Pakistan. Supruga ga prati, međutim u Pakistanu žive zajedno veoma kratko. U ožujku 1973. god. suprug ponovno napušta Pakistan i naseljava se u Londonu, gdje kupuje kuću. Nešto kasnije posjećuje ga žena. U lipnju iste godine suprug odlazi u Pakistan gdje jednostranim aktom tálakom, raskida brak. O izvršenom tálaku obavještava suprugu i građanski sud u Karačiju. Prema pakistanskom pravu, odnosno Statutu porodičnog prava iz 1961. god. tálak je valjan tek nakon proteka roka od 90 dana od dana kada je o jednostranom aktu razvoda obaviještena supruga i predsjednik Union Councila (čiju je ulogu u konkretnom slučaju imao sud). Nakon primitka obavijesti predsjednik je dužan pokrenuti postupak mirenja bračnih drugova, koji je predviđen također Statutom. Međutim, činjenica da postupak nije pokrenut ne utječe na valjanost jednostranog raskida braka. U decembru 1974. god. žena podnosi tužbu za razvod braka engleskom sudu. Suprug u odgovoru na tužbu traži od engleskog suda da proglasi da je brak pravovaljano raskinut bilo putem khule bilo na temelju tálaka«.

Ne ulazeći u detaljniju analizu odluka nižestepenih sudova⁴¹ (prvostepenoga i Apelacionoga suda), iznijet ćemo ukratko stajalište House of Lords,

³⁹ Ročkomanović, op. cit., str. 224—227.

⁴⁰ Pearl, op. cit., str. 37.

⁴¹ Prvostepeni sud donio je odluku da se u Engleskoj kao pravovaljani mogu priznati i tálak i khula. Apelacioni sud je, promijenivši i odredbe common lawa, zaključio da bi khula bila priznata u Engleskoj ako je pravovaljana prema tajlandskom pravu, budući da su stranke u vrijeme sklapanja khule prebivale u Tajlandu. Tajlandsko pravo, međutim, u pogledu pravovaljanosti upućuje na primjenu prava zemlje čiji su državljani bili bračni drugovi, dakle na pakistansko pravo. Kako tuženi, prema mišljenju suda, nije dokazao da je khula pravovaljana prema pakistanskom pravu, engleski sud je nije mogao priznati. Što se tiče jednostranog raskida braka, tálaka i njegove valjanosti Apelacioni sud je primi-

a u vezi s pitanjem da li talak odnosno khula mogu biti podvrgnuti postupku priznanja u Engleskoj.

Pitanje priznanja stranih odluka o razvodu braka i sudskoj rastavi u Engleskoj regulirano je odredbama common lawa⁴² s jedne strane i Recognition of Foreign Divorces and Legal Separations Act iz 1971. god. s druge strane, kojima su u interno englesko pravo unijeta rješenja sadržana u Haškoj konvenciji o priznanju razvoda i sudske rastave iz 1971. godine.⁴³ Prema paragrafu 2. Acta, strane odluke o razvodu (overseas divorces) priznaju se u Engleskoj ako su donesene u »sudskom ili drugom postupku« koji je u trenutku pokretanja bio pravovaljan prema pravu strane države u kojoj je odluka donesena.⁴⁴ U vezi sa spomenutim slučajem i odredbom Acta iz 1971. godine, House of Lords istakao je ovo: talak je odluka o razvodu braka donesena na način koji se obuhvaća zakonskim terminom »sudski ili drugi postupak«, te kako je takav način prekida bračne zajednice predviđen pravom države u kojoj je obavljen odnosno poduzet (to jest prema pakistanskom pravu), priznaje se i u Engleskoj. Prema pakistanskom pravu, koje je lex patriae bračnih drugova, talak je pravovaljano obavljeno te u trenutku kada je tražiteljica podnijela tužbu engleskom sudu brak nije postojao. Osim toga, prema mišljenju House of Lords termin »drugi postupak« obuhvaća bilo koji oblik i način razvoda braka koji država predviđa i dozvoljava u slučajevima kada takav oblik razvoda dovodi do promjene statusa fizičke osobe.⁴⁵ Međutim, razilaze se mišljenja u pitanju kako daleko ići pri tumačenju termina »drugi postupak« u zakonskoj odredbi Acta iz 1971. godine. Prema mišljenju Lorda Fräsera, sporan je potvrđan odgovor na pitanje da li tim terminom treba obuhvatiti i jednostrane akte o razvodu braka, u pogledu kojih nije predviđena nikakva dodatna formalnost, kao npr. uvjet da o jednostranom raskidu braka bude obaviješten neki nadležan organ. Drugačijeg je mišljenja Lord Scarman, koji izričito navodi da termin »drugi postupak« treba tumačiti tako da obuhvaća sve oblike razvoda braka koji su obavljani prema određenim pravilima, tj. svi akti koji se službeno priznaju kao razvodi braka i kojima se pridaju pravni učinci razvoda u

jenio odredbe Zakona iz 1971. godine. Talak nije priznao, jer prema mišljenju suda vrsta jednostranog raskida braka ne potpada pod pojam »drugi postupak«, jer je 1974. god. tuženi boravio, tj. prebivao u Engleskoj, a prema engleskom pravu brak se ne može razvesti jednostranom odlukom supruga te, stoga, ne može biti priznat u Engleskoj kao pravovaljan. Pearl, op. cit., str. 38.

⁴² Prema odredbama common lawa engleski će sud priznati stranu odluku o razvodu braka:

1. Ako je donijeta u državi zajedničkog prebivališta bračnih drugova. Ako bračni drugovi imaju prebivalište u različitim državama, odluka o razvodu bit će priznata ako je donijeta u državi prebivališta jednog od bračnih drugova te ako je priznata u državi prebivališta drugog bračnog druga,

2. Ako je donijeta u drugoj državi, a pod uvjetom da je priznata u državi ili državama u kojima bračni drugovi imaju prebivalište.

⁴³ Konvenciju su ratificirale ove države: Čehoslovačka, Danska, Egipat, Finska, Nizozemska, Norveška, Švedska, Švicarska, Velika Britanija i Cipar. Potpisao ju je Luksemburg. Navedeno prema stanju od 1. 9. 1984. god. Netherlands International Law Review, 1984, Vol. XXXI, 2, str. 270—271. Jugoslavija nije ratificirala tu Konvenciju.

⁴⁴ J.H.P., SMART. Recognition of Extra-Judicial Divorces. »International and Comparative Law Quarterly«, 1985, Vol. 34, 2, str. 392.

⁴⁵ Pearl, op. cit., 39.

državama u kojima se ti akti poduzimaju.⁴⁶ U vezi s tumačenjem termina »drugi postupak« House of Lords u već spomenutom slučaju Quazi istakao je ovo: paragraf 2. Acta iz 1971. god. nije moguće tako široko tumačiti te njegovu primjenu protezati na priznanje svih razvoda bez obzira na to kako su obavljani. Nije potrebno da je postupak razvoda sudski ili quazi-sudski, osnovno je da je razvod obavljen u okviru nekog postupka.⁴⁷ Engleska se judikatura priklonila prethodno spomenutom mišljenju Lorda Fräsera. Tako je u slučaju Sharif v. Sharif odbijeno priznanje iračkog tálaka zbog toga što se, prema iračkom pravu, ne zahtijeva da suprug o svojoj jednostranoj izjavi da raskida brak obavijesti pored supruge i neki drugi državni organ, tj. kada izjava o raskidu nije uvjetovana formalnim zahtjevima. Prema mišljenju suda, takav razvod nije postignut u »postupku« te, stoga, u pogledu priznanja toga stranog razvoda ne mogu biti primijenjene odredbe Acta iz 1971. godine. koji se, inače, primjenjuje u pogledu priznanja stranih odluka o razvodu donesenih u »sudskom ili drugom postupku«.

Već smo spomenuli da će se strani razvod priznati i kada nije postignut u sudskom već nekom drugom postupku, ali pod uvjetom da je postupak valjan prema pravu države u kojoj je pokrenut. S tim u vezi javlja se problem određivanja mjesta u kojem je postupak pokrenut i okončan zbog toga što je moguće da se takav razvod (extra-judicial divorce), odnosno postupak razvoda, sastoji od više akata koje je moguće izvršiti u nekoliko različitih država.⁴⁸ U vezi s navedenim problemom zanimljiva je odluka engleskog Apelacionog suda od 24. 5. 1984. godine.⁴⁹ Taj je sud svojom odlukom potvrdio odluku nižestepenog suda kojom je odbijeno priznanje dvaju pakistanskih tálaka. Priznanje nije odbijeno zbog nepodobnosti takvih jednostranih raskida braka za priznanje, već zbog toga što u tim slučajevima nije postojala jedinstvenost postupka koji je predviđen za valjanost tálaka. Supruzi, pakistanski državljani, odaslali su za vrijeme svog boravka u Engleskoj svoje jednostrane izjave o raskidu braka suprugama i nadležnom organu u Pakistanu i time pokrenuli postupak tálaka. Postupak je okončan u Pakistanu gdje su izjavu o raskidu braka primile i supruge i odgovarajući nadležni pakistanski državni organ. Ti se strani razvodi braka nisu priznali u Engleskoj iz dva razloga. Prvo, jer je razvod izgubio karakter »overseas divorce«, budući da je postupak razvoda pokrenut u Engleskoj. Drugo, činjenica da je postupak pokrenut u Engleskoj čini taj postupak nevaljanim. Naime, prema Actu iz 1971, strane odluke o razvodu bit će priznate ako su razvodi postignuti u »sudskom ili drugom postupku« pod uvjetom da je postupak valjan po pravu države u kojoj je pokrenut i to na dan njegova pokretanja. Prema engleskom pravu ne postoji mogućnost jednostranog raskida bračne zajednice odnosno mogućnost ne-sudskog razvoda braka.

8.2. U francuskoj judikaturi i doktrini često se raspravlja o priznanju khule ili tálaka. U posljednje vrijeme u francuskoj judikaturi prisutna je

⁴⁶ Loc. cit.

⁴⁷ Smart, op. cit., str. 393.

⁴⁸ Pakistanski tálak se, npr., prema Muslim Family Laws Ordinance iz 1961. god. sastoji od tri bitna dijela: trostruke izjave supruge o raskidu braka, pismenog obavještenja službenog organa te obavještenja supruge.

⁴⁹ »Family Law«, 1985, Vol. 15, ožujak, str. 53.

tendencija priznavanja stranih odluka o razvodu braka koje se temelje na muslimanskom pravu.⁵⁰ Za nas je ovdje važna činjenica da francuski sudovi niti jednom nisu odbili raspravljati o priznanju takvih stranih razvoda s obrazloženjem da se ne radi o odluci suda ili drugog nadležnog organa, iako je odredbom čl. 509. novog francuskog Zakona o parničnom postupku predviđeno da se u Francuskoj egzekvatura daje samo odlukama stranih sudova i aktima stranih javnih bilježnika.⁵¹ Za francuske sudove nije sporno pitanje da li su strane odluke o razvodu braka, odnosno sporazumni raskidi braka na temelju ugovora bračnih drugova ili jednostrani raskidi braka uz naknadu suglasnosti supruge podobni da se o njihovu priznanju odlučuje kao o priznanju stranih sudskih odluka. Sporno je samo da li se takvi razvodi braka i u kojim slučajevima smatraju protivnima javnom poretku, te da li takve oblike razvoda braka poznaju domovinska prava bračnih drugova. Prema stajalištu francuske doktrine, odlučujuća je pravna priroda odluke koja se priznaje, a ne nadležni forum koji je duku donio.⁵²

Osobito je zanimljivo stajalište koje je nizozemski zakonodavac prihvatio u vezi s priznanjem stranih religioznih muslimanskih razvoda brakova do kojih je došlo jednostranom izjavom supruga ili sporazumom bračnih drugova, a u slučajevima kada prilikom donošenja tih odluka nisu sudjelovali državni organi.

Zakonom o međunarodnom razvodu braka iz 1981. god.⁵³ predviđa se da će raskid braka do kojeg je došlo izvan Nizozemske jednostranom izjavom supruga biti priznat jedino u slučajevima kada je takav oblik razvoda braka predviđen domovinskim pravom supruga, kada je raskid valjan prema pravu države u kojoj je do raskida došlo te ukoliko je očigledno da je supruga izričito ili prešutno sporazumno s raskidom ili je na njega naknadno pristala (čl. 3. Zakona).⁵⁴ Dakle, nizozemski sud, da bi priznao tálak odnosno khulu, mora najprije ispitati da li su ispunjena tri prethodno navedena uvjeta, bez kojih u Nizozemskoj neće biti priznati, pravni učinci raskida braka do kojeg je došlo u inozemstvu na temelju jednostrane izjave supruga.

8.4. Belgijska judikatura je zauzela, također, pozitivno stajalište s obzirom na priznanje stranih akata o repudijaciji, tj. o priznanju jednostrane izjave supruga o prekidu bračne zajednice koja je data u državi gdje se takav oblik razvoda priznaje.⁵⁵

Dakle, činjenica da niti jedan strani državni organ nije sudjelovao u razvodu, odnosno odlučivao o njemu, za belgijski sud ne znači ujedno da takav strani akt nije podoban da odlučuje o njegovu priznanju kao o priz-

⁵⁰ Fadlallah, op. cit., str. 17—18, 25—29.

⁵¹ Batiffol, op. cit., str. 559.

⁵² Ibid, str. 556.

⁵³ Zakon o međunarodnom razvodu iz 1981. god. regulira sukobe zakona u materiji razvoda i priznanje stranih odluka o razvodu braka. Vidi A. WENDELS, *The New Dutch International Law Legislation regarding the Law to be Applied to International Divorce and Recognition of Divorces Granted Abroad.* »Netherlands International Law Review«, 1982, Vol. XXIX, str. 410.

⁵⁴ Ibid, str. 423, 425.

⁵⁵ ROČKMANOVIĆ, Milorad *Strane odluke u bračnim stvarima pred sudovima nekih država.* »Strani pravni život«, 1982, 114, str. 23.

nanju druge strane sudske odluke o razvodu braka. Štoviše, takav se način razvoda braka ne smatra protivnim belgijskom javnom poretku ako je kao takav predviđen domovinskim pravom supruga, pod uvjetom da su bračni drugovi stranci.⁵⁶

8.5. Njemačka judikatura ima, naprotiv, potpuno negativno mišljenje o priznanju stranih pravnih akata (npr. sporazum bračnih drugova o razvodu braka sačinjen u inozemstvu) o razvodu braka pri čijem donošenju nisu sudjelovali sudski ni drugi organi strane države, a jedan je od bračnih drugova njemački državljani.

U Njemačkoj je dozvoljen samo sudski razvod braka.⁵⁷ Bilo bi stoga logično očekivati da će njemački sudovi priznati i drugačije oblike razvoda braka ako su u skladu s pravom države u kojoj su poduzeti. Naprotiv, to nije slučaj kada se radi o stranom razvodu njemačkog državljanina. Njemačkom državljaninu, koji je u braku sa stranom državljankom, neće se priznati u Njemačkoj strani vansudski razvod iako je u skladu s pravom države u kojoj je poduzet. On će morati ponovo, ali sada pred njemačkim sudom, pokrenuti postupak razvoda braka koji je već valjano razveden u inozemstvu.⁵⁸

9. Nakon iznesenih stajališta strane doktrine, judikature i zakonodavstva, postavlja se pitanje kakvo bi gledište trebali imati jugoslavenski sudovi u pogledu priznanja stranih pravnih akata o razvodu braka pri čijem donošenju nije sudjelovao strani državni organ. Naime, da li bi u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ strani pravni akti o razvodu (npr. khula ili tâlak) bili podobni da se o njihovu priznanju odlučuje kao o priznanju stranih sudskih odluka?

Odredbom čl. 86. st. 3. ZRSZ o kvalifikaciji određene strane odluke kao sudske odluke predviđeno je da će se stranim sudskim odlukama smatrati ne samo odluke stranih sudova već i odluke drugih stranih organa kako su u državi u kojoj su donijete izjednačene sa sudskim odlukama odnosno sudskim nagodbama. Da li bismo tu odredbu mogli tumačiti i šire te pojmom strane sudske odluke obuhvatiti i strani pravni akt o razvodu braka koji nije donio strani državni organ već stranke same, ako ga pravo države u kojoj je sačinjen izjednačava u pogledu pravnih učinaka sa sudskom odlukom?

Ukoliko bismo spomenutu odredbu ZRSZ tumačili *stricto sensu*, tj. ako bismo se strogo pridržavali njenoga zakonskog teksta, tada bi kao podobne za priznanje pred jugoslavenskim sudom mogle biti smatrane samo one strane odluke pri donošenju kojih je sudjelovao strani državni organ. Ostali strani pravni akti, pri čijem donošenju nisu sudjelovali sudski niti drugi državni organi, ne bi mogli biti kvalificirani kao strane sudske odluke bez obzira na to što su u državi u kojoj su donijeti izjednačeni s obzirom na pravne učinke sa sudskim odlukama.

⁵⁶ Loc. cit.

⁵⁷ Njemački savezni sud je odlukom od 14. 10. 1981. god. odbio priznati vansudski razvod tajlandskih državljanina, u pogledu kojeg su se bračni drugovi sporazumjeli u Njemačkoj s obrazloženjem da je odredba čl. 1564. njemačkog Građanskog zakona, koja isključivo predviđa sudski razvod, procesnopravnog karaktera te da se primjenjuje na sve razvode u Njemačkoj, Jayme, op. cit., str. 49.

⁵⁸ Loc. cit.

Čini nam se, međutim, da time nije pogođen smisao odredbe o kojoj je riječ.

Spomenutom se odredbom predviđa da će strane odluke biti kvalificirane kao sudske, zavisno o pravu države u kojoj su donijete. Takvo je stajalište, kao što smo već naveli, u skladu s principiom da su organizacija sudskih i ostalih organa te pravni učinci sudskih i ostalih odluka kao procesna pitanja regulirana u skladu s legis fori svake pojedine države. Da li određena odluka treba biti smatrana sudskom ili s njom izjednačenom odlukom, pitanje je na koje odgovor moramo tražiti u pravu države u kojoj je odluka donijeta. Odredbom o kvalifikaciji pojma sudske odluke željelo se postići to da pred jugoslavenskim sudom može biti zahtijevano priznanje svih onih stranih odluka koje proizvode iste pravne učinke — sudske odluke, bez obzira na njihove nazive te vrste organa koji su ih donijeli. Dakle, kriterij za određivanje kategorije stranih odluka koje su podobne da se o njihovu priznanju odlučuje kao o priznanju stranih sudskih odluka, čine pravni učinci tih odluka, tj. pravna priroda koju tim odlukama priznaju prava država u kojima su donijete.

Stoga bi, po našem mišljenju, trebao biti pozitivan, odgovor na pitanje da li bi se na temelju istog kriterija i strani pravni akt o kojima je riječ mogli smatrati u cilju njihova priznanja stranim sudskim odlukama. Naravno, pod uvjetom da su u državama u kojima su sačinjeni u pogledu svojih pravnih učinaka izjednačeni sa sudskim odlukama. Naime, pravni učinci sudskih odluka očituju se u potvrđivanju, stvaranju, mijenjanju ili ukidanju postojećih pravnih odnosa. Takve pravne učinke proizvode i odluke koje nije donio sud, već neki drugi nadležni organ. Vidjeli smo, međutim, da takve pravne učinke u određenim državama prava tih država priznaju i određenim pravnim aktima, kao npr. pismeni sporazum bračnih drugova o prekidu bračne zajednice⁵⁹ pri čijem donošenju nije sudjelovao sudski niti bilo koji drugi državni organ. Jugoslavenski sudovi bi, stoga trebali odrediti čl. 86.

3. **ZRSZ šire tumačiti** te pod pojam strane sudske odluke podvesti i strani pravni akt ako mu pravo države u kojoj je sačinjen priznaje učinke sudske odluke. Navedenom odredbom, kao što je to slučaj s velikim brojem pravnih normi, nije bilo moguće obuhvatiti sve pojmove koji su, s obzirom na njen ratio legis, trebali biti njome izraženi. Ekstenzivnim tumačenjem odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ pokrivaju se i oni slučajevi koji su trebali biti, a nisu, obuhvaćeni samom odredbom. Takav pristup primjeni te odredbe opravdan je naročito za statusne odnose, budući da po svojoj pravnoj prirodi ti odnosi nužno zahtijevaju stalnost i pravnu sigurnost. Odbiti raspravljanje o priznanju stranog razvoda braka samo zbog činjenice da državni organi pri tome nisu imali ulogu koja bi u odnosu na razvod imala konstitutivne učinke, iako pravo države u kojoj je do razvoda došlo priznaje takav razvod, protivilo bi se osnovnim principima međunarodnog pravnog saobraćaja te naročito spomenutim zahtjevima koji proizlaze iz prirode statusnih odnosa: njihovoj stalnosti i pravnoj sigurnosti.

Međutim, mnogo jači argument u prilog našoj tvrdnji da i strane pravne akte — kada im pravo države u kojoj su donijeti priznaje učinke sud-

⁵⁹ Vidi bilješku pod br. 36.

skih odluka — treba, u smislu odredbe čl. 86. st. 3, smatrati podobnim za priznanje, činjenica je da samo prihvaćanje odlučivanja o priznanju stranog akta ne znači ujedno i njegovo konačno priznanje. Sud će tek nakon što utvrdi da se radi o aktu podobnom za priznanje preispitati uvjete koje u pogledu priznanja stranih sudskih odluka predviđa ZRSZ.⁶⁰ Postupak ispitivanja strane sudske odluke s obzirom na taksativno predviđene uvjete priznanja posljedica je nastojanja države priznanja da pomiri dva zahtjeva: interes da prizna stranu sudsku odluku te potrebu da zaštiti svoj pravni poredak od strane odluke čije bi rješenje za nju bilo neprihvatljivo. Ako bi strani pravni akt s učincima razvoda bio neprihvatljiv za jugoslavenski pravni sistem, sud bi odbio priznanje toga stranog akta. Naročito kada se radi o priznanju stranih sudskih odluka o statusnim stvarima ZRSZ zahtjeva dodatnu kontrolu u vidu posebnih uvjeta priznanja⁶¹ kojima mora udovoljiti određena strana odluka kojom se uređuju statusni odnosi. Na primjer, kada se radi o statusnoj odluci kojom se uređuje status državljanina SFRJ, zahtjeva se da materijalnopravno rješenje strane odluke ne odstupa »bitno« od pravnog rješenja koje u pogledu toga statusnog pitanja predviđa jugoslavensko pravo (u obzir dolaze slučajevi kada za reguliranje nekoga statusnog pitanja ZRSZ upućuje na primjenu prava SFRJ). Nadalje, kao jednu od općih pretpostavki za priznanje, ZRSZ predviđa klauzulu javnog poretka (čl. 91). Kada jugoslavenski sud preispituje stranu odluku da bi ustanovio da li je protivna javnom poretku, dužan je ispitati da li je ta strana odluka protivna materijalnopravnim ili procesnopravnim propisima jugoslavenskog prava za koje se može reći da sačinjavaju javni poredak. Štoviše, određena procesnopravna načela koja su sadržana i u okviru procesnog sadržaja javnog poretka ZRSZ, zbog njihove važnosti, predviđa kao opće pretpostavke priznanja. To su poštivanje prava obostranog saslušanja stranaka (čl. 88) i postojanje pravomoćne domaće odluke ili ranije priznate strane odluke donijete u istom predmetu i među istim strankama (čl. 90). Osim toga, sud priznanje strane odluke može odbiti pozivajući se na protivnost javnom poretku i u slučajevima u kojima je utvrđeno da je strana odluka postignuta na fraudolozan način⁶², osobito stoga što prijevarno, fraudolozno ponašanje stranaka u ZRSZ nije formulirano kao uvjet priznanja.

Dakle, ako je strani pravni akt s učincima razvoda braka u državi u kojoj je sačinjen izjednačen sa sudskom odlukom, taj je pravni akt, u smislu odredbe čl. 86. st. 3. ZRSZ, podoban da o njegovu priznanju jugoslavenski sud odlučuje kao o priznanju strane sudske odluke. Međutim, da li je

⁶⁰ Vidi bilješku pod br. 8.

⁶¹ Prema ZRSZ priznanje stranih odluka o statusnim stvarima uvjetovano je ispunjenjem posebnih pretpostavki priznanja, koje se, inače, ne ispituju pri razmatranju ostalih stranih odluka. Tim je posebnim pretpostavkama zajedničko to da je priznanje stranih sudskih odluka o statusnim stvarima uvjetovano njihovim priznanjem u državi koje je državljanin osoba čiji je status tom odlukom utvrđen, odnosno da je priznanje tih odluka uvjetovano rješenjima koja u pogledu prijanja tih odluka predviđa domovinsko pravo te osobe.

⁶² Grbin, op. cit, str. 120. i 162; CIGOJ, Stojan. Međunarodno pravo osobnih premoženjskih razmerij. Knjiga I, Ljubljana 1984, str. 189.

razvod braka do kojeg je došlo na temelju odgovarajućeg akta stranaka prihvatljiv za jugsolavenski prvni poredak, ovisi o tome da li ispunjava predviđene uvjete priznanje. Opći i posebni uvjeti priznanja koje predviđa ZRSZ, a posebno opći uvjet — klauzula javnog poretka, dovoljna su zaštita jugoslavenskog pravnog sistema od za njega neprihvatljivih stranih sudskih odluka te stranih pravnih akata kojima se u državi u kojoj su donijeti priznanju isti učinci kao i sudskim odlukama. Ako se, npr., pri donošenju stranog akta o razvodu braka jedan od bračnih drugova nije mogao o tome izjasniti, ako takav razvod bitno odstupa od rješenja koja u pogledu razvoda predviđaju jugoslavenski materijalni propisi, ako se takav razvod protivi temeljnom načelu bračnih odnosa — ravnopravnosti bračnih drugova, ili, pak, ako je brak razveden na temelju stranog pravnog akta u inozemstvu da bi se na taj način fraudolozno zaobišle odredbe jugoslavenskog prava, jugoslavenski će sud pozivajući se na spomenute uvjete za priznanje odbiti zahtjev za priznanje stranoga pravnog akta o kojem je riječ.

III ZAKLJUČAK

ZRSZ-om je, prvi put, pravno regulirano pitanje kvalifikacije pojma strane sudske odluke. Odredbom čl. 86. st. 2. i 3. ZRSZ predviđeno je da se, u cilju njihova priznanja, stranim sudskim odlukama smatraju ne samo odluke stranih sudova već i strane sudske nagodbe te odluke drugih stranih nadležnih organa ako ih pravo države u kojoj su donijete izjednačava u pogledu pravnih učinaka sa sudskim odlukama te ukoliko je predmet njihova odlučivanja građanskopravni odnos.

Dakle, za pitanje da li je strana odluka podobna da se o njenom priznanju odlučuje kao o priznanju strane sudske odluke, mjerodavno je pravo države u kojoj je strana odluka donijeta. Drugim riječima, pravo strane države sadrži kriterij na temelju kojeg se utvrđuje da li se strana odluka, u cilju njenog priznanja, može podvesti pod pojam strane sudske odluke. Taj je kriterij izražen u pravnoj prirodi strane odluke, tj. u njenim pravnim učincima koji stranim pravom moraju biti izjednačeni s onima što proizlaze iz sudske odluke.

Kako se, dakle, pitanje podobnosti strane odluke da se o njenom priznanju odlučuje kao o priznanju strane sudske odluke ocjenjuje s obzirom na pravne učinke, odnosno na pravnu prirodu koju odgovarajućoj odluci pridaje pravo države u kojoj je donijeta, mišljenja smo da se podobnom za priznanje može smatrati i strana javna isprava te strani pravni akt pri čijem donošenju nije sudjelovao državni organ kada su njime uređeni građanskopravni odnosi, te ako ih pravo države u kojoj su donijeti izjednačava sa sudskim odlukama. Osobito stoga što se time ne prejudicira njihovo konačno priznanje u SFRJ.

Odredbom o kvalifikaciji pojma strane sudske odluke isključeni su slučajevi koji su, inače, prilikom zahtjevanja priznanja stranih odluka bili česti, a odnose se na odbijanje našh sudova da priznaju strane odluke s obrazloženjem da se ne radi o odlukama stranih sudova već nekih drugih

stranih nadležnih organa, te da stoga nisu nadležni da o njihovu priznanju odlučuju. Spomenutim rješenjem problema kvalifikacije povećava se mogućnost priznanja stranih sudskih odluka time što se širi krug stranih odluka za čije je priznanje nadležan jugoslavenski sud primjenom odredbi ZRSZ, a koje, inače, karakterizira nastojanje zakonodavca da priznanje stranih sudskih odluka regulira što je moguće elastičnije.

Summary

HOW TO CHARACTERIZE THE CONCEPTION OF A FOREIGN JUDICIAL DECREE?

More and more intensive development of the international relations increases the practical importance of the effects that the foreign judicial decrees on private and legal relations have. Therefore, the foreign judicial decrees have an international importance, and the question they treat arrest the attention of the Yugoslav and foreign legal theory and judicature.

We limited our considerations to the problem of characterization of the concept of a foreign judicial decree because the positive answer to the question, whether the respective foreign decree is suitable to be decided of as the recognition of a foreign judicial decree, is a prerequisite for instituting an recognition proceeding. Therefore, before the Court begins to decide about the recognition, that is, whether the foreign judicial decree fulfills the conditions for the recognition, it is obliged to establish the fact whether the definite foreign decree may be qualified as a judicial decree.

What is the attitude of the Yugoslav legislator in view of the respective problem will be established in the first part of the paper by analysing the legal solutions that qualify the concept of a foreign judicial decree, and in the second, we shall refer to some questions with the application of the respected legal solution characterizing concept of the foreign judicial decree.

RADNI I SOCIJALNI KRITERIJI (OSNOVE) I MJERILA ZA ZADOVOLJAVANJE STAMBENIH POTREBA RADNIKA U UDRUŽENOM RADU

Dr MARINKO Đ. UČUR, doc.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK. 347. 254
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 18. XI 1985.

Zasnivanjem radnog odnosa, radnik u udruženom radu, ulazi u međusobne odnose »koje radnici u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima uspostavljaju u zajedničkom radu društvenim sredstvima i uređuju samoupravnim općim aktima kojima utvrđuju pojedinačna i zajednička prava, obaveze i odgovornosti, u skladu sa zakonom«. Jedno od prava jeste i da učestvuje u raspodjeli stanova i kredita za stambenu izgradnju.

Bogata samoupravna praksa u stambenim odnosima i propisi iz te oblasti razučito su valorizirali pojedine kriterije (osnove) i mjerila za zadovoljavanje stambenih potreba radnika u udruženom radu. Praksa je bila brža, pokatkad ishiiarena, a propisi nedorečeni i »neprilagodljivi«. Teorija se »upinjala« da jedno i drugo pomiri, s više ili manje uspjeha. Nastaju brojni sporovi, prvenstveno kao posljedica nedorečenosti pojmova i kategorija, te neadekvatne primjene onoga što je regulirano. Nužna su dostljednija i objektivnija izucavanja samoupravne prakse u stambenim oanosima i njeno teorijsko upotpunjavanje. Među najznačajnija pitanja toga jeste razgraničenje kriterija (osnova) i mjerila za zadovoljavanje stambenih potreba i njihovo pravilno »mjerjenje«. Radni i socijalni kriteriji su nezaobilazni i zahtijevaju sučeljavanje prakse organizacija i sudova sa teorijskom misli u stambenom pravu. Ovaj rad je pisan sa željom da se u tome uspije.

1. UVOD

Stanarsko pravo na stan u društvenom vlasništvu pravo je građanina po Ustavu SFRJ.¹ Tim pravom građaninu se jamči trajno korištenje stana u društvenom vlasništvu pod uvjetima određenim zakonom radi zadovoljavanja ličnih i porodičnih stambenih potreba.

¹ Ustav SFRJ, »Službeni list SFRJ«, broj 9 od 21. II. 1974. član 164. stav 1: »Zajamčeno je građaninu da na stan u društvenom vlasništvu stječe stanarsko pravo kojim mu se osigurava da, pod uvjetima određenim zakonom, trajno koristi stan u društvenom vlasništvu radi zadovoljavanja ličnih i porodičnih stambenih potreba«.

Stanarsko pravo na stan u društvenom vlasništvu svrstano je po našem Ustavu u glavu III, »Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina« (član 164. Ustava SFRJ Jugoslavije), a u glavu IV istog naziva u Ustavu SR Hrvatske (član 242).² To znači da se na stanarsko pravo odnosi i ustavna koncepcija prava i slobode čovjeka i građanina. Ono u prvom redu ima osnovu u ekonomskim odnosima, a ostvaruje se »u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakog prema svima i svih prema svakome« (stav 1. člana 153. Ustav SFRJ), jer j kao pravo »nerazdvojni dio i izraz socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa u kojima se čovjek oslobađa svake eksploatacije i samovolje i svojim radom stvara uvjete za svestrani razvitak i slobodno izražavanje i zaštitu svoje ličnosti i za poštovanje ljudskog dostojanstva«.³

Zasnivanjem radnog odnosa, radnik u udruženom radu ulazi u međusobne odnose »koje radnici u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima uspostavljaju u zajedničkom radu društvenim sredstvima i uređuju samoupravnim općim aktima kojima utvrđuju pojedinačna i zajednička prava, obaveze i odgovornosti, u skladu sa zakonom.«⁴ Jedno je od tih prava i sudjelovanje u raspodjeli stanova i kredita za stambenu izgradnju.

Stambena oblast jeste oblast od posebnog društvenog interesa (čl. 51. st. 1. Ustava SR Hrvatske). Radi se o zadovoljavanju osobnih i zajedničkih stambenih potreba te ostvarivanju samoupravnih prava i interesa radnih ljudi i građana. Ta samoupravna prava i interesi realiziraju se u samoupravnim odnosima.

Za početak su nužna određenja ovih pojmova: stambene potrebe, osobne stambene potrebe i zajedničke stambene potrebe.

a) Stambene potrebe i njihovo zadovoljavanje pojam je iz stambenog zakonodavstva, a čine »stambenu izgradnju, investiciono i tekuće održavanje stanova i zajedničkih dijelova zgrade, obnovu, rekonstrukciju i sanaciju stambenih jedinica i drugo što čini dio očuvanja i unapređenja materijalne osnove stanovanja« (tako, prema čl. 67. Ustava SR Hrvatske, kao i odjeljak VI, stav 10. tog Ustava).

Bez obzira na to što je ta definicija na izgled dosta ekstenzivna, ona omogućava davanje odgovora u vezi s pitanjima koja se postavljaju u teoriji i praksi kada se govori ili piše o »stambenim potrebama« uopće.

b) Osobne stambene potrebe užu su pojam. One se zadovoljavaju: izgradnjom i davanjem stana na korištenje, izvođenje radova radi održavanja, sanacije ili rekonstrukcije određenog stana.

Osobna stambena potreba dijelom je i zajednička stambena potreba; npr., zajedničke potrebe radnika određene organizacije udruženog rada sastavljene su od osobnih stambenih potreba.

Neotuđivo je pravo svakog radnika u udruženom radu da odlučuje o raspodjeli dohotka i sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju, te o izdvajanju i udruživanju sredstva za zadovoljavanje svih zajedničkih potreba, a time i potreba stanovanja.⁵

² Ustav SR Hrvatske, »Narodne novine«, broj 8 od 22. II. 1974.

³ Ustav SFRJ, cit. osnovna načela, odjeljak V.

⁴ Zakon o udruženom radu, »Službeni list SFRJ«, broj 53. od 3. XII 1986. — član 161. stav 1.

⁵ Ustav SFRJ cit.: član 17—21; ZUR — cit.: čl. 13, 117. i 118.

c) Zajedničke stambene potrebe odnose se na stanare (ne samo jednoga, ali i njega); na popravak zajedničkih dijelova stambene zgrade; na sredstva koja se akumuliraju iz stanarina, zakupnina, naknadu za ustupljene dijelove fasada ili krovova u reklamne svrhe, druge naknade za upotrebu stanova i stambenih zgrada, te na sredstva koja se po posebnim propisima izdvajaju i usmjeravaju za rješavanje stambenih potreba; na stambenu izgradnju; na očuvanje i unapređivanje materijalne osnove stanovanja.

Radnici u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama sudjeluju u raspodjeli stanova i kredita za stambenu izgradnju prema kriterijima (osnovama) i mjerilima što ih utvrđuju u odgovarajućem samoupravnom općem aktu. To je zakonska obaveza.⁶ Bez toga samoupravnog općeg akta nema zakonitog davanja stanova na korištenje, odnosno odobravanja stambenog kredita. Taj samoupravni opći akt izraz je politike raspodjele stanova i kredita za stambenu izgradnju, na samoupravnim osnovama usklađen s osnovnim principima utvrđenim u Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

Osnove i mjerila, radni i socijalni kriteriji i mjerila za zadovoljavanje stambenih potreba radnika u udruženom radu moraju izraživati opće prihvaćena stanovišta i politiku u našem društvu. Kriteriji i mjerila moraju biti unaprijed određeni i objektivizirani, a pravo na stan i stambeni kredit ograničeno je samo jednakim pravom drugih radnika i Ustavom utvrđenim interesima socijalističke zajednice, što se »ostvaruje se u međusobnoj solidarnosti« i »poštovanju« tih prava u osnovnim organizacijama, radnim zajednicama i društvu kao cjelini.⁷

Stan je pitanje egzistencije i opstanka čovjeka. Stan je pitanje života i zdravlja pojedinca, porodice. Iza toga i nad tim su onda i sva druga pitanja vezana za čovjeka: rast i razvoj učenje i komuniciranje, standard u najširem smislu, osobna i društvena kultura. Stambeni odnosi klasni su društveni odnos. Tako su u nas postavljeni već u Ustavu 1946. godine, i bez obzira na promjene u društvenim odnosima oni neosporno ulaze u strukturu prava i dužnosti građana, njihove jednakosti i slobode. U stanovima i stambenim zgradama ogromno je nacionalno bogatstvo: sredstva koja neposredno koriste građani. To korištenje stanova, nad kojima pravo davanja imaju organizacije udruženog rada, radne zajednice i drugi subjekti koji se s njima mogu upodobiti, dio je prava samoupravljanja i prava korištenja koje izlazi iz prava rada društvenim sredstvima direktno ili posredno.

Pravna pravila koja uređuju stambene odnose nastaju na različite načine i u različitom obliku. No, bez obzira na način i oblik njihova nastanka, ona se nalaze u određenom međusobnom odnosu, koji je vremenski i prostorno određen.

Izvori stambenog prava unutrašnjeg su porijekla i prema subjektima koji donose pojedina pravna pravila dijelimo ih na dvije osnovne grupe: a) heteronomni izvori (ustavne odredbe iz Ustava SFR Jugoslavije, iz ustava SR i SAP), zakoni (što savezni, što republički odnosno pokrajinski) i drugi propisi koje donose nadležni organi društveno-političkih zajednica, propisi koje donose na osnovi posebnog ovlaštenja organi uprave u društveno-političkim zajednicama

⁶ Zakon o stambenim odnosima, »Narodne novine«, broj 51. od 17. XII. 1995, članova 79. i 80.

⁷ Ustav SFRJ — cit. član 153.

(za urbanizam, za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i dr.) u vidu raznih pravilnika, naredbi i sl., pravni standardi, tumačenje pravnih pravila i sudska praksa; b) druga, veoma značajna grupa (u stalnoj ekspanziji) autonomni su izvori, koji ne potječu od državne zakonodavne djelatnosti: društveni dogovori, samoupravni sporazumi i brojni samoupravni opći akti što ih donose radnici u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama.

Heteronomni izvori snažna su osnova s naglašenim i nezaobilaznim utjecajem na autonomne izvore, što su sve brojniji i potpuniji. I jedni i drugi čine naše stambeno zakonodavstvo u širem smislu.

Navedena pravna pravila svoju potpunost, dosljednost, razumljivost, društvenu korektnost i ciljnost verificiraju u praksi stambenih odnosa, rješenja i odluka, »stambenih lista«, pojedinačnih, porodičnih i zajedničkih stambenih potreba u ovim vrlo specifičnim društveno-pravnim odnosima.

2. KRITERIJI (OSNOVE) I MJERILA ZA ZADOVOLJAVANJE STAMBENIH POTREBA

2.1. O kriterijima i mjerilima — uopće

»Ishodišna točka pravnih instituta koji se formiraju na bazi društveno-vlasničkih odnosa jest pravo rada društvenim sredstvima.«⁸ Na tome treba graditi i odnose između radnika u udruženom radu, pa i stambene odnose, jer su društvena sredstva pretpostavka rada, rezultata rada, raspodjele i drugih prava, obaveza i odgovornosti što proizlaze iz prava rada društvenim sredstvima, kao temeljnog proizvodnog odnosa.

»Društvena sredstva su prirodna pretpostavka rada, u osnovnoj organizaciji na tim sredstvima udruženi radnici imaju pravo rada. Među društvenim sredstvima koja se nalaze u društvenoj pravnoj osobi nalaze se i stanovi.« Stanovi spadaju u sredstva zajedničke potrošnje.

Pravo na zadovoljavanje stambenih potreba direktno proizlazi iz prava rada društvenim sredstvima, kako to određuje i Zakon o udruženom radu (čl. 13.) Zbog toga će i teoretski biti bezuspješno da se ospori činjenica povezivanja prava na stan s pravima iz radnog odnosa, jer i ona izvire iz prava rada društvenim sredstvima.

Osnove i mjerila za davanje stanova na korištenje i za odobravanje stambenih kredita uređuju se samoupravnim općim aktom.⁹ Osnove i mjerila čine jedinstvo, ali se moraju razgraničiti.

Osnove za zadovoljavanje stambenih potreba nalaze se u okvirima načela rada i solidarnosti te postojećeg načina proizvodnje i društveno-ekonomskih odnosa. U raspodjeli sredstava zajedničke potrošnje vrijede ista načela kao i za raspodjelu sredstava za osobne dohotke; istina, kod zajedničke potrošnje prevladava solidarnost.

Pitanje reguliranja stambenih odnosa normama heteronomnog i autonomnog prava, kao specifičnih društveno-ekonomskih odnosa, jedan su od dijelova

⁸ VEDRIŠ, Martin. Samoupravni koncept društvenog vlasništva i Zakon o stambenim odnosima, »Naša zakonitost«, 1986, br. 1 str. 6.

⁹ Zakon o stambenim odnosima, cit. član 80.

međusobnih odnosa radnika u udruženom radu. Kao što je istaknuto, pravo na stan u društvenom vlasništvu jedno je od osnovnih ustavnih prava radnika.

Osnovna pitanja reguliranja stambenih odnosa u samoupravnom općem aktu u osnovnoj organizaciji udruženog rada jesu utvrđivanje osnova (kriterija) i mjerila za davanje stanova na korištenje, davanje stambenih kredita radnicima i drugi oblici rješavanja stambenih potreba radnika.

Osnove (kriteriji) za zadovoljavanje stambenih potreba radnika su: zakonito zasnovan radni odnos na neodređeno i određeno vrijeme, neriješeno stambeno pitanje radnika na zadovoljavajući način, stambene prilike radnika i članova njegova porodičnog domaćinstva, radni doprinos radnika u radu, broj članova porodice, zdravstveno stanje radnika i članova porodice, minul rad radnika, i drugi.

Sve njih svrstavamo u tri grupe:

1. radni kriteriji ili osnove,
2. stambeni status (uvjeti stanovanja),
3. socijalni kriteriji ili osnove.

Svaki od tih kriterija (osnova) dobiva u posebnoj »analitičkoj diobi« određeno mjerilo, odnosno vrijednost izraženu u računskim jedinicama ili bodovima u samoupravnom općem aktu.

Rezultat svih tih mjerila jeste »rang-lista« kao konstitutivni akt o redu prvenstva za dodjelu stana odnosno stambenog kredita.¹⁰

Korekcija tih kriterija i mjerila nalazi se u dodjeli stanova u ovim slučajevima:

1. stanovi za službene potrebe: koji se stanovi smatraju stanovima za službene potrebe; uvjeti i način korištenja tih stanova; uvjeti za davanje na korištenje drugog stana radniku odnosno članovima njegova porodičnog domaćinstva kada je nakon prestanka službene dužnosti odnosno funkcije dužan da se iseli iz stana za službene potrebe; osiguranje drugog stana članovima porodičnog domaćinstva u slučaju smrti radnika koji se koristio stanom za službene potrebe i drugi;

2. dodjela stana na korištenje i odobravanje stambenih kredita radi rješavanja »kadrovskih potreba« u osnovnoj organizaciji udruženog rada odnosno radnoj zajednici: mjerila za dodjelu stana odnosno stambenog kredita; profil neophodnih kadrova prema sistematizaciji poslova i radnih zadataka koji mogu dobiti »kadrovski stan odnosno kredit«, namjensko izdvajanje sredstava za te potrebe, postupak i druga pitanja;

3. vlastito učešće radnika radi dobivanja stana na korištenje: obavezno učešće, i vlastiti dio veći od obaveznog;

4. stanovi solidarnosti.

Zadovoljavanja stambenih potreba radnika temelje se na ovim načelima: načelu uzajamnosti, načelu solidarnosti, načelu minulog rada, načelu tekućeg (živog) rada, načelu humanizma, načelu samoupravljanja i drugim načelima u skladu s Ustavom, zakonom i moralom samoupravnoga socijalističkog društva.

¹⁰ CRNIĆ, Jadranka. Stambeni samoupravni akti, Zagreb 1976, i Odluka suda udruženog rada Hrvatske broj SŽ 2386/84. od 2. VII. 1984.

Navedena načela dolaze, više ili manje, do izražaja u udruživanju sredstava, u programima, u upravljanju tim sredstvima, u ostvarivanju prava i dužnosti u stambenim odnosima. Ona su garancija da se u ovoj osjetljivoj oblasti društvenih odnosa vodi računa o pojedinačnim (ličnim) potrebama radnika, ali i o zajedničkim potrebama, u skladu s unaprijed utvrđenim kriterijima (osnovama) i mjerilima.

2.2. Utvrđivanje kriterija (osnova) i mjerila u samoupravnom općem aktu o stambenim odnosima

Bez posebnog samoupravnog općeg akta o stambenim odnosima nije moguće zakonito rješavanje pitanja iz te oblasti u osnovnim organizacijama, radnim zajednicama, samoupravnim organizacijama i zajednicama. A ipak, jedan broj tih organizacija i zajednica nema samoupravne opće akte, ili su manjkavi u pogledu načina donošenja ili sadržaja pojedinih normi. Najviše manjkavosti ima u nereguliranom postupku rješavanja stambenih potreba, a zatim u nedefiniranosti kriterija i mjerila za dodjelu stana odnosno stambenog kredita.

Bez postojanja samoupravnog općeg akta ne postoji mogućnost da se vrši raspodjela stanova i kredita za stambenu izgradnju i adaptaciju stanova, koji čine sredstva zajedničke potrošnje. Direktno, na temelju Zakona ne može se bilo kojem radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada, radnoj zajednici i drugoj samoupravnoj organizaciji i zajednici dodijeliti stan ili kredit za stambenu izgradnju, kupovinu stana ili poboljšanje uvjeta stanovanja.

Ta pitanja davalac stana na korištenje uređuje u skladu sa zakonom, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima koje su radnici zaključili ili im pristupili na užem području ili šire (sjedište organizacije ili u radnoj organizaciji, SOUR i sl., član 613. ZUR-a). Zbog toga su nezakonite i opće i pojedinačne odluke zbora radnika o dodjeli stanova pojedinim radnicima. One ne mogu zamijeniti samoupravni opći akt kojim se regulira raspodjela.

2.3. Konkretizacija kriterija i mjerila te utvrđivanje reda prvenstva preko »rang-liste«

Postupak za ostvarivanje prava na stan odnosno stambeni kredit započinje sastavljanjem rang-liste za raspodjelu stanova i kredita. Sastavljanju rang-liste prethodi provođenje dokaza, utvrđivanje činjenica koje su značajne za pravilno utvrđivanje reda prvenstva za raspodjelu stanova odnosno za dodjelu kredita. Taj red prvenstva jest konkretizacija kriterija (osnova) i mjerila utvrđenih u samoupravnom općem aktu.

Samoupravnim općim aktom uređuju se pitanja da li će se sastaviti jedna ili više lista reda prvenstva (za sve ili za pojedine oblike zadovoljavanja stambenih potreba).

Jednako je i s vremenom važenja tih »rang lista«: tzv. »nepromijenjive« rang-liste na određeno vrijeme i rang-liste za svaku situaciju. »Nepromijenjive« rang-liste ne trpe nikakve životne promjene i situacije koje se, u pravilu, događaju u vremenu važenja te liste. Zbog toga rang-liste za svaku situaciju (određenu raspodjelu stanova) imaju tu prednost što se prilikom njihova sastavljanja, po pravilu, uvažavaju promjene nastale kod radnika.

Rang-lista je akt pravne tehnike kojim se na osnovi samoupravnog općeg akta iskazuje stepen stambenih potreba radnika u određenom trenutku i promjene tih potreba u određenom vremenu. Rang-lista služi da se prema osnovama i mjerilima iz samoupravnog općeg akta iskaže stupanj stambenih potreba svakog radnika i odredi redoslijed prioriteta u zadovoljavanju stambenih potreba svih radnika. Svaka raspodjela stanova sužava, a svako zapošljavanje radnika bez riješenog stambenog pitanja proširuje rang-listu.

Ta lista ima konstitutivni značaj.

2.4. Usklađivanje kriterija i mjerila

Radnici u organizacijama udruženog rada odlučuju o zadovoljavanju svojih osobnih i zajedničkih potreba. Taj ustavni princip u praksi se različito realizira, pa se javljaju značajni problemi: ne postoji jedinstveni instrumentarij koji će tu samoupravnu praksu »usklađivati« s osnovnim opredjeljenjima društva.

Kao prvo, ukazuje se potreba da se definiira odnosno utvrdi obim ustavnog i zakonskog prava iz kojeg proizlaze norme u samoupravnim općim aktima na osnovi kojih radnici ostvaruju pravo na stan odnosno stambeni kredit. Kada smo naveli da je neotuđivo pravo radnika da odlučuju o zadovoljavanju svojih osobnih i zajedničkih potreba, onda smo time htjeli istaći i značenje samoupravne norme kojata prava regulira. To znači da odredbe samoupravnih općih akata kojima se to regulira moraju biti samostalne, potpune, jasne i praktične. Samo detaljna, dosljedna i potpuna analiza zakona o stambenim odnosima u republikama i pokrajinama dala bi odgovor na pitanje da li su i koliko su ti propisi povrijedili ustavni princip o ravnopravnosti radnika u udruženom radu i njihova neotuđiva prava u stambenim odnosima, ili pak, da li su ti zakoni trebali biti »precizniji« u postavljanju »nužnih okvira« za jednako ostvarivanje prava radnika na stan. Takve norme bile bi većá garancija zaštite klasnog interesa samoupravljanja, ravnopravnosti i jednakosti radnika u pravima i dužnostima.

Pretjerano pozivanje na samostalnost, samoupravnost i originalnost u normiranju tih odnosa može biti štetno. Brojni subjekti u stvaranju prava na različite načine reguliraju pojedina pitanja, zavisno o konkretnim uvjetima i interesima, pa ti različiti, specifični uvjeti dovode do različitih rješenja, različite tendencije, pa i deformacije određenih odnosa.

Te konstatacije odnose se i na pitanje kriterija i mjerila za zadovoljavanje stambenih potreba.

3. RADNI KRITERIJI I MJERILA

3.1. O radnim kriterijima i mjerilima — uopće

Za objašnjenje tih kriterija imamo osnovu u članu 11. Ustava SFR Jugoslavije, odnosno u njegovim osnovnim načelima (III, st. 5): »Rad čovjeka je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim

sredstvima«. Rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj »na osnovi jednakih prava i odgovornosti«.¹¹

Rad je svako trošenje (radne) fizičke i umne sposobnosti koje je društveno korisno — bez obzira na to da li se manifestira u stvaranju nove vrijednosti ili omogućava proizvodni rad u užem smislu — a isto tako i intelektualno stvaralaštvo u svim oblicima društvene djelatnosti, u organizacijama udruženog rada, radnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Taj je rad osnova za raspodjelu uopće, pa i za raspodjelu sredstava zajedničke potrošnje. Raspodjela je dio društvene reprodukcije. Ostvareni dohodak u osnovnoj organizaciji udruženog rada materijalna je osnova prava radnika da odlučuje o uvjetima svoga rada i o raspodjeli dohotka, te da stječe osobni dohodak. O raspodjeli dohotka, u skladu s načelom raspodjele prema radu, odlučuju radnici koji stvaraju taj dohodak, u skladu s međusobnom odgovornošću i solidarnošću, te društveno utvrđenim osnovama i mjerilima. Radnici za ukupnu ličnu i zajedničku potrošnju raspoređuju dio dohotka razmjernom svome doprinosu njegovu ostvarivanju.

Svatom radniku u udruženom radu društvenim sredstvima jamči se osobni dohodak i druga prava na osnovi rada najmanje u visini odnosno opsegu koji osiguravaju njegovu materijalnu i socijalnu sigurnost.¹²

Trajno je društveno opredjeljenje borba za veću produktivnost rada i ostvarenje većeg dohotka kao realne pretpostavke bržeg zadovoljavanja osobnih i zajedničkih potreba svakog radnika. A toga nema bez kvalitetnijeg živog rada (tekućeg rada) i gospodarenja društvenim sredstvima, kao minulim radom radnika. Zbog toga se te osnove uzimaju kao osnovni radni kriteriji za zadovoljavanje stambenih potreba.

3.2. Tekući rad kao kriterij

Da bi radnik mogao sudjelovati u raspodjeli sredstava za stambene potrebe, potrebno je da je zakonito zasnovao radni odnos, bez obzira na vrijeme na koje je taj radni odnos zasnovan i bez obzira na trajanje radnog vremena, zatim da svojim udruženim radom lično pridonosi povećanju ukupnog dohotka, te da postoje unaprijed utvrđeni kriteriji i mjerila prema kojima se vrši raspodjela tih sredstava.

Radnik zasniva radni odnos radi obavljanja određenih poslova i radnih zadataka utvrđenih u samoupravnoj organizaciji rada. Obavljajući te poslove i radne zadatke, on postiže određene radne rezultate svoga živog (tekućeg) rada »trošeći radnu snagu« s određenom proizvodnom umješnošću, iskustvom, radnom kulturom, disciplinom i sl.

¹¹ Ustav SFRJ — član 11: »Rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čovjeka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti. Nitko ne može ni neposredno ni posredno stjecati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada. Nitko ne smije na bilo koji način onemogućavati ni ograničavati radnika da ravnopravno s drugim radnicima odlučuje o svom radu i o uvjetima i rezultatima svoga rada«.

¹² Ustav SFRJ — cit. — član 22. stav 1.

Tekući ili živi rad jedini je faktor proizvodnje koji stvara novu vrijednost ili dohodak.¹³ Svaki rad treba unaprijed organizirati u skladu sa svrhom koja se njime postiže. Polazi se od utvrđivanja radnog zadatka, kao mjerila za utvrđivanje doprinosa pojedinog radnika zajedničkom rezultatu rada u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Za vrednovanje kriterija »tekući rad« uzimaju se ova mjerila: opseg potrebnog rada za normalni učinak, pokazatelji izvršenja rada, potrebno vrijeme, složenost i težina rada, uspješnost u korištenju sredstava rada, uštede i troškovi u radu.

Složenost i težina rada utvrđuju se procjenom rada uzimajući u obzir: stupanj složenosti, obim odgovornosti, psihofizički napor i težinu uvjeta rada.

Tome treba dodati i inventivni rad,¹⁴ što označava znanstvena, tehnička i tehnološka dostignuća, svrsishodnije korištenje i stalno unapređivanje i povećavanje sredstava društvene reprodukcije, razvoj stvaralaštva i radne inicijative radnika, inovaciju, racionalizaciju i druge oblike stvaralaštva u radu društvenim sredstvima.

Za primjenu tih kriterija u konkretnoj situaciji nužno je u samoupravnom općem aktu razraditi ta mjerila, tako da proizlaze iz sistema raspodjele prema radu i rezultatima rada, korigiranog principom solidarnosti. Zato je uputno imati u vidu vezu između samoupravnog općeg akta o raspodjeli sredstava namijenjenih za osobne dohotke i samoupravnog općeg akta o zadovoljavanju stambenih potreba, jer se ti kriteriji ne mogu valorizirati bez te veze.

Koliki će broj »bodova« biti utvrđen za tekući rad, ulazi u okvir samoupravnih prava radnika u organizacijama udruženog rada. Prihvatljivo je da radni kriteriji i mjerila sudjeluju s najmanje 50% od ukupne vrijednosti svih (osnova) kriterija (radni, uvjeti stanovanja — stambeni status i socijalni).¹⁵ Odnosi veličina ne smiju biti tako »postavljeni da mijenjaju suštinu i određene značajne kriterije čine apsolutno beznačajnim u odnosu na druge«.¹⁶ To se osobito odnosi na tekući rad.

Veći osobni dohodak treba da bude posljedica većeg i boljeg rada i rezultata toga rada. Na takvom osobnom dohotku veća su i izdvajanja za stambene potrebe, bez obzira na to što se »ustavna načela o uzajamnosti, solidarnom, zajedničkom i ravnopravnom osiguranju stalnog poboljšanja uvjeta života, pa time i stambenih potreba odnosi na sve radnike«.¹⁷ Jedino se tako može objasniti i gledište da pravo na raspodjelu stanova i stambenih kredita imaju i radnici »na pokusnom radu, pripravnici, radnici u dopunskom radu« i u radnom odnosu i na određeno vrijeme.¹⁸

U praksi organizacija udruženog rada taj se kriterij vrlo ekstenzivno tumači, pa su i intervencije ustavnih sudova brojne.

Naglasimo, rad i rezultati rada koje radnik ostvaruje u udruženom radu obavljajući određene poslove i radne zadatke osnovni su elementi u određi-

¹³ O teorijama i upotrebi riječi »rad« vidi detaljnije RAVNIĆ, Anton, Društveno-radni odnos radno-pravni odnos, 2. izd. Zagreb 1982, str. 1. i d.

¹⁴ Zakon o udruženom radu, cit. članovi 2, 3, 5, 28, 46, 47, 59, 127, 129, 130 i drugi.

¹⁵ Stambena politika u udruženom radu, »Radničke novine«, Zagreb, 1981, str. 22.

¹⁶ Ustavni sud Hrvatske, u br. 152/79, od 19. 03. 1980.

¹⁷ Ustavni sud Jugoslavije, u br. 171/79, od 4. 06. 1980.

¹⁸ Ustavni sud Kosova, u br. 57/80, od 18. III 1981, ZUR, član 174.

vanju položaja radnog čovjeka u udruženom radu, pa je, shodno tome, samoupravno pravo radnika da kao jedan od kriterija za davanje stanova na korištenje utvrde visinu dijela svoga osobnog dohotka kojim sudjeluju u stvaranju sredstva zajedničke potrošnje.¹⁹ To znači da je u skladu s ustavom i zakonom propis da neispunjavanje planiranog fonda radnog vremena može utjecati na utvrđivanje ukupnog radnog doprinosa radnika kao jednog od kriterija za davanje stanova na korištenje.

U skladu je s ustavom i zakonom odredba samoupravnog općeg akta kojim je određeno da radna karakteristika radnika (naročito se ističe, ističe se, dobar) donosi određeni broj bodova za dobivanje stana, odnosno kredita. To je zbog toga što bolji rezultati radnika mogu uticati na brže rješavanje njihovih stambenih problema. Ocjenu doprinosa treba objektivizirati i u »utvrđivanju« i u »mjerenju.«²⁰

Kriterij »radni doprinos radnika« ne može sadržavati druge kriterije osim rezultata rada (npr. disciplinsko kažnjavanje, aktivnost u društveno-političkim organizacijama, dobivene pohvale i sl.). Treba vrednovati i redovne i tzv. »natprosječne« rezultate u radu, rad u tri smjene, noćni rad i druge posebne uvjete rada.

Kako se radi o kriterijima koji se mogu pratiti i treba ih pratiti, uputno je da period praćenja rezultata tekućeg rada ne bude kraći od jedne godine, vodeći računa o svim »kategorijama« radnika u organizaciji (pripravnici, mlađi radnici, radnici s umanjenom radnom sposobnošću i drugi). Sigurno je da duže određivanje vremena ne odgovara radnicima koji nisu toliko dugo vremena u radnom odnosu u organizaciji koja je to predvidjela u samoupravnom općem aktu. Međutim, praksa treba da izgradi i taj kriterij (prosječno ostvarivanje rezultata radnika iste kategorije, prethodni rad u drugoj organizaciji, valorizacija toga rada i sl.).

Postavlja se i pitanje da li treba vrednovati novčani izraz rezultata rada radnika ili postotak ostvarenja rezultata rada. Imajući u vidu neriješena pitanja u primarnoj raspodjeli te u raspodjeli u pojedinim organizacijama, više ima osnova da se vrednuje postotak ostvarenja rezultata rada, čime se ublažavaju i socijalne razlike, što u ovoj oblasti ne smije biti zanemareno. Radnici za zajedničku potrošnju raspoređuju dio čistog dohotka razmjerno svojem doprinosu u ostvarivanju dohotka koji su dali svojim radom i ulaganjem sredstava u vidu minulog rada radnika. Sredstva za stambene potrebe izdvajaju se prilikom isplate osobnih dohodaka (po periodičnom obračunu i po završnom računu).

»Prema tome, samoupravno je pravo radnika da kao jedan od kriterija za stjecanje bodova za davanje stanova na korištenje utvrde i visinu onog dijela osobnog dohotka radnika kojim on učestvuje u stvaranju sredstava zajedničke potrošnje. Nadalje, iz metode utvrđivanja omjera između novčanog doprinosa radnika kao prvog i njegovog socijalnog kao drugog kriterija, sud nije našao razloga za tvrdnju podnosilaca predstavke da prvi kriterij stvara prioritet nad drugim u stjecanju bodova za davanje stanova na korištenje.«²¹

¹⁹ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, u br. 144/78. od 11. 09. 1980. Ustavni sud Hrvatske, br. U/I—243/78. od 22. 02. 1979.

²⁰ Ustavni sud Srbije, I U—124/77; Ustavni sud Crne Gore, broj U—14/80. i broj 113/80. od 9. 02. 1980.

O cjelokupnom dohotku radnici odlučuju u osnovnim organizacijama i raspodjeljuju ga u cjelini među sobom prema svojem doprinosu u ostvarivanju toga dohotka, a na osnovi mjerila koja utvrde samoupravnim sporazumom.²² Samoupravno je pravo radnika u osnovnim organizacijama da u skladu s ustavom i zakonom ostvareni dohodak radnika kao rezultat rada utvrde samoupravnim općim aktom kao kriterij za raspodjelu stanova i stambenih kredita.²³

Kriteriji za tekući rad moraju biti unaprijed egzaktno »razrađeni« i ne mogu se utvrđivati od slučaja do slučaja. Osnove i mjerila moraju biti utvrđeni samoupravnim općim aktom za sve slučajeve raspodjele sredstava za stambene potrebe.

Tako vrednovan tekući rad onemogućava da se samostalno i bez mjerenja, izdvojeno ili nedosljedno vrednuju pojedinačni uvjeti (za zasnivanje i trajanje radnog odnosa, za raspored na određene poslove i radne zadatke, disciplina i sl.), kao npr.:

a) stručnu spremu kao osnovu za dodjelu stana odnosno stambenog kredita treba vezati za složenost, obim i značenje poslova odnosno zadataka koje radnik vrši, jer školska odnosno stručna sprema sama za sebe ne opredjeljuje ni stambene prilike radnika, niti je dokaz da radnik koji je posjeduje automatski obavlja posao koji je od posebnog značaja za organizaciju,²⁴

b) povreda radne discipline ne može imati za posljedicu smanjivanjeבודהa kojima se izražavaju kriteriji tekućeg rada, jer bi to značilo ikaznjavanje radnika suprotno zakonu.²⁵

3.3. Minuli rad

Minuli rad je doprinos radnika iz proteklih godina kojim je radnik radeći društvenim sredstvima pridonio povećanju dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i ukupnog društvenog dohotka, a time ujedno i povećanju sredstava s kojima osnovna organizacija odnosno društvo još radi.²⁶ Odvajanje sredstava uvijek je minuli rad radnika.

Minuli rad je uključen u sistem raspodjele sredstava za osobne dohotke s ciljem da se materijalno podstaknu radnici da više izdvajaju za akumulaciju, da udružuju akumulaciju, da bolje gospodare društvenim sredstvima i na toj osnovi povećavaju dohodak, životni standard, poboljšavaju radne uvjete i stvaraju uslove za ostvarivanje socijalne sigurnosti na trajnim osnovama. Kod minulog rada vlada uravnilovka: tko ima veći staž i veći osobni dohodak, njemu se automatski »priznaje« veći »doprinos«, odnosno dio osobnog dohotka na osnovi minulog rada. Takva rješenja ne motiviraju radnike da više izdvajaju za akumulaciju.²⁷

²¹ Ustavni sud Hrvatske, U/I—243/78. od 22. 02. 1979.

²² Ustav SR Hrvatske — cit. član 17.

²³ Ustavni sud Hrvatske broj U/I—87/79. od 12. 07. 1979.

²⁴ Ustavni sud Bosne i Hercegovine br. 274/80. od 28. V 1981, Ustavni sud Crne Gore, U br. 71/80.

²⁵ Zakon o udruženom radu, cit. član 195, u vezi sa članom, 108. Ustava SFRJ.

²⁶ Priručnik o osobnim dohocima i drugim osobnim primanjima, Savez računovodstvenih i finansijskih radnika Hrvatske, Zagreb 1980, str. 7.

²⁷ ČAKŠIRAN, Stevo. Lični dohodak kao motiv povećanja proizvodnje i dohotka, Beograd, 1984. str. 36. i druge; ZUR, cit. članovi 126, 127, st. 2 i 129. st. 4.

Zakonska je obaveza da se posebno utvrde osnove i mjerila za raspodjelu sredstava za osobne dohotke i za zajedničku potrošnju i na osnovi minulog rada jer se doprinos radnika u radu utvrđuje i zavisno o povećanju dohotka u osnovnoj organizaciji, ostvarenog upravljanjem i privređivanjem sredstvima društvene reprodukcije u osnovnoj organizaciji i u različitim oblicima udruživanja tih sredstava. Prilikom toga vrednovanja uzimaju se: doprinos svakog radnika u ranijim ulaganjima u sredstva, uvjeti rada te efekti koje ta ulaganja daju sada, starosna struktura i drugo, stimulacija za povećanje produktivnosti rada, rentabilnijeg poslovanja i neposrednog interesa radnika za rezultate rada. »Sve dok položaj radnika u društvu, odnosno u udruženom radu bude vezan samo uz njegov osobni, živi, tekući rad, dotle će i radnik biti u određenoj mjeri u najamnom odnosu.«²⁸

»Mislim da se sticanje dohotka po osnovu ulaganja područstavljenog minulog rada, a preko toga i sticanje jednog dela ličnog dohotka radnika, glavni nosilac tog dugoročnog procesa savlađivanja zavisnosti radnika od produktivnosti tekućeg rada, smanjivanja socijalnih razlika između radnika itd.«²⁹

Minuli rad radnika jedan je od osnova za zadovoljavanje stambenih potreba, što proizlazi iz njegova položaja u društvenoj reprodukciji.

Raspodjela prema minulom radu u ustavnom smislu vrši se preko različitih oblika konkretnog ostvarivanja ličnih prava radnika na osnovi minulog rada: *isti* za minuli rad i za tekući rad, ili drugi, ali »da radnik tačno zna koji deo njegovog ličnog dohotka je rezultat ulaganja sredstava njegovog minulog rada, odnosno sredstava koja je on stekao.«³⁰

Ta kategorija ne dolazi do izražaja samo u osobnim dohocima, već »i na druge načine: određenim oblicima participacije u sredstvima zajedničke potrošnje, otpremninom u slučaju prestanka radnog odnosa, većim opsegom prava iz zdravstvenog, invalidskog i mirovinskog osiguranja...«³¹

Sada je to učinjeno valorizacijom radnog staža jer još nisu utvrđena odgovarajuća mjerila minulog rada. »Ne bi trebalo vrednovati radni staž ostvaren kod poslodavca u inozemstvu i radni staž ostvaren radom na vlastitim sredstvima za proizvodnju.«³²

Ustav SFR Jugoslavije u osnovnim načelima, glava II i III, utemeljuje pravo radnika da se koristi rezultatima svoga tekućeg i minulog rada.

Minuli rad kao kriterij za dobivanje stana i stambenog kredita vrlo je različito reguliran, različito tumačen i različito ocijenjen pred ustavnim sudovima, a i u stambenim sporovima.

U prvom se redu govori o vrednovanju radnog iskustva ili, još jednostavnije, radnog staža, iako se radi o različitim sadržajima. Radni staž se uopće ne može isključiti kao jedan od kriterija, jer bi to bilo u suprotnosti s ustavnim i zakonskim načelom o jednakom položaju radnika u udruženom radu.

Radniku je zajamčeno da zajedno, neposredno i ravnopravno s drugimi radnicima sudjeluje u raspodjeli, korištenju i raspolaganju cjelokupnim do-

²⁸ KARDELJ, Edvard. Slobodni udruženi rad, Beograd 1978, str. 51.

²⁹ Ibid., str. 66.

³⁰ Ibid. str. 70 i d.

³¹ TINTIĆ, Nikola. Radno i socijalno pravo, I: Radni odnosi (II), Zagreb 1972, str. 407.

³² Stambena politika u udruženom radu, Zagreb 1981, str. 23.

hotkom, uključujući i raspolaganje sredstvima za stambenu izgradnju, na osnovi svog ličnog doprinosa izraženog u tekućem i minulom radu, bez obzira na to da li je on proveden samo u radnoj organizaciji ili van nje. Takvo vrednovanje suglasno je s ustavnim odredbama o jedinstvenom jugoslavenskom tržištu i slobodnom kretanju radne snage na tome tržištu.³³

Takva gledišta zasnivaju se na društvenom karakteru rada, suštini jedinstvenog tržišta i slobodnog kretanja rada na njemu, na dohotku pojedinih organizacija i kao rezultatu ukupnog društvenog rada i slično.

Ima i mišljenja da je različito vrednovanje staža »ustavno«, da se izražava samostalnost i samoupravnost, »vjernost« kolektivu, da je to »pravo ocjene radnih ljudi koji samostalno, prema svojim potrebama i mogućnostima, utvrđuju uvjete i red prvenstva u dodjeli stana, odnosno kredita za individualnu stambenu izgradnju.³⁴

Dalje, neustavne su odredbe samoupravnih općih akata o dodjeli stanova i stambenih kredita kojima se prava na stan odnosno stambeni kredit uvjetuju određenim radnim (prethodnim) stažem, jer prema Ustavu i člamu 173. st. 3. Zakona o udruženom radu radnik prava iz radnog odnosa ostvaruje od dana kada počinje raditi.³⁵

Ovdje je naglašen kriterij minulog rada za zadovoljavanje stambenih potreba jer radnici sudjeluju u raspodjeli dohotka ne samo s osnove tekućega već i minulog rada, dakle i dijela dohotka koji su u toku svoga radnog vijeka ostvarili u bilo kojoj organizaciji udruženog rada, »koji su dali svojim radom i ulaganjem društvenih sredstava kao minulog rada radnika.«³⁶

4. SOCIJALNI KRITERIJI I MJERILA

4.1. O socijalnim kriterijima (osnovama) i mjerilima — uopće

Grupu socijalnih kriterija i mjerila najčešće sačinjavaju ovi elementi:

1. broj članova porodičnog domaćinstva koji žive u ekonomskoj zajednici;
2. zdravstveno stanje radnika i člana njegova porodičnog domaćinstva;
3. materijalni položaj radnika i porodičnog domaćinstva;
4. samohrani roditelji.

Prije analize pojedinih elemenata treba razlikovati socijalne slučajeve kad se radi o zadovoljavanju stambenih potreba od socijalnih kriterija i mjerila. Često se uz socijalne slučajeve veže neriješeno stambeno pitanje pojedinca te pogotovo porodice, a također i uz tzv. »socijalnu strukturu« korisnika stanova. Najveći dio nacionalnog bogatstva uložen je u stanogradnju, najveći dio sredstava zajedničke potrošnje ulaže se u rješavanje stambenih potreba zapo-

³³ Ustavni sud Srbije, I U broj 358/77; Ustavni sud Kosova I U br. 39/77. Ustavni sud Crne Gore, U br. 4/77.

³⁴ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, U broj 27/77, Ustavni sud Srbije I U br. 148/77. i 411/77, Ustavni sud Jugoslavije U 193/78. od 10. I 1979.

³⁵ Ustavni sud Hrvatske broj U/I. 80/76. od 12. V 1977, broj U/I—143/76. od 9. 06. 1977.

³⁶ Ustav SFRJ čl. 19, Ustav SR Hrvatske: član 19.

slenih. Oni koji su zadovoljili stambene potrebe koriste se ogromnim bogatstvom. U tome pogledu »na drugoj strani« su oni radnici koji svoj stambeni problem nisu riješili.³⁷

O pojmovnom određivanju »socijalnih kriterija i mjerila« nema dosta literature. »Socijalno« u našoj jezičkoj praksi upućuje, uglavnom, na ono što je vazano uz zdravlje, starost, nemoć, pomoć, odnosno kada se upućuje na »društveno« (socialis, lat. — društveno). »Socijalno« upućuje na »društveno«, na nekakvu aktivnost s društvenim ciljevima, odnosno aktivnost više osoba koja ima neki zajednički cilj. U centru je čovjek s nekim svojim obilježjima koja istovremeno moraju biti i interes drugih pripadnika zajednice.³⁸

Ovdje se radi o jednom dijelu zadovoljavanja čovjekovih potreba, a ne o svemu što »izražava položaj čovjeka u odnosu na sve ono što je nužno i razumno za život čovjeka (materijalno i moralno)« ...³⁹

Ovdje bi riječ »socijalno« trebalo tumačiti u najužem smislu riječi kao »pojave i okolnosti koje se odnose na životne teškoće ljudi prouzrokovane socijalnim slučajevima«, kao potrebu za stanom koja nije zadovoljena, što ugrožava egzistenciju čovjeka i porodice, »pa i sam opstanak ljudi«.⁴⁰

Budući da postoji opasnost da se zaključi kako je moguće poistovjetiti pojmove »socijalni problem«, »socijalni kriterij« i »socijalne razlike«, nužno je istaći da svaki taj pojam ima svoje značenje.

Među brojnim teorijama »socijalnog problema« »ispravnim i opravdanim čini se da se pod socijalnim problemom podrazumijeva takva društvena pojava koja privlači pažnju znatnog dela datog društva koje je svjesno da takva pojava nepovoljno djeluje po društvo i njegove članove i da je zbog nje potrebna izvjesna društvena akcija. Iz toga proizlazi da mnoštvo socijalnih slučajeva predstavlja socijalni problemi.«⁴¹

Kako se u samoupravnim općim aktima o zadovoljavanju stambenih potreba vrednuju i tzv. »socijalni kriteriji (osnove)«, njih treba analizirati preko pojmova »porodično domaćinstvo«, »zdravstveno stanje«, »materijalni položaj«, »samohranost« i drugo, a oni se, pak, mogu vezati za životni standard kao »nivo životnih i radnih uslova ljudi, odnosno stepen zadovoljavanja ljudskih životnih potreba, a ova su materijalne i nematerijalne prirode.« Elementi životnog standarda su: uvjeti stanovanja, koji se zadovoljavaju preko zajedničke potrošnje, zdravlje, potrošnja hrane i prehrana, obrazovanje, zaposlenost i uvjeti rada, socijalna sigurnost, odijevanje, rekreacija i zabava, ljudske slobode.⁴²

³⁷ Konferencija Saveza sindikata Hrvatske, 2. i 3. 11. 1984, Socijalne razlike — uzroci i posljedice, Radničke novine, Zagreb, 1984.

³⁸ STUPAR, Milan. Socijalna politika, Beograd, 1960, str. 5, »Ekonomska organizacija se interesuje za materijalna pitanja: proizvodnju, razmjenu i potrošnju proizvoda.

Socijalna organizacija se interesuje prvenstveno za čovjeka: bilo da se radi o njegovom životu i egzistenciji, o njegovom zdravlju, blagostanju ili o socijalnim slučajevima (socijalnim nezgodama, socijalnim ricizima) koji ga ugrožavaju.

³⁹ TINTIĆ, Nikola. Socijalno pravo i socijalna sigurnost, Zbornik Pravnog fakulteta Banja Luka, 1977, str. 233.

⁴⁰ LAKIČEVIĆ, Dušan. Uvod u socijalnu politiku, Beograd 1980, str. 6.

⁴¹ Ibid., str. 20.

⁴² Ibid., str. 16.

Neposjedovanje stana čovjekov je životni uvjet koji mu umanjuje šanse za napredovanje u životu. Ta činjenica, po nama, znači socijalni slučaj, jer mu pogoršava uvjete života i rada, pogoršava njegov lični i porodični status.

Radnik bez stana nalazi se u stanju socijalne potrebe. Radnik koji je zadovoljio stambenu potrebu nije u takvom stanju. Među njima, po tom kriteriju, postoje »socijalne razlike«.

Stanovanje je element životnog standarda kao što su to i zdravlje i drugi navedeni elementi.

Stambenu potrebu čovjek sve rjeđe može zadovoljiti sam, očekuje pomoć društva; bez stana je u »nepovoljnom stanju«, nejednak je u odnosu na one koji su tu potrebu zadovoljili.

Pri tome »neimanje stana« moguće je nadomjestiti samo »dobivanjem stana«. Za to je potrebna ne samo ekonomska moć organizacije i društva već i valoriziranje određenih kriterija koje smo nazvali »socijalnim«. To su ponajprije »fiziološki«: bolest, invalidnost, prirodni invaliditet; »profesionalni«: nesreća na poslu, profesionalna bolest, opasnost od nastupanja invaliditeta u vezi s radom u određenom zanimanju; »obiteljski uvjeti«: brojnost djece, zdravlje djece i roditelja, zaposlenost članova porodice, prihodi porodice i sl.⁴³

»Socijalni kriteriji« u zadovoljavanju stambenih potreba temelje se na načelima solidarnosti i humanizma.

Jedan od »socijalnih kriterija« govori i o zdravlju, odnosno o bolesti, tj. o stanju koje može svakoga zadesiti, a čije je nastupanje u pravilu neizvjesno. Bolest djeluje negativno na više aspekata čovjekova života, u prvom redu na život i na radnu aktivnost.

4.2. Članovi porodičnog domaćinstva

Kao jedan od kriterija za raspodjelu stanova i stambenih kredita stvaraju u praksi dosta problema: da li je zakon odredio osobe koje se smatraju članovima porodičnog domaćinstva ili to spada u domenu samoupravnog uređivanja u organizacijama i zajednicama.

U ustavnim sudovima i sudovima udruženog rada formirala su se dva gledišta u vezi s navedenim pitanjem. Prema jednom, zakon o stambenim odnosima pojam članova porodičnog domaćinstva određuje u vezi s pravom korištenja stana prilikom određivanja nosioca stanarskog prava, a ne kao kriterij za dodjelu stana, pa stoga zakonsku definiciju članova porodičnog domaćinstva (i ostvarivanje njihova prava u korištenju stana) ne treba zamjenjivati s normativnim utvrđivanjem kruga osoba članova porodičnog domaćinstva u samoupravnom općem aktu kao kriterija u smislu zakona koji daje ovlaštenje davaocu stana na korištenje da utvrdi krug članova porodičnog domaćinstva radi bodovanja i određivanja veličine stana. Ovo stajalište kaže: zakon o stambenim odnosima ne obavezuje radnike u osnovnoj organizaciji da prilikom utvrđivanja uvjeta i kriterija za dodjelu stana na korištenje predvide isti krug osoba porodičnog domaćinstva utvrđen zakonom.

⁴³ Ibid., str. 19.

Drugo stanovište kaže: zakonom je utvrđeno koje se osobe smatraju članom porodičnog domaćinstva nosioca stanarskog prava, odnosno osobe koja traži stan, pa se samoupravnim općim aktom osnovne organizacije odnosno radne zajednice taj krug ne može mijenjati — proširivati ili sužavati.

Samoupravna praksa dosta je različita: ide k tome da taj krug proširuje ili sužava, smatrajući da je to pitanje koje radnici uređuju na samoupravnoj osnovi izvorno i potpuno. A to zavisi o uvjerenju radnika u određenoj organizaciji udruženog rada.

U SR Hrvatskoj tu je dilemu riješio novi Zakon o stambenim odnosima.⁴⁴ Izvršena je dioba: tko se smatra članom porodičnog domaćinstva, utvrđuje se odvojeno (član 12), i ta kategorija vrijedi u primjeni cijelog zakona, uz izuzetak utvrđen u članu 80. st. 2, koji definira članove porodičnog domaćinstva kada je riječ o davanju stana na korištenje, ali ne i prilikom dodjele stambenog kredita (čl. 79. st. 1. t. 1).

Tako utvrđen krug članova porodičnog domaćinstva ne može se samoupravnim općim aktom ni proširivati niti sužavati.

Prema tome, kada se članovi porodičnog domaćinstva budu kao socijalni kriterij radniku koji dobiva stan na korištenje, onda se uzimaju samo: bračni drug, djeca, pastorčad, usvojenici, djeca bez roditelja uzeta na uzdržavanje, osobe koje je prema odredbama posebnog zakona dužan uzdržavati te osoba koja s njim živi u izvanbračnoj zajednici ako se takva zajednica može izjednačiti s bračnom zajednicom.

Time se »osigurava brže i svrsishodnije rješavanje stambenih potreba, pravednije rangiranje stambenih problema u organizacijama udruženog rada, te se bitno utječe na veličinu stana pri dodjeli, i da se ovako suženi krug osoba odnosi samo na institut davanja stana na korištenje, a ne i na odobravanje stambenih kredita.«⁴⁵

Inače, u pravilu, u svim drugim slučajevima primijenit će se odredba člana 12. citiranog Zakona, koja određuje opći pojam članova porodičnog domaćinstva. Za radnike u organizacijama udruženog rada ta je kategorija značajna jer služi kao osnova za davanje stambenih kredita, odnosno u slučaju prijenosa stanarskog prava na članove porodičnog domaćinstva, bez obzira na ekonomsku zajednicu, ako s njim stanuju posljednje dvije godine. O pravu članova porodičnog domaćinstva govori i član 67. Zakona o stambenim odnosima.

Postavlja se pitanje da li se osobe koje su u radnom odnosu i koje žive i stanuju s radnikom koji traži stan smatraju članom njegova porodičnog domaćinstva. Jedno stajalište suda kaže da se djeca koja su u radnom odnosu ne mogu smatrati članovima porodičnog domaćinstva radnika koji traži stan, zato što ostvaruju sva prava iz radnog odnosa u organizaciji u kojoj rade, pa i pravo na stan. Drugo stajalište sudova polazi od toga da su djeca radnika koji traži stan uvijek članovi porodičnog domaćinstva bez obzira na to da li su ili nisu u radnom odnosu, pod uvjetom da s njim zajedno žive i stanuju. To drugo je primjerenije i rješenjima u praksi bliže.

⁴⁴ Zakon o stambenim odnosima, cit. br. 51.

⁴⁵ Materijali Sabora SR Hrvatske, Komisija za usaglašavanje Zakona o stambenim odnosima, broj 920/85. od 21. 11. 1985.

Samoupravno je pravo radnika da prilikom vrednovanja kriterija za raspodjelu stanova različito vrednuju radnika koji stanuje kod roditelja u neodgovarajućem stanu.⁴⁶

U samoupravnim općim aktima to se vrednuje kao: broj korisnika stana, struktura porodice (djeca različitog spola i uzrasta i sl.).

Često se vrednuje i činjenica »ako je još jedan član domaćinstva u radnom odnosu u istoj osnovnoj organizaciji udruženog rada«. Mišljenja smo da to dovodi radnike u neravnomjeran položaj, iako su moguća pravilna rješenja da to pod istim uvjetima, s istim brojem bodova, može biti prioritet, jer se time omogućava da se s istim sredstvima rješava stambeno pitanje više radnika, što je u skladu i s principom solidarnosti, ali i zavisnosti prava na stan o ličnom radu i ukupnom dohotku osnovne organizacije. No, tu ima i drugačijih stanovišta: »u skladu je sa ustavom i nije suprotno zakonu ako se na utvrđene bodove jednog bračnog druga dodaje polovina bodova s naslova radnog staža drugog bračnog druga zaposlenog u istoj organizaciji«. ⁴⁷

Neustavno je priznavanje svojstva članova porodičnog domaćinstva samo onim osobama koje žive zajedno, jer se time onemogućava stjecanje stana radniku čija porodica zbog neriješenog stambenog pitanja privremeno živi odvojeno od njega, a time se posredno ometa zapošljavanje radnika s drugih područja, što je također neustavno.⁴⁸

Na temelju ugovora o doživotnom ili dosmrtnom uzdržavanju ne stječe se svojstvo člana porodičnog domaćinstva, iako ima stajališta »da se dugogodišnja zajednica života i stanovanja u istom stanu između lica koja nisu srodnici može upodobiti porodičnom domaćinstvu ako su stvarni odnosi u toj zajednici biti takvi da se suštinski ne razlikuju od odnosa u porodičnom domaćinstvu između srodnika«. ⁴⁹

4.3. Zdravstveno stanje radnika i člana njegova porodičnog domaćinstva

Zdravlje je »stanje potpunog fizičkog mentalnog i socijalnog blagostanja a ne samo odsutnost bolesti i iznemoglosti«. Radnici i drugi radni ljudi i građani dužni su čuvati svoje zdravlje i zdravlje osoba o kojima se obavezno brinu, pridržavati se preporuka, uputa i savjeta liječnika i drugih zdravstvenih radnika. ⁵⁰ Pravo nazaštite zdravlja ima nekoliko elemenata: opći životni uvjeti, kvalitetna, dostupna zaštita i način ostvarivanja.

Pravo na zaštitu zdravlja socijalno je pravo. Dio je čovjekova sudjelovanja u društvenoj tekovini i njegova ličnog napretka u toj tekovini. Bez društva i njegove intervencije ne može se govoriti o realizaciji toga prava. Realizira se uvijek konkretno, u konkretnoj organizaciji, u mjeri u kojoj je predviđeno zakonom.

⁴⁶ Ustavni sud Hrvatske, broj U/I 190/79. od 28. 11. 1980.

⁴⁷ Ustavni sud Hrvatske, U/ 156/79. od 4. 12. 1980.

⁴⁸ Ustavni sud Jugoslavije U 197/80. od 1. 07. 1981. i Ustavni sud Hrvatske U 272/81.

⁴⁹ Vrhovni sud Vojvodine, Rev. 556/79.

⁵⁰ Zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju »Narodne novine«, Zagreb 1978, br. 10.

Kada se u samoupravnim općim aktima o zadovoljavanju stambenih potreba vrednuje kriterij »zdravstveno stanje radnika ili člana njegova porodičnog domaćinstva«, onda se ponajprije ima u vidu »bolesno stanje«, tj. ono što je nastupilo jer bolest nije suzbijena i spriječena bez obzira na liječenje i rehabilitaciju radnika i članova njegova porodičnog domaćinstva.

Kada je radniku ili članu njegove porodice potrebno liječenje, njega i rehabilitacija jer je duže bolestan, kada se radi o zaraznim bolestima, ikada je član porodice radnika osoba sa smetnjama u razvoju, kada se radi o invalidima, odnosno kad je narušeno »stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja«⁵¹, onda se to stanje »mjeri« i »priznaje« kao »socijalni kriterij« određenim brojem bodova utvrđenih u samoupravnom općem aktu.

Narušenje zdravlja može biti teško i lako, trajno ili povremeno, može biti i teško ali povremeno i lako ali trajno.⁵²

Ako je radniku odlukom nadležnog organa socijalnog osiguranja utvrđena prva kategorija invalidnosti zbog nesreće na poslu i određeno pravo na stalnu tuđu pomoć i njegu, prilikom odlučivanja o pravu na površinu stana ima se smatrati da zajedničko domaćinstvo toga radnika — samca sačinjavaju dva člana.⁵³

Sve pojedine slučajeve zdravstvenog stanja radnika i člana njegova porodičnog domaćinstva treba regulirati u cjelini odnosa prema radnicima koji su bolehljivi, stari, nemoćni, s umanjenom radnom sposobnošću i slično. Osnova takvoga odnosa solidarnost je radnika u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama. Po svome sadržaju ona je izražena u materijalnom vidu, društveno sankcionirana i institucionalizirana. U stambenim odnosima to je »kategorija koja pripada vrednosnom sistemu datog društva«⁵⁴ (u našem društvu). To vrlo konkretno treba regulirati u samoupravnim općim aktima. Posebno treba regulirati status radnika koji su savjesno radili teške i za zdravlje štetne i opasne poslove, pa su izgubili zdravlje. Pored propisanih prava i postupaka u vezi s radnim odnosom, to treba vrednovati i u stambenim odnosima.

Vrednovati treba: dugotrajno bolovanje, smanjenje radne sposobnosti, kroničnu bolest, starost, invalidnost, malodobnost djece i sl.

Vrednovanje jedne ili više vrsta bolesti, samoupravnim općim aktom kao kriterijem, bilo za radnike bilo za članove njihova porodičnog domaćinstva, te određivanje bodova za postojanje tih bolesti u skladu je s Ustavom i samoupravno je pravo radnika.⁵⁵

U okviru toga nužno je uputiti na analognu primjenu propisa i prakse iz oblasti bračnih odnosa, odnosa roditelja i djece, zatim propisa koji reguliraju zdravstvenu zaštitu, mirovinsko-invalidsko osiguranje, socijalnu zaštitu; radnici u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama treba da »grade svoje kriterije« prema zdravom radniku i zdravoj porodici, koje niti najmoderniji stroj ne može zamijeniti, a i ne treba.

⁵¹ O pojmu zdravlja vidi Ustav Svjetske zdravstvene organizacije.

⁵² ŠEPAROVIC, Zvonimir. Granice rizika, Zagreb — Čakovec, 1985, str. 184.

⁵³ Sud udruženog rada Crne Gore, Ž. br. 177/81.

⁵⁴ LAKIČEVIĆ, op. cit. str. 46.

⁵⁵ Ustavni sud Hrvatske, U/I—356/84. od 27. 07. 1985.

4.4. Materijalni položaj radnika i porodičnog domaćinstva

Kao kriterij, može se uzimati u obzir kao jedan od »socijalnih elemenata« stambene politike u raspodjeli stanova samo pod jednakim uvjetima. Prema tome, treba dosljedno vrednovati zaposlene i nezaposlene članove porodičnog domaćinstva.⁵⁶

Različito se vrednuje stanovanje kod roditelja u stanu koji odgovara, odnosno ne odgovara potrebama, kao i radni odnos radnika i člana porodice u istoj odnosno drugoj osnovnoj organizaciji.

Među elemente toga kriterija ubraja se i eventualno posjedovanje nekret- nina, što ne može biti razlog da se radniku uskrati pravo da se natječe za do- bivanje stana na korištenje. Jednako treba objašnjavati i priznavanje prava radniku da traži stan iako je imao stan (na užem ili širem području) pa ga je otuđio. Pravo je svakog radnika da pod jednakim uvjetima, uz primjenu ob- jektivnih kriterija i mjerila sudjeluje u raspodjeli sredstava za zadovoljava- nje stambenih potreba. Pri tome se mora voditi računa o materijalnim prili- kama radnika i članova njegove porodice, jer ustavni princip solidarnosti tre- ba ovdje da dođe do punog izražaja.

Radnik se ne može isključiti iz raspodjele stanova zato što ima u vlasni- štvu neodgovarajući stan.⁵⁷

Posebno je pitanje vlastito učešće radnika prilikom dodjele stana, prema osobnim i porodičnim prihodima i slično (što nije predmetom ovog rada).

Neustavno je i nezakonito davanje određenog broja bodova na osnovi us- tupanja stana. Stanarsko pravo ne može biti predmetom prometa, ni osnova za stjecanje povoljnijeg položaja radnika. Prema tome, radnik nema prednost zato što ustupa stan, jer je to mimo rada i rezultata rada.⁵⁸

Odredba kojom se radnik isključuje iz prava na dodjelu stana zato što po- sjeđuje imovinu čija mu vrijednost omogućava da sam riješi svoje stambeno pitanje u suprotnosti je sa članom 13. stav 1. ZUR-a.⁵⁹

Uputno je materijalni položaj radnika i članova porodičnog domaćinstva cijeliti shodno propisima o porezima građana, imajući u vidu činjenicu da je tim propisima regulirano plaćanje poreza iz osobnog dohotka radnika, poreza iz osobnog dohotka od samostalnog obavljanja poljoprivredne djelatnosti, po- reza od osobnog dohotka od samostalnog obavljanja djelatnosti, poreza od osobnog dohotka od autorskih prava, patenata i tehničkih unapređenja, po- reza na prihod od imovine, poreza na zgrade, na nasljedstva i darove, na do- bitke od igara na sreću i poreza iz ukupnog prihoda građana.⁶⁰

Treba također koristiti i već utvrđene kategorije, institute i pojmove u socijalnom pravu, posebno u socijalnoj zaštiti u užem smislu, kada se govori o korisnicima socijalne zaštite i pravima na toj osnovi (što se smatra neop- hodnim sredstvima za uzdržavanje, što se smatra nesposobnošću za privređi- vanje i dr.).⁶¹

⁵⁶ Ustavni sud Srbije, U/148/77.

⁵⁷ Ustavni sud Hrvatske, U—I/160/76.

⁵⁸ Ustavni sud Kosova, U—I—57/77.

⁵⁹ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, U. br. 63/79.

⁶⁰ Vidi zakone o porezima građana u republikama i pokrajinama.

⁶¹ Zakon o socijalnoj zaštiti, »Narodne novine«, 1983, br. 28.

4.5. Samohranost

Samohranost se posebno definira i vrednuje. Najčešće se pod tim podrazumijeva nesposobnost za privređivanje, nemanje obradivog zemljišta i drugih prihoda. Radi se o nemanju radne sposobnosti ili godinama života koje onemogućavaju da se vlastitim radom priskrbljuju sredstva potrebna za život.

Kada se taj element »vrednuje« kao »socijalni« kriterij, treba imati na umu da li se pod »samohranost roditelja« mogu podvesti i oni koji su članovi uže porodice u ekonomskoj zajednici, ili samo oni koji zbog neriješenog »stambenog pitanja« žive odvojeno. I to samoupravna praksa mora »samostalno« riješiti, koristeći analogna rješenja u propisima. Tako se, npr., samohranim smatra »korisnik novčane naknade nesposoban za privređivanje, koji nije korisnik mirovine, nema zemljište za koje se plaća porez iz osobnog dohotka od samostalnog obavljanja poljoprivredne djelatnosti...«⁶²

5. ZAKLJUČAK

Radnici samoupravnim općim aktom utvrđuju način i uvjete, osnove i mjerila za utvrđivanje reda prvenstva po kojemu će stanove i stambene kredite davati na korištenje. Te osnove i mjerila moraju biti u skladu s ustavom i zakonom te socijalističkim moralom, zasnovani na ovim principima: načelu raspodjele prema radu, načelu uzajamnosti i solidarnosti, načelu jednakosti prava, obaveza, odgovornosti ljudi, načelu minulog rada i načelu samoupravljanja.

Brojni su radnici s nezadovoljenim stambenim potrebama: koji su bez ikakvog stana, koji imaju neodgovarajući stan, koji su sustanari, podstanari ili u drugim stambenim uvjetima. Među njima je dosta i onih koji su pred »odlaskom u mirovinu« ili su već umirovljeni, a nisu riješili stambeno pitanje.

Stambeni odnosi specifični su odnosi, a imaju izuzetan društveni, klasni, ekonomski i socijalni karakter. Zadovoljavanje stambenih potreba vezano je u prvom redu za organizacije udruženog rada i radne zajednice u kojima se realizira međusobni radni odnos.

Sredstva što ih radnici izdvajaju za stambene potrebe čine dio dohotka o kojem odlučuju radnici. To je njihovo neotuđivo pravo. Radnici samoupravnim općim aktom utvrđuju pravo na dodjelu stana, kao i uvjete za davanje stana na korištenje. To je njihovo samoupravno pravo.

Svi radnici u radnom odnosu te umirovljeni i radnici prilikom rješavanja stambenih pitanja treba da, u principu, imaju ista prava i dužnosti, u skladu s načelom ravnopravnosti i jednakosti radnika.

Radniku se daje stan na korištenje ne samo radi zadovoljavanja ličnih već i porodičnih stambenih potreba (čl. 164. Ustava SFRJ).

Budući razvoj jugoslavenskog sistema i društva u cjelini treba da afirmira udruživanje rada i dalji razvoj samoupravljanja, tako da će »slobodni raz-

⁶² Zakon o zaštiti žrtava fašističkog terora i građanskih žrtava rata, »Narodne novine«, 1985, br. 57.

vitak svakog pojedinca predstavljati uvjet slobodnog razvoja za sve«. Slobodan razvitak pojedinca zahtijeva i zadovoljavanje stambene potrebe, a ona, pored ostalog, traži i adekvatno vrednovanje pojedinca i porodice.

Mnogostruki je »fond« različitih vrsta poslova, rukovanja sredstvima za rad ogromnih vrijednosti: različita je složenost poslova, odgovornost za pravilno odvijanje procesa proizvodnje, razlike su i u ulaganju stručnih, radnih i drugih sposobnosti na pripremi rada, odnosno izvođenju radnih operacija, uz izlaganje fizičkom i umnom naporu, uz opasnost od nesretnih slučajeva, na visokoj ili niskoj temperaturi, u zagađenom zraku i prostoru, u vlazi, vodi, pri buci, neadekvatnoj osvjetljenosti i drugo.

Za obavljanje navedenih i drugih poslova traži se od radnika odgovarajuće radno iskustvo, stručno znanje, odgovornost za rad drugih, za donošenje odluka, za izvršenje posla, interna i eksterna suradnja itd.

Navedene kriterije treba objektivizirati, izvršiti njihovo mjerenje, analiziranje, vrednovanje, i takvi onda treba da posluže za bodovanje i uvrštenje u rang-listu (za dodjelu stanova i stambenih kredita, sredstava za poboljšanje uvjeta stanovanja, preinake, adaptacije i druge oblike) zadovoljavanja stambenih potreba navedenih radnika. Pri tome se polazi od ustavnog principa da se svakom radniku jamči da u osnovnoj organizaciji udruženog rada u kojoj radi neposredno i ravnopravno s drugim radnicima ostvaruje svoja društveno-ekonomska i druga lična materijalna prava.

Zasnivanjem radnog odnosa u osnovnoj organizaciji udruženog rada radnik stječe prava iz udruženog rada, pa i pravo na stan, kao pravo iz toga udruženog rada. Kao kriterij treba vrednovati radni staž bez obzira na to gdje je »stečen«, što je u skladu s jedinstvom jugoslavenskog tržišta i slobodom kretanja radnika te slobodom rada, bez obzira gdje je njegovo mjesto rada u Jugoslaviji.

Pravo na osobni dohodak, pravo na sredstva zajedničke potrošnje, pa i pravo na stan u okviru materijalne i socijalne sigurnosti radnika jednaki su. Izviru iz dohotka kao jedinstvene kategorije društva. Ta jednakost je posljedica istog izvora i iste osnove tih prava. Izvor je u tome materijalnom bogatstvu, u dohotku, a osnova je u radu, u radnikovoj aktivnosti na stvaranju nove vrijednosti u proizvodnji ili vršenju usluga, odnosno obavljanju drugih poslova.

Teško bi se mogla postaviti granica između prava na osobni dohodak i prava na stan, a isto tako i utvrditi koliko je to ekonomska odnosno socijalna kategorija, jer je sistem raspodjele demokratski i human. Tako treba da bude i u raspodjeli sredstava zajedničke potrošnje.

Sredstva rada i uvjeti rada radnika u radnom odnosu dio su ukupnog udruženog rada; njih su stvarale generacije radnika svojim radom, i njima treba da gospodare u okviru cjelokupne društvene reprodukcije. Udruženi rad ne može biti stabilan ako radnici ne odlučuju i o rezultatima minulog rada. To treba vezati za svaku konkretnu organizaciju udruženog rada, za cjelinu dohotka i cjelinu društvene reprodukcije.

Zasnivanjem radnog odnosa radnik pored drugih prava, obaveza i odgovornosti, ima pravo i obavezu da sudjeluje u zadovoljavanju stambenih potreba izdvajanjem sredstava za stambenu izgradnju. Tom njegovu pravu i obavezi

odgovara i pravo na dobivanje stana na korištenje, odnosno stambenog kredita za stambenu izgradnju i druge oblike zadovoljavanja stambenih potreba.

Kada se naglašavaju tzv. »socijalni kriteriji« u stambenim odnosima, onda se polazi od toga da je stan jedan od bitnih uvjeta za razvoj čovjeka, za reprodukciju radne snage i pretpostavka čovjekova opstanka. U pomoć se priziva načelo solidarnosti radi valorizacije tih kriterija u društvu u cjelini, bez obzira na to što se to uređuje i ostvaruje u konkretnom OOUR-u, odnosno radnoj zajednici.

Bez navedenih socijalnih kriterija teško bi se zadovoljila stambena potreba, kao jedna od najegzistentnijih potreba čovjeka i porodice.

Summary

WORKING AND SOCIAL CRITERIONS (ELEMENTS) TO SATISFY WORKERS' HOUSING NEEDS IN THE ASSOCIATED LABOUR

When employed, a worker in the associated labour, enters into the mutual relations »that the workers in realizing their rights to work with social resources retribute in their common work with social resources and regulate the self-managing general acts by which particular and common rights, obligations and responsibilities are established in concordance with the law. »One of the rights is to participate in distribution of the flats and credits for their own houses.

A rich self-managing experience in the housing relations and the regulations concerning the problem differently evaluated particular criterions (elements) and scales to satisfy the works' needs in the associated labour. The experience in this field developed quickly and the regulations were understated and »unadoptable«. The theory tried to reconcile both of them with more or less success. There were numerous disagreements due to understatement of terms and categories, as well as inadequate applications of the questions that had already been regulated. It is necessary to study the self-managing rights of the housing relations consistently and impartially adding its theoretical deficiency. Among the most important questions to be answered are those that relate to criterions and scales that need to be demarcated to satisfy the housing needs of the workers. Labour and social criterions can not be skirted and call for conformation of the practical work of organizations and judgements with the theory in the housing law. The paper has been written on the chance of succeeding in these matters.

P R I K A Z I

PROF. DR MAGDALENA APOSTOLOVA MARŠAVELSKI,

Zagrebački Gradec — *iura possessionaria*. Zagreb 1986. str. VIII + 213. Izdanje Pravnog fakulteta u Zagrebu, Centra za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom.

Najbolji poznavalac zagrebačke povijesti, Ivan Krstitelj Tkalcic napisao je još 1898. god. u povodu izdavanja petoga sveska svoga monumentalnog djela Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba da knjige sudbenih poziva i presuda, koje je objavio »pružaju dostatna gradiva za proučavanje domaćega sredovječnoga prava, za koje želimo, da ga naši domaći pravnici proučavajući ove spomenike, što prije obrade«. Četiri godine kasnije Tkalcic se s izvjesnim nestrpljenjem ponovno obratio pravnim povjesničarima: »Prava pak zadaća neka bude pravnik, da na osnovi ovih postupaka što točnije prouče i pronađu, kako i uz koje se prilike razvijalo u nas pravno uvjerenje i pravna svijest, t. j. koliko je na presude utjecala stara hrvatska pravna svijest i koliko je opet u nju uneseno tuđe primjese«. Možemo biti u neku ruku skeptični prema Tkalcicevom romantičarskom shvaćanju pravne povijesti, ali je njegov poziv morao biti shvaćen kao imperativ, jer malo koji europski grad ima slično pravopovijesno bogatstvo objavljenih vrela, koja bi ujedno bila tako nedopustivo zanemarena. Naši su se pisci zadržavali na proučavanju Zlatne bule iz 1242. godine (Nagy, Breitenfeld, Dabinović, Tanodi), a i tu, pravno gledajući, na uglavnom deskriptivni način.

Tek s radom priznatoga pravnoga povjesnika, M. Apostolove Maršavelski, dobili smo konačno — nakon gotovo stotinu godina od Tkalciceva poziva! — djelo koje na osnovi bogatoga izvornog materijala daje čitatelju znanstveno i stručno besprijekorno pravopovijesno djelo o stvarnopravnoj problematici srednjovjekovnoga pravnoga sustava u

zagrebačkom Gradecu (današnji Gornji grad u Zagrebu).

U prvom dijelu svoje knjige autor nas uvodi u probleme pokušaja kodifikacije zagrebačkog prava sredinom XIII stoljeća i daje sažeti i uspjeti pregled zagrebačkoga prava na osnovi privilegija iz 1242. i 1266. god. (str. 9—20), da bi nakon toga prikazao običajno pravo, odredbe magistrata i sudsku praksu (str. 21—58), pri čemu je za pravnog povjesnika od osobita interesa majstorski pisano poglavlje Zagrebački Gradec kao područje utjecaja postglosatorskog prava (str. 51—58).

U drugome, glavnome dijelu, autor obrađuje stvarno pravo, u prvom redu na osnovi katerna o posjedima zagrebačkoga Grada od 1384. do 1526. godine (str. 63—68).

Dakako, da je najveći dio rada posvećen vlasništvu, kao centralnom pravnom institutu svakoga pravnog sustava (str. 69—149). Autor je s pravom veliku pažnju posvetio feudalnom vlasništvu, jer taj pojam »odolijeva, uglavnom vrlo uspješno, većini pokušaja uopćavanja i definiranja«. Uz to, autor analizira — uvijek na osnovi vrela — ograničenje vlasnikovih prava te raspolaganje pravnim poslovima *inter vivos* i *mortis causa* kao i utjecaj statusnog položaja pojedinih grupa stanovništva (*cives, inhabitatores, inquilini*).

Uz vlasništvo autor obrađuje i dugoročni zakup, služnosti i »impignoracije« (str. 150—188).

Na kraju rada dodan je Conclusion na engleskom (str. 191—193), bogato navođenje vrela i literature (str. 197—205) te neobično korisni i neophodni kazalo iz-

vora (str. 207—210) i kazalo pojmova (str. 211—213).

Tiskarske greške su bolna točka naših edicija. Mislimo da bi tiskarske radne organizacije trebale u tom smjeru učiniti odlučni preokret.

Šteta što autor nije obradio pravni institut dosjelosti jer bi to ne samo ulazilo u stvarnopravna pitanja, nego bi bilo i od posebna komparativna interesa s obzirom na specifičnosti njemačkih, ugarskih i drugih pravnih sustava.

U njemačkom pravu načelo *paterna paternis* naziva se Fallrecht, dok je Wiederanfall ustanova po kojoj se imo-

vina djeteta, koju je ono dobilo darovanjem, vraća natrag roditeljima, ako je obdareno dijete umrlo bez potomaka (str. 121), a Arelate je Arles, a ne Le Havre (str. 139).

Poželimo uglednom autoru, koji je počinio i naš »Zbornik« opetovanim sudjelovanjem zapaženim radovima (vidi broj 3/1982, str. 133—147 i broj 6/1985, str. 1—11), dalji rad na zagrebačkom pravu, kako bi našoj i svjetskoj stručnoj i kulturnoj javnosti predložio još mnoge rezultate.

Lujo Margetić

I. P. MEDVEDEV, E. E. LIPŠIC, E. K. PIOTROVSKAJA,

Vizantijskij zemledel'českij zakon, izdanje »Nauka« Leningrad 1984, str. 280

Jedan od najvažnijih srednjovjekovnih pravnih spomenika, bizantski Zemljoradnički zakon, koji je imao uz to veliki utjecaj na pravni razvoj u mnogim slavenskim zemljama u posljednje je vrijeme ponovno u središtu pravnovijesnih istraživanja pri čemu vrlo zapaženu ulogu imaju sovjetski znanstvenici. Najnoviji rad obuhvaća kritičko izdanje teksta, komentar i staroslavensku verziju.

Kritičko izdanje teksta pripremio je na majstorski način I. P. Medvedev (str. 9—136) i ono bez sumnje predstavlja značajan doprinos znanosti. Medvedev je dao korisni pregled povijesti proučavanja Zemljoradničkog zakona počevši od njegova prvog izdanja 1540. god. do danas (str. 9—25) kao i opis mnogobrojnih sačuvanih rukopisa (str. 26—92). Uz originalni tekst dane su i varijante po glavnim rukopisima i prijevod na ruski (str. 93—136). Usporedba s do sada najboljim izdanjem Zemljoradničkog zakona (W. Ashburner, *The Farmer's Law*, »Journal of Hellenic Studies«, 1910, vol. 30, str. 85—109 i vol. 31, str. 68—95) ukazuje na veliki napredak. Poštovanje pobuđuje ne samo beskrajna marljivost i upornost koji su bili potrebni da bi se na raznim krajevima Europe prikupilo podatke o rukopisima, nego razumno i umjereno donošenje varijanta. Medvedev je dao budućim istražiteljima udobni i potpuni

uvid u tekst Zemljoradničkog zakona, a njegov prijevod na ruski je već sam po sebi značajan pravnovijesni pothvat.

Drugi dio knjige, komentar, (str. 137—189) nije ni iz daleka onako uspio, kako se moglo očekivati od znanstvenika razine E. E. Lipšic. Doduše, već u uvodnoj bilješci, komentator ističe da neće ulaziti u diskusiju o mnogobrojnim problemima, ali ta konstatacija nije ujedno i opravdanje. Uostalom, i taj šturi komentar na mnogim je mjestima neprihvatljiv. U ovome kratkom prikazu nije moguće kritički obraditi tvrdnje iznesene u komentaru jer bi za to bila potrebna opsežna recenzija. Samo kao primjer može se navesti da se u glavi 19 Zemljoradničkog zakona određuje: Ako nespособni seljak otiđe s vlastite njive, ali nastavi plaćati godišnje izvanredne poreze, oni koji ubiru plodove i posjeduju njivu neka se kazne u dvostrukom iznosu. Iz te glave Lipšicova izvodi neočekivani zaključak da je »zakon zainteresiran na plaćanju utvrđenog iznosa sa strane kolektivnog obveznika, seljačke općine« (?) te da je riječ o »kolektivnoj odgovornosti« (?) Pri analizi glave 19 Lipšicova spominje *iusium pretium* i *laesio enormis* i pri tome se poziva na Arangio-Ruiz, *Istituzioni* 1934 u vezi s tvrdnjom da su C. 4, 44, 2 (285. god.) i 3 (293. god.) interpolirani i da je tek Justinijan uveo *laesio enormis* u rimsko pravo. Manje je

važno, što se pri tome navodi pogrešno stranica rada na koji se Lipšicova poziva (nije str. 134, nego str. 339) i pogrešna konstitucija (nije C. 4, 44, 3 nego 4, 44, 8). Međutim, da je riječ o interpolaciji, to se tvrdilo već u XVIII stoljeću, a 1889. god. Gradenwitz je to i dokazao. Uz to, u literaturi se ipak misli da je u pojedinim slučajevima *laesio enormis* bila priznata već od Dioklecijana. Uostalom, Lipšicova se uopće ne izjašnjava o tome da li glava 19 ima u vidu *laesio enormis*, a niti nudi bilo kakve dokaze u prilog ili protiv tog povezivanja.

Prema glavi 21, ako netko podigne kuću ili vinograd na tuđoj neprodnoj zemlji, vlasnik ne smije porušiti podignuto, ali graditelj mora dati drugo odgovarajuće zemljište. Prema Lipšicovoj »izravna paralela« toj odredbi može se naći u *Lex Burgundionum* 31, gdje da je propisano da onaj koji je nasadio vinograd na općinskoj zemlji treba dati odgovarajuću zemlju onome na čijoj je zemlji učinio nasade. Vjerojatno je riječ o tiskarskoj greški, kada Lipšicova citira »in eius campo« jer ispravan tekst glasi »in cuius campo«. Ali ni sama us-

poredba nije na mjestu. Naime, poznato je da su Burgundi raspoređeni po zemljama veleposjednika-Rimljana tako da je pojedini Burgund »dodijeljen« pojedinom rimskom veleposjedniku i pri tome je Burgund dobio dio zemalja na iskorištavanje. Ako bi takav Burgund — »ortak« na zajedničkoj zemlji (tj. zemlji koju Burgund i Rimljanin nisu podijelili) podignuo vinograd, morao je Rimljaninu vratiti dio svoje zemlje. Dakle, riječ je o zemlji na kojoj Burgund ima suvlasnička prava, a ne o »općinskoj« (obštinnoj) zemlji, kako to tvrdi Lipšicova. Obratno, Zemlji-radnički zakon u glavi 21 govori o građenju na tuđoj zemlji.

Takvih primjera moglo bi se navesti još mnogo.

U trećem dijelu knjige (str. 190—269) dan je tekst s komentarom »slavensko-ruske« verzije Zemlji-radničkog zakona. Na njega će biti potrebno posebno se osvrnuti u vezi sa srpskom verzijom, povezanom s djelatnošću Stevana Dušana.

Lujo Margetić

MONUMENTA CARTOGRAPHICA JUGOSLAVIAE, II, srednjovekovne karte, odabrao i priredio G. Škrivanić, Beograd 1979, str. 96.

U radu, koji je do nas došao s izvjesnim zakašnjenjem donijet je prikaz Idrizijeva zemljovida i njegove Geografije, kao i nekih starijih pomorskih zemljovida iz XIV i XV stoljeća (Fra Maurova Mappamondo, tri zemljovida P. Vescontija itd.) kao i prikaz renesansne Ptolomejeve Geografije s odgovarajućim zemljovidima.

U rad je uloženi golem trud i on je bez ikakve sumnje koristan pa njegovo objavljivanje treba toplo pozdraviti.

Šteta što se nije upotrijebilo rad K. Millera, Weltkarte des Arabers Idrisi vom Jahre 1154, objavljena 1928. i ponovno tiskana 1981. jer je u njemu Miller došao do novih rezultata. Recenzirano djelo zadržalo se zbog toga pri nekim zastarjelim tvrdnjama Millera. Tako Miller u novom radu čita Alauzna a ne Fla-

muna (danas Plomin), La 'ari, a ne Alaurana (danas Lovran) itd. a u staroj karti, koju recenzirano djelo donosi na str. 22 ne nalazimo Lubar (danas Brbir). Primjedbe smo, kao što se vidi, ograničili smo na šire riječko područje, ali bi ih se moglo dati i za ostale krajeve.

Tome bismo još dodali da je Škrivanićeva teza o razlogu zašto se Dubrovnik u Idrizija naziva »posljednji grad Hrvatske« sigurno pogrešna. Naime on kaže da Idrizi izjednačava Hrvatsku i Dalmaciju, a kako je »Dubrovnik bio u granicama vizantijske teme Dalmacije« Škrivanić tvrdi da onda »nije nikakvo čudo« što je i Dubrovnik »sa dalmatinskim stanovništvom ušao kao posljednji grad u Hrvatskoj«. Međutim, Idrizi zove Dubrovnik zato »posljednjim gradom Hrvatske«, što je prethodno započeo opis Hrvatske s Bakrom koji je po

njemu »prvi grad Hrvatske«. Po Skriva-
nićevoj tezi izlazilo bi da je i Bakar bio
»u bizantskoj temi Dalmaciji«, a to da-
kako ne ide. Za čudo, nije se uzelo u ob-
zir i nije se obradilo najstariji rad Pe-
tra Vescontija, tj. zemljovid iz 1311. god.
koji se čuva u Archivio di Stato u Fi-
renci. Od literature trebalo je koristiti
još i Th. Fischer, Sammlung mittelalter-

licher Welt — und Seekarten italienisc-
hen Ursprungs und aus italienischen Bi-
bliotheken und Archiven, Venezia 1886 i
K. Kretschmar, Marin Sanudo der Älte-
re und die Karten des Petrus Vesconte,
»Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkun-
de zu Berlin«, XXVI, 1981, str. 352—370.

Lujo Margetić

MR DARINKO MUNIĆ, Kastav u srednjem vijeku. Društveni odnosi u kastav-
skoj općini u razvijenom srednjem vijeku. Izdavački centar Rijeka, Rijeka
1986, str. 175.

Mladi povjesničar, mr D. Munić, obra-
đuje u svojoj upravo izašloj knjizi naj-
prije pregled povijesti Kastva od dose-
ljenja Slavena — Hrvata preko jačanja
crkvene i svjetovne vlasti (Devinci, Wal-
seeovci, Habsburgovci) sve do potpada-
nja kastavske općine pod upravu riječ-
koga isusovačkog kolegija (str. 1—63),
da bi nakon pregleda literatura i izvora
(str. 66—87) posvetio svoju glavnu paž-
nju društvenim odnosima u kastavskoj
općini u razvijenom srednjem vijeku
(str. 89—141). Tekstu je pridodan uz os-
talo i popis literature (str. 149—156),
rječnik manje poznatih riječi, pojmova i
frazza (str. 165—168) i kazalo osobnih
imena (str. 169—172).

Predgovor knjizi napisala je prof. dr
N. Klaić, naš vrhunski medievist. Ona je
istakla da je Munićeva knjiga prvi i vrlo
uspješan pokušaj prikaza razvitka dru-
štva u jednoj zatvorenoj cjelini kao što
su Kastav i Kastavština, toplo je pohva-
lila Munićevo odlično poznavanje hrvat-
ske historiografije i podvukla s jedne
strane kao osnovnu ideju rada da »Ka-
stav i Kastavština« za Devinovaca i Wal-
seeovaca (XIV. i početak XV. st.) tj. oko
1400. godine počinje dobivati onakvo »li-
ce«, kakvo imaju susjedi Veprinac i Mo-
šćenice«, a s druge strane širinu Muniće-
vih razmatranja i shvaćanja. Uz to
naglasila je i njegove nove rezultate oso-
bito u pitanju kmetova koji pružaju
dragocjenu osnovu za dalji rad na dru-
štvenoj problematici ne samo Kastva,
nego i općina u njegovu susjedstvu.

Munićevo temeljito poznavanje histo-
riografije je doista impresivno, ali se
pri tome ne radi o pukom svladavanju
goleme literature, nego o stvaranju vla-

stite slike naše prošlosti, pri čemu Mu-
nić uspjeva da na istančani način pri-
hvati ono najbolje što je do danas dano
u velikom broju pitanja (dospeljenje Sla-
vena-Hrvata, Rižanski placit, pitanje
vlasti nad Kastvom u XI stoljeću, stva-
ranje općina itd.) i da tome dade svoj
osobni pečat, što može samo rođeni po-
vjesničar s nepogrešivim osjećajem za
ono bitno.

Premda pravni povjesnik neće u radu
pronaći analizu osnovnih pravno-povije-
snih pitanja, o kojima Kastavski statut
daje zanimljivih i važnih obavještenja,
(sustav krivičnih djela, sistem kazna,
problematika dokaznih sredstava, prav-
na sposobnost djeteta u vlasti, pojmovi
zarok, narok, problem konsenzualnosti
kontrakata itd.), ipak je i za pravnika
Munićev rad neobično zanimljiv i pou-
čan pa ga toplo preporučujemo.

Bilo bi vrlo poželjno da Munić opšir-
nije dokaže svoju tezu o postojanju
dviije grupe kastavskih stanovnika, kme-
tova i pučana. Kmetovi po njemu imaju
»pravne slobode«, ali su ekonomski ovi-
sni, dok su pučani »potpuno slobodni
stanovnici« koji nisu ni ekonomski ni
pravno ovisni ni o kome. Ako je to raz-
likovanje doista postojalo, ono se mo-
ralo na neki način odraziti u izvornom
materijalu (ispravama itd.). Da li je tak-
vo razlikovanje postojalo u Veprincu i
Mošćenicama? Takva i slična pitanja na-
meću se čitatelju pa se pouzdano nada-
mo da će Munić u tom smjeru nastaviti
obradom ne samo kastavske, nego i dru-
gih susjednih općina, jer za to ima sve
preduvjete (znanje, talenat, ljubav pre-
ma svom pozivu).

Lujo Margetić

Akademik prof. dr PUSIĆ, Eugen. Upravni sistemi. Grafički zavod Hrvatske, t. I—II 1985. (str. 875)

Djelo profesora zagrebačkog Sveučilišta akademika Eugena Pusića »Upravni sistemi« nadovezuje na rezultate istraživanja koji su prezentirani u brojnim ranije objavljenim radovima. Prva knjiga ima teorijski karakter za razliku od druge u kojoj autor elaborira problematiku koja se odnosi na jugoslavenski upravni sistem.

U prvoj knjizi, u uvodnom dijelu, Pusić, kao pobornik sistemskog pristupa u znanosti, daje određenje pojma sistem. »Izraz sistem« definira se najopćenitije, kao cjelina sastavljena iz dijelova ili kao cjelina razgraničena od svoje okoline« (str. 11). Pusić drži i Karla Marxa za teoretičara koji se u svojem pristupu društvenoj zbilji kapitalizma i njenoj analizi koristio kategorijom sistema. Sistemski pristup Pusić aplicira na konkretan materijal odnosno na upravne organizacije. Upravne organizacije su elementi upravnih sistema. No kako upravne organizacije i same predstavljaju sistem ljudske suradnje, to znači, po Pusićevom mišljenju, da su »upravni sistemi sistemi višeg reda, jer su im elementi, ne izravno pojedine radne uloge, nego takve uloge povezane u uže sisteme« (str. 63). Osnovna dijalektička opreka unutar sistema jest opreka između diferencijacije i integracije, odnosno između diobe i povezivanja. Diferencijaciju Pusić definira kao »pojavljivanje u sistemu nove komponente, u nečemu različite od dosadašnjih, bilo kao rezultat internih procesa u sistemu ili unošenjem izvana« (str. 52). Integracija se može »odrediti kao uspostavljanje bar jedne veze između neke potencijalne ili aktualne komponente i sistema kao cjeline« (str. 52). Izvor diferencijacije sistema može biti u njemu samom, ali i u interakciji sistema s okolinom. Naime, »okolina kao područje beskonačne raznovrsnosti predstavlja neprestani izazov za sistem da vlastitom ekspanzijom nađe adekvatnije odgovore na raznovrsnost okoline« (str. 53). Takav pristup problemu upravnih organizacija, međutim, ne znači da Pusić nema u vidu slabosti pojma sistem. On drži da upotrebu takvog pristupa u znanosti valja smatrati privremenom, odnosno trebat će napustiti taj pojam onog trenutka kada budu prezentni »savršeniji znanstveni instrumenti«.

U drugom dijelu prve knjige Pusić tematizira »razvoj upravljanja društvenim poslovima« i, s tim u vezi, razlikuje tri faze razvoja upravnih sistema, od asocijativnih, preko teritorijalnih ka funkcionalnim. Pri tom polazi od osnovnih problema pred kojima stoji regulacija u tzv. primitivnim zajednicama. Bitna je karakteristika tih jednostavnih društava nepostojanje društvene podjele rada. Svi pripadnici zajednice rade na istom zadatku, na sakupljanju hrane. Solidarnost je glavni oslonac u borbi za egzistencijalnu sigurnost, odnosno za neutralizaciju neizvjesnosti iz relevantne okoline. Ona je i osnovno vezivo koje spaja ljude u zajednici. Takav tip zajednice odlikuje recipročnost, uzajamnost u ponašanju kao »generalni oblik regulacije društvenih kontakata«. Recipročnost Pusić definira kao (takvo ponašanje koje je motivirano očekivanjem ponašanjem, ili očekivanjem ponašanja, drugog« (str. 87). To se proteže, ne samo na rodbinske odnose, koji su u takvim društvima baza regulacije, nego i na zajedničku proizvodnju dobara za osiguranje egzistencije, te na obranu od eventualnih napadaja iz okoline. Od regulativnih »institucija« koje se javljaju diferencijacijom jednostavnih društvenih zajednica Pusić navodi višeć staraca, vraća te ulogu glavara, poglavice.

Međutim, pojava imovinske nejednakosti među članovima uzrokuje prijelaz od solidarnosti kao integrativnog okvira u zajednici na političku vlast koja karakterizira sva dosadašnja klasna društva u povijesti. Pojava političke vlasti donosi sa sobom dominaciju kao osnovni način reguliranja interesnog sukoba, odnosno mogućnost upotrebe fizičke sile u cilju zaštite privilegiranog interesnog položaja vlastodržačke elite. Vlast, na kojoj bazira bitno novi regulativni sistem, kulminira u instituciji države koju obilježava funkcija regulacije primjenom fizičke sile »monopolizirane u njezinim rukama«. Osnovni cilj države kao instrumenta dominacije jest, nema sumnje, održanje neravnopravnih odnosa između pojedinih društvenih grupa odnosno klasa. U početnim fazama razvoja državnog sistema politička vlast i uprava se ne razlikuju. Svi su državni poslovi, od obrane do održavanja cesta, bili podjednako politički i upravni. Pusić, primjerice,

navodi tzv. magistrature, odnosno »vodeće uloge u državnom aparatu koje u sebi spajaju političke i upravne komponente« (str. 137). Rim predstavlja tipičan primjer za magistratski tip državnog sistema.

U srednjem vijeku monarhija je uspješna stvorila relativno efikasan, centraliziran i profesionalni upravni aparat. Pusić na povijesnim primjerima rimskog, osmanlijskog i habsburškog carstva minuciozno analizira ulogu državnog aparata. Međutim, pojavom građanstva na povijesnoj sceni i etabliranjem novog načina proizvodnje života preinake su bile evidentne i u političkoj sferi. Građanski ideolozi razvijaju koncepciju o narodnoj suverenosti u opoziciji spram monarhove, u cilju da se ograniči samovolja monarha i da se državna uprava, koja je bila instrument vlasti u rukama monarha, politički neutralizira, odnosno da se podredi zakonskoj regulativi. Javljaju se, naime, koncepcije o odvajanju funkcija u državnom sistemu. Koncepcija o »diobi vlasti« nalazi primjenu u nizu zemalja, napose u Sjedinjenim Američkim Državama. S tim u vezi javlja se ideal pravne države, odnosno ograničavanje državnog aparata pravnim normama. Pusić navodi primjer Francuske u kojoj je razvoj upravnog prava najdalje dopro. Ubrzanu diferencijaciju upravnog aparata države Pusić prati kroz razvoj tzv. resora vlasti, odnosno vojske, policije, vanjskih poslova, pravosuđa i financija. U kontekstu razvoja i uloge policijskog aparata Pusić navodi i povijesni razvoj policije u Rusiji.

U trećem dijelu prve knjige Pusić tematizira »Prevladavanje države i preobrazbu uprave«. Po Pusićevom sudu »centralnu ulogu u prevladavanju monopola sile kao bitne karakteristike državnosti, a time i države u obliku u kojem je postojala kroz šest tisuća godina povijesti, ima preobrazba državne uprave, odnosno nastanak novih oblika upravljanja društvenim poslovima« (str. 352). Pusić brani tezu da su s industrijskom revolucijom započeli društveni procesi koji otvaraju mogućnost transcendentiranja države kao načina političke organizacije društva. U uskoj je vezi s novim načinom proizvodnje i nova društvena podjela rada, urbanizacija itd. Pored toga dolazi do promjena u gledanju na ulogu aparata vlasti te se počinje probijati načelo zakonitosti uprave. Građansko-demokratske revolucije stavljaju na

dnevni red problem prevelike koncentracije vlasti. Pusić opetovano naglašava ulogu javnih službi, koje se javljaju tokom treće trećine 19-og stoljeća, u transcendiranju državnog monopola sile. Radi se, naime, o mreži ustanova kao što su primjerice, škole i prosvjetne ustanove, zdravstvo, socijalna zaštita i socijalno osiguranje, komunalne službe, privredne službe itd. »Budući da se javne službe šire izvanrednom brzinom uslijed procesa urbanizacije, otvara se perspektiva na, s te strane gotovo neprimjetno, pretvaranje države u konfederaciju mreža javnih službi i ustanova, gdje bi selektivna primjena prinude postala marginalna i ne bi uopće zahtijevala monopolizaciju sile u društvu« (str. 500). Pusić daje komparativni prikaz situacije u razvijenim zemljama (Italija, Njemačka, Švedska, Švicarska) i zemljama u razvoju (Malezija, Saudijska Arabija, Tanzanija, Uruguay). Pretvaranje države u konfederaciju javnih službi nije i jedina mogućnost razvoja državnog aparata u budućnosti. Država se može vratiti koncentriranoj vlasti, a to bi, drži Pusić, mogao biti put u svjetsku katastrofu. »Koja će alternativa... prevladati ne ovisi isključivo od volje i akcije ljudi. Ali ovisi ipak u dovoljnoj mjeri, da bi postojala mogućnost pretvoriti ljudsku povijest u povijest ljudi« (str. 502).

Druga knjiga, čini se manje teorijski interesantna, posvećena je upravnim sistemima u Jugoslaviji. Pusić se, dakako, i u analizi jugoslavenskog upravnog aparata drži podjele na teritorijalne, funkcionalne i asocijativne upravne sisteme. Teritorijalni sistem obuhvaća, današnjom ustavnom terminologijom, upravu društveno-političkih zajednica: općine, zajednice općina, pokrajine, republike i federacije. Funkcionalni upravni sistem uključuje u sebi pored privrednih poduzeća u društvenom vlasništvu i ustanove javnih službi. Asocijativni upravni sistem se sastoji poglavito od društveno-političkih organizacija. Valja istaći da se veći dio građe u drugoj knjizi već nalazi u skriptama »Upravni sistemi« (Zagreb, 1983).

Pusićevom radu se mogu, po mom mišljenju, uputiti dva prigovora. Prvi se odnosi na Pusićev stav spram Marxa i njegove analize kapitalističkog društva koju Pusić razumijeva kao primjer sistemskog pristupa. Pusić na taj način »emaruje jednu bitnu orijentaciju u okviru marksizma koja bazira na djelu Lukácsa. Naime, po mišljenju Györgya

Lukásca, koje je nedvojbeno paradigmatično, ono što diferencira marksizam i građanske zanosti to je pozicija totaliteta, u smislu vladanja cjeline nad dijelovima.¹ Unatoč tome što drži sistemski pristup privremenim Pusić ga smatra optimalnim u društvenim znanostima, odnosno na užem području proučavanja upravnih organizacija. S tim u vezi valja istaći da se teorija sistema nerijetko drži najrecentnijom apologijom suvremenog kapitalizma.² Diskutabilno je, međutim, koliko bi uopće pozicija totaliteta bila pogodna za postizavanje zadovoljavajućih rezultata u pogledu istraživanja na jednom uskom području proučavanja društvene zbilje.

Drugi prigovor odnosi se na obradu funkcionalnog upravnog sistema, napose na prezentaciju rješenja Ustava iz 1974. Pusić se usredotočio poglavito na elaboriranje normativnog modela uz, čini mi se, nedovoljan kritički pristup institucionalnih promjena iz 1974. Sistem »udruženog rada« recipiran iz Marxovog djela,

koji je on predvidio za komunističko društvo bez robne proizvodnje i svega onoga što je prisutno u suvremenoj jugoslavenskoj zbilji, očito nema mnogo veze s izvornom nakanom tvorca navedene sintagme. Uzimajući u obzir nazočne protivrječnosti i sveobuhvatnu krizu jugoslavenskog privrednog sistema, i ne samo privrednog, primjerenije bi bilo da se on nazove sistemom »otuđenog rada«. Naime, ideologizacija pojedinih Marxovih fundamentalnih postavki, te poistovjećivanje normativnog modela i zbilje dovodi do toga da se ključni problemi zabašuruju zbog metodički krivo postavljenih teza.

»Upravni sistemi« predstavljaju instruktivno štivo za sve one koji se zanimaju za probleme društvene regulacije. Dakako, i ne samo za njih. Posebna vrijednost ovog kapitalnog djela Eugena Pusića je obilje komparativnog materijala pomoću kojeg autor argumentira pojedine teze.

Robert Blažević

¹ Usp. LUKACS, Georg. Povijest i klasna svijest. Studija o marksističkoj dijalektici. Zagreb, Naprijed, 1977, str. 83.

² Usp. RODIN, Davor. Tehnokracija i tehnokratizam. Zagreb, Politička misao, 1981, 4, str. 402. Doduše, valja istaći da Rodin pobliže ne argumentira navedenu tezu.

ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA

I Objavljeni radovi

Dr Vladimir-Đuro DEGAN, red. prof.

1. Četrdeset godina Ujedinjenih naroda — nade, ostvarenja, očekivanja, »Opredjeljenja«, Sarajevo 1985, br. 10, str. 9—21.
2. Konfederacija kao oblik udruživanja država, »Naša zakonitost«, 1985, br. 10, str. 1148—1162.
3. Miroljubive upotrebe mora, »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu« 35, 1985, br. 5—6, str. 561—569.

Mr Nenad HLAČA

1. Porodično pravo — moral — medicina, »Pravo i obveza na zdravlje«, Zagreb 1985, str. 41—44.

Dr Vinko HLAČA, docent

1. Rješavanje sporova i primjena mjerodavnog prava u brodogradnji, »Zbornik Društva pravnika u udruženom radu«, Rijeka 1986, str. 127—143.
2. Kopneno i zračno saobraćajno pravo (skripta), Rijeka 1986.

Dr Željko HORVATIĆ, red. prof.

1. XIII Savjetovanje Saveza udruženja za krivično pravo i kriminologiju Jugoslavije (Sarajevo 24. do 26. listopada 1985), prikaz, »Naša zakonitost« br. 10/1985, str. 1255—1268.
2. Wpływ myśli kryminologicznej na zasady indywidualizacji odpowiedzialności w prawie karnym Jugosławii. Przestępczość na święcie Tom XVIII Instytut problematyki przestępczości, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1985, str. 85—89.
3. Odvjetništvo i javno informiranje o krivičnim postupcima, »Odvjetnik«, god. 59, br. 3—4/1986, str. 35—46.

4. Aktuelna pitanja kriminalne politike u Jugoslaviji. Prikaz savjetovanja Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd (Herceg-Novi, 15—16. V 1986), br. 6/1986, str. 919—933.
5. Međunarodni seminar: »Komparativno krivično procesno pravo — stadij glavne rasprave« (Siracusa, Italija, 1. do 5. X 1985. godine), »Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo« br. 2/3 1985, str. 245—261.

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.

1. Odgovornost kurijala za ubiranje poreza u Rimskom Carstvu, »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu«, god. 35, 1985, str. 419—428.
2. Još o dolasku Hrvata, »Historijski zbornik«, god. XXXVIII, 1985, str. 227—240.
3. O nastanku i razvoju službe *defensor civitatis*, »Živa antika« god. 35, 1985, str. 95—116.
4. Proposto per una nuova interpretazione del PSI VI, 648, »Živa antika«, god. 35, 1985, str. 87—93.
5. Isprava o zemaljskom miru između istarskog stanovništva i markgrofa W, »Problemi sjevernog Jadrana« sv. 5, Zagreb 1985, str. 31—49.
6. Toparque, tep'ci (topotèrètès) et dad en Croatie au IIe siècle, »Revue des études byzantines« t. 44, Paris 1986, str. 257—262.
7. Il nómos georgikós — tappa importante nell'evoluzione del diritto romano-bizantino, The 17th International Byzantine Congress, Abstracts of short papers, Washington D. C., 1986, str. 211—212.
8. Opća povijest države i prava. Skripta, Četvrto izdanje, 1986, str. 104.
9. Povijest države i prava jugoslavenskih naroda, Skripta, Treće izdanje, 1986, str. 115.

Dr Petar ŠARČEVIĆ, izv. prof. (radovi od 1984. god. dalje)

1. The Role of Mediation in Yugoslav Divorce: Court versus Out-of-Court Mediation, »The Resolution of Family Conflict«, uredili: J. M. Eekelaar i S. M. Katz, (Toronto 1984), str. 107—115.
2. The Law Applicable to Contractual Obligations according to the New Yugoslav Act Concerning Private International Law, »Current Trends of Conflicts of Laws in Central-Eastern Europe«, (Trieste 1985), str. 125—135.
3. The New Yugoslav Private International Law Act, »The American Journal of Comparative Law«, 33, 2/1985, str. 283—296.
4. Rechtsfragen der Umschuldung, »Zeitschrift für das gesamte Kreditwesen«, 38, 1985, str. 53—55.
5. Utjecaj nacionalnih monetarnih odluka na kamatne stope međunarodnih financijskih kredita (pravni aspekti), »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 35, 2—3/1985, str. 231—249.

6. New Yugoslav Choice-of-Law Rules for International Contracts, »West's international Law Bulletin«, 3, 1/1985, str. 33—35.
7. Paare ohne Trauschein — eine Herausforderung für das internationale Privatrecht?, »Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft«, 84, 1985, str. 274—281.
8. Real Interest Rates and the Debt Problem — A Legal Approach, »Revue de droit des affaires internationales«, 7/1985, str. 859—872.
9. The Geneva Convention in the International Sale of Goods, »International Sale of Goods/Dubrovnik Lectures«, uredili: P. Šarčević, i P. Volken, (New York/London/Rome 1986), str. 443—484.
10. Urednik knjige skupa s P. Volken, International Sale of Goods (New York/London/Rome 1986), str. IX + 508.
11. Transnational Legal Practice, I i II, uredio: D. Campbell, (Netherlands International Law Review 2/1984), str. 298—299.
12. General Reports to the 10th International Congress of Comparative Law / Rapports généraux au 10e Congres international de droit comparé, uredili: Peteri i Lamm, (Netherlands International Law Review, 2/1984), str. 299—301.
13. Handbuch der Aussenhandelsverträge: Transport, Spedition, Lagerung, Kontrolle, Versicherung, Bd. III, priredio: Institut für ausländisches Recht und Rechtsvergleichung an der Akademie für Staats — und Rechtswissenschaft der DDR (Potsdam) unter der Leitung von F. Enderlein,; (Schweizerische Juristen-Zeitung 4/1986), str. 70.

Mr Ivan PADJEN

1. Kako se zaštititi od dovoljaša? O pravnom obrazovanju za ostvarivanje i zaštitu društvenog vlasništva. »Naše teme« god. 29, 1985, br. 4—6, str. 501—514.
2. Kritika politekonomskog i građanskopravnog poimanja vlasništva. »Pravo i društvo« vol. 4, Zagreb 1985, str. 33—79 = »Naše teme« god. 29, broj 10—12, 1985, str. 990—1035.

Dr Marinko Đ. UČUR, docent

1. Uređivanje udruživanja u SOUR-e (pravni aspekt društveno-ekonomskih odnosa), Zbornik »Uređenje društveno-ekonomskih odnosa u složenim organizacijama udruženog rada« I dio, Institut za ekonomiju i organizaciju, Rijeka, travanj 1986, poglavlje 2, str. 3—35.
2. Radno-pravni status žene-radnice u industriji Pazina, Zbornik »Susreti na dragom kamenu«, god. 14, Pula 1986, str. 603—620.
3. Neke karakteristike radnog odnosa radnika privrednih djelatnosti morske tehnologije, »Zbornik Društva pravnika u udruženom radu«, Zagreb—Rijeka 1986, str. 187—209.

4. Korištenje stanova i prostorija na kojima se ne može steći stanarsko pravo, »Naša zakonitost«, god. XI, br. 1, 1986, str. 22—40.
5. Neka pitanja zadovoljavanja stambenih potreba radnika pred odlazak u mirovinu, umirovljenika i radnika u specifičnim radnim odnosima, »Naša zakonitost«, god. XI, br. 2, 1986, str. 195—210.
6. Izmjene i dopune Zakona o radnim odnosima radnika u udruženom radu SR Hrvatske, Radničko samoupravljanje, »Priručnik za samoupravnu praksu«, Beograd, br. 4, 1986, str. 20—38.

II Aktivno sudjelovanje na znanstvenim skupovima

Dr Vladimir-Đuro DEGAN, red. prof.

1. Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo u Ljubljani, 14. prosinca 1985. TrTi predavanja na postdiplomskom tečaju iz međunarodnih odnosa na temu »Problemi koji proizlaze iz Bečke konvencije o pravu ugovora iz 1969«.
2. Pravni fakultet u Novom Sadu, 10. siječnja 1986. Tri predavanja na postdiplomskom studiju iz međunarodnog prava na temu »Opća načela prava kao izvor međunarodnog prava«.
3. Inter-Univerzitetski centar za postdiplomski studij u Dubrovniku, 29. siječnja do 15. veljače 1986. Organizirao postdiplomski tečaj »Droit international et Relations internationales« i održao ciklus od 16 predavanja na temu »La Convention des N. U. sur le droit de la mer de 1982 et les États tiers«.
4. Nizozemska od 19. travnja do 17. svibnja 1986. Održao predavanje s diskusijom u tri navrata na temu: »Equitable Principles in Recent Judicial Practice on Maritime Delimitations« i to 6. svibnja na Asser Institutu u Haagu; 12. svibnja na Pravnom fakultetu u Leidenu i 15. svibnja na Sveučilištu u Tilburgu.

Mr Nenad HLAČA

1. Porodično pravo — moral — medicina. Predavanje održano na Petom jugoslavenskom simpoziju o medicinskoj etici i kvaliteti života »Pravo i obveza na zdravlje« 12. listopada 1985.

Dr Željko HORVATIĆ, red. prof.

1. Istituto superiore internazionale di scienze criminali, Siracusa, Italija. Seminar: Comparative Criminal Procedure: The Trial Phase. October 1.—9. 1985. Referat: The Trial Phase and Sentencing. Predano za objavljivanje u Revue internationale de droit pénal, broju posvećenom ovom seminaru.

2. Istituto superiore internazionale di scienze criminali, Siracusa, Italija. Seminar: Criminal Justice: Education, Reform and Human Rights Protection in the Arab World. December 1—7. 1985. Referat: Criminal Justice Education in the Socialist Eastern European Countries. Izlazi u Zborniku radova Instituta.
3. Međunarodni poslijediplomski studij: Victim'Right Protection, Interuniverzitetski centar Dubrovnik. Svibanj 20—30. 1986. Predavanje: Victim's Role in the Sentencing Process.

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.

1. Novi, Narodni muzej, 6. siječnja 1986.: O Vinodolskom zakonu.
2. Rijeka, Skup nastavnika povijesti riječkog područja, 31. siječnja 1986: Iz pravne povijesti Vinodola.
3. Spoleto, »Settimane di studio«, 8. travnja 1986: Prijelaz vlasti u Italiji od Bizanta na Franke u VIII stoljeću (Diskusija objavljena u Zborniku sa savjetovanja).
4. Dumberton Oaks — Georgetown University, Washington D. C., 4. kolovoza 1986: Zemljoradnički zakon, važna karika u razvoju rimskoga i bizantskog prava, predavanje održano na talijanskome.
5. Pula, Znanstveni skup Antički temelji naše suvremenosti, 14. listopada 1986: Pravni položaj Istre u doba rimske vlasti.

Mr Ivan PADJEN

1. Kritika politekonomskog i građanskopravnog poimanja vlasništva, siječanj 1996. CTPS »Edvard Kardelj« Skopje: Protivječnosti društvene svojine.
2. O pravnom obrazovanju za zaštitu društvenog vlasništva, veljača 1986. CTR »Vladimir Bakarić« Zagreb: Zaštita društvenog vlasništva.
3. Prinos zasnivanju teorije pravosuđa, travanj 1986. I razred JAZU: »Pravo i društvo — temeljna istraživanja«.

Dr Petar ŠARČEVIĆ

1. 14—15. listopad 1983. Kolokvij o njemačkom i švicarskom nacrtu zakona o međunarodnom privatnom pravu, Švicarski institut za poredbeno pravo, u Lausanni. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
2. 16—19. studena 1983. Premières journées juridiques yugoslavo-suisse 16—19. studena 1983, Lausanne, Freiburg. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
3. 18—19. svibnja 1984. znanstveni skup: Current Trends of Conflicts of Laws in Central-Eastern Europe, Pravni fakultet u Trstu. Referat: The Law governing Contractual Obligations under the New Yugoslav Conflict of Laws Act.

4. 19—20. studena 1984. Međunarodni kolokvij o Convention de Vienne de 1980 sur la vente internationale de marchandise, Lausanne. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
5. 6—8. prosinca 1984. Kolokvij: »L'endettement dans le système international«, Institut universitaire de hautes études internationales, Lausanne. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
6. 8—14. srpnja 1985. World Conference of the International Society on Family Law, Bruxelles. Referat: »Family Support in Socialist Countries«.
7. 1—6. rujna 1985. Znanstveni skup: Seminar über theoretische Fragen des Wirtschaftsrechts, Siofolk. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
8. 29—30. studena 1985. Međunarodni kolokvij: Procréation artificielle, génétique et droit, Švicarski institut za poredbeno pravo, Lausanne. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
9. 10—11. veljače 1986. Međunarodni simpozij: Foreign Debts in the Present and a New International Economic Order, Freiburg (Švicarska). Referat: Two Approches to the Debt Problem: a) Adjustment of Loan Agreements (de lege lata), b) Strengthening of International Monetary Soft law (de lege ferenda).
10. 9—12. travnja 1986. 80th Annual Meeting of the American Society of International Law, Washington, D. C. Diskusija otisnuta u materijalima skupa.
11. Ciklus od pet sati predavanja na temu: The Geneva Convention on Agency in the International Sale of Goods. 11—23. ožujka 1985. postdiplomski tečaj na Interuniverzitetskom centru za postdiplomski studij u Dubrovniku. Organizator i koordinator tečaja.
12. 10—22. ožujka 1986. postdiplomski tečaj International Commercial Arbitration — The UNCITRAL Model Law, održan na Interuniverzitetskom centru za postdiplomski studij u Dubrovniku, na engleskom jeziku. Organizator i koordinator tečaja. Ciklus od šest sati predavanja na temu: Recourse against Awards; Recognition and Enforcement of Awards.
13. Zakonski propisi o ulaganjima inozemnog kapitala u SFRJ Jugoslaviji. 16. rujna 1986. Privredna komora Vojvodine, Novi Sad.
14. The Yugoslav Act on Private International Law. 22. studenog 1986. Pravni fakultet u Trstu.
15. Rechtsprobleme internationaler Umschuldungsverträge. 20. lipnja 1984. Institut za međunarodno bankarsko pravo, Pravni fakultet Mainz.
16. Legal Problems of International Debt Rescheduling, 12. rujna 1984. Ohio State University, Columbus, USA.
17. Unterhalt nach Auflösung der Ehe und der nichtehelichen Gemeinschaft, 5. veljače 1985., Pravni fakultet u Freiburgu.
18. Reprogramiranje dugova — neki pravni aspekti, 22. svibnja 1985, Hrvatsko društvo za međunarodno pravo, Zagreb.
19. Private International Law Aspects of International Rescheduling Agreements, 20. veljče 1986. Pravni fakultet u Gentu, Belgija.
20. The Impact of National Monetary Decisions on International Loan Agreements. 21. veljače 1986. Pravni fakultet u Louvenu, Belgija.

Dr Marinko Đ. UČUR, docent

1. Savjetovanje »Radni odnosi — samoupravno uređenje« Pravni fakultet Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci, Društvo pravnika u udruženom radu Rijeka, Društvo kadrovskih radnika primorsko-goranskog područja Rijeka, Rijeka 21. siječnja 1986.: »Zašto ponovno izmjene u Zakonu o radnim odnosima radnika u udruženom radu«.
2. Savjetovanje 10. i 11. lipnja 1986. INA Rijeka: »Zasnivanje radnog odnosa i kretanje radnika u toku zasnivanja radnog odnosa i nadležnost organa za donošenje pojedinačnih odluka u vezi toga«.
3. Savjetovanje »Osposobljavanje nosilaca samoupravnih i delegatskih funkcija«, INA Rijeka, 2—26. travnja 1986.: »Samoupravno odlučivanje radnika i radnih ljudi u OOUR i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama«.
4. Savjetovanje o primjeni Zakona o stambenim odnosima SR Hrvatske, pravni fakulteti Zagreb, Rijeka, Split i Osijek, »Narodne novine« Zagreb i »Naša zakonitost« Zagreb; Zadar 13—15. veljače 1986, dva referata: »Novo stambeno zakonodavstvo«.
5. Savjetovanje o primjeni Zakona o stambenim odnosima SR Hrvatske, 20. i 21. veljače 1986, Pravni fakultet Rijeka i Društvo pravnika u udruženom radu Rijeka, referat »Novo stambeno zakonodavstvo«.
6. Znanstveni skup »Susreti na dragom kamenu« 1986, Pazin 9—11. X 1986., referat »Radnopravni status žene-radnice u industriji Pazina«.

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA •VLADIMIR BAKARIĆ•
U RIJEČI, 7, 1986

HLAČA, Nenad
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.64
Izvorni znanstveni članak

STARATELSTVO U FRANCUSKOJ — RAZVOJ INSTITUTA

Autor proučava starateljstvo u Francuskoj na osnovi Code Civila iz 1804. godine po kojem je porodični savjet bio osnovnim starateljskim organom sa zadatkom zaštite obiteljskoga imetka. Danas je temeljni organ pravne zaštite starateljski sudac jer je starateljstvo postalo javnom dužnošću.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA •VLADIMIR BAKARIĆ•
U RIJEČI, 7, 1986

HLAČA, Vinko
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.791
Izvorni znanstveni članak

PRAVNI POLOŽAJ MARINA U JUGOSLAVIJI

Marine spadaju među najvažnije objekte nautičkog turizma. One imaju svoj poseban pravni režim utvrđen zakonskim propisima. Poslove sigurnosti plovidbe obavljaju organi nadležne lučke kapetanije. Pravni odnosi između marine i korisnika njezinih usluga regulirani su propisima koji određuju režim marina. Marine bi morale imati status luka javnog prometa, a bilo bi korisno da budu otvorene za međunarodni pomorski promet.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA •VLADIMIR BAKARIĆ•
U RIJEČI, 7, 1986

BLAŽEVIĆ, Robert
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 141.822
Izvorni znanstveni članak

PRILOG RASPRAVI O ODNOSU MARKSIZMA I ANARHIZMA

Autor proučava odnos Marxa spram rodonačelnika anarhističke doktrine, Proudihona i Bakunjinna. Upućuje, također, na aktualnost anarhističke misli u situaciji kada je marksizam, odnosno izvorna misao Karla Marxa u zemljama tzv. realnog socijalizma degenerirao u puku ideologiju koja služi legitimiranju politički odlučujuće grupe na vlasti.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA •VLADIMIR BAKARIĆ•
U RIJEČI, 7, 1986

EKELAAR, John
Pembroke College, England

UDK 347.624.2:347.925
Izvorni znanstveni članak

SPOROVI RADI RAZVODA BRAKA U ENGLESKOJ
— I IZAZOV MIRENJA

Analiziran je rad stručnih tijela u vezi sa sporovima zbog razvoda braka. Uspoređeni su sudski i izvanjudski organizacijski modeli. Pravo stranaka na individualan izbor vrijednosti mirenjem ne smije biti povrijeđeno.

Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

BLAŽEVIĆ, Robert
Law Faculty in Rijeka
UDK 141.822
Original scientific paper

A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION OF THE RELATIONS
BETWEEN MARXISM AND ANARCHISM

The author studies Marx's relation with the founder of the anarchist doctrine, Proudhon and Bakunin. He points out to the topicality of the anarchistic thought in a situation when Marxism, that is the original thought of Karl Marx had degenerated into a mere ideology in the countries of the so-called real socialism, and serves only for the decisive group to prove themselves in power.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

EEKELAAR, John
Pembroke College, England
UDK 347.624.2:347.925
Original scientific paper

ENGLISH DIVORCE PROCEDURE — THE CHALLENGE OF
CONCILIATION

The work of professional bodies has been analysed in connection with the conflicts due to divorces. Court's and out of court organizing models have been compared. The right of the parties to an individual choice by reconciliation should not be violated.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

HLACA, Nenad
Law Faculty in Rijeka
UDK 347.64
Original scientific paper

GUARDIANSHIP IN FRANCE — INSTITUTE DEVELOPMENT

The author has been studying guardianship in France on the basis of the Civil Code from 1804 according to which a family council was considered the fundamental guardianship organ which was to protect the family's property. Today the fundamental organ of the legal protector is a guardianship judge since the guardianship has become a public obligation.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

HLACA, Vinko
Law Faculty in Rijeka
UDK 347.791
Original scientific paper

LEGAL STATUS OF MARINAS IN YUGOSLAVIA

Marinas are those ports that are most important in nautical tourism. They have their particular legal status established by legal regulations. Safety in navigation is the job of the portmaster's offices; legal relations between marinas and their users are regulated by regulations. Marinas should have a port status of open traffic; it would be useful if they are open for an international sea traffic.

Author's Abstract

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA *VLADIMIR BAKARIĆ*
U RIJEČI, 7, 1986

PANIKOVIĆ, Žarko
Pedagoški fakultet u Rijeci
UDK 378.18
Izvorni znanstveni članak

DEVIJANTNE POJAVE IDEOLOŠKOG KARAKTERA MEĐU RIJEČKIM
STUDENTIMA

Autor je 1984. god. ispitivao 7,5% riječkih studenata o raznim pitanjima radnog i političkog angaziranja riječkih studenata i utvrdio da je mlada generacija potisnuta na margine društvenih interesa i da se zbog toga pojavljuje apatija. Pojavljuju se i negativne tendencije prema nacionalnom pitanju, Savezu komunisti i društvu vlasništva. Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA *VLADIMIR BAKARIĆ*
U RIJEČI, 7, 1986

SEKULIĆ, Duško
Pravni fakultet u Rijeci
UDK 378.6
Izvorni znanstveni članak

PRAVA I OBAVEZE POMORACA NA OBRAZOVANJE I USAVRSAVANJE

Autor utvrđuje da je mreža naših pomorskih škola vrlo neracionalna, a kao učenici upisuju se često oni koji nisu uspjeli u drugim centrima usmjerenog obrazovanja. Postoji neusklađenost potreba i »proizvodnje« pomorskih kadrova. Specifičnost života i rada pomoraca počinje već od samog početka obrazovanja. Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA *VLADIMIR BAKARIĆ*
U RIJEČI, 7, 1986

HORVAT, Ladislav
Fakultet prometnih znanosti u Zagrebu
UDK 336.2.023
Izvorni znanstveni članak

MEĐUNARODNI ASPEKT DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA

Međunarodno dvostruko oporezivanje ima negativan ekonomski učinak ne samo na porezne obveznike koji su njime obuhvaćeni nego i na međunarodne ekonomske odnose uopće. Zbog toga države, naročito u posljednje vrijeme, poduzimaju unilateralne, a sve više i bilateralne mjere da se to otkloni. Analiziraju se te mjere i njihovo značenje, te posebno mjere koje u tome pogledu poduzimaju Jugoslavija.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUCILISTA *VLADIMIR BAKARIĆ*
U RIJEČI, 7, 1986

MARGETIĆ, Lujo
Pravni fakultet u Rijeci
UDK 347.413-940.1 (945+949)
Izvorni znanstveni članak

TRGOVAČKI ODNOSI IZMEĐU DVIJE JADRANSKE OBALE U RANOM
SREDNJEJEM VIJEKU I ULOGA MEDIATORA

Analizirajući pojam mediatora autor dolazi do rezultata da taj ranosred-njovjekovni pravni institut po svom sadržaju odgovara langobardskom fidejussoru, a da je ime dobio iz bizantskog prava, gdje je taj termin označavao arbitra, a ne jamca. Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

HORVAT, Ladislav
Faculty of Transport Sciences in Zagreb
UDK: 336.2.023
Original scientific paper

AN INTERNATIONAL ASPECT OF DOUBLE TAXATION

The international double taxation has a negative economic effect, not only to the tax-payers who are liable to taxes, but also to the international economic relations in general. That is why some states, especially in recent times, undertake unilateral and more and more bilateral measures to eliminate such a practice. Such measures and their significance are being analysed in the paper, especially those that are being taken by Yugoslavia.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

MARGETIĆ, Lujc
Law Faculty in Rijeka
UDK: 347.413:940 (945+949)
Original scientific paper

TRADE RELATIONS BETWEEN TWO ADRIATIC COASTS IN EARLY MIDDLE AGES AND THE ROLE OF A MEDIATOR

Analysing the term mediator the author comes to a conclusion that the legal institute of the early Middle Ages corresponds by its meaning to the Langobard's fidejussor and that the name comes from the Byzantine law where the term denoted an arbiter, and not a warrantor.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

PANJKOVIĆ, Žarko
Faculty of Pedagogy in Rijeka
UDK 378.18
Original scientific paper

IDEOLOGICAL DEVIATIONS AMONG THE STUDENTS OF RIJEKA

The author was examining 75% of the Rijeka students in 1984 concerning their labour and political engagement, and found out that the young generation had been pushed aside of the social interest, which caused apathy among the students. Negative tendencies are also present toward the League of Communists, national question and social property.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

SEKULIĆ, Duško
Law Faculty in Rijeka
UDK 378.6
Specialist paper

SAILORS' RIGHTS AND OBLIGATIONS ON EDUCATION AND ADVANCED TRAINING

The author states that the system of nautical schools is very unrational, and the pupils in classes are mainly those who had not succeeded in other secondary schools. There is lack of coordination between the needs and »production« of sailors. A special way of life and work begins as soon as the prospective sailors enter the classes.

Author's Abstract

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILISTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJEČI, 7, 1986

UČUR, Marinko
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.254
Izvorni znanstveni članak

RADNI I SOCIJALNI KRITERIJ (OSNOVI) I MJERILA ZA
ZADOVOLJAVANJE STAMBENIH POTREBA RADNIKA U UDRUŽENOM
RADU

Pravo na stan u društvenom vlasništvu jeste ustavno pravo. Steći pravo trajnog korištenja stana u društvenom vlasništvu moguće je pod uvjetima određenim zakonom i samopravnim općim aktima. Brojni su kriteriji i mjerila po kojima se zadovoljavaju stambene potrebe radnika u udruženom radu. Među njima su i radni i socijalni osnovi i mjerila. Ovaj rad je pokušaj teoretskog uobličavanja tih osnova i mjerila koja praksa različitó valorizira.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILISTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJEČI, 7, 1986

SMITRAN, Zlatko
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 656. (100)
Izvorni znanstveni članak

ODGOVORNOST PODUZETNIKA MULTIMODALNOG PRIJEVOZA PO
KONVENCIJI UJEDINJENIH NARODA O MEĐUNARODNOM
MULTIMODALNOM PRIJEVOZU ROBE

Autor u radu upućuje na osnovna obilježja mješovitog i multimodalnog prijevoza, povlači razliku između ta dva suvremena oblika odvijanja prijevoza i, na kraju govori o problemima vezanim uz odgovornost poduzetnika multimodalnog prijevoza prema odredbama Konvencije UN o međunarodnom multimodalnom prijevozu robe iz 1980.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILISTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJEČI, 7, 1986

TOMLJENOVIĆ, Vesna
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.95
Izvorni znanstveni članak

KAKO KVALIFICIRATI POJAM STRANE SUDSKE ODLUKE?

Da bi se uopće moglo odlučivati o priznanju stranih sudskih odluka prethodno je potrebno utvrditi da li odnosna odluka ima karakter sudske odluke. Odgovor na postavljeno pitanje treba dati u skladu s pravom države u kojoj je odluka donijeta. Kvalifikacija pojma strane sudske odluke prema stranom pravu izaziva u sudskoj praksi neka pravna pitanja koja ćemo pokušati analizirati u ovom radu.

Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

ŠMITRAN, Zdravko
Law Faculty in Rijeka
UDK 656 (100)
Original scientific paper

THE RESPONSIBILITY OF A MULTIMODAL TRANSPORT OPERATOR
AFTER THE UNITED NATION CONVENTION ON THE
INTERNATIONAL MULTIMODAL TRANSPORT OF GOODS

The author refers to the basic characteristics of a mixed and multimodal transportation, and underlines the difference between these two modern forms of transportation and, at the end, discusses the problems connected with the responsibility of the multimodal transportation according to the instructions of the United Nation Convention on multimodal transportation of Goods from 1980.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

TOMLJENOVIC, Vesna
Law Faculty in Rijeka
UDK 347.95
Original scientific paper

HOW TO CHARACTERIZE THE CONCEPTION OF A FOREIGN JUDICIAL
DECREE?

Before deciding whether to acknowledge a foreign judicial decree or not, we must establish the fact whether the respective decree has the character of a judicial decree. The answer to the question should be answered in concordance with the law of the state in which the decision had been made. The characterization of a foreign decree according to the foreign law provokes in a judicial practice some legal questions that are analysed in the paper.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
*VLADIMIR BAKARIĆ IN RIJEKA, 7, 1986.

UCUR, Marinko
Law Faculty in Rijeka
UDK 347.254
Original scientific paper

WORKING AND SOCIAL CRITERIONS (ELEMENTS) TO SATISFY
WORKERS' HOUSING NEEDS IN THE ASSOCIATED LOBOUR

The right to socially owned dwelling is considered a constitutional right. It is possible to obtain the right to use permanently social dwelling under the conditions defined by the law and self managing general acts. In the associated labour there are numerous criterions and rules which serve to satisfy workers' housing needs, among which are the working and social criterions. The paper tries to give a theoretical shape of those elements and rules, which the practical work has differently evaluated.

Author's Abstract

